



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

9 MART 2022
ANKARA



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

9 Mart 2022

ANKARA



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI SEMPOZYUMU

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Yüksel Cad. No: 23 • 06650 • Kızılay/ANKARA

Tel: +90 312 422 78 00 • Faks: +90 312 422 78 99

www.tihek.gov.tr • tihek@tihek.gov.tr

Kadın Hakları Sempozyumu Bildiriler Kitabı

Women's Rights Symposium Proceedings

Yayımcının Adı / Name of Publishing Center

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Human Rights and Equality Institution of Türkiye

ISBN: 978-605-71680-6-1

Yapım / Production

TAYFUN MEDYA ORGANİZASYON TANITIM REK. MAT. YAY. BİLG. LTD. ŞTİ.

Adres: Yukarı Öveçler Mah. 1238 Cad. No: 9/5 Çankaya / ANKARA

Tel: 0312 285 14 10 • web: www.tayfunmedya.com.tr

Basım Tarihi / Date of Issue

Ankara, 2022

Baskı / Printing

EPA-MAT BASIM YAYIN PROMOSYON SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: İvedik Organize Sanayi Bölgesi Ağaç İşleri Sanayi Sitesi

1357. Sk. No: 41 Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 394 48 63 • Faks: 0312 394 48 65 9 web: www.epamat.com.tr

Sertifika No: 46796

Birinci Baskı / First Edition

Yayına Hazırlayanlar / Editors

İhsan Deniz AY / TIHEK - İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı

Meryem BAYAR / TIHEK - Cumhuriyet Savcısı

Pınar KAÇAN / TIHEK - İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı

Pelin BABAOĞLU / TIHEK - Öğretim Görevlisi

Yasal İmtiyaz

Bu kitap 09 Mart 2022 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Kadın Hakları" temalı Sempozyumunda sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Kitaptaki metin ve fotoğrafların tamamının veya bir kısmının elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yazılı izne tabidir. Kitapta tebliğ olarak sunulan tüm görüşler yazarına aittir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun kurumsal görüşünü ifade etmemektedir.

Legal Concession

This book consists of the papers presented at the "Women's Rights" themed Symposium held in Ankara on 09 March 2022. Reproduction, publication and storage of all or part of the text and photographs in the book by electronic, mechanical, photocopying or any recording system is subject to written permission. All opinions presented as papers in the book belong to the author. It does not express the institutional view of the Human Rights and Equality Institution of Türkiye.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
DÜZENLEME KURULU	10
BİLİM KURULU	11
AÇILIŞ KONUŞMASI	12
PROF. DR. MUHARREM KILIÇ.....	14
BİRİNCİ OTURUM (KARTEPE SALONU) “KADINLARA YÖNELİK AYRIMCILIK”	20
➤ MÜSLÜMAN KADINLARA YÖNELİK KESİŞİMSEL AYRIMCILIK.....	23
<i>Dr. Öğr. Üyesi Ayşen SEYMEN ÇAKAR</i>	
➤ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ENGELLİ KADIN HAKLARI.....	43
<i>Av. Müjgan BİLGİN ÖZEN</i>	
➤ KIRILGANLIK KAVRAMINA TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ.....	57
<i>Dr. Öğr. Üyesi Dilara AĞAOĞLU CANAY</i>	
➤ KENTSEL TASARIMA BAĞLI KADIN YAŞAMININ ZORLUKLARI.....	69
<i>Prof. Dr. Füsün ERDURAN NEMUTLU</i>	
BİRİNCİ OTURUM (PENDİK I SALONU EŞ ZAMANLI OTURUM) “KADIN HAKLARININ KORUNMASINDA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ”	84
➤ AYRIMCILIĞA UĞRAMAMA HAKKI BAĞLAMINDA DEVLETİN YAKIN PARTNER ŞİDDETİNİ CEZALANDIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ VE TCK DÜZENLEMELERİ.....	87
<i>Dr. Öğr. Üyesi Ezgi ÇANKURT</i>	
➤ KADININ YAŞAM HAKKINI KORUMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ KAPSAMINDA İDARENİN VE KOLLUK GÖREVLİSİNİN SORUMLULUĞU	103
<i>Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI</i>	
➤ KADINA YÖNELİK ŞİDDETLE MÜCADELE KAPSAMINDA ATILAN ETKİLİ ADIMLAR.....	123
<i>Meral GÖKKAYA</i>	

İKİNCİ OTURUM (KARTEPE SALONU EŞ ZAMANLI OTURUM)

“KADIN HAKLARININ KORUNMASINDA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ” 144

- TÜRK İNFAZ HUKUKUNDA KADIN HÜKÜMLÜ VE TUTUKLULARA AYRICALIKLI UYGULAMALAR..... 147
Dr. Öğr. Üyesi Semih YUMAK
- MAĞDUR HAKLARI VE SUÇ MAĞDURLARININ DESTEKLENMESİ BAĞLAMINDA SUÇ MAĞDURU KADIN 167
Dr. Öğr. Üyesi Duygu MERKİ ÇOKSEZEN
- KADINA KARŞI ŞİDDETLE MÜCADELE CEZAI YAPTIRIMLARIN CAYDIRICI ETKİSİ VE TÜRK CEZA HUKUKU UYGULAMASI 189
Dr. Öğr. Üyesi Fulya EROĞLU

İKİNCİ OTURUM (PENDİK I SALONU EŞ ZAMANLI OTURUM)

“ÇALIŞMA YAŞAMINDA KADINLAR” 206

- ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ HAKKININ KADIN İŞÇİLER BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 209
Dr. Öğr. Üyesi Ayça İZMİRLİOĞLU

ÜÇÜNCÜ OTURUM (KARTEPE SALONU) “DİJİTAL DÜNYADA KADINLAR VE

KADIN HAKLARININ FARKLI BOYUTU” 238

- İLK KADIN LİLİTH'DEN ROBOT SOPHIA'YA DEĞİŞMEYEN KADIN MÜCADELESİ: TEKNOLOJİ ÇAĞINDA KADIN OLMAK VE KADIN OLMAYA DAİR ÖZELLİKLERİN KORUNMASI 241
Dr. Öğr. Üyesi Sevda BORA ÇINAR
- KADIN HAKLARININ DİJİTAL DÜNYADA YENİ KODLARI 265
Av. Nazlı TURHAN, Dr. Eda DOĞANKAYA, Doç. Dr. Fatma Elif KILINÇ
- SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS KİTAPLARINDA KADININ İNSAN HAKLARI..... 281
Dr. Sevim CAN

ALBÜM 306



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



Sunuş

Dünya savaşlarında yaşanan ağır insan hakları ihlalleri, insan haklarının korunmasına yönelik kurumsal çabaların yoğunlaşmasına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler (BM), küresel misyonu çerçevesinde yerel ölçekte insan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik koruma mekanizması işlevi gören kurumsal yapılar oluşturmayı öngörmüştür. Bu kapsamda insan haklarını koruma, saygı gösterme ve yerine getirme yükümlüğünü ifa etmek amacıyla çok sayıda kurum ve kuruluş oluşturulmuştur. Kuşkusuz bu kurumsal yapıların en önemlilerinden birisi de Soğuk Savaş sonrası dönemde yaygınlık kazanmaya başlayan ulusal insan hakları ve eşitlik kurumlarıdır. Ulusal insan hakları kurumları, insan haklarını koruma ve geliştirme noktasında önemli kurumsal aktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kurumsal yapılar insan haklarının kurumsallaştırılmasının dönüm noktasını oluşturmaktadır.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), 2012 yılında 6332 sayılı Kanun ile kurulmuş olan Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun (TİHK) yerini almak üzere, 20.04.2016 tarihli ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ile ulusal insan hakları kurum modeli olarak kurumsal yapısına kavuşturulmuştur. TİHEK; insan haklarını korumak ve geliştirmek, kişilerin eşit muamele görme hakkını güvence altına almak, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığı önlemek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek ve bu konuda ulusal önleme mekanizması görevini yerine getirmek üzere faaliyet yürütmektedir.

Tarihsel olarak 18. yüzyılın ortalarından itibaren haklar bildirgeleri ile birlikte varlık gösteren hak mücadelelerine kadın hakları söylemleri de eklenmiştir. Kadınların temel taleplerinden birisi de 'eşitlik' olmuştur. Kadınlar başta yasalar önünde, iş yaşamına katılımda, eğitimde, kamusal alanda, siyasal alanda ve ailede olmak üzere çok farklı alanlarda eşitliği kazanmak adına hak mücadelesi vermiştir. Kadınların hak ve özgürlük mücadeleleri, bir insan hakları mücadelesi tarihi olarak kayıtlara geçmiştir. Modern çağ; kadınlara yönelik sınıf, inanç, etnisite, kültür veya coğrafi temelli eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin yıkıcı gerçekliği ile yüzleştiğimiz bir çağ olmuştur. Bu toplumsal yüzleşme modernleşme ve teknolojik gelişmelerle, kadın hakları hareketlerinin ve kamusal görünürlüğünün artmasını olanaklı hale getirmiştir.

Dünya nüfusunun % 50'den fazlasını oluşturan kadınların birçok ülkede hala oy hakkı veya ifade özgürlüğünün bulunmadığı görülmektedir. Dünyanın birçok yerinde kadınlar, çocuk yaşta evliliğe zorlanmaktadır. Bazılarının eğitime ve siyasi katılıma erişimi dahi reddedilmektedir. Kadınlar ayrıca çalışma hayatında hâlâ çok fazla ayrımcılığa ve önyargıya maruz kalmaktadır. Covid-19'un "gölge" pandemisi olan kadınlara yönelik şiddete ilişkin bildirimler dünyanın birçok yerinde giderek artmaktadır. Dünyada giderek artan düzeyde kadına yönelik şiddet olgusu, "toplum sağlığı sorunu" olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu sorun alanları çerçevesinde eşitlikçi bir toplumsal düzen için yalnızca yasa

temelinde değil aynı zamanda ekonomiyi, toplumsal dinamikleri ve aile yaşamını da çerçeveleyen çalışmaların yapılmasının gereği ortadadır.

Ülkemizde kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla pek çok düzenleme hayata geçirilmiştir. 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ile ihdas edilen Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) gibi kurumsal yapı ve uygulamalar bu düzenlemelerin başında gelmektedir. Ulusal ölçekte kadın haklarının korunması ve geliştirilmesine olan ilgi ve teşvik, Kurumumuzun da gündeminde yer almaktadır. Kadın haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik farkındalığın artırılması amacıyla 9 Mart 2022 tarihinde Ankara'da "Kadın Hakları Sempozyumu" gerçekleştirmiştir. Bu sempozyum ile gerek ülkemizde gerekse de dünyada kadın haklarının durumunun ortaya konulması, ihmal ve ihlallere karşı alınabilecek tedbirlerin belirlenmesi ve bu alanda farkındalığın artırılması amaçlanmıştır.

Kurumumuzun insan haklarının korunması ve geliştirilmesi misyonu çerçevesinde gerçekleştirilen sempozyumun bir çıktısı olarak kadın haklarına yönelik önemli tespitler içeren bu bildiri kitabının yararlı olmasını temenni eder, bu çalışmaya katkılarını esirgemeyen kıymetli katılımcılarımıza ve kurumumuzun değerli personeline şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

DÜZENLEME KURULU

No	Adı Soyadı	Unvanı
1	Av. Alişan TIRYAKI	İkinci Başkan
2	Dilek ERTÜRK	Kurul Üyesi
3	Av. Zennure BER	Kurul Üyesi
4	Prof. Dr. Kadriye BAKIRCI	Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi
5	Doç. Dr. F. Ebru GÜNDÜZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi
6	Doç. Dr. Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi
7	Doç. Dr. Nesibe KURT KONCA	Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi
8	Dr. Öğr. Üyesi Bilge BİNGÖL SCHRİJER	Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi
9	Gizem ÖZDEMİR	İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı
10	Mehmet AKTAŞ	İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı
11	Merve SİSLİ	İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı
12	Hayriye KORKMAZ	İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı
13	Pınar KAÇAN	İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı
14	Beste YÜCE	İnsan Hakları ve Eşitlik Uzman Yardımcısı

BİLİM KURULU

No	Adı Soyadı	Unvanı
1	Prof. Dr. Aysun BAY KARABULUT	Malatya Turgut Özal Üniversitesi Rektörü
2	Prof. Dr. Bihterin DİNÇKOL	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
3	Prof. Dr. Ece GÖZTEPE	Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı
4	Prof. Dr. Esra Gül DARDAĞAN KİBAR	Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı
5	Prof. Dr. Fatmagül BERKTAY	İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
6	Prof. Dr. Feride ACAR	Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
7	Prof. Dr. Feridun YENİSEY	Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi
8	Prof. Dr. Gülriz UYGUR	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
9	Prof. Dr. H. Burak GEMALMAZ	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
10	Prof. Dr. Handan YOKUŞ SEVÜK	Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
11	Prof. Dr. Nuran KOYUNCU	Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi
12	Prof. Dr. Pınar KARTAL	Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi
13	Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
14	Doç. Dr. Gamze TURAN BAŞARA	Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi
15	Dr. Saliha OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU	Kadın ve Demokrasi Derneği Yönetim Kurulu Başkanı



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA

AÇILIŞ KONUŞMASI



Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU BAŞKANI



Prof. Dr. Muharrem KILIÇ

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU BAŞKANI

Kıymetli hazirun, öncelikle hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

Programımıza hoş geldiniz.

Bugün burada, pandemi koşullarına rağmen Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle bir araya gelmiş bulunuyoruz. Sempozyumumuza teşriflerinizden ötürü hepinize yürekten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Sempozyumumuza katılım göstererek değerli görüşlerini bizlerle paylaşacak olan birbirinden kıymetli akademisyenlerimize ve sivil toplum örgütlerinin kıymetli temsilcilerine yürekten teşekkürlerimi sunuyorum.

Malumunuz olduğu üzere, 18. yüzyıl ortalarından itibaren kadın hakları aktivizminin ortaya çıkmasıyla ve çok çetin saha mücadeleleriyle bu alanda yüksek kazanımlar elde edilmiştir. Bu süreçte insan hak ve özgürlükleri açısından çok kutsal mücadele biçimlerinin olduğu bir gerçektir. Ancak bütün hak ve özgürlük savunuculuğunun bir anlamda cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılması amacına matuf biçimde mücadele alanı olarak ortaya çıktığını söylememiz gerekiyor. Bu açıdan, kadın haklarına yönelik gösterilen çabaların tüm insan hak ve özgürlüklerine ilişkin verilen mücadelenin ilham kaynağını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kadın hakları mücadelesi konusunda verilen çabaların genel olarak tüm insan hak ve özgürlükleri konusunda verilen mücadelelerin amiral gemisini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Kadın hakları konusu yalnızca bugünün ya da içinde bulunduğumuz yüzyılın bir sorunu değildir. Gerek insanlık tarihi gerek siyasi düşünceler tarihi gerekse de felsefe tarihi açısından baktığımızda bütün entelektüel tarih açısından, Roger Garaudy'nin de ifade ettiği üzere kadın imgesi bakımından kötürümdür. Bu perspektiften bakınca yalnızca tarih ve kültür açısından değil, aynı zamanda felsefe ve düşünce tarihi açısından da başat olan bu eril dil, kadınlar açısından devam eden bir hak ve özgürlükler mücadelesinin karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Ne yazık ki bu derin tarihsel arka plandan beslenen düşünceler geçmişten günümüze büyük trajedilere ve travmalara yol açmıştır. Felsefe ve düşünce tarihinden referansla oluşturulan bu eril dilin ontolojik bir yadsımasına maruz kalan kadınların eşitlik talebi ve bu anlamda verdikleri mücadele oldukça insani bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların kendi bireysel ve kamusal varlığını görünür kılma ve eşitlik mücadelesi, eşit doğmuş olmanın getirdiği ontolojik bir gerçeklikten güç almaktadır.

8 Mart 1957'de grev haklarını kullanan kadınlar içindeki 129 kadının mücadeleleri sonucunda yanarak can vermesi tarihsel bir trajedi olarak özellikle endüstri devrimi sonrasındaki o ağır bunalımın yükünün en fazla kadınların omuzlarında olduğunun en önemli göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bugün burada bir araya gelme vesilemiz olan 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, tarihsel referansını 8 Mart 1857'den almaktadır. Ancak bu önemli gün, büyük bir tarihsel gecikmeyle referans aldığı tarihten 120 yıl kadar sonra Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kadınlara atfedilen bir gün olarak belirlenebilmiştir. Bu gerçekten hareketle kadın haklarına yönelik bu çabaya ilişkin farkındalığın oluşmasının neredeyse 20. yüzyılın son çeyreğine tarihlendiğini görüyoruz.

BM her yıl, kadın hakları da dâhil olmak üzere belirli bir tema üzerinden insan haklarına ilişkin yeni bir alan belirlemektedir. BM, bu yılın Dünya Kadınlar Günü'nün temasını *"sürdürülebilir bir yarın için bugün cinsiyet eşitliği"* olarak belirlemiştir. Eşitlik retoriğinin önemle vurgulanması, cinsiyet eşitsizliğinin geçmişten bugüne kesintisiz bir biçimde tarihin akışı için sürekli olarak karşımıza çıkan bir sorun alanı teşkil ettiğinin en açık göstergelerinden biridir. BM tarafından kadın haklarının ön plana çıkarılmasındaki bir diğer önemli neden çağımızın en önemli tehdit unsurlarından biri olarak kabul edilen iklim değişikliğine bağlı küresel iklim kriziyle yüz yüze kaldığımız tarihsel bir dönemden geçiyor olmamızdır. Küresel bir tehdit olarak iklim değişikliğine uyum ve müdahale noktasında kadın gücünün temin ve tesis edilmesinin öneminin BM tarafından da dile getirildiği görülmektedir.

Tarihin bütün dönüşüm ve kırılma evrelerinde, her bir köklü değişimin beraberinde getirdiği tehditlerin yanı sıra fırsatların da olduğunu ifade etmemiz gerekiyor. Bu noktada, her ne kadar tehdit boyutu bulursa da bir fırsat olarak teknolojik gelişmelerin etkisine değinmek gerekiyor. Özellikle sosyal medyanın bir potansiyel olarak kadın hakları aktivizmi noktasında önemli bir kazanım ve imkân yarattığını söylemek mümkündür. Kamuoyunda

hashtag aktivizmi olarak bilinen aktivizmin özellikle ulusal ve uluslararası alanlarda daha kapsayıcı ve bütünleştirici kadın hakları perspektifi yarattığını, hatta kadın hakları perspektifini daha fazla söylem alanı üreterek genişlettiğini görmekteyiz. Bununla beraber sosyal medya aracılığı ile ortaya çıkan kişilerin dini inanışına, etnisitesine ya da cinsiyetine yönelik nefret dilinin herhangi bir muhatap ayrımı gözetmeksizin ayrımcılığa yol açtığı durumlarla da karşılaşyoruz. Ancak literatürde de ifade edildiği üzere sosyal medya aracılığıyla ayrımcılığa karşı aktivizmin gerçekleştiği bir çağrı kültürüne de tanıklık etmekteyiz. Temelde tüm dünyayı esir alan bir ayrımcılık ve cinsiyet eşitsizliği tutumundan söz edebiliriz.

Ayrımcılık ve kadın hakları, insan hakları sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu 'ayrımcılığın ritüelleşmesi' olarak kavramsallaştırıyorum. Bu açıdan baktığımızda ayrımcılık ritüelleşmelerinin farklı formlarda ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu durumu örneklendirecek olursak birinci sırada kadın düşmanlığını söylemek mümkündür. Yine kadına yönelik şiddet ve çocukların erken yaşta evliliğe zorlanması gibi durumlar kadın haklarını ihlal edici sorun alanları olarak hala gündemimizde kalmaya devam etmektedir. Kadın düşmanlığına yönelik olarak bazı ülke uygulamalarında da olduğu gibi özgün bir nefret suçu politikası geliştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada özellikle kadın düşmanlığını kapsayan, nefret suçu politikasına ilişkin Nottingham Kadın Merkezi'nin yapmış olduğu araştırmaların literatürde ilham verici nitelikte olduğunu düşünmekteyim. Yine, Fawcett Society'nin 2018 yılında yapmış olduğu çalışmaya atıfta bulunmak isterim. Fawcett Society'nin tüm yasaların taranması suretiyle, yasalarda yer alan cinsiyet ayrımcılığını inceleme ve bunlar üzerinde yasama politikasına yön verme niteliğinde çabalarının olduğu görülmektedir.

Kadına yönelik şiddet konusu küresel ölçekte yüzleşmiş olduğumuz bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada özellikle OXFAM'ın (*Oxford Committee for Famine Relief*) çarpıcı verilerini sizlerle paylaşmak istiyorum. OXFAM'ın tespitlerini dikkate aldığımızda küresel ölçekte kadın hakları ihlallerinin en yaygın insan hakları ihlallerinin başında geldiğini görüyoruz. Yine bu veriler doğrultusunda kadın hakları ihlallerinin aile içi şiddet, saldırı, erken yaşta evlilik, seks ticareti ve cinayetleri kapsayan çok farklı formlarda ortaya çıktığını görmekteyiz. Buna ek olarak, literatürde yer aldığı üzere Covid-19 pandemisinin kadın hakları ihlallerinin ve kadına yönelik şiddetin "gölge pandemisi" olarak nitelendirildiğini görmekteyiz. Pandemi ile birlikte kadına yönelik şiddet ve hak ihlalleri durumunun giderek arttığını üzümlere ifade etmek isterim. BM verilerine göre pandemi dönemi boyunca küresel ölçekte 15 yaş ve üzeri yaklaşık 245 milyondan fazla kadının yakın partnerleri tarafından cinsel saldırıya veya fiziksel şiddete uğradığı kayıt altına alınmış durumdadır.

BM'nin 2021 tarihli "*Violence Against Women, Its Causes and Consequences*" raporunda yer alan küresel kadın cinayetlerine ilişkin verilerin de iç açıcı olmadığını yine üzümlere

belirtiyorum. Kadın cinayetlerinin daha iyi anlaşılması hususunda büyük önem arz eden BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin (UNODC) 2018 yılında yayınlamış olduğu raporda da önemli birtakım tespitlere yer verilmektedir. Hem kadınlara hem de kız çocuklarına yönelik suç fillerinin ve hak ihlallerinin zengin ya da yoksul ülke fark etmeksizin tüm ülkelerin temel sorun alanı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu türden cinayetlerin, şiddet vakalarının etkin biçimde izlenmesi ve raporlanması büyük önem arz etmektedir. Yalnızca farkındalığın artırılması noktasında değil, aynı zamanda bu suçların ve hak ihlallerinin tespit edilerek istatistiksel olarak kayıt altına alınması sorunun çözümüne ilişkin sağlıklı projeksiyonların geliştirilmesi ve önleme mekanizmalarının tahkim edilmesi açısından önemlidir. Nitekim 2018 yılında İçişleri Bakanlığı'nın geliştirmiş olduğu KADES uygulaması kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi noktasında önemli bir imkân yaratmıştır. Önemli olan bir diğer nokta da bazı ülke uygulamalarında kadın cinayetlerinin özel bir suç tipolojisi olarak belirlenmesidir. Bu gelişme, dünyada kadın hakları ve kadın cinayetlerine karşı mücadelede önemli bir kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadın haklarının ihlali konusundaki bir diğer önemli başlık da çocuk ve erken yaşta evlilik konusudur. Yine OXFAM tarafından yayınlanan verilere göre global ölçekte 650 milyon kadının çocuk yaşta evlendirildiklerini görmekteyiz. İlgili raporda ayrıca bu kadınlardan üçte birinin 15 yaşından önce evliliğe zorlandıkları ifade edilmektedir. BM verilerine göre pandeminin bir sonucu olarak 2030 yılına kadar yaklaşık 10 milyon kız çocuğunun çocuk gelin olma riskinin bulunduğu kayıt altına alınmış durumdadır.

Bütün kriz alanlarında olduğu üzere insan ticaretinde de en fazla kırılganlık gösteren kesimin ne yazık ki yine kadınlar olduğu görülmektedir. BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin insan ticaretine ilişkin 2020 raporuna ait veriler de bu hassasiyeti doğrularak kadınların insan ticaretinden en fazla etkilenen kesim olduğunu ortaya koymaktadır. Yine "Global Report on Trafficking in Persons 2020" başlıklı BM raporuna göre insan ticareti alanında her 10 mağdurun yaklaşık 5'i yetişkin kadın, 2'si kız çocuğudur ve tüm insan ticareti mağdurları içinde kadınların oranı % 70'dir. Yoksulluk açısından da tablonun benzer olduğunu söylemek mümkündür. Yoksulluk bağlamında da en fazla mağduriyetin yaşandığı kesimin kadınlar ve kız çocukları olduğu görülmektedir. 2019 yılında yoksulluk çeken kadın ve kız çocuklarının sayısı 398.5 milyon iken 2021 yılında bu sayı 435 milyonun üzerinde olduğu kaydedilmiştir. Daha önce de belirtmiş olduğum üzere iklim krizinin sonucu olarak yaşanan göç hareketlerinin de en büyük mağdurları yine kadınlar ve çocuklardır.

Teknoloji, günümüzde kadın hakları bağlamında özellikle ilgi çeken konular arasında yer almaktadır. Her ne kadar kadınların toplumsal ve ekonomik görünürlüğüne arttırma konusunda önemli potansiyele sahip olduğu düşünülse de konuya ilişkin bazı çalışmalara dikkat çekmek isterim. Bu çalışmaların başında gelen ve 2021 yılında Dünya Ekonomik

Forumu tarafından yayınlanan “*Global Gender Gap Report 2021*”; Covid-19 krizinin, otomasyon ve dijitalleşmeyi de hızlandırarak işgücü piyasasındaki dengesizliği artırdığını ortaya koymaktadır. Öyle ki geleceğin mesleklerine ilişkin raporda belirlenen 8 mesleki alanın yalnızca 2 tanesinde cinsiyet eşitliğinin yakalanabildiği görülmektedir. Dijital alandaki teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı imkânların ilgili kuşağın yetişmesi ya da dijital yeteneğinin artmasına katkı sağladığı yadsınamaz. Ancak yine kadınların bu alanda da dezavantajlı bir durumda olduğu görülmektedir. Ne yazık ki içinde bulunduğumuz bu dijital çağın tüm teknolojik imkân ve gelişmelerine rağmen insanlığın kadın hakları konusunda hala büyük bir sınav içerisinde olduğunu ifade etmem gerekiyor.

Bununla birlikte, ülkemizde ve dünyada teknolojinin kadın haklarının geliştirilmesine yönelik iyi uygulama örnekleri de bulunmaktadır. BM tarafından kadın haklarına ilişkin farkındalık yaratmaya yönelik olarak geliştirilen ve üçer aylık periyodlarla yayınlanan “*BM Kadın Etki Öyküleri*” dikkat çekici uygulamalar arasında yer almaktadır. BM’nin küresel ölçekte kadın haklarının gelişmesine ilişkin verdiği mücadelelerin, oluşturduğu perspektiflerde ve geliştirmiş olduğu aksiyonlarda elde ettiği kazanımların öyküleştirildiği bu projenin kadın hakları mücadelesinde ve bu alanda farkındalık yaratılmasında olumlu katkılar yaptığı görülmektedir. BM’nin bu girişimleri arasında dikkat çekici örneklerden olan Ruanda’daki kadınlara ilişkin sosyo-psikolojik destek süreçleri ve farklı ülkelerde kadın haklarına ilişkin desteklerin etkilerini öyküleştirilerek yayınlanmasıyla bu alanda ciddi bir farkındalık oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Farkındalık yaratma konusunda hepimizin dikkatini çekmiş olan başarılı kampanyalar arasında bulunan ve BM tarafından cinsiyet eşitliği temelinde yaygın hale getirilen bir hareket olan HeForShe kampanyası, erkeklerin kadın haklarını savunuculuğuna aktif katılımını sağlayan önemli bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital alanda gerçekleşen bu gibi dikkat çekici uygulamaların kamuoyunda farkındalığın artmasına katkı sağlayan başarılı girişimler arasında olduğunu görmekteyiz.

Türkiye’de karşımıza çıkan başarılı uygulamalar arasında Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığımızın kadına yönelik şiddetle mücadele amacıyla her ilde oluşturduğu irtibat noktaları önemli bir girişim olarak yer almaktadır. Tahsis edilen bu noktaların hem kadına yönelik şiddetin önlenmesi hem de kadınlar için önemli bir güvence mekanizması olarak etkili bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu olarak, Kadına Yönelik Şiddet İle Mücadele Koordinasyonu İzleme ve Değerlendirme Toplantılarıyla yerel ölçekte kadın haklarına ilişkin farkındalığın artırılması açısından katkı sağladığımızı ifade etmem gerekiyor. Türkiye ve kadın hakları perspektifi açısından 6284 Sayılı Kanun’un önemli bir güvence mekanizması yarattığını burada belirtmek isterim. Yaklaşık on yıllık süre zarfında 6284 Sayılı Kanun’un özellikle kadına

yönelik şiddeti önleme noktasında ciddi bir kurumsal mücadele, kurumsal bir perspektif ve güvence yarattığını söylemem gerekiyor. Bununla birlikte Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren ŞÖNİM uygulaması, kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi, koruyucu ve önleyici destek hizmetlerinin etkin bir biçimde sunulabilmesi için önemli bir idari güvence mekanizması oluşturmaktadır.

Geçtiğimiz günlerde hem Sayın Cumhurbaşkanımızın hem Adalet Bakanımızın hem de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanımızın kamuoyu ile paylaştıkları üzere, yeni yargı paketinde bu noktadaki güvence mekanizmalarının artırılmasına ilişkin olarak önemli kazanımların ortaya çıkacağını görüyoruz. Yasa kapsamına alınması öngörülen en önemli konulardan biri olarak kamuoyunda sıklıkla dile getirilen "ısrarlı takip" eyleminin müstakil bir suç olarak düzenlenmesi ile Türk hukuk sistemine dâhil edilecek olması önemli bir kazanım ve fırsat olarak değerlendirilebilir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün koordinatörlüğünde gerçekleşen, 2018-2023 vadeli "Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı" kadınların statüsünün güçlendirilmesine yönelik olarak kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve özel sektör iş birliği ile önemli bir çerçevenin ortaya konmasına imkân verdiğini söylemek mümkündür.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun bir insan hakkı olarak kadın haklarına olan ilgisinin değeri ve önemi ortadadır. Kanunumuzda insan onurunu temel almak üzere, bütün yurttaşların din, dil, ırk, renk ve cinsiyet ayrımı olmaksızın kanunlarda tanımlanmış bütün hak ve hürriyetlerden yararlanmasında eşitlik prensibini esas almaktayız. Bu noktada kurumumuzun idari yaptırım cezası uygulamak suretiyle ayrımcılık başvurusu alıyor olması yalnızca yaptırımları gerçekleştirmek için değil bu temellerde ayrımcılığı önlemek, bütün yurttaşların eşit bir biçimde haklarından yararlanmasını sağlamak amacıyla önemli bir görev icra etmektedir.

Konuşmamı sonlandırırken son olarak belirtmek isterim ki Türkiye olarak modernleşme sürecinde birçok gelişmiş ülkeden neredeyse çeyrek yüzyıl önce kadınlara seçme ve seçilme hakkı başta olmak üzere gerek siyasi gerek ekonomik gerekse de kamusal alanda birçok hak kazanımını gerçekleştirmiş olma gerçeğini tarihimizde onurlu bir nişan belgesi olarak taşımaktayız. Bu sözlerle, bu anlamlı günde sempozyumumuza teşriflerinizden ve onurlandırmanızdan ötürü yürekten teşekkür ederim. Sizlerin bu onur verici katkıları ve destekleriyle çok daha anlamlı bir günü bu şekilde birlikte idrak etme imkânına kavuştuk. Bu sempozyumun gerçekleştirilmesinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun kıymetli çalışanlarına huzurlarınızda teşekkür etmek istiyorum.

Saygılarımı ve sevgilerimi sunuyorum.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

BİRİNCİ OTURUM

(KARTEPE SALONU)

TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE ESİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



“KADINLARA YÖNELİK AYRIMCILIK”

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Kadriye BAKIRCI

Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi

KONUŞMACILAR

Dr. Öğr. Üyesi Ayşen SEYMEN ÇAKAR - Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

“Müslüman Kadınlara Yönelik Kesişimsel Ayrımcılık”

Av. Müjgan BİLGİN ÖZEN - Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü

“İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadın Hakları”

Dr. Öğr. Üyesi Dilara AĞAOĞLU CANAY - Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi

“Kırılmalı Kavramına Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Bir Bakış”

Prof. Dr. Füsün ERDURAN NEMUTLU - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

“Kentsel Tasarıma Bağlı Kadın Yaşamının Zorlukları”

MÜSLÜMAN KADINLARA YÖNELİK KESİŞİMSSEL AYRIMCILIK

Dr. Öğr. Üyesi Ayşen SEYMEN ÇAKAR*

ÖZ

Kesişimsellik terimi, ilk olarak 1989 yılında Kimberlé Crenshaw tarafından kullanılmıştır. Kesişimsel ayrımcılık, belirli bir grubu veya grupları daha dezavantajlı bir durumda bırakmak için çeşitli ayrımcılık biçimlerinin bir araya gelmesi şeklinde tanımlanabilir. Uluslararası, bölgesel ve ulusal hukuk sistemlerinde ayrımcılık, tek eksenli bir bakış açısıyla düzenlenmiştir. Yani ayrımcılık, ırk, renk, cinsiyet gibi tek bir ölçüt dâhilinde incelenmektedir. Bununla birlikte, ulus üstü yargısal ve yarı yargısal organların önlerine gelen başvurularda kesişimsel ayrımcılık kapsamında inceleme yapmasının önünde bir engel bulunmamaktadır. Ayrımcılık yasağını, kesişimsel yaklaşımla incelemenin faydaları bulunmaktadır. Kesişimsel ayrımcılık vakaları ortaya çıktığında, kesişimsellik analizinden yararlanmak, soruşturmalardan davalara kadar şikâyetlerin ele alınmasında ve ilgili politikaların geliştirilmesinde büyük yararlar sağlayacaktır. Bu çalışmada, özellikle Batı'da ana akımlaşan İslamofobi ve İslam karşıtlığı algısının Müslüman kadınlar üzerinde yoğunlaşması, sorunun, ayrımcılık yasağına ilişkin genel bakış açıları ile çözümünün zorluğu ve çözüm olarak kesişimsel ayrımcılık yaklaşımının gerekliliği vurgulanmaktadır. Konunun seçilmesindeki neden, Batı'da Müslüman kadınlara yönelik kesişimsel ayrımcılık uygulamalarının giderek artış göstermesidir. Çalışmanın, sorunun çözümüne ve akademik literatüre katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadınlar, Kesişimsel Ayrımcılık, AİHM, CEDAW, İslam Karşıtlığı.

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta: aysenseymencakar@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3843-6120.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

Kesişimsellik terimi, ilk olarak 1989 yılında Kimberlé Crenshaw tarafından kullanılmıştır. 1995 yılında Pekin`de düzenlenen Dünya Kadınlar Konferansı`nda da bu yaklaşım ele alınmıştır.

Kesişimsel ayrımcılık, belirli bir grubu veya grupları daha dezavantajlı bir durumda bırakmak için çeşitli ayrımcılık biçimlerinin bir araya gelmesi şeklinde tanımlanabilir. Avrupa`da kesişimsel ayrımcılığın en görünen örneklerinden biri, başörtülü Müslüman kadınlarla ilgilidir. Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) 5 Numaralı Genel Yorum kararı`nda, Müslüman kadınların, toplumsal cinsiyete, dine, etnik kökene dayalı çoklu ayrımcılığa maruz kalabilme ihtimallerinin, onları korunmasız bir grup haline getirdiği belirtilmiştir.

Uluslararası, bölgesel ve ulusal hukuk sistemlerinde ayrımcılık, tek eksenli bir bakış açısıyla düzenlenmiştir. Yani ayrımcılık, ırk, renk, cinsiyet gibi tek bir ölçüt dâhilinde incelenmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi`nin (AİHS) 14. maddesi, sözleşmenin 12 Numaralı Protokolü dikkate alındığında kesişimsel yaklaşımın uygulanmasının önünde bir engel bulunmamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), kesişimsel ayrımcılık terimini tanımlamamış da olsa önüne gelen bazı davalarda bu yaklaşımdan yararlanmaktadır. Fakat mahkeme, Müslüman kadınları ilgilendiren birçok davada kesişimselliğin etkilerini görmezden gelmiştir.

CEDAW Komitesi'nin bireysel başvuru kararları ile genel tavsiye kararları incelendiğinde, bireysel başvuru kararlarında kesişimsel ayrımcılık konusunda tutarlı bir yaklaşımının olduğundan söz edilemezken genel yorum kararlarında, ayrımcılığı kesişimsel bir yaklaşımla ele aldığı görülmektedir.

Ayrımcılık yasağını kesişimsel yaklaşımla incelemenin faydaları bulunmaktadır. Örneğin başörtülü Müslüman bir kadının çalışma hakkı bakımından ayrımcı muamele iddiası olduğunda, sadece cinsiyet ekseninden ya da din/ırk/etnik köken ekseninden yaklaşılırsa ayrımcılık ortaya çıkmamaktadır. Çünkü aynı durumda başörtüsü olmayan bir kadın ve Müslüman bir erkek aynı tür ayrımcılığa maruz kalmamaktadır. Oysa kesişimsel yaklaşımla ele alındığında, söz konusu unsurların birleşerek kendine özgü ve daha şiddetli bir ayrımcılık oluşturduğu anlaşılacak ve işyerinde başörtüsü takan başka Müslüman kadınların çalışıp çalışmadığı incelenerek ayrımcı muamelenin varlığına karar verilebilecektir.

Bu çalışmada, özellikle batıda ana akımlaşan İslamofobi ve İslam karşıtlığı algısının Müslüman kadınlar üzerinde yoğunlaşması, sorunun, ayrımcılık yasağına ilişkin genel bakış açıları ile çözümünün zorluğu ve çözüm olarak kesişimsel ayrımcılık yaklaşımının gerekliliği vurgulanmaktadır. Çalışmanın, sorunun çözümüne ve akademik literatüre katkı sağlaması umulmaktadır.

I. GENEL OLARAK KESİŞİMSSEL AYRIMCILIK

Kadınlara karşı ayırım deyimi kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelmektedir (CEDAW, 1979).

Ayrımcılık yasağı, eşitlik ilkesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Eşitlik ilkesi ile ayrımcılık yasağının, bir madalyonun iki yüzü ya da siyam ikizleri olduğu ifade edilmektedir (Gülmez, 2010: 221). Anayasa Mahkemesi (AYM) de eşitlik ilkesinin, somut bir ölçü norm olarak ayrımcılık yasağını da içerdiğini belirtmiştir (AYM, 2021: para. 34). Ayrımcılığın gerçekleşmesi için bir kişi veya grubun öncelikle bir "ayırma, dışlama, kısıtlama veya tercihe" tabi tutulması gerekir (Council of Europe, t.y.). Aynı zamanda, söz konusu muamele farklılığının, nesnel ve makul bir gerekçesi de bulunmamalıdır (AİHM, 2014: 2).

Ayrımcılık, doğrudan-dolaylı ayrımcılık, yapısal ayrımcılık, çoklu ayrımcılık gibi çeşitli türlere ayrılabilir. Kabaca, doğrudan ayrımcılık eşit olmayan muamele vakalarıyla ilgilenirken, dolaylı ayrımcılık sonuçların eşitsizliğiyle ilgilenir (Cossette-Lefebvre, 2020: 340). Doğrudan ayrımcılık, farklı muamele kavramıyla ifade edilirken, dolaylı ayrımcılık ise farklı etki kavramıyla açıklanır. Doğrudan ayrımcılık, belirli bir özelliğe sahip oldukları için bazı kişileri açıkça daha elverişsiz muameleye tabi tutan kuralları ifade etmektedir (Moreau, 2010: 154). Dolaylı ayrımcılık, görünüşte tarafsız hükümler, politikalar veya uygulamaların, belirli bir grubun üyelerini, daha olumsuz etkilediği durumları ifade etmektedir (Cossette-Lefebvre, 2020: 341-342). Yapısal ayrımcılık, toplumların işleyiş biçimlerine dokunan ve eşit fırsatlara ve gerçek eşitliğe ulaşmada engeller yaratan normlar, rutinler, tutum ve davranış kalıpları aracılığıyla işlemektedir (Council of Europe, t.y.).

Ayrımcılık ile kimlik kavramı arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Kimlik olgusu, çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bir insan hayatı boyunca, farklı kimlikleri bir arada bünyesinde barındırır. Bu, insanın, toplumsal bir varlık olarak farklı toplumsal kimliklere sahip olmasıyla ilgilidir. İnsan aynı anda, etnik, ırksal, dinsel, dilsel ve cinsiyet bazında kimlikleri ve daha başka birçok kimliği bünyesinde barındırır. Kişiler bazen kimliklerindeki bir özellik sebebiyle ayrımcılığa maruz kalabilirken, bazen de farklı kimlik özellikleri sebebiyle çoklu ayrımcılık deneyimine maruz kalabilirler. Örneğin bir kişi hem kadın olması ve hem de engelli olması gibi farklı sebeplerle ayrımcılığa maruz kalabilir. Söz konusu ayrımcı uygulamalar örnekteki gibi bazen birbirinden ayrı ayrı gerçekleştirilmekte iken bazen farklı kimlik özelliklerinin bir araya getirilerek bambaşka ve kendine has yeni

bir ayrımcılık uygulaması şeklinde gerçekleşebilir. İşte bu noktada kesişimsel ayrımcılıktan bahsedilir. Pekin Eylem Platformu'nda, kadınların durumlarında ve koşullarındaki çeşitlilik vurgulanarak, bazı kadınların güçlenmelerinin önünde özel (kendine özgü) bazı engeller bulunduğu belirtilmiştir (United Nations, 1995: 16). Bu bağlamda, kesişimsel bir yaklaşımla, ulusal ve bölgesel özelliklerin ve çeşitli tarihi, kültürel ve dini geçmişlerin önemini akılda tutulması vurgulanarak; siyasi, ekonomik ve kültürel sistemlerinden bağımsız olarak tüm insan haklarını ve temel özgürlükleri geliştirme ve korumanın devletlerin görevi olduğu ifade edilmiştir (United Nations, 1995: 19).

Kesişimsellik kavramı, bir araya geldiğinde, tek başına olan herhangi bir ayrımcılık biçiminden farklı ve benzersiz bir şey üreten çeşitli baskıların birleşimi olarak tanımlanmaktadır (Ontario Human Rights Commission, t.y.). Kesişimsel ayrımcılık, iki veya daha fazla ölçütün aynı anda ve birbirinden ayrılamaz bir şekilde etkileşime girerek farklı ve spesifik ayrımcılık biçimleri ürettiğinde gerçekleşir. Genç bir Roman kadının, Roman olduğu ve "tehlikeli" olarak algılandığı, kadın olduğu ve dolayısıyla "yakında çocuk sahibi olması gerektiği" ve genç ve dolayısıyla tecrübesiz olduğu için işgücü piyasasında ayrımcılığa uğraması, kesişimsel ayrımcılığa bir örnektir (Council of Europe, t.y.).

Kesişimsellik terimini 1989'da ortaya atan Amerikalı hukuk profesörü Kimberlé Crenshaw, kesişimsel feminizmi "*çeşitli eşitsizlik biçimlerinin sıklıkla birlikte gerçekleştiği ve birbirini şiddetlendirdiği yolu görmek için bir prizma*" olarak açıklamıştır (United Nations Women, 2020). Yani kesişimsellik teorisi, baskının sadece tek bir türde olmadığını, farklı birçok baskı türlerinin olduğunu ve bunların da hep birlikte eşitsizlik yarattığını hatırlatmaktadır (Uzun, 2019: 38). Örneğin, kadınlara karşı ayrımcılık sıklıkla, kadınların aynı iş için erkeklerden daha az ücret almaları anlamına gelir. Etnik bir azınlığa karşı ayrımcılık, genellikle o grubun üyelerinin aynı iş için diğerlerinden daha az ücret almasıyla sonuçlanır. Bir azınlık grubuna mensup kadınlara diğer kadınlardan ve aynı azınlık grubuna mensup erkeklerden daha az ücret ödendiğinde ise cinsiyetleri ve etnik kökenleri nedeniyle kesişimsel ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar (Amnesty International, t.y.). Kesişimsel ayrımcılık, birbirinden ayrılamaz şekilde aynı anda işleyen ve birbiriyle etkileşime giren birçok kişisel nitelikler veya kimliksel özellikler temelinde gerçekleşmektedir (European Institute for Gender Equality, t.y.).

Kesişimsellik, 1980'lerin sonlarında, farklılığın tartışmalı dinamikleri ve ayrınlığın dayanışmalarına ayrımcılık karşıtı ve sosyal eylem politikaları bağlamında dikkat çekmek için buluşsal bir terim olarak ortaya atılmış ve tek eksenli düşünmenin hukuki bakış açısını, disiplinler bilgi üretimini ve sosyal adalet mücadelelerini nasıl baltaladığını ortaya çıkarmıştır (Cho vd., 2013: 787). Crenshaw'a göre kimlik siyasetiyle ilgili sorun, bazı eleştirmenlerin iddia ettiği gibi farklılığı aşmada başarısız olması değil, tam tersi, sık sık

grup içi farklılıkları bir araya getirmesi veya görmezden gelmesidir. Kadına yönelik şiddet bağlamında, kimlik politikalarındaki bu farklılığın ortadan kaldırılması sorundur. Çünkü temelde birçok kadının maruz kaldığı şiddet genellikle kimliklerinin ırk ve sınıf gibi diğer boyutları tarafından şekillendirilmektedir (Crenshaw, 1991: 1242). Crenshaw'ın ardından, bir sosyolog olan Patricia Hill Colins, 1990 yılında yayınlanan Black Feminist Thought kitabı ile ırk ve toplumsal cinsiyetin kesişimindeki siyah feministlerin kendine has mücadelesini anlatmıştır (Çapar, 2019: 3-4).

Görüldüğü gibi kesişimsellik terimi aslında ilk olarak ırk ve cinsiyet çalışmalarında kullanılmak üzere tasarlanmıştır. 2001 yılında Güney Afrika'da düzenlenen Irkçılık, Irk Ayrımcılığı, Yabancı Düşmanlığı ve İlgili Hoşgörüsüzlüğe Karşı Birleşmiş Milletler Dünya Konferansı'nda da ayrımcılığın çoklu biçimlerinin kesişimselliğini tanımanın önemi vurgulanmıştır (Ontario Human Rights Commission, t.y.). Irkçı nefret söylemiyle mücadele konulu 35 Numaralı Genel Tavsiye Kararı'nda Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi de din özgürlüğünün kullanılması konusunda açıkça kesişimsellik yaklaşımı üzerinde durmuştur. Kararın 6. paragrafında, kesişimsellik ilkesi bağlamında komitenin dikkati, İslamofobi, anti-Semitizm ve nefret söylemine maruz kalan diğer etnik-dini gruplar gibi çoğunluktan farklı bir dine inanan veya bu dini uygulayan belirli etnik gruplara mensup kişileri hedef alan soykırma ve teröre teşvik gibi aşırı nefret tezahürlerinin yanı sıra nefretin diğer benzer tezahürlerine çekilmektedir. Korunan grupların üyelerinin klişeleştirilmesi ve damgalanması, komite tarafından endişe verici bulunmaktadır (CERD, 2013: 2-3).

Tarihsel olarak kadın hareketleri incelendiğinde, kesişimselliğin, üçüncü dalga kadın hareketleri içerisinde yer aldığı söylenebilir. Şöyle ki, 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başlarına tekabül eden üçüncü dalga kadın hareketi, ikinci dalgaya tepki olarak doğmuştur ve tek tip bir kadınlık algısına şiddetle karşı çıkmışlardır. Hareketin savunucularına göre kadınlar yalnızca kadın oldukları için değil, ırk, köken, farklı ten rengi, dinsel vb. farklı özelliklerinden dolayı da hem erkekler hem de kadınlar tarafından ezilmektedir (Akgül, 2021:1076). Postmodern feminizm olarak da ifade edilen bu yeni anlayışa göre kadınlar arası kültür, ırk ve sosyal durum farklılıklarını dikkate almayan evrenselci görüş ister istemez totaliter özellik taşımaktadır ve bunun kabul edilmesi de mümkün değildir (Güriz, 2011: 78). İkinci dalga feminizmde kadınların ataerkillik karşısında güçlü olması için öne sürülen "bütün kadınların kız kardeşliği" tezi üzerine yapılan eleştiriler ve kadınlar arasındaki farklılıkların eşitsizlik düzeyinde görünür olması yeni, kapsamlı feminist bir bakış açısının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Dahası, bununla ilişkili kadınların kendi aralarındaki toplumsal cinsiyet, etniklik, din ve sınıf farklılıklarının kesişimselliği ile analiz edilmesi gerektiğini göstermiştir (Sarigöl, 2000: 333). 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına tekabül eden birinci dalga kadın hareketleri ise kadınların eşitliği söyleminden hareketle,

başta eğitim olmak üzere kadınlara oy hakkı, kamusal hizmetlere giriş hakkı, kadınların erkekler gibi birey olarak tanımlanması gibi temel taleplere yönelik olmuştur (Avcil, 2020: 1297).

Kesişimsel ayrımcılık da dâhil olmak üzere çoklu ayrımcılık, görece yeni kavramlardır ve şu anda geniş çapta kabul edilse de henüz hukuki düzenlemelere ve yasal uygulamaya tam olarak yansımamıştır (Council of Europe, t.y.). Avrupa ve uluslararası hukuk ve politika çevreleri geleneksel olarak ayrımcılığı tek eksenli bir açıyla ele almaktadır. Bu sınırlı ve parçalı yaklaşımlar, Avrupa hukuk kurumlarının şu anda kesişimsel ayrımcılık vakalarını ele almak için nasıl yetersiz bir donanıma sahip olduğunu göstermektedir (Center for Intersectional Justice-European Network Against Racism, 2019: 20).

Ayrımcılığın birden fazla gerekçesine kesişimsel bir yaklaşım uygulamak çok sayıda avantaja sahiptir. İnsanların ayrımcılığı nasıl deneyimlediğinin karmaşıklığını kabul eder, ayrımcılık deneyiminin benzersiz olabileceğini kabul eder ve grubun sosyal ve tarihsel bağlamını dikkate alır. Kesişimsel ayrımcılık vakaları ortaya çıktığında, kesişimsellik analizinden yararlanmak, soruşturmalardan davalara kadar şikâyetlerin ele alınmasında ve ilgili politikaların geliştirilmesinde büyük yararlar sağlayacaktır (Ontario Human Rights Commission, t.y.).

II. MÜSLÜMAN KADINLARA YÖNELİK KESİŞİMSSEL AYIRIMCILIK

Avrupa bağlamında kesişimsel ayrımcılığın bir örneği, başörtüsü takan Müslüman kadınlarla ilgilidir. Sadece cinsiyet ekseninden ya da din/ırk/etnik köken ekseninden yaklaşıldığında ayrımcılık ortaya çıkmamaktadır, çünkü aynı durumda başörtüsü olmayan bir kadın ve Müslüman bir erkek aynı tür ayrımcılığa maruz kalmamaktadır (Center for Intersectional Justice-European Network Against Racism, 2019: 21). Hatta Avrupa'da kesişimselliğin en tipik örneği başörtüsü takan Müslüman kadınlara yönelik ihlallerdir demek iddialı olmayacaktır. ECRI'nin, Müslümanlara yönelik hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadele konulu 16 Mart 2000 tarihli ve 5 Numaralı Genel Politika Tavsiye Kararı'nda bu nokta, Müslüman kadınların yaşadıklarına özel dikkat göstermek suretiyle sorunun boyutlarını incelemek gerektiği; çünkü Müslüman kadınların çoklu ayrımcılığa –toplumsal cinsiyete ve dine dayalı ayrımcılıkların yanı sıra etnik kökene dayalı ayrımcılık–maruz kalabildikleri; bunun da onları özellikle korunmasız bir grup haline getirdiği, bu nedenle hükümetlerin, kadınların durumuna özel dikkat göstermesi gerektiği şeklinde vurgulanmıştır (ECRI, 2000: 1-2). Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da söz konusu tavsiye kararında vurgulanmak istenenin kesişimsel ayrımcılık olmasına karşın, kullanılan ifadenin çoklu ayrımcılık şeklinde tercih edilmesidir. Kesişimsel ayrımcılık ve çoklu ayrımcılık konusunda bu tür hatalar göze çarpmaktadır. Kesişimsel ayrımcılık ile çoklu ayrımcılık

kavramları özdeş değildir. Bir insana, farklı kimlik özellikleri sebebiyle farklı ve birbirinden ayrılabilir tarzda ayrımcı muameleler gerçekleştirilmesi çoklu ayrımcılık iken söz konusu kimlik özelliklerinin yeni bir nitelik ya da kategori oluşturacak şekilde bir araya getirilerek farklı muamele uygulanması kesişimsel ayrımcılıktır. Dolayısıyla çoklu ayrımcılıkta farklı kimlik özellikleri sebebiyle farklı muameleler farklı zamanlarda ya da farklı sebeplerle gerçekleştiği için yani birbirinden ayrılabilir nitelikte olduğu için yargılama sırasında ırk, din, dil gibi niteliklerden hangisinin farklı muameleye sebep olduğunun tespiti daha açıktır. Oysaki kesişimsel ayrımcılık söz konusu olduğunda, ilgili niteliklerden birkaçının bir arada bulunması sebebiyle ayrımcı muamele gerçekleştiğinden, yargılamada tek eksenli bir bakış açısıyla hareket edilmesi, hak ihlali tespitine engel olabilecektir.

Avrupa`da Müslüman kadınların kesişimsel ayrımcılığa yoğun bir şekilde maruz kaldıklarına ilişkin önemli bir örnek, Avusturya`ya ilişkindir. Avusturya`da, Okul Eğitimi Kanunu`nda yapılan değişiklik ile on yaşın altındaki öğrencilerin ideolojik veya dini içerikli kıyafetler giymeleri yasaklanmıştır. Parlamento Eğitim Alt Komitesi bir bildiri yayınlayarak, Yahudi Kippa veya Sih Patka uygulamalarının bu yasaktan muaf tutulduğunu, yalnızca saç tamamen veya büyük ölçüde kapatan başlıkların yasaklanacağını açıklamıştır. Dolayısıyla söz konusu yasak yalnızca Müslüman kız çocukları için uygulanabilir hale gelmiştir. ECRI, söz konusu yasağa ilişkin; tüm dini gruplara eşit muamele yapılmasının önemini vurgulayarak, söz konusu kanun değişikliği ile etkili bir biçimde yapıldığı gibi belirli bir grubun seçilmesinin ilgili belirli topluluk üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceğini ve Müslüman kız çocuklarının eğitime erişimini engelleme ve onları marjinalleştirme gibi önemli bir riskle birlikte kesişimsel ayrımcılığa neden olacağını açıkça ifade etmiştir (ECRI, 2020: 13).

Benzer bir uygulamaya Fransa`dan örnek vermek mümkündür. Laiklik ilkesini desteklemek gerekçesiyle yapıldığı iddia edilen ve Fransa`da eğitim alanında var olan ayrımcılığı gözler önüne sermesi açısından önemli bir kanun da 15 Mart 2004 tarihli ve 2004-228 Sayılı Okullarda Dini Bağlılığın Gösterilmesine İlişkin Kanun`dur. Söz konusu Kanun devlet ilkokullarında, ortaokullarda ve liselerde öğrencilerin açıkça dini bir bağlılık sergilediklerini gösteren işaretler veya giysiler giymelerini yasaklamıştır. Kanun, konuyla ilgili disiplin cezasının öğrenci ile diyalog kurularak alınması gerektiğini öngörmektedir (ECRI, 2005:18). Kanunun uygulamadaki etkileri yıllarca devam etmiş olup, birçok öğrenci, bu Kanuna dayanarak devlet okullarından atılmış ve birçok durumda atılmadan önce öğrenci ile gerçek bir diyalog kurulmamıştır (ECRI, 2010: 21-22). Örneğin Nisan 2015`te Charleville-Mézières Kasabası`nda, bir kız çocuğunun okula etekle gelmesi, okul yetkililerince çok açık bir şekilde dini inanç göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu ve diğer davalarda Eğitim Bakanlığının, ilgililere kanun hükümlerini ve kendi yükümlülüklerini

hatırlatarak tepki vermesine rağmen benzer vakalar tekrarlanmaya devam etmiştir (ECRI, 2016: 26-27).

Benzer şekilde İtalya`da peçe ve burkanın yasaklanmasını öngören bir yasa tasarısı meclis gündemine alınmış, Almanya`da göçmen kadınların doğurganlığının Almanlardan daha yüksek oluşunun ülkenin geleceği bakımından büyük bir risk olarak değerlendirildiği uzun tartışmalar yaşanmış, Hollanda`da Özgürlük Partisi lideri Geert Wilders başörtülü kadınlardan özel vergi alınmasını teklif etmiş, İspanya`da Mayorka adasına bağlı belediyelerde kamuya açık alanlarda başörtüsü ve çarşaf kullanımı yasaklanarak para cezası öngörülmüştür (Martı, 2018: 42).

Avrupa`da Müslüman kadınlara yönelik kesişimsel ayrımcılık vakaları, sosyal hayatın hemen her alanında kendisini göstermektedir. Yalnızca istihdam alanında değil, eğitim, sağlık, ibadet hürriyeti, şiddet gibi pek çok alanda söz konusu ayrımcılık türü yoğun olarak işlenmektedir.

Avrupa Konseyinde insan hakları alanında temel sözleşme durumunda olan AİHS`nin ayrımcılık yasağına ilişkin 14. maddesinde, Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanmada, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık yapılamayacağı belirtilmiştir. Görüldüğü gibi ilgili maddede kesişimsel ayrımcılığa yer verilmemiştir. Fakat madde içerisinde yer alan "herhangi başka bir duruma dayalı ayrımcılık" ifadesinin yorumundan kesişimsel ayrımcılığa ulaşabilmek mümkündür. İlgili madde, kesişimsel ayrımcılığa açıkça yer vermemiş olsa da sınırlı bir sayım yapmamak suretiyle söz konusu ayrımcılık türüne dayalı denetimi yasaklamamıştır da. Sözleşmenin, ayrımcılığın genel olarak yasaklanmasına yönelik 12 Numaralı Protokol'ü de benzer bir düzenlemeye sahiptir. Dolayısıyla gerek sözleşme ve gerekse 12 Numaralı Protokol göz önünde tutulduğunda, AİHM`nin önüne gelen davalarda, kesişimsel ayrımcılık kapsamında inceleme yapmasına ve karar almasına engel bir durum bulunmamaktadır. AİHM`nin, kesişimsellik vurgusu yapmamakla birlikte, kesişimsel ayrımcılık ile ilgili bazı davalarda davacılar lehine karar verdiği bazı örnekler vardır.

Mahkeme, kesişimsellik terimini tanımlamaktan kaçındığı N.B. ve Slovakya Davasında, Roman bir kadının zorla kısırlaştırılmasının AİHS`nin 3. (işkence yasağı) ve 8. (özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı) maddeleri'ni ihlal ettiğine karar vermiştir. Mahkeme, spesifik olarak, "*kadınların önceden bilgilendirilmiş onayları olmaksızın kısırlaştırılması uygulamasının çeşitli etnik gruplardan savunmasız bireyleri etkilediğini*" belirtmiştir. Mahkeme, 2012 yılında, B.S. ve İspanya Davası'nda, İspanya'daki yerel mahkemelerin, seks işçisi olarak çalışan Afrikalı kadın başvuranın savunmasızlıklarını dikkate almadığını belirterek, sözleşmenin

3. ve 14. maddelerinin ihlal edildiğine karar vermiştir. AİHM bu davada, başvuranın ırkı, cinsiyeti ve istihdam durumu nedeniyle özel savunmasızlığını kabul ederek, içtihatlarında ilk kez ayrımcılığın kişisimsel bir yorumunu ortaya koymuştur (Center for Intersectional Justice-European Network Against Racism, 2019: 22).

AİHM, ayrımcılık vakalarına dayanan bazı davalarda ise kişisimselliğin etkilerini görmezden gelmeyi seçmiştir. Bu tür davalar, genellikle dinsel kıyafetlerin yasaklanmasına ilişkin davalar olmuştur. Mahkeme, dinsel kıyafet giymeyi, başlık veya örtü takmayı ya da semboller taşımayı, kişilerin dini kaynaklı davranışları olarak değerlendirmiş, bu faaliyetleri ibadet ya da dar anlamda dini uygulama olarak nitelendirmemiştir. Bu nedenle, kişinin kendi isteğiyle ve dini emirlere sıkı sıkıya bağlı olma isteği ile örtünmesi ya da bir dinsel sembol taşıması kuvvetli bir güvence rejimine tabi tutulmamış, bu alanda devletlerin takdir yetkisi geniş tutulmuştur (Doğru ve Nalbant, 2013: 131). Örneğin, AİHM Büyük Dairesi'nin 01.07.2014 tarih ve 43835/11 numaralı S.A.S. v. Fransa Davasında, Fransa'da 11 Ekim 2010 tarihli 2010-1192 Sayılı Yasa ile kamuya açık yerlerde kişinin yüzünü gizlemek üzere tasarlanmış giysiler giymesine getirilen yasak, özel yaşama saygı hakkı (sözleşmenin 8. maddesi) ve din ya da inancı dışı vurma özgürlüğü (sözleşmenin 9. maddesi) bakımından incelenmiştir. Kararda, kamuya açık yerlerde yüzü gizlemek üzere tasarlanmış giysi giyilmesi üzerindeki genel bir yasağın, ancak kamu güvenliğine yönelik genel bir tehdidin bulunduğu bir bağlamda orantılı olarak görülebileceği, bunun ise Fransız Hükümetince ispatlanamadığı ve dolayısıyla gerekli bir yasak olduğundan bahsedilemeyeceği; bu tür bir yasama süreci içerisine giren bir devletin, nüfusunun belirli kesimlerini etkileyen basmakalıp yargılara karşı hoşgörüyü teşvik etmekle yükümlü olmasına rağmen, bunun tersine hoşgörüsüzlüğün ifade edilmesini teşvik etme riskini aldığını vurgulamakla birlikte; ülkenin bu konuda geniş bir takdir marjına sahip olduğunu, yapılan sınırlamanın demokratik bir toplumda gerekli olarak kabul edilebileceğini ifade ederek ihlal olmadığına karar vermiştir (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Dairesi, 2014).

S.A.S v. Fransa Davası'nda, Müslüman kadınlara yönelik kişisimsel ayrımcılık riski, katılanlar tarafından vurgulanmıştır. Katılanlardan biri olan Ghent Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi, mahkemeye şu görüşleri sunmuştur: Ampirik araştırmalar gösteriyor ki, yüzünü örtme yasağı ile karşı karşıya kalan peçe takan kadınlar, hem inananlar hem de kadınlar olarak kendilerini incitilmiş hissediyorlar. Yaşadıkları muameledeki farklılık, ne dine ne de cinsiyete indirgenemez, her iki gerekçenin bir karışımının sonucudur. Yasanın hedefi, "dinlerini aşırı olarak algılanan veya özgürlüklerini sınırlayan şekillerde ortaya koyan tüm kadınlar" değil, daha çok bu grubun İslami alt kategorisidir. Nitekim dış dünyaya kapalı olan manastırlarda dahi manastır hayatına katılan kadınlar herhangi bir hukuki müdahaleye konu olmamaktadır. Bu yasanın hedefi, dindar yaşam tarzlarını görüntüleri yoluyla radikal

bir şekilde kamuya göstermeyi tercih eden Müslümanlar değil yalnızca bu grubun bir alt kategorisi olan kadın Müslümanlardır. Gerçekten de erkeklerin İslami kıyafet giymesi ve sakal bırakması herhangi bir ceza kanununun konusu değildir. Buradaki ayrımcılık, din ve cinsiyet bağlamında kesişmektedir (Center for Intersectional Justice-European Network Against Racism, 2019: 23).

AlHM, eğitim ve öğretim kurumlarında kıyafetlerde dini semboller kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin Dahlab v. İsviçre, Leyla Şahin v. Türkiye davalarında da benzer şekilde, bu konuda Avrupa devletlerinde bir konsensus bulunmadığı gerekçesiyle, devletin böyle bir gerekliliğin var olup olmadığı konusunu değerlendirmekte geniş takdir yetkisine sahip olduğu sonucuna vararak, müdahaleleri sözleşmeye aykırı bulmamıştır (Tokuzlu, 2013: 348). Mahkeme, ilkokullarda başörtü yasağına ilişkin Dahlab v. İsviçre Davası'nda, söz konusu yasağın, çok dinli bir toplum içerisinde çocukların eğitim gördüğü bir sınıfta dini yansızlığın güvence altına alınmasını amaçladığı için devletin eylemlerinin 9(2) maddesi çerçevesinde meşru olduğunu belirtmiştir. Mahkeme söz konusu kararda, başörtüsünü *"cinsiyet eşitliği ilkesiyle bağdaştırılması zor dini davranış kurallarıyla kadınlara getirildiği görülen ve hoşgörü, başkalarına saygı ve hepsinin ötesinde eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı mesajı ile kolaylıkla bağdaştırılmayan, güçlü bir dışsal simge"* olarak yorumlamıştır. Bu noktada, karşı oy kullanan tek hâkim olan Tulkens'in *"Bu türde bir değerlendirme yapmak Mahkemeye düşmez"* şeklindeki eleştirisi önemlidir (Cumper, 2013: 448-449). Mahkeme benzer tutumunu, imam-hatip okullarında kuran dersi dışında kız çocuklarının İslami başörtüsü takmalarını yasaklayan bir kıyafet yönetmeliği ile ilgili Köse ve Diğerleri ve Türkiye Davası ile bir öğretim üyesinin konu edildiği Sevgi Kurtulmuş ve Türkiye Davaları'nda da sürdürmüştür (Doğru ve Nalbant, 2013: 615).

AlHM'in söz konusu kararlarında, gerçekte, Avrupa'da var olan Müslümanlara yönelik bakış açısı yatmaktadır. Şöyle ki, Avrupa'da, bir kadının başındaki başörtü, onun özgürlüğünün nasıl kısıtlandığına ve baskı altında tek tip giyime zorlandığına dair en açık ipucu olarak değerlendirilmektedir (Martı, 2018: 42). Hatta Batılı kadın hakları savunucuları bile başörtüsü konusunda söz konusu yanlış algıdan beslenmektedir. Onlara göre başörtüsü, kadın-erkek eşitliğini ihlal etmektedir. Onlar, Müslüman kadının kendi haklarını savunmaktan aciz olduğu düşüncesiyle, Müslüman kadının özgürleştirilmesi için başörtüsü ile mücadelenin elzem olduğu noktasında fikir birliğinde görünmektedirler (Özüdoğru Erdoğan, 2019: 644). Bu düşünce biçimi, klasik baskı gören, aşağı olan, başörtülü, geleneksel kadın terminolojisini kullanarak Müslüman kadını ötekileştirmektedir (Hamidi, 2014: 92). Zaten bilindiği gibi Müslüman kadınların boyunduruktan kurtulması ve özgürleşmesi argümanı, sömürgeleşme sürecinin merkezinde yer almış ve Müslüman dünyanın medenileştirildiği iddiasını bu kolonyal feminizm temellendirmiştir (Ali, 2014:

193). James`in de belirttiği gibi batının, başörtüsüne verdiği dehşetli, kınayıcı tepkilerde kibirli algı açıkça görülmektedir (James, 1998: 1034). Oysa farklı kültürlerin insanların, gerçekleri de farklı olmaktadır (Spengler, 1997: 39). BM İnsan Hakları Komitesi de 22 Numaralı Genel Yorum Kararı`nda, din veya inancın gereklerinin uygulanmasının, diğerlerinin yanı sıra belirli kıyafetlerin giyilmesini veya başörtüsü takılmasını da gerektirdiğini belirtmiştir (Uyar, 2006: 57).

Avrupa Birliği`ndeki (AB) ülkeler için, Temel Haklar Şartı ayrımcılığı 21. maddesi ile yasaklamaktadır. Madde metninde, cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş, ulusal bir azınlığa üyelik, mülkiyet, doğum, engellilik, yaş veya cinsel yönelim gibi herhangi bir temele dayalı herhangi bir ayrımcılığın yasak olduğu belirtilmiştir (European Union, 2010). Şarta ek olarak, iki AB Yönergesi, İstihdam Eşitliği Yönergesi ve Irk Eşitliği Yönergesi, istihdam gibi belirli bağlamlarda ayrımcılığı yasaklamaktadır. Söz konusu çalışmalar, 2009 yılında AB`nin ayrımcılıkla mücadele çabalarını hızlandıran bir bildiri ile tamamlanmaktadır (Council of Europe, t.y.).

Müslüman kadınlara yönelik kesişimsel ayrımcılık vakalarında BM İnsan Hakları Komitesi de açıkça kesişimsel ayrımcılığın varlığı yönünde karar vermektedir. Örneğin Fransa`da, Baby Loup Davası`nda, Yargıtay Genel Kurulu, 25 Haziran 2014`te verdiği bir kararla, başörtülü bir anaokulu öğretmeninin, okulda dini sembol içeren giysiler giydiği gerekçesiyle işten çıkarılmasını haklı bulmuştur. Mahkeme, kararında özel bir derneğe ait olan işletmenin küçük bir işletme olması sebebiyle, çalışanlarının, çocuklar ve ebeveynleri ile sürekli temas halinde bulunduğu, bu yüzden davacının din özgürlüğüne getirilen kısıtlamanın her kökenden gelen ebeveynleri memnun etmeye yönelik olduğu gerekçesiyle kısıtlamayı haklı bulmuştur (Kotuby, 2014). Söz konusu kararın ardından, davacının avukatı tarafından Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi`ne yapılan başvuru neticesinde komite, başvuranın başörtüsü taktığı gerekçesiyle işten atılması sebebiyle insan haklarının ihlal edildiğine, yapılan sınırlamanın meşru bir amacının bulunmadığına ve kendisine karşı yapılan eylemin orantılı olmadığına bu sebeple başvuranın dinini açıklama özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir. Komite söz konusu kararda oldukça ilerici bir yaklaşımla mağdurun, cinsiyet ve din bağlamında kesişimsel ayrımcılığın mağduru olduğunu açıkça belirtmiştir (United Nations Human Rights Committee, 2018: 10-11).

Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi`nde (CEDAW), tıpkı diğer ulus üstü hukuki düzenlemelerde olduğu gibi kesişimsel ayrımcılığa ilişkin bir hüküm bulunmamakla birlikte, komitenin önüne gelen başvurularda kesişimsel yaklaşımı kullanmasının önünde bir engel de bulunmamaktadır. CEDAW`da tam olarak geliştirilmiş bir kesişimsellik kavramı olmasa da daha derin bir metin analizi ile kesişimsel ayrımcılık da

dâhil olmak üzere kadınların yaşadığı her türlü baskı ve dezavantajı ele almak için örtük bir taahhüt olduğu anlaşılmaktadır (Güneş, 2021: 1756).

Komite, değerlendirme yaparken, kesişimsel ayrımcılığa ilişkin veriler olarak kadınları, ırkı ve yoksulluğu kullanmaktadır. Bu yeni yaklaşımı uygularken, CEDAW Komitesi kesişen ayrımcılığa atıfta bulunmakta ve devletlerin dikkatini bir azınlık ırkına veya etnik kökene sahip kadınların orantısız bir şekilde yoksulluk içinde yaşadığına çekmektedir. Bununla birlikte, CEDAW Komitesi zaman zaman tutarsız ve kadınların kesişimsel dezavantajına dikkatsiz davranmaktadır (Campbell, 2016: 5).

CEDAW Komitesinin, 2011 yılına ait CEDAW/C/49/D/17/2008 Numaralı Da Silva Pimentel Teixeira v Brazil bireysel başvuru kararı, doğum sırasında tıbbi tedavi görmedeki ciddi gecikmeler nedeniyle ölen fakir, kırsal Afro-soyundan Brezilyalı bir kadına ilişkindir. Sağlık hizmetlerine erişimdeki dezavantajı ve eşitsizliği anlamak için Teixeira'nın cinsiyetinin kimliğinin diğer yönleriyle nasıl etkileşime girdiğini takdir etmek gerekir: ırk, coğrafi konum ve sosyo-ekonomik durum. Oysa CEDAW Komitesi'nin ilgili kararı, komitenin bireysel başvuru denetimi yaparken kesişimsel yaklaşımı tam olarak benimsemediğinin ve bu yaklaşıma uyum sağlayamadığının bir göstergesidir (Campbell, 2016: 20).

Bireysel başvurulardan farklı olarak, Genel Tavsiyelerde CEDAW Komitesi, kesişimsel ayrımcılığa kapsamlı ve akıcı bir yaklaşım sağlamak için Sözleşmeyi yorumlamaktadır. Komitenin, 19 numaralı Genel Tavsiye Kararının 10. paragrafında, ayrımcılığın tüm biçimlerinin ortadan kaldırılması yükümlülüğü ifade edilmiştir (CEDAW, 1992: 2). Acar'ın da belirttiği gibi komite, görevini yerine getirirken sürekli olarak sözleşmeyi yeniden okumak, yorumlamak, farklı somut durum ve yerlere uygulamak durumundadır (Acar, 2014: 190). Bu kapsamda 19 Numaralı Genel Tavsiye Kararı da bu dinamik tutum kapsamında Komite tarafından 35 Numaralı Genel Tavsiye Kararı ile güncellenmiştir. Kararın 12. paragrafında, kadınların, ağırlaştırıcı bir olumsuz etkiye sahip olan, farklı ve kesişen ayrımcılık biçimlerine maruz kalması sebebiyle, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin bazı kadınları farklı derecelerde veya farklı şekillerde etkileyebileceği, yani uygun yasal ve politik müdahalelerin gerekli olduğu vurgulanmıştır (CEDAW, 2017: 5).

CEDAW Komitesi'nin 25 Numaralı Tavsiye Kararı'nda (paragraf 12), bazı kadın gruplarının, kadın olarak kendilerine yönelik ayrımcılığa maruz kalmanın yanı sıra, ırk, etnik veya dini kimlik, engellilik, yaş, sınıf, kast veya diğer faktörler gibi ek gerekçelere dayalı çok sayıda ayrımcılığa maruz kalabildiklerini; bu tür bir ayrımcılığın, bu kadın gruplarını öncelikle veya erkeklerden farklı bir derecede veya farklı şekillerde etkileyebileceğini; taraf devletlerin, kadınlara karşı bu tür çok çeşitli ayrımcılığı ve bunun onlar üzerindeki bileşik olumsuz etkisini ortadan kaldırmak için belirli geçici özel önlemler almaları gerektiğini

belirtmiştir (CEDAW, 2004: 2-3). CEDAW Komitesi, devletin yükümlülüklerine ilişkin 28 Sayılı Genel Tavsiye Kararı'nda da kadınlara yönelik cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın, ırk, etnik köken, din veya inanç, sağlık, statü, yaş, sınıf, kast, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği gibi kadınları etkileyen diğer faktörlerle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu savunmuştur (Campbell, 2016: 22).

CEDAW Komitesi 32 Numaralı Genel Tavsiye Kararı'nda, kadınlara karşı cinsiyete ve/veya toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın, genellikle ırk, etnik köken, din veya inanç, sağlık, yaş, sınıf, kast, cinsel yönelim gibi kadınları etkileyen diğer faktörlerle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı ve birleşik olduğunu vurgulamış; taraf devletlerin, bu tür kesişimsel ayrımcılık biçimlerini ve bunların ilgili kadınlar üzerindeki bileşik olumsuz etkilerini yasal olarak tanıması ve bunları yasaklaması gereğini açıkça belirtmiştir (CEDAW, 2014: 2).

SONUÇ

Batıda bugün için kesişimsel ayrımcılığın en tipik örneği Müslüman kadınlara yönelik uygulanan ayrımcılıktır. Söz konusu ayrımcı uygulamalar, yaşama hakkı, çalışma hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, ibadet hürriyeti, maddi ve manevi varlığın geliştirilmesi hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı başta olmak üzere pek çok hak ve hürriyetin ihlaline yol açmakta ve toplumsal hayatın hemen her alanında kendisini göstermektedir.

Ulus üstü hukuk düzenlemeleri incelendiğinde, kesişimsel ayrımcılığa açıkça yer verilmediği görülmele birlikte, soruşturma, yargılama gibi hukuki süreçlerde kesişimsel yaklaşımdan yararlanma konusunda bir yasağa yer verilmediği de anlaşılmaktadır. Ayrımcılık hükümlerinin yorumlanmasında, kesişimsel ayrımcılığa ulaşılması mümkündür. Bugün için ulus üstü denetim organlarının kesişimsel ayrımcılığa daha fazla vurgu yaptıkları fakat yine de kararları arasında tutarsızlık olduğu görülmektedir. Örneğin AİHM bazı kararlarında bu yaklaşımdan yararlanırken, Müslüman kadınların kesişimsel ayrımcılığa uğradıklarına ilişkin başvurularda bu yaklaşımı uygulamadığı bilinmektedir. CEDAW Komitesi de pek çok genel tavsiye kararında kesişimsel ayrımcılık vurgusu yaparken, bireysel başvuruları incelerken aynı tutarlılık içerisinde hareket etmemektedir. Yine de bugün için gerek ECRI, gerek BM İnsan Hakları Komitesi ve gerekse CEDAW ağırlıklı olarak kesişimsellik yaklaşımını kullanmaktadır. İnsan hakları ihlallerinin denetiminde en etkili bölgesel mahkeme niteliğindeki AİHM'in tutarsız yaklaşımı bu noktada eleştirilerin odağı olmasını sağlamaktadır.

Kesişimsellik yaklaşımı özellikle ülkemizde akademik yazında halen yeterli ilgiyi görebilmiş değildir. Bununla birlikte, konunun bilinmesi amacıyla yapılan çalışmalar da yok değildir. Politik ve hukuki düzenlemelerin yapılması için konunun tanıtılmasında akademisyenlere de sorumluluk düştüğü açıktır. Çünkü kesişimsel ayrımcılık yaklaşımı, kadınların insan haklarının korunmasında en etkili yaklaşımlardan biridir.

KAYNAKÇA

Acar, F. (2014). Kadınların İnsan Haklarında Ulusalüstü Standartlar ve Denetim: CEDAW Örneği Bağlamında Bazı Gözlemler, H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yüksekler içinde *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar* (s. 185-193), 2. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

AlİHM Büyük Dairesi. (2014). Case of S.A.S. v. France, 43835/11, 01.07.2014, 18.11. 2021 tarihinde HUDOC European Court of Human Rights: <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22fulltext%22:%5B%22freedom%20of%20religion%22%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%22itemid%22:%5B%22001153688%22%5D%7D> adresinden adresinden alındı.

AlİHM (2014). Dhahbi v. Italy, Application no. 17120/09, 08.04.2014, 9 Şubat 2022 tarihinde HUDOC European Court of Human Rights: [file:///C:/Users/user/Downloads/Judgment %20Dhahbi%20v.%20Italy%20-%20discrimination%20on%20the%20ground%20of %20nationality.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Judgment%20Dhahbi%20v.%20Italy%20-%20discrimination%20on%20the%20ground%20of%20nationality.pdf) adresinden alındı.

Akgül, F.İ. (2021). Kesşimsellik Yaklaşımı Bağlamında Roman Kadınların İktisadi Hayata Katılımı: İzmir Örneği, *Çalışma ve Toplum*, 2, 1073-1098.

Ali, Z. (2014). Sonuç: Feminizmi Sömürgeci Kurtarmak ve Yenilemek, Z. Ali (Der.), Ö. Elitez (Çev.) içinde *İslami Feminizmler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 193-199.

Amnesty International (t.y.) Discrimination, 1 Şubat 2022 tarihinde Amnesty International: <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/discrimination> adresinden alındı.

Avcil, C. (2020). Kesşimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru, *e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi*, 12, 4(29), 1290-1312.

AYM Birinci Bölüm, Burcu Reis Başvurusu, Başvuru No: 2016/5824, Karar Tarihi: 28.12.2021, 9 Şubat 2022 tarihinde T.C. Anayasa Mahkemesi: adresinden alındı.

BM Genel Kurulu. (1979). CEDAW Sözleşmesi, 19.02.2022 tarihinde İnsan Hakları Merkezi: adresinden alındı.

Campbell, M. (2016). CEDAW and Women’s Intersecting Identities: A Pioneering Approach to Intersectional Discrimination”, Oxford University Working Paper, 2(3), February (s. 1-48), 1 Şubat 2022 tarihinde National Action Plans on Business and Human Rights: <https://globalnaps.org/wp-content/uploads/2018/08/cedaw-and-women->

s-intersecting-identities-a-pioneering-approach-to-intersectional-discrimination.pdf adresinden alındı.

CERD (2013). General Recommendation No. 35 Combating Racist Hate Speech, CERD/C/GC/35, 1-10, 3 Şubat 2022 tarihinde UN Human Rights Treaty Bodies: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?SymbolNo=CERD%2fC%2fGC%2f35&Lang=en adresinden alınmıştır.

CEDAW (2004). General recommendation No. 25: Article 4, paragraph 1, of the Convention (temporary special measures), Thirtieth session, 19 Şubat 2022 tarihinde adresinden alındı.

CEDAW. (2012). General Recommendation No. 19: Violence against women, Eleventh session, 19 Şubat 2022 tarihinde https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_3731_E.pdf adresinden alındı.

CEDAW. (2014). General Recommendation No. 32 on the Gender-Related Dimensions of Refugee Status, Asylum, Nationality and Statelessness of Women, CEDAW/C/GC/32, 19 Şubat 2022 tarihinde <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/627/90/PDF/N1462790.pdf?OpenElement> adresinden alındı.

CEDAW. (2017). General Recommendation No. 35 on Gender-Based Violence Against Women, Updating General Recommendation No. 19, CEDAW/C/GC/35, 1-19, 4 Şubat 2022 tarihinde UN Human Rights Treaty Bodies: adresinden alınmıştır.

Center for Intersectional Justice-European Network Against Racism (2019). Intersectional Discrimination in Europe: Relevance, Challenges and Ways Forward, Brüksel, (s. 1-40), 1 Şubat 2022 tarihinde Center for Intersectional Justice-European Network Against Racism: https://www.intersectionaljustice.org/img/intersectionality-report-FINAL_yizq4j.pdf adresinden alındı.

Cho, S., Crenshaw, K. W., McCall, L. (2013). Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications and Praxis, *Journal of Women in Culture and Society*, 38(4), Summer, 785-810.

Cossette-Lefebvre, H. (2020). Direct and Indirect Discrimination: A Defense of the Disparate Impact Model, *Public Affairs Quarterly*, 34(4), October, 340-367.

Council of Europe (t.y.). Intersectionality and Multiple Discrimination, 1 Şubat 2022 tarihinde Council of Europe: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/intersectionality-and-multiple-discrimination#:~:text=Intersectional%20>

discrimination%20%E2%80%93%20happens%20when%20two,and%20specific%20forms%20of%20discrimination adresinden alındı.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color, *Stanford Law Review*, 43(6), Jul., 1241-1299.

Cumper, P. (2013). Din Özgürlüğü, D. J. Harris, M. O'Boyle, E. P. Bates ve C. M. Buckley içinde *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku* (s. 435-453), Avrupa Konseyi Yayını.

Çapar, G. (2019). Keşişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım, *Hukuk Kuramı*, 6(3), Eylül-Aralık, 1-31.

Doğru, O., Nalbant, A. (2013). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar*, Avrupa Konseyi Yayını.

ECRI (2000). Combating Intolerance and Discrimination Against Muslims-ECRI General Policy Recommendation No. 5: Key Topics, 8 Aralık 2021 tarihinde Council of Europe: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-5-key-topics-combating-intoleran/16808b75f5> adresinden alındı.

ECRI (2020). ECRI Report on Austria-Six Monitoring Cycle, 2 June, ss. 1-45, 19 Ocak 2022 tarihinde Council of Europe: <https://rm.coe.int/report-on-austria-6th-monitoring-cycle-/16809e826f> adresinden alındı.

ECRI (2016). ECRI Report on France (Fifth Monitoring Cycle), CRI(2016)1, 2 Aralık 2021 tarihinde Council of Europe: <https://rm.coe.int/fifth-report-on-france/16808b572d> adresinden alındı.

ECRI. (2010). ECRI Report on France Fourth Monitoring Cycle, CRI (2010) 16, 8 Aralık 2021 tarihinde Council of Europe: <https://rm.coe.int/fourth-report-on-france/16808b572b> adresinden alındı.

ECRI. (2005). Third Report on France, CRI. (2005). 3, 6 Aralık 2021 tarihinde Council of Europe: <https://rm.coe.int/third-report-on-france/16808b5729> adresinden alındı.

European Institute for Gender Equality. (t.y.). Intersectional Discrimination, 1 Şubat 2022 tarihinde EIGE: <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1492> adresinden alındı.

European Union. (2010). Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2010/C 83/02) 18 Şubat 2022 tarihinde https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/AB_TemelHaklarSarti.pdf adresinden alındı.

Gülmez, M. (2010). İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler, *Çalışma ve Toplum*, 2, 217-266.

Güneş, A. (2021). Kesişimsellik Yaklaşımı Bağlamında Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddete İlişkin CEDAW Komitesi Genel Tavsiye 35 Sayılı Kararının Analizi, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(3), 1739-1771.

Güriz, A. (2011). *Feminizm, Postmodernizm ve Hukuk*, 2. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Hamidi, M. (2014). Avrupa'da Müslüman Feminizm: Metinsel Aktivizm ve Ulus Aşırı Niteliği, Z. Ali (Der.), Ö. Elitez (Çev.) içinde *İslami Feminizmler* (s. 91-99), İstanbul: İletişim Yayınları.

James, S. M. (1998). Shades of Othering: Reflections on Female Circumcision/Genital Mutilation, *Signs*, 23(4), Summer, 1031-1048.

Kotuby, C. (2014). Guest Post by Professor Vivian Grosswald Curran: The French Supreme Court Reverses Itself in an Islamic Veil Case in L'Affaire Baby Loup, June 27, 5 Ocak 2022 tarihinde <https://conflictoflaws.net/2014/guest-post-by-professor-vivian-grosswald-curran-the-french-supreme-court-reverses-itself-in-an-islamic-veil-case-in-laffaire-baby-loup> adresinden alındı.

Martı, H. (2018). İslamofobi ve Avrupa'da Müslüman Kadın İmaji, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (13), 36-46.

Moreau, S. (2010). What is Discrimination?, *Philosophy & Public Affairs*, 38(2), Spring, 143-179.

Ontario Human Rights Commission. (t.y.). An Introduction to the Intersectional Approach, 1 Şubat 2022 tarihinde Ontario Human Rights Commission: <https://www.ohrc.on.ca/en/intersectional-approach-discrimination-addressing-multiple-grounds-human-rights-claims/introduction-intersectional-approach> adresinden alındı.

Özüdoğru Erdoğan, H. N. (2019). İslamofobi Bağlamında Müslüman Kadın İmgesi, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 637-651.

Sarıgöl, P. (2000). Kesişimsellik Teorisi ve Farklılıkların Feminizmi, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 3(6), 331-352.

Spengler, O. (1997). *Batının Çöküşü*, 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.

Tokuzlu, L. B. (2013). Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü, S. İnceoğlu içinde, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme* (s. 333-354), Avrupa Konseyi Yayını.

United Nations. (1995). Beijing Declaration and Platform for Action, 14 Şubat 2022 tarihinde <https://www.icsspe.org/system/files/Beijing%20Declaration%20and%20Platform%20for%20Action.pdf> adresinden alındı.

United Nations Human Rights Committee. (2018). Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2662/2015, CCPR/C/123/D/2662/2015, 24 September 2018, 6 Ocak 2022 tarihinde adresinden alındı.

United Nations Women. (2020). Intersectional Feminism: What It Means and Why It Matters Right Now, 1 July, 1 Şubat 2022 tarihinde UN Women: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/6/explainer-intersectional-feminism-what-it-means-and-why-it-matters> adresinden alındı.

Uyar, L. (2006). *Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Uzun, A. M. Ş. (2019). *Kesişimsellik Bağlamında Akademik Alanda Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ENGELLİ KADIN HAKLARI

Av. Müjgan BİLGEN ÖZEN*

ÖZ

Engelliler ve kadınlar tarih boyunca en eski şiddete, ayrımcılığa uğrayan gurupların başında gelmektedir. İki “dezavantajlı” durumu da üzerinde taşıyan engelli kadınlar hem kadın hem de engelli oldukları için; cinsel, fiziksel, psikolojik, ekonomik istismara, şiddete daha fazla maruz kalmaktadır. Toplumsal yaşama katılımı, temel hak ve özgürlüklere ulaşmakta çoklu ayrımcılığa uğramaktadırlar. Bu çalışmada ülkemiz açısından engelli kadınların insan hakları kapsamında hukuksal anlamdaki durumları tespit edildikten sonra hak ve hizmetlere ulaşmakta yaşanan sorunlar belirtilerek soruna yönelik çözüm önerileri ifade edilmeye çalışılacaktır. Çalışma hazırlanırken başta Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi olmak üzere mevzuatımız taranmış, engelli kadınların hak ve hizmetlere ulaşmasının önünde var olan kalıplaşmış sosyolojik, psikolojik, engellemeler ve kalıp yargılar hakkında yapılan araştırmalardan yararlanılmış ve bizzat durumu yaşayan engelli kadınların ağızından konu hakkındaki yaşananlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelli Kadın, Cinsiyet, İnsan Hakları, Ayrımcılık, Makul Düzenleme, Kalıplaşmış Yargı.

* Avukat, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, İzmir İl Müdürlüğü, E- posta: mujganbilgenozen@icloud.com



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

İnsanın değişimi ve gelişmesinin sonucunda 10 Aralık 1948 yılında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi doğmuştur. Türkiye, Birleşmiş Milletler'in kurucu üyelerinden birisi olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni ilk onaylayan ülkeler arasında yer almış ve insan hakları konusundaki önemli sözleşmelerin büyük bölümüne taraf olmuştur.

İnsan hakları, insanlara sadece insan oldukları için verilmiştir. Bunun için insan olarak doğmak yeterlidir. İnsan hakları hukuku açısından, her insan doğduğu andan öldüğü ana kadar bu haklara eşit olarak sahiptir. İnsan hakları, uluslararası en üst düzey haklardır ve bu yüzden her hukuk devletinde anayasal düzeyde tanınırlar. Bizim anayasamızda da insan hakları, temel hak ve özgürlükler başlığı altında düzenlenmiştir.

İnsan onuru ve eşitlik, insan hakları fikrinin merkezinde yer alan iki temel değerdir. Bütün insanların eşit olması, insan haklarını evrensel kılar, insan hakları daha iyi ve onurlu bir yaşam için gerekli olan temel standartlar tanımlandığında anlaşılabilir.

Engelli kadınlar, toplumlarda egemen olan önyargılı bakış açıları sebebiyle ne toplumun diğer üeleriyle eşit ne de onurlarına saygı duyulması gereken bireyler olarak görülmektedir.

ENGELLİ KADINLAR VE KIZ ÇOCUKLARININ İNSAN HAKLARI SÜRECİ

Tüm dünyada engelli bireylerin insan hakları konusundaki çalışmalar son 20-30 yılda ivme kazanmıştır. Ancak cinsiyetin, engelli kadınları, engelli erkekleri ve onların insan haklarını nasıl etkilediği konusundaki çalışmalar çok yenidir ve yavaş bir gelişme göstermektedir.

Kadın hakları alanındaki çalışmalar ve kazanımlar engelli haklarından daha önce başlamıştır ve İnsan hakları alanında daha çok kazanım elde edilmiştir. Kadın hareketi, kadın olarak gördüğü gruba engelli kadınları dâhil etmemiş ve engellilik konusu da en başından itibaren erkek egemen bir yapı içinde olduğu için onlar da engelli kadınları yok saymışlardır. Aslında biraz daha ileri gidilirse, engellilik konusundaki bu erkek bakış açısı engelli kadının varlığını yeterince fark etmemiş ve bu konuda tamamen bir erkek yaklaşımı gelişmiştir.

ENGELLİ KADINLARIN VE KIZ ÇOCUKLARININ İNSAN HAKLARI

Engellilere ilişkin uluslararası ve ulusal yasalar ve politikalar tarihsel olarak engelli kadınları ve kız çocuklarını ihmal etmiştir. Yine kadınlara ilişkin yasalar ve politikalarda da geleneksel olarak engellilik önemslenmemiştir. Bu görünmezlik, engelli kadınlar ve kız

çocuklarına karşı ayrımcılık türlerinin çoğaldığı ve kesiştiği durumları daha da artırmıştır. Engelli kadınlar sıklıkla cinsiyet veya engellilik ya da her ikisi gerekçesiyle aynı zamanda diğer gerekçelerle de ayrımcılığa uğramaktadır.

Engelli kadınlar ve kız çocukların insan hakları denildiğinde bakmamız gereken en önemli hukuk metni Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'dir. Bu sözleşme ülkemiz tarafından usulüne uygun olarak imzalanmış onaylanmış ve 2007 yılından beri yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede engelli kadınların ve kız çocuklarının, engelli nüfus içerisinde daha dezavantajlı bir konumda olduğu ifade edilmiştir. Sözgelimi, giriş paragrafında engelli kadın ve kız çocuklarının ev içinde ve dışında şiddete uğramaya, yaralanmaya veya istismara, ihmale, ihmalkâr muameleye, kötü muameleye karşı daha çok risk altında olduğunun altı çizilmiştir. Sözleşmenin 3. maddesinde kadın ve erkek eşitliğine vurgu yapıldıktan sonra, 6. maddesinde de sadece engelli kadınlara ve kız çocuklarına yönelik bir düzenlemeye yer verilmiştir. Buna göre taraf devletlerin, engelli kadınların ve kız çocuklarının uğradıkları çok yönlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve insan hak ve özgürlüklerinden eşit yararlanmaları bakımından, almaları gereken tedbirler düzenlenmiştir.

Sözleşmenin Engelli Kadınlar başlıklı 6. maddesinin tam metni şöyledir:

Madde 6:

Engelli Kadınlar

"Taraf Devletler engelli kadınlar ile kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmakta olduğunu kabul eder ve bu bakımdan onların tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit koşullarda yararlanmalarını sağlamaya yönelik tedbirleri alır.

Taraf Devletler kadınların tam gelişimi, ilerlemesi ve güçlenmesini ve bu sözleşmede belirtilen insan hak ve temel özgürlüklerini kullanmalarını ve bunlardan yararlanmalarını sağlamak için gerekli tüm tedbirleri alır."

Özet olarak maddede engelli kadınlara karşı ayrımcılık yapılamayacağı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için her türlü tedbirlerin taraf devletlerce alınacağı ve engelli kadınların temel hak ve özgürlüklerden tam ve eksiksiz yararlanmaları hususunda taraf devletleri taahhüt altına sokmaktadır.

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi engelli kadınlar ve kız çocukları üzerine 2016 yılında 3 nolu genel yorumunu yapmıştır. Bu yorumunda genel olarak; Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinin taraf devletler tarafından nasıl yorumlanacağı, nasıl uygulanacağı ve bu maddeyle ilgili olarak komiteye nasıl bir rapor hazırlanacağı detaylarıyla ifade edilmeye çalışılmıştır.

3 nolu genel yorum çerçevesinde sözleşmenin 6. maddesini şu şekilde inceleyebiliriz:

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; 6. madde sözleşmenin diğer bütün maddeleri ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir maddedir. Taraf devletler, sözleşmenin uygulanışı sırasında hedeflediği bütün eylem ve işlemlerinde engelli kadınlar ve kız çocuklarının haklarını da kapsayıcı şekilde davranmalıdır. Özellikle, engelli kadınlar çoklu ayrımcılığa karşı korunmalı ve insan hakları ve temel özgürlüklerden diğerleri ile eşit koşullar altında yararlanmasının sağlanması için pozitif tedbirler alınmalıdır.

6. madde (1) engelli kadınların çoklu ayrımcılığa maruz kaldığını ve taraf devletlerin engelli kadınların insan hakları ve temel özgürlüklerden tam ve eşit koşullar altında yararlanması için tedbirler alması gerektiğini kabul eder. Sözleşmenin 5(2). maddesinde, taraf devletlerin engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılığı sadece yasaklaması değil, aynı zamanda diğer gerekçelerle ayrımcılığa karşı koruma sağlaması gerekliliği ile çoklu ayrımcılık ifade edilir. Komite, kendi içtihadında çoklu ve kesişimli ayrımcılığa ilişkin tedbirlere atıfta bulunmaktadır.

Engelliliğe Dayalı Ayrımcılık Sözleşmesi'nin 2. maddesinde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hakları ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleriyle eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlama olarak tanımlanmaktadır.

"Kadınlara karşı ayrımcılık", Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 1. maddesinde siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarından ve temel özgürlüklerden, medeni durumları ne olursa olsun kadınların yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı herhangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama olarak tarif edilir. Engelliliğe dayalı ayrımcılık, makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dâhil her türlü ayrımcılığı kapsamaktadır.

Bu halde makul düzenleme nedir? Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 2. maddesinde "makul düzenleme", engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeler olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, Sözleşme'nin 5(2). Maddesi ile uyumlu olarak, taraf devletler engellilerin herhangi bir gerekçeye dayalı ayrımcılığa karşı eşit ve etkin bir şekilde korunmasını güvence altına almalıdır. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi son içtihatlarında engelli kadınların istihdama

erişimiyle bağlantılı olarak makul düzenlemeye atıf yapmıştır. Makul düzenleme sağlama görevi şu andan itibaren geçerli bir görevdir, bunun anlamı kişinin belirli bir durum içinde eşit koşullar altında kendi haklarını kullanmak için talepte bulunmasından itibaren yasal olarak uygulanabilir olmalıdır. Engelli kadınlara makul düzenleme sağlama konusunda başarısızlık, 5. ve 6. maddelere göre ayrımcılık anlamına gelebilir. Makul düzenlemeye, işyerinde engelli bir kadının emzirmesine olanak sağlayan erişilebilir bir yerin olması örnek olarak verilebilir.

Kesişimli ayrımcılık kavramı, bireylerin homojen bir grubun mensupları olarak ayrımcılığa uğramasından ziyade kimliklerin, statülerin ve hayat koşullarının çok boyutlu katmanlarına ait bireyler olarak ayrımcılığa uğramamasını kabul eder. Ayrımcılığın çoklu ve kesişimli türlerinin neden olduğu, yüksek dezavantajlı bireylerin yaşanmış gerçekliklerini ve deneyimlerinin hakkını teslim eder; bunlar ayrıştırılmış veri toplama, müzakere, politika geliştirme, ayrımcılık yapmayan politikaların uygulanabilirliği ve etkin çözümlerin sağlanması konusunda hedeflenmiş tedbirlerin alınmasını gerektirir.

Engelli kadınlara ve kız çocuklarına karşı ayrımcılık birçok türde olabilir: (a) doğrudan ayrımcılık; (b) dolaylı ayrımcılık; (c) birleştirme ile ayrımcılık; (d) makul düzenlemenin reddi; (e) yapısal veya sistemli ayrımcılık. Hangi türde olduğuna bakılmaksızın, ayrımcılığın etkisi engelli kadınların haklarının ihlal edilmesidir.

Doğrudan ayrımcılık, yasak gerekçelerle ilgili bir nedenden dolayı engelli kadınların benzer bir durumdaki diğerlerine göre daha az uygun muamele ile karşılaşması ile ortaya çıkar. Bu, aynı zamanda karşılaştırılabilir benzer bir durumun olmadığı yasak gerekçeler temelinde zararlı eylemler ve ihmalleri de içerir. Örnek olarak, zihinsel veya ruhsal engelleri olan kadınların tanıklıklarının yasal durumları nedeniyle mahkeme süreçlerinde reddedilmesi durumunda, böylece şiddetin kurbanları olarak kadınlara dönük adaletin ve etkin çözümlerin inkâr edilmesi ile doğrudan ayrımcılık meydana gelir (BM Engelli Hakları Komitesi 3 nolu genel yorumu).

Dolaylı ayrımcılık, görünürdeki değeri alındığında tarafsız görünen yasa, politika ve uygulamaların engelli kadınlar üzerinde orantısız olarak olumsuz etkisinin olmasını ifade eder. Örneğin sağlık tesisleri herkes için eşit koşullarda görünebilir, fakat tekerlekli sandalye kullanan kadınlar için uygun jinekolojik muayene masası olmadığı zaman ayrımcı bir uygulama olur (BM Engelli Hakları Komitesi 3 No.lu Genel Yorumu).

Birleştirme ile ayrımcılık, kişilerin engelli bir kişi ile bağlarına dayalı olarak karşılaştığı ayrımcılıktır. Sıklıkla, bakım sağlayan kişi rolü ile kadınlar birleştirme ile ayrımcılığı deneyimler. Örneğin, engelli bir çocuğun annesi, çocuğundan dolayı onun işe daha az

angaje olacağından ya da uygun bir çalışan olmayacağından endişe eden potansiyel bir işveren karşısında ayrımcılığa maruz kalabilir (BM Engelli Hakları Komitesi 3 No.lu Genel Yorumu).

Makul düzenlemenin reddi, engelli kadınların insan haklarını ve temel özgürlüklerini diğerleri ile eşit koşullar altında kullanmasının sağlanması için yerine getirilmesi gerekmesine rağmen, gerekli ve uygun değişiklikler ve ayarlamalar (orantısız ya da gereksiz bir yük getirmeyen) yapılmadığında ortaya çıkar. Örnek olarak, engelli bir kadın yapılı çevrenin fiziksel erişilebilirliğinin olmaması nedeniyle bir sağlık merkezinde mamografi çektiremiyorsa makul düzenlemenin reddi ile karşılaşmış sayılabilir (BM Engelli Hakları Komitesi 3 No.lu Genel Yorumu).

Yapısal veya sistemli ayrımcılık, ayrımcı kurumsal davranışların, kültürel geleneklerin ve toplumsal norm ve/veya kuralların gizli ya da açık örneklerinde yansımaktadır. Bu tür bir ayrımcılığa neden olabilecek zarar verici cinsiyet ve engellilik klişeleştirmeleri, özellikle engelli kadınlara dönük politika, düzenleme ve hizmetlerin olmayışı ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Örnek olarak, cinsiyetin ve engelliliğin kesişmesine dayalı klişeleştirme dolayısıyla engelli kadınlar şiddeti raporlama konusunda, polis, savcılık ve mahkemede kuşku ve reddedilme ile karşılaştığında, engellerle yüz yüze gelir. Aynı şekilde, zarar verici uygulamalar, güçlü bir biçimde, engelli kadınlara ilişkin ayrımcı inanışlara ve olumsuz algılara yansıyan toplumsal olarak inşa edilmiş cinsiyet rolleri ve güç ilişkileri ile bağlantılıdır ve onları kuvvetlendirir. Örneğin HIV/AIDS olan erkeklerin engelli kadınlarla cinsel ilişki yoluyla tedavi edilebileceğine ilişkin inanış gibi engelli kadınlara dair zarar verici klişeleştirmelerin önlenmesi hakkında kamu görevlileri, öğretmenler, sağlık hizmetleri sağlayanlar, polis, savcı ve yargıçlarda ve genel olarak toplumda farkındalık, eğitim ve politikaların olmayışı hak ihlallerine yol açabilir (BM Engelli Hakları Komitesi 3 No.lu Genel Yorumu).

Madde 6 (2) kadınların gelişimi, güçlenmesi ve ilerlemesine yöneliktir. Sözleşmede yer alan bu hakların kadınlar için teminat altına alınması, taraf devletlerin, sözleşme ile belirtilen tüm alanlarda ve uygun yolları kullanarak bu hakları kazandırmaya ve teşvik etmeye çalışmasına bağlıdır.

Sözleşme uyarınca taraf devletler, bütün engelliler için tüm insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamak ve teşvik etmek için gerekli tüm tedbirleri almalıdır. Bu tedbirler yasal, eğitsel, idari, kültürel, siyasi, dilsel veya başka nitelikte olabilir. Engelli kadınların sözleşmede belirtilen insan hakları ve temel özgürlüklerinin kullanımı ve bunlardan yararlanmalarının garanti altına alınması da dâhil olmak üzere bu tedbirler, sözleşmenin ilkelerine saygı gösterildiği takdirde uygun olacaktır. Alınan tedbirler

geçici veya kalıcı olabilir, ayrıca hukuki ve fiili eşitsizliği aşmalıdır. Yapısal veya sistemli olan çoklu ayrımcılığın üstesinden gelmek için kotalar gibi geçici özel önlemler alınması gerekebileceği gibi, engelli kadınların tüm yaşam alanlarına eşit katılımını sağlamak üzere yasalar ve politikalarda reform yapmak gibi kalıcı önlemler de engelli kadınlar için tam eşitliğin sağlanması yönünden gerekli önkoşullardır. Bütün tedbirler engelli kadınların tam gelişimi, güçlenmesi ve ilerlemesini sağlamalıdır.

Kalkınma ekonomik büyüme ve yoksulluğun ortadan kaldırılması ile ilgili olsa da, bu alanlarla sınırlı değildir. Eğitim, istihdam, gelir yaratma ve şiddetle mücadele alanlarında toplumsal cinsiyet ve engelliliğe duyarlı kalkınma tedbirleri engelli kadınların ekonomik olarak tamamen güçlenmesini sağlamak için gerekli iken, sağlık ile siyaset, kültür ve spora katılım açısından ek tedbirler alınması da kaçınılmazdır.

Engelli kadınları güçlendirmek ve ilerletmek amacıyla alınan tedbirler kalkınma hedefinin ötesine geçmeli ve engelli kadınların ömürleri boyunca durumlarını iyileştirmeyi hedeflemelidir. Engelli kadınları kalkınma tedbirlerini tasarlarken hesaba katmak yeterli değildir; bilakis, onlar da topluma katılmalı ve katkıda bulunabilmelidir.

İnsan hakları temelli bir yaklaşım doğrultusunda engelli kadınların güçlendirilmesini sağlamak, onların kamusal karar alma süreçlerine katılımlarını teşvik etmek anlamına gelir. Engelli kadınlar ve kız çocukları tarihsel olarak kamusal karar alma süreçlerine katılmada birçok engelle karşılaşmıştır. Güç dengesizlikleri ve ayrımcılığın pek çok türü nedeniyle engelli kadınlar ve bireyler olarak ihtiyaçlarını temsil edebilecek sivil toplum kuruluşları kurmak veya bu kuruluşlara katılmak için daha az fırsatlara sahiptir. Taraf devletler engelli kadınlara ve kız çocuklarına doğrudan ulaşmalı ve görüşlerinin bütün yönleriyle hesaba katıldığından ve özellikle cinsel sağlık ve üreme sağlığı ve ilgili haklar ile cinsel şiddet dâhil olmak üzere cinsiyet temelli şiddetle ilgili bakış açıları ve kaygılarını ifade ederken herhangi bir misillemeye tabi olmayacaklarından emin olmak üzere yeterli tedbirleri tesis etmelidir. Son olarak, taraf devletler sadece engellilere özgü danışma organları ve mekanizmalarını değil, engelli kadınların temsilci kuruluşlarının katılımını da teşvik etmelidir.

SÖZLEŞME KAPSAMINDA TARAF DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Sözleşmeye taraf devletler, 6. madde ve diğer tüm temel hükümler uyarınca engelli kadınların, tüm insan hakları ve temel özgürlükleri kullanmalarını ve bunlardan yararlanmalarını garanti altına almak amacıyla haklarına saygı göstermek, onları korumak ve yerine getirmekle yükümlüdür. Bu görevler yasal, siyasi, idari, eğitsel ve diğer önlemleri almak anlamına gelir.

Saygı gösterme yükümlülüğü, taraf devletlerin engelli kadınların haklarını kullanmalarına müdahale etmemelerini gerektirir. Bu nedenle, engelli kadınlar aleyhinde ayrımcılık teşkil eden mevcut yasalar, düzenlemeler, gelenekler ve uygulamalar ortadan kaldırılmalıdır. Engelli kadınların diğer bireylerle eşit koşullar altında evlenmelerine veya çocuklarının sayısını ve yaş aralıklarını seçmelerine mani olan yasalar bu ayrımcılığa verilen sıradan örneklerdir.

Ayrıca saygı gösterme görevi, 6. madde ve diğer temel hükümlerle bağdaşmayan eylem veya uygulamalardan kaçınmak ve kamu kurum ve kuruluşlarının bu hükümlere uygun davranmalarını sağlamak anlamına gelir.

Koruma yükümlülüğü taraf devletlerin, engelli kadınların haklarının üçüncü taraflar tarafından ihlal edilmemesini garanti etmek zorunda olduğunu ifade eder. Bu nedenle taraf devletler kişiler, örgütler veya özel teşebbüsler tarafından uygulanan cinsiyete ve/veya sakatlığa dayalı ayrımcılığı engellemek için gerekli tüm tedbirleri almalıdır. Bu, şiddeti veya insan hakları ihlallerini önlemek, mağdur ve tanıkları ihlallerden korumak, özel aktörler de dâhil olmak üzere sorumluları soruşturmak, kovuşturmak ve cezalandırmak ile insan hakları ihlallerinin yaşandığı yerlerde telafi ve tazminat mekanizmalarına erişim imkânı sağlamak üzere gereken özeni gösterme görevini de kapsamaktadır. Örneğin taraf devletler, şiddete maruz kalan engelli kadınlar için etkili hukuk yollarının bulunmasını sağlamak üzere adalet mekanizmasındaki profesyonellerin eğitimini teşvik edebilirler.

Yerine getirme yükümlülüğü, engelli kadınların gelişimi, ilerlemesi ve güçlenmesini güvence altına almak için gerekli tedbirleri almak ve uygulamak üzere sürekli ve dinamik bir görev yüklemektedir. Taraf devletler, (a) kadınlar, çocukluk ve engellilikle ilgili tüm ulusal eylem planları, stratejileri ve politikalar ile toplumsal cinsiyet eşitliği, sağlık, şiddet, eğitim, siyasal katılım, istihdam, adalet erişim ve sosyal koruma gibi alanlardaki sektörel planlarda engelli kadınlar ve kız çocuklarının çıkarları ve haklarını sistematik olarak izlemek ve (b) özellikle engelli kadınlara yönelik olarak hedef gözetilen ve denetlenen bir şekilde harekete geçmek suretiyle ikiz izleme yaklaşımı benimsemelidir. Katılım ve hakların kullanımdaki eşitsizliği azaltmak için ikiz izleme yaklaşımını kullanmalıdır.

Maddenin kesişen doğası, onu sözleşmenin diğer tüm temel hükümlerine ayrılmaz bir şekilde bağlamaktadır. 6. madde, cinsiyet ve/veya toplumsal cinsiyete açıkça atıfta bulunan maddelerle ilişkili olmanın yanı sıra özellikle engelli kadınlara yönelik şiddetle ilgili hükümler (Madde 16), ev ve aileye saygı da dâhil olmak üzere (Madde 23 ve 25) cinsel sağlık ve üreme sağlığı ve ilgili haklar ile ilgili diğer maddelerdeki engelli kadınlar aleyhine ayrımcılık alanlarıyla karşılıklı ilişkilidir.

TÜRKİYE'DE DURUM

Yukarıda açıkladığımız gibi ülkemiz 2007 yılında Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ni imzalayıp onaylayarak yürürlüğe koymuştur.

5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun`da ve birçok hukuk metinlerinde engelli kadınlar ve kız çocuklarıyla ilgili sözleşme kapsamında düzenlemeler yer almaktadır.

5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun`un Genel Esaslar başlıklı 4. maddesinin H fıkrası da şöyledir:

Engelli olan kadın ve kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmaları önlenerek hak ve özgürlüklerden yararlanmalarının sağlanması esastır.

Görüldüğü gibi ülkemizde engelli kadınların ve kız çocuklarının insan hakları temelinde toplumun diğer bireyleriyle eşit olarak toplumsal yaşama tam ve etkili katılımlarını sağlayan birçok yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Fakat ne yazık ki bu düzenlemelerin tam ve etkili olarak uygulamaya geçirilmemesi nedeniyle engelli kadınlar, birçok hak kayıplarına uğramakta hatta evlerinden dışarıya bile çıkamamaktadırlar.

Engelli kadınlar temel insan hakları olan sağlık, eğitim, istihdam gibi haklara ulaşmakta hem engelli olmayan bireylere hem de engelli olan erkeklere göre daha dezavantajlı durumdadır.

Engelli kadınlar hem cinsiyetleri hem de engelleri yüzünden çoklu ayrımcılığa maruz kalmaktadır. İş imkânlarından mahrum bırakılmakta, okullardan dışlanmakta, evliliğe ya da partnerliğe layık olmadıkları düşünülmektedir. Bunu örneklerle açıklamamız gerekirse:

Engelli kadın ve kız çocukların, okuryazarlık ve okula gitme oranları oldukça düşük durumdadır. Kızlarının hayatta çok az imkânı olacağını düşünen ebeveynler de onları okula göndermek istememektedirler.

2010 yılında yapılan Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre engelli kadınların %54,9'u okuryazar değildir. TÜİK istatistiklerine göre de okuma yazma bilmeyen engelli kadınlar ile engelli erkekler arasındaki oransal fark %25 olarak hesaplanmaktadır.

Birleşmiş Milletler'e göre dünyadaki engelli kadınların sadece dörtte biri iş gücüne dâhildir. İş bulma ihtimalleri engelli erkeklerinkinin yarısı kadardır.

İŞKUR 2014 istatistiklerine göre işe yerleştirilen her 5 erkeğe karşın sadece 1 kadın istihdam olanağı bulmaktadır.

Engelli kadın özelinde erişilmiş herhangi bir istihdam kotası bulunmamaktadır. Bu da engelli kadınları istihdam konusunda dezavantajlı konuma sokmaktadır.

Hiçbir geliri olmayan engellilere tanınan ekonomik haklarda aile içinde kişi başına düşen gelir kriteri esas alındığından ekonomik yönden engelli kadınlar eşlerinin, babalarının eline bakmaya mecbur tutulmaktadır.

Engelli kadınların siyasete ve karar mekanizmalarına katılımı da oldukça düşük oranlardadır.

Engelli kadın ve kız çocuklarının sesleri tarihsel olarak susturulmuştur. Bu nedenle kamusal karar verme süreçlerinde temsiliyetleri yetersizdir. Güç dengesizlikleri ve çoklu ayrımcılıklar dolayısıyla kadın, çocuk ve engelli olarak ihtiyaçlarını temsil edecek örgütleri kurma ve var olanlara katılma konusunda fırsatları çok daha azdır.

Bedensel engelli kadınların jinekolojik muayenehanelerinde yaşadıkları sorunlar gibi engel türlerine göre çeşitlenen sağlık hakkına erişimde önemli sorunlar yaşanmaktadır.

ENGELLİ KADINLARA KARŞI ŞİDDET

Her türlü şiddet, en yaygın insan hakkı ihlallerinin başında gelir. Şiddet, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye`de de engelli kadınlar ve kız çocuklarının yaşamlarını olumsuz yönde etkileyen, başta ekonomik ve sosyal haklar olmak üzere temel hak ve özgürlüklerini ihlal eden ve bu haklara erişimlerini engelleyen en önemli nedenler arasındadır. Engelli kadınlara uygulanan şiddet ekonomik, fiziksel, psikolojik, cinsel şiddet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak engelli kadın ve kız çocuklarına uygulanan şiddet görünür değildir. Bunun birçok sebepleri bulunmaktadır. Engelli kadınlara ve kız çocuklarına karşı uygulanan şiddet görünür olmadığı için önlenmesi noktasında da politika geliştirilmesi pek mümkün olmamaktadır. Bugüne kadar - sayısı yetersiz de olsa - 'engellilik' konusunda yapılan araştırmalarda, genellikle engelli kadınların toplumsal yaşama katılımları ve eğitim, istihdam, sağlık gibi en temel insan haklarına erişmek konusunda çoklu ayrımcılığa uğradıklarına dair verilere ve tespitlere yer verildiği ancak engelli kadınlara yönelik şiddetin izlenip raporlanmadığı gözlenmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) verilerine göre, dünya genelinde her 3 kadından birinin hayatında en az bir kere şiddete maruz kaldığı tahmin edilmektedir. Yine yapılan araştırmalar Türkiye`de her 5 kadından ikisinin fiziksel şiddet mağduru olduğunu göstermektedir. 2008 yılında Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün (KSGM) Türkiye`de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet başlıklı araştırma sonuçlarına göre kadınların fiziksel veya cinsel şiddete birlikte maruz kalma yüzdesi % 41.9'u bulmaktadır. Engelli

kadınların toplumsal ön ve kalıp yargılar başta olmak üzere, faili tanımlayamama, fiziksel ve sözel olarak şiddete karşı koymada yetersizlik durumuyla şiddetin her türüne uğrama riski diğer kadınlara oranla daha fazladır.

Şiddetin dile getirilmesi genel olarak kadınlar açısından zorlu bir konu olmasının yanı sıra engelli kadının şiddeti ifade etmesi ya da adli mercilere bildirmesi daha da zorlu ve sorunlu bir konudur. Bu zorluğun en temel sebebi, engelli kadının şiddet ortamını kolaylıkla terk edememesidir. Şiddet ortamını terk edemeyen engelli kadının uğradığı şiddeti kolluk birimlerine ya da sivil toplum örgütlerine ihbar etmesi hayli güç bir durumdur. Örneğin, evinde şiddete uğrayan işitme engelli bir kadın telefon ile uğradığı şiddeti kolluk birimlerine bildiremeyecek, tıbbi yardım talep edemeyecektir. Zira acil telefon ihbar hatları çoğunlukla konuşma ve duyma yeterliliği olan kişilere hizmet vermek için kurgulanmıştır. Oysa acil ihbar hatlarının farklı engellilik durumlarına sahip bireylere hizmet edebilecek nitelikte tesis edilmesi gereklidir. Örneğin, konuşma yerine SMS (mesaj) yolu ile ihbar yapılabilme seçeneğinin varlığı şiddetin ortaya çıkarılmasında etkili bir araç olacaktır. Bununla beraber bir başka konu ise kadın konuk evlerine başvuran engelli kadınların durumudur. Şiddet önleme ve izleme merkezlerinin engelli kadınlar açısından erişilebilir olmaması ne yazık ki engelli kadınların şiddet ortamına yeniden dönmesine neden olmaktadır.

Engelli Hakları Komitesi ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi 22.01.2021 tarihinde engelli kadınlar ve kız çocuklarına karşı cinsel istismarın sonlandırılması amacıyla 8 maddeden oluşan ortak bir açıklamada bulunmuşlardır.

Bu açıklamada özet olarak 19 Sayılı Genel Tavsiye Kararını güncelleyen 35 Sayılı CEDAW Tavsiye Kararı (2017) uyarınca hem toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem de engelliliğe ilişkin eşitsizliklerin cinsel taciz de dâhil olmak üzere kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin sona erdirilmesine ilişkin çabaların merkezinde olacağı taahhüt edilmiştir.

Ayrıca engelli kadınların ve kız çocuklarının cinsel tacizin ve diğer şiddet türlerinin olmadığı ortamlarda hayatlarını sürdürme haklarının uygulanmasını ve adalete erişim hakları ile diğer haklarının korunmasını engelleyen durumlara yönelik tespitlerde bulunulmuştur. Bu kapsamda cinsel taciz ve şiddet konularında hesap verebilirliği zayıflatan kalıp yargıları sona erdirmeye yönelik, yapısal ve çok boyutlu ayrımcılığa değinen, bağımsız ve destekleyici karar verme süreçlerini mümkün kılan çalışmalara odaklanılacağı ifade edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Birçok açıdan temel hak ve özgürlüklerden yararlanmakta sorun yaşayan, çoklu ayrımcılığa uğrayan engelli kadınlar hakkında toplumda yaygın olan ön yargılı bakış açısının ortadan kaldırılması için kamu ve özel bütün alanlarda farkındalık eğitimlerinin verilmesi gerekmektedir.

BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin ve engelli kadınlar açısından düzenlenen bütün mevzuatın her alanda tam ve etkili olarak uygulanması gerekmektedir.

Engelli kadınların adalet mekanizmalarının her alanına engellenmeden erişmesi sağlanmalıdır.

Haklara ve hizmetlere erişilebilirlik konusunda sorunlar yaşanmaması için gereken makul düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Şiddete maruz kalan ya da kalma ihtimali olan kadınların yaşadığı kadın konuk evlerinin her alanda engellilerin erişimine uygun hale getirilmesi gerekmektedir.

İstihdam başta olmak üzere engellilere uygulanan kotaların yarısının engelli kadınlara ayrılması için yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Engelli kadın kimliğinin oluşumunda STK'lara da önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Ne yazık ki Türkiye'de engellilere yönelik çalışan dernekler sorunların nedeninden çok sonuçlarıyla ilgilenmekte, kalıcı çözümler yerine yardım isteyen kuruluşlar haline gelerek günü kurtarmaktadırlar. Kadın ve engelli dernekleri bir platform etrafında bir araya gelerek sosyal politikaların oluşturulmasında etkin bir rol alacaklardır. Kadın ve engellilerin insan haklarının tanınması, korunması, güçlendirilmesi ve geliştirilmesi açısından böyle bir iş birliği ivedilik göstermektedir.

Engelli kadınları kendi gereksinimlerini ifade etme, seslerini duyurma, karar alma süreçlerine aktif ve eşit derecede katılma, yani kendi kaderlerini belirleme hakkını kullanma mücadelesinde, onları destekleyecek ve güçlendirecek her alanda sosyal politika ve düzenlemelere gereksinim vardır.

Son söz olarak, engelli kadınların ve kız çocuklarının insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, farklılıklarına saygı duyularak ne engelinden ne de cinsiyetinden dolayı ayrımcılığa, istismara, şiddete uğramadan, toplumsal yaşama katılmaları, temel hak ve özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanmaları için bütün topluma görevler düşmektedir.

İnsan hakları evrenseldir ve engelli kadınlar da bu evrenin diğer üyeleri gibi saygın, vazgeçilmez ve asli bir parçasıdır. Politika oluşturma, karar alma ve uygulama süreçlerinde amaçlanan hedeflere ulaşılması ancak toplumun bilinçlendirilerek kadınlar ve engelliler lehine karşımıza çıkan tablonun iyileştirilmesi ile olanaklıdır.

KAYNAKÇA

Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi

Engelliler Hakkında Kanun

Engelli Kadınlar ve Kız Çocukları Üzerine Genel Yorum No. 3 (2016)

Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi

Türkiye Cumhuriyeti Ana Yasası

Türkiye İstatistik Kurumu 2010 araştırması

Türkiye İş Kurumu 2014 istatistik belgesi

KIRILGANLIK KAVRAMINA TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Hatike Dilara AĞAOĞLU CANAY*

ÖZ

Kırılğanlık, İngilizce “vulnerability” teriminin karşılığı olarak, yaralanabilirlik, incinebilirlik, dezavantajlılık, risk altında olmak gibi anlamları da içeren, hukuktan önce sosyal politika ve sağlık alanlarında kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. Yaş, cinsiyet, sosyal-ekonomik durum, sağlık gibi bağlamlarda tanımlanan ve tespit edilen kırılğan gruplar, çeşitli ulusal ve uluslararası mevzuat metinlerinde kendilerine yer bulmaktadır ama tanım ve yaklaşım itibarıyla aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Feminist hukuk, farklı yaklaşımlarının kesişim noktası olarak mevcut hukukların ataerkil yapıya ait birer sosyal olgu olduğunu, böylece ataerkinin meşruiyet zemini olan hukukun öznesinin de erkek bireyler olduğunu kabul eder. Bu kabulden hareketle getirdiği eleştirileri, kadının mağdurluğu söz konusu olduğunda ceza hukuku, kriminoloji ve viktimoloji disiplinlerinin kavram ve terminoloji dünyası içinde ele almak mümkündür. Kırılğan grupların düzenlenmiş olduğunu söylediğimiz mevzuat hükümlerinin bazılarında bu kırılğan grupların içinde kadınlar da yer almaktadır. Kanun koyucunun mağduriyeti azaltmak ya da ortadan kaldırmak amacıyla getirdiği bu düzenlemeler feminist viktimoloji bakış açısından eleştiriye açıktır. Bu eleştirilere açıklık getirmek amacıyla, kırılğanlık kavramının anlamı belirlenerek kırılğan grup olarak belirlenen diğer gruplarla kadınlığın kırılğanlık hali karşılaştırılmıştır. Kadının mağdurluğunun etkin olarak önlenmesi ve giderilmesini amaçlayan bu kavramsallaştırmanın uzun erimde toplumsal cinsiyet eşitliği amacına zarar verebileceği, dolayısıyla amacının tersi bir ayrımcılık sonucuna yol açabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırılğanlık, İncinebilirlik, Dezavantajlılık, Feminist Hukuk, Feminist Viktimoloji.

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, E- posta: hdacanay@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7980-7856.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

Feminizm, içinde yaşadığımız sistemin bütün kurumlarıyla ataerkil olduğunu kabul eden, sistemin erkeklik lehine kadınlık aleyhine yarattığı eşitsizlik ve hiyerarşi ilişkilerinin ortadan kaldırılması gerektiğini savunan bir dünya görüşüdür. Farklı bakış açılarından, farklı problemlerden hareketle farklı teşhis ve çözümler üretmiş olan, bazen birbirlerine taban tabana karşıt gibi görünebilen biçimleri olmakla, aslında tek bir feminizmden değil, feminizmlerden/feminist yaklaşımlardan/feminist teorilerden söz etmek mümkündür (Kymlicka, 2006: 521). Tarihsel bağlamlarına göre ana eksenleri ve bakış açıları değişse de feminizmlerin ortak konularının kadınların özel alanda ve kamusal alanda yer alışı ile, emeklerinin ve bedenlerinin sömürülme biçimleri olduğu söylenebilir. Sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, antropoloji, tarih, hukuk gibi birçok disiplinin konularına ve çalışmalarına feminist bakışla dışarıdan yaklaşmak söz konusu olabildiği gibi, söz konusu disiplinlerin başına “feminist” sıfatı ekleyerek o disiplinlerin ana akım şekline içeriden eleştirel alternatif hatlar da oluşturulmuştur. Elbette bu, her disiplin açısından, getirilen eleştirilerin, alanın feminist uzmanları tarafından yeni bir paradigma oluşturacak şekilde kavramsallaştırılmasını sağlamıştır ve sağlamaktadır.

Kadınların 17. ve 18. yüzyıllardaki dağınık ve münferit sayılabilecek talepleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında bir akım olarak adlandırılacak hacme ulaşmıştır. Feminist literatürün başlangıç noktası sayılan, Mary Wollstonecraft'ın Kadın Haklarının Savunusu'nun ana konusunu oluşturan, kadınların eğitim hakkından yoksun bırakıldıkları tespitleriyle de birleştirildiğinde, feminist taleplerin hemen hepsinin bir hak talebine karşılık geldiği görülür. Örneğin feminist mücadelenin birinci dalgası olarak da adlandırılan 1900'lerin başında, kadınlar özellikle oy hakkıyla somutlaşan eşitlik taleplerinde bulunmuşlardır (Yükselbaba, 2016: 125). 1960'larla gelen ikinci dalga feminizmin talepleri, kadının bedeni ve cinselliğiyle ilişkilendirilebilecek kürtaj, doğum kontrolü, cinsel taciz ve tecavüz gibi alanlardadır (Yükselbaba, 2016: 126). Tek bir hukuk tanımıyla hukuka ilişkin tüm çalışmalar ve bakış açılarının kapsanamayacağı gibi, feminist hukuk teorileri de farklı bakış açılarından farklı yaklaşımlar getirmişlerdir (Barnett, 1998: 121-211).

Ceza hukuku, psikoloji, sosyoloji, felsefe gibi disiplinlerin kesişim kümelerinden olduğunu söyleyebileceğimiz kriminoloji, viktimoloji, penoloji gibi alanlardaki feminist yaklaşımlar ise, çalışmamız için özellikle önemlidir. Gerçekten teorik ve akademik düzeyde yapılan feminist çalışmalar kadın erkek eşitliğinin bir mücadele alanı olarak ortaya konulması bakımından çok değerli olmakla birlikte, zikrettiğimiz feminist kriminoloji, viktimoloji, penoloji gibi alanların seslerine, icra enstrümanını elinde bulunduran hukuk kurumuna doğrudan kavramsal malzeme sağlayan alanlar oldukları için, daha fazla kulak

verilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu alanlara kulak verirken de bunların bilgisini, kadının kırılabilirliğiyle de ilişkilendirecek bir bakış açısıyla algılamak ve yorumlamanın işlevsel olacağını düşünmekteyiz. Söz ettiğimiz gibi, çeşitli sıfatlarla nitelendirilen feminizmler ve feminist hukuk yaklaşımları bulunmaktadır. Bu yaklaşımların, temel olarak cinsiyet eşitliğinin kadınla erkeğin benzerliği ve farklılığına getirilen yorumlarla çeşitlendirilerek kurulduğu söylenebilir. Bu noktada Catharine MacKinnon'un, tespitinden hareket etmenin çalışmamız açısından aydınlatıcı olacağını düşünüyoruz: buna göre şekli eşitliği ya da fırsat eşitliğini sağlamayı amaçlasa da, farklılıklara özgü düzenlemeler talep etse de, kaçınılmaz olarak benzer şekilde erkek özneyi ölçü alan bakış açıları yerine, cinsellik aracıyla kurulan evrensel erkek egemenliğini anlayıp bununla mücadele etmek gerekir (Barnett, 1998: 164). Bu tespit, konumuz olan kırılabilirliğin temelde cinsel suç mağduru kadınlar için öngörülen bir kavram olması bakımından ve cinsel suçların tam da MacKinnon'un işaret ettiği ataerki egemenliği kurmanın, korku yaratma amaçlı, politik anlam içeren aracı olduğu için önemlidir.

KIRILGANLIK KAVRAMI

Kırılabilirlik kavramı, çeşitli bağlamlarda anlam ve içerik kazanmakta, temelde kendisine yönelik ekonomik, sosyal, hukuki, bedensel, cinsel vs bir tehdidin karşısında yaralanabilir-incebilir durumdaki özneyi nitelendirmek için kullanılmaktadır. Sosyal ve duygusal varlık olan insan, bedensel ve psikolojik olarak çok çeşitli şekillerde savunmasız durumdadır. Zarar, ihtiyaç, bağımlılık, bakım, istismar gibi kavramlarla bağlantılı olarak değerlendirile gelen kırılabilirlik dolayısıyla, temelde ahlak teorisi ve biyoetik, feminist teori, insan hakları ve hukuk disiplinlerine konu olmaktadır (Mackenzie, Rogers ve Dodds, S, 2014: 2).

Kırılabilirlik kavramının kelime anlamı, Latince *vulnus* (yara) kökünden gelmektedir. Fineman, kırılabilirliği insanlık durumunun bir özelliği olarak evrensel, kaçınılmaz, sürekli yönü olarak tespit etmiştir (Fineman, 2008: 8). Kırılabilirliğin net olmayan tanımları, dezavantajlılık, muhtaçlık, sömürülme riskiyle karşı karşıya olma, doğal afetlerden etkilenme, cinsel yönelim, cinsiyet, yaşlılık gibi kavramlara atıfla anlaşılmaktadır (Koçakgöl, 2019: 388). İnsanın acı çekme kapasitesine işaret eden bu kavram tarihte birey olarak gücünü ispatlamak için büyük bedensel, felsefi, psikolojik savaşlar vermiş olan insan(lık) için zayıflatıcı bir geriye gidiş midir? Öznenin kırılabilir olarak ele alınması ve değerlendirilmesinin işlevi nedir?

Kırılabilirliğin farklı bağlam ve bakış açılarından çeşitli şekillerde sınıflandırıldığını görmek mümkündür. Tüm insanların ya da belli özelliklere sahip bazı insan ya da grupların kırılabilir olup olmadıklarına göre yapılan sınıflama, kırılabilirliğin geniş/dar ayrımıdır. Geniş tanımlama, kırılabilirliği marjinal bir gruba özgülemeyerek insan doğasına ait kılar ve bu

haliyle kırılgnalık, hukuki ve sosyal politikalara temel oluşturur (Özdemir, 2020: 363). Geniş anlamdaki tanım, kırılgnalıklar arasında derecelendirmeler yapar ve böylece kırılgnalıklar listesinin dışında kimse kalmaz (Koçakgöl, 2019: 389). Kırılgnalığı sadece belli kişi ya da gruplar için önemli gören tanımlar ise kırılgnalığı bağlama göre belirlenen dezavantajlılık, öteki olma durumu olarak algılar. Bu şekliyle ilgili mevzuatta kırılgn kişi ya da grup olarak belirlenmiş olanlara, genel düzenlemeye göre daha özel, yerine göre daha ivedi, daha hassasiyetle muamele edilmesi beklenir. Yine de ne kırılgnalığın net bir tanımı, ne de kırılgn kişi ya da gruplara uygulanacak olan özel yaklaşım ya da usul, herhangi bir yerde açıkça tanımlanmış değildir (Özdemir, 2020: 365). Dar anlamda kırılgnalık tanımı, herkesi belli derecelerde kırılgn saymanın risk altındaki grupların görünür olmasını engelleyeceği ve onların ihtiyaçlarına cevap vermenin mümkün olmayacağı için gerekli olduğu için kullanılmıştır. Ancak burada akla gelen, çalışmamız açısından da önemli olan haklı soru, kırılgnalığın klişe ve etiketlemeler sebebiyle mi meydana geldiği yoksa kırılgnalığın mı klişe ve etiketlemelere sebep olduğudur (Koçakgöl, 2019: 391).

Bir başka açıdan kırılgnalık, kaynağına göre içkin/durumsal/patojenik olarak üçe, hallerine göre ise doğuştan gelen ve tesadüfi olarak ikiye ayrılmıştır. İçkin kırılgnalık insanın başkalarına bağımlılığından, duygusal ve toplumsal doğasından kaynaklanır. Durumsal kırılgnalık bağlama göre değişkenlik gösterir. Kişiyne ya da gruba göre değişebileceği gibi değişken süreli de olabilir (Mackenzie, Rogers ve Dodds, S, 2014: 7). Patojenik kırılgnalık ise paradoksal olarak bir kırılgnalığın ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir faaliyetle ortaya çıkabilir (Mackenzie, Rogers ve Dodds, S, 2014: 8). Kırılgnalığın ayrıca nesnel/öznel, şekilde ayrıldığı ve çoklu/kesişimsel kırılgnalıktan bahsedildiği de olup, bu sınıflandırma çeşitliliği ve tanım belirsizliğinin, kullanıldığı alana ilişkin esneklik sağladığı için olumlu şekilde değerlendirildiği, hâlihazırdaki sorunları çözmek için elverişli bir zemin oluşturacağı yorumu da mevcuttur (Özdemir, 2020: 371).

Kırılgnalık kavramının yarattığı zengin kavram dünyasında, kırılgnalığın çeşitli görünümünün yukarıda kısaca zikredilen kırılgnalık türlerinden hangisi içinde değerlendirilebileceğini belirlemek, hangi kırılgnalık karşısında kimin ne tür sorumluluğu olacağını tespit etmek bakımından önemlidir (Çelik, 2015: 81). Bu bağlamda, kırılgnalık kavramını liberal özne eleştirisi ve insan hakları çerçevesinde ele alan Fineman, kavramı devlete daha çok sorumluluk yüklemek ve daha eşitlikçi bir toplum kurmak için kullanır (Fineman, 2008: 1). Bununla birlikte, insan haklarının temellendirilmesi için kullanılan onur-kırılgnalık- yapabilirlikler kavramları içinde kırılgnalığın bu temellendirme için yeterince olgunlaşmamış olduğu tespiti, çalışmamız bağlamında da dikkate değerdir (Çelik, 2015: 115).

FEMİNİST VİKTİMOLOJİ

Viktimoloji, insanların suç oluşturan eylemler nedeniyle maruz kaldıkları fiziksel, duygusal ve ekonomik zararlar ilgili bilimsel çalışma alanıdır. Viktimoloji, mağdurların uğradığı zarar ve kayıpların etkisiyle birlikte, onların acılarına karşı halkın siyasi, sosyal ve ekonomik tepkilerini de araştırır. Bununla birlikte, çalışmamız açısından daha önemli olan, viktimolojinin, ceza adaleti sistemi içinde mağdurlara nasıl yaklaşıldığını, onların nasıl ele alındığını da incelemesidir. Ceza adaleti sisteminin bileşenleri başta yasama olmak üzere, kolluk, yargılama ve infaz aşamasındaki bütün oyunculardır (Karmen, 2015: 2). Ceza adaleti sisteminin fail, sanık ve mahkûmları nasıl tespit ettiği, süreç içinde onları nerede konumlandığı, hangi usullere tabi tuttuğu ve/veya mevzuat dışında oyuncuların kendi önyargılarından bağımsızlaşarak muamele edip edemediği de önemlidir.

Viktimolojinin amacı, sadece durum tespiti yapmak değil, aynı zamanda mağdurların içinde bulunduğu sosyal, psikolojik, hukuki ortamın tüm boyutlarını birlikte değerlendirip mağdurluğu önlemektir (Demirbaş, 2001: 301). Bu amaç göz önünde bulundurulduğunda viktimolojiye getirilecek feminist yorum ya da feminist viktimolojinin yaklaşımları daha da önem kazanmaktadır. Yani erken zikredilmiş olmakla birlikte, bu bağlamda ataerkil sistemin mağdur olarak inşa ettiği bir cinsiyeti kırılğan grup içinde sabitlemek tehlikesi, mağdurluğu önlemek bir yana, yeniden üretebilecektir. Bu halde hukuk sisteminde kırılğan gruplar için öngörülmüş özel düzenleme ve uygulamalar da akut, vakaya özgü, sistemi dönüştürmeyi amaçlamayan çözümler olarak kalabilecektir.

Feminist viktimolojinin yaklaşımlarından konumuzla ilgili olan iki tanesini ele almak gerekirse bunlardan ilki, “kriminal viktimizasyonun cinsiyetlendirilmiş doğası”dır. “Viktimizasyon” kelimesini tam olarak karşılayan bir Türkçe kelime olmadığını, “suça maruz kalma” ya da “mağdurluk” diye ifade edildiğinde de anlamı tam olarak ifade etmediğini düşünmekteyiz. Bu ayrımı, “viktimizasyon” kelimesindeki süreç tınısına, mağdur haline getirilme/mağdur olarak inşa edilmeye dikkat çekmek açısından önemli bulmaktayız. (Clay-Warner ve Edgemon, 2020: 36).

Feminist viktimologlar, bu viktimizasyon sürecinin özellikle yakın partner şiddeti ve cinsel suçlar düzenleme ve uygulamaları içinde gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır. Burada niceliksel olarak erkeklerin failikte, kadınların suça maruz kalan taraf olmakta teşkil ettikleri sayı büyüklükleri başlı başına maddi gerçeği açıklamamaktadır. Bu şekliyle kadının ilgili suçlardaki mağdurluğunu ortadan kaldırmaya çalışmak, “sayılarla mücadele” etmenin ötesine geçmemektedir/geçmeyecektir. Kadınların deneyimlediği yakın partner şiddetinin büyük çoğunluğunu “patriyarkal terörizm” olarak ifade eden feminist viktimologlar, bunun kadınların davranışlarını kontrol altında tutmak için kullanılan sistemli davranış kalıpları

olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna göre bu tip yakın partner şiddeti, kişinin kendisini en güvende hissetmesi gereken yerin, yani evin kadın için güvenli hale gelmesiyle karakterize olan bir şiddet biçimidir (Clay-Warner ve Edgemon, 2020: 38). Bu tespitin önemi, bu tip suçlarla/bu suçların mağduru olmakla mücadele etmenin, kadının mağdurluğunu tanımlayarak değil erkeğin failliğinin yapısal konumunu yerinden çıkarmayı amaçlayarak yapılabileceğine işaret etmesindedir.

Bir diğer tema da gayriresmi bir kontrol aracı olarak viktimizasyon ve mağdurluk tehdidi olarak belirlenebilir. Bu tema, kadınların sadece tecavüzle değil, tecavüz korkusuyla da kontrol altında tutulduğunu ortaya koymaktadır. Bir sosyal kontrol biçimi olarak kadının mağduriyeti fikrinin temeli, tecavüzün ataerkil yapının hem ürünü hem aracı olmasıdır. Bu korku, kişisel olarak mağdur olsun ya da olmasın tüm kadınları kontrol etmeye hizmet eder. Bununla birlikte bu tip suçlarda potansiyel mağdur olan kadınların davranışlarının da suç davranışının bileşeni olarak kabul edilme riski, kontrolün bir parçasıdır. Örneğin mağdur suçlayıcılık olarak bildiğimiz, kadının ne zaman nerede hangi kıyafetle bulunduğu sorularına muhatap olmak istemeyen kadın, davranışlarını buna göre düzenleyecektir. Bu noktada feminist yaklaşım, kadın erkek eşitliği yönünde yapılacak düzenleme ve uygulamaların bir "geritepme/ backlash" yaratacağı, dolayısıyla kadınların statükoyu tehdit ettikleri ve erkeklerin kendi avantajlı durumlarını yeniden ortaya koymak isteyecekleri için kadına şiddetin artması sonucu doğuracağını, ama bunun kısa vadeli olacağını, bir süre sonra şiddet oranlarının düşeceğini öngörür (Clay-Warner ve Edgemon, 2020: 42). Özetle feminist viktimolojinin kadın mağdurlarla ilgili çalışmalarda temel hedefi zayıf kadın imgesine karşı durmak olmuştur. Çalışmamız bağlamında nihai olarak dikkat çekilecek nokta da, erken bir sonuç cümlesi kurmak pahasına, kırılmanın bu zayıf kadın imgesini güçlendirme potansiyeli barındırdığı için, bu kavrama temkinli yaklaşılması gerektiği olacaktır.

Viktimolojiye radikal feminist cepheden yaklaşım, mağdurluk kelimesi yerine survivor/ olayzede/ayakta kalan/kurtulan demeyi tercih etmektedir. Mağdurluk kavramının pasif çağırışına alternatif olarak kullanılan bu terim, aynı zamanda tecavüz için kullanıldığında, maruz kalanın zayıflığı, çaresizliği, suçlanabilirliği yerine suçun ciddiyetini vurgulaması açısından da tercih edilmektedir (Davies, P, 2017: 4).

Yukarıda da söz edildiği gibi, kadının viktimizasyonu süreci tipik olarak cinsel suçlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Feminist viktimoloji, tecavüz korkusu ile somutlaşan bu süreçte rol oynayan mitlere dikkat çeker. Sözelimi bunlardan biri tecavüzcülerin kontrol edilemez dürtülere sahip, canavar ruhlu yabancılar olduklarıdır. Bu mit yerinden çıkarıldığında çözüm mağdurdaki değil kurum olarak failde bulunabilecektir (Davies, 2017: 9). Benzer şekilde tecavüz suçlarında maddi hakikate ulaşmak için sorulan soruların içeriği

ve kime yöneltildiği de viktimizasyon sürecini değiştirecek güçtedir. “Neden kaçmadın, bağırmadın, üzerinde ne vardı” türü soruların yerini “Neden kadınları hedef alıyorsun, bu suçta kadın düşmanlığının rolü nedir” gibi sorular alabilir (Davies, 2017: 20). Çalışmamız bağlamında kadının kırılan gruplar içinde yer alma biçimine getirdiğimiz eleştiri, tam da bu, cinsel suçların formüle edilme, algılanma ve kuramsallaştırmasında kadının viktimizasyonu süreciyle ilgilidir.

Kadının hukuk bağlamında kavramsal olarak kırılan gruplar içinde yer alması cinsel suç mağdurluğuyla sınırlı değildir. Ancak MacKinnon’un yaklaşımı bize ekonomik kırılanlığın ya da çeşitli kesişimsellikler içindeki kırılanlıkların da temelinde cinsellik aracılığıyla kurulan eril tahakküm olduğunu gösterir. MacKinnon’un, cinsellik aracılığıyla kurulan evrensel erkek egemen toplumu hedef alan radikal feminist yaklaşımı, çalışmamız açısından cinsel suçların işleniş, algılanış ve düzenlenme biçimlerinin kadını mağdur olarak inşa ettiğini gösterir. Bu yaklaşım, cinsel davranışları ve cinsel suçları politik olarak anlamlandırmaya olanak verir. MacKinnon’a yöneltilen, bu yaklaşımın kadını cinsel nesneye indirgediği ve bizzat, özsel biçimde mağdur olarak kurduğu, kadına başka var oluş biçimi olanağı tanımadığı eleştirisi elbette dikkate değerdir. Ancak bu teorinin, cinsel şiddeti bir ayrımcılık/eşitsizlik biçimi olarak görüp anlamlandırmamızı sağladığını da unutmamak gerekir (MacKinnon, 2003: 276). Bu kabul bize, cinsel şiddetin failerin patolojilerinden kaynaklanmadığını, muhatabın tek tek failer olmadığını, asıl mücadele zemininin ataerkil sistem olduğunu gösterir. MacKinnon, ataerkil sistemin “erkilliğinin” aracını cinsel eylem olarak tespit etmiştir.

Kırılanlığın anlamı gündelik dilde genel olarak olumsuz çağrışımla içeriklendirilmektedir. Bu olumsuz içeriğin karşılığı zarar görme şüphesi, zayıflık, bağımlılık, pasiflik, kapasitesizlik gibi hallerdir. Bu çağrışımın ikinci adımı, kırılan öznenin bu hallerden, dolayısıyla gördüğü zarardan sorumlu olması ve kırılanlığın, taşıdığı olumsuz anlam nedeniyle kaçınılması gereken bir özellik olduğudur (Gilson, 2016: 74). Oysa çeşitli sınıflandırmalarıyla kırılanlık teorisi özgür, özerk, irade sahibi, güçlü evrensel özne karşısına özcü olmadığını iddia ettiği, bütün zayıf ve güçlü yanlarıyla kaçınılmaz şekilde kırılan olan bir özne önermektedir (Aolain, 2011: 5). Bu formül, viktimizasyon sürecinden ancak “kırılmazlık/invulnerability” idealini seçmek zorunda kalarak kurtulacak, zayıf/mağdur olmadığını ispat etmek için faillikle ortaklığa gitmek zorunda kalacağı öngörülen özneyi kırılanlık sıfatıyla bu halden “kurtarmaktadır” (Gilson, 2016: 86). Oysa bize göre böyle bir tereddüt veya eleştiri, mağdur/fail ya da kurban/özerk birey ikiliğine sıkışmaktan kurtulmayı iddia ediyor gibi görünse de, tam da bu ikili karşıtlıklar içinde düşünmeyi meşrulaştırmaktadır. Zira mağdurluğun ya da suça maruz kalmanın alternatifi, şiddet filini önemsizleştirerek ya da ortadan kaldırarak

failliğe talip olmayı ya da “kırılmaz” olduğunu iddia etmeyi gerektirmez. Yani kırılma kavramıyla kadınlığı birbirinden kurtarmak ve özcü çağırışını nedeniyle hem yapısal olarak hem mağdur sıfatıyla somut kadın için “kırılma olmamak” amacı, bizce eril tahakkümü yok saymak ya da görmezden gelmek anlamına gelmemektedir.

Özetle, eril sistem cinsel şiddet enstrümanını kullanarak her alanda kadını mağdur olarak inşa eder. Bunun yarattığı kırılma görmezden gelinemez. Bununla birlikte bu kırılmanın, barındırdığı özcülük, damgalama ve paternalizm tehlikesine karşı devletin pozitif yükümlülük altına girmesine vesile olması bakımından da yapıcı bir rolü bulunmaktadır (Çelik, 2015: 110). Diğer taraftan bu kırılma durumu, tıpkı kadın lehine pozitif ayrımcılık düzenleme ve uygulamalarının, eşitlik sağlanana kadar, geçici olarak mevcut olduğunun kabulü gibi, geçici olduğu kabul edilen, en azından ümit edilen bir sıfat olmalıdır kanaatindeyiz. Cinsiyet temelli kırılmanın, yaşlılık, engellilik, çocukluk, mültecilik gibi olumsal, potansiyel olarak geçici ve özcü olmadığı kolaylıkla tespit edilebilen kırılma hallerinden farklı hali karşısında, toplumun yarısını oluşturan cinsiyetin, toplumun diğer yarısından devlet tarafından korunması gerektiği algısı, bizce cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak bir yana, arttırmaya hizmet edecektir.

SONUÇ

Kendi içindeki bütün tartışmalarıyla, ona olan bütün muhalafete karşı var oluşu ve güçlenerek gelişmesiyle, toplumsal cinsiyet eşitliği talepleri bir vakıadır. Biz bu çalışmada toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerinin engin kavram denizi içinde kaybolmamaya ve bu eşitliği sağlamak yönünde işgörür bir bakış açısına ulaşmaya çalıştık. “Kavramsal dünya” ve “işgörme” değişkenlerinin dengeli bir şekilde bir arada bulunmasının önemli olduğunu, çünkü teorik/kavramsal/amaçsal açıklamanın eksik olduğu hukuki çözümlerin uzun erimde işlevsel olamayacağını, konumuz bağlamında gerekli kavram evrenini de feminist hukuk çalışmalarının sağladığını/sağlayacağını düşünüyoruz.

Dil ve ifade biçimleri kavramsal dünyanın yapıtaşlarıdır. “Toplumsal cinsiyetlenme süreci”, kadınların hak öznesi olma halinin kaybı ve kırılmalı bir şekilde inşa edilmesi olarak işler (Direk, 2017: 130). Yani cinsel şiddetin kırılmalılığı inşa eden değişken olduğu sistem içinde bu cinsel şiddeti ortadan kaldırmak ya da ona karşı işleyecek hukuki sürecin içeriğini belirlemek için yine kırılmalılığın kullanılması bir kısır döngü gibi görünmektedir.

Feminist teorilerin tartıştığı, olumlu anlamla içeriklendirme eğiliminde oldukları ve çeşitli ayrımlara tabi kıldıkları kırılmalılık kavramının, viktimolojinin ele aldığı şekliyle arasında bir terim ve içerik ortaklaşması gerektiği kanaatindeyiz. Cinsel suç mağduru olarak kadınların kırılmalılığın hangi türü içinde değerlendirilebilecekleri, bunun karşılığında devletin pozitif rolünün ne olmasının bekleneceği tartışılmalıdır. Bu bağlamda çok genel bir bakışla, çok yerde karşımıza çıkan kırılmalılık kavramının insan haklarını temellendirmek, rasyonaliteye ve liberal özneye yöneltile feminist eleştirilerin enstrümanı olarak kullanmak için işgörür olduğu söylenebilir. Bununla birlikte teorik içeriğine hakim olmadan, çağırıştırdığı ikincillik, zayıflık, korunmaya muhtaçlık anlamına sıkışmış gibi görüldüğü hukuk uygulaması alanında, kırılmalılık kavramına temkinli yaklaşılması gerektiğini düşünüyoruz. Aksi halde kırılmalılığın anlamı dilde “kadınların çiçek olduğu” söylemiyle, pembe otobüs tartışmalarıyla ya da “üstünde ne vardı” ile sembolleşen mağdur suçlayıcılıkla aynı sepette olmak üzere, anlamını olumsuz bir yerden yeniden üretilmeye devam edecektir. Bu bağlamda üzerinde uzlaşmış bir tanımla bile yokken kadınları kırılmalı gruplar içinde konumlandırmak ve kırılmalıktan bir konfor ya da normallik alanı yaratmasını beklemek bize gerçekçi görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Aolain, F.N. (2011). Women, Vulnerability, and Humanitarian Emergencies, *Michigan Journal of Gender & Law*, 18, 1-24.

Barnett, H. (1998). *Introduction to Feminist Jurisprudence*, London: Cavendish.

Bozok, N. (2019). *Herkesle ve Kimsesiz, Türler Arasında ve Kökensiz Siborg: Donna Haraway'ın Düşüncesinde Feminist Bir Beden Politikasının İmkanları*, 16.01.2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/750251> adresinden alındı.

Çelik, E. (2015). *İnsan Onurundan İnsanın Kırılganlığına: İnsan Haklarının Temelinde Yatan Kavramları Yeniden Ele Almak*, basılmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı.

Clay-Warner, J., Edgemon, T.G. (2020). Feminist Approaches to Victimology, Ed. S. Walklate, K.Fitz-Gibbon, J. McCulloch, J. Maher içinde, *The Emerald Handbook of Feminism, Criminology and Social Change*, United Kingdom: Emerald Publishing

Davies, P. (2017). Feminist Voices, Gender and Victimization, Ed. S. Walklate içinde, *Handbook of Victims and Victimology* (s. 107-124), New York: Routledge.

Demirbaş, T. (2001). *Kriminoloji*, Ankara: Seçkin Yay.

Direk, Z. (2017). Hakların Öznesi Olmak: Kırılganlıktan Özerkliğe, *Cogito*, 87, 117-136.

Fineman, M.A. (2008), The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition, *Yale Journal of Law and Feminism*, 20(1), 1- 23.

Frazer, E., Hutchings, K. (2017). Feminist Approaches to Violence and Vulnerability, Ed. A. Garry, S. J. Khader, A. Stone içinde, *The Routledge Companion to Feminist Philosophy* (s. 689-701), New York: Routledge.

Gilson, E. C. (2016). Vulnerability and Victimization: Rethinking Key Concepts in Feminist Discourses on Sexual Violence, *Journal of Women in Culture and Society*, 42(1), 71-98.

Karmen, A. (2015). *Crime Victims, An Introduction to Victimology*, Boston: Cengage Learning.

Koçakgöl, M. (2019). CEDAW'IN Yaşlı Kadınların Kendilerinin ve İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin 27 Sayılı Genel Tavsiyesi'nde Kırılganlık Kavramı, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 20 (143), 385-406.

Kymlicka, W. (2006). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mackenzie C., Rogers, W., Dodds, S. (2014). Introduction: What Is Vulnerability and Why Does It Matter for Moral Theory? Ed.C. Mackenzie, W. Rogers, S. Dodds içinde, *Vulnerability New Essays in Ethics and Feminist Philosophy* (s.1-33), New York: Oxford University Press.

MacKinnon, C.A. (2003). *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, (Çev. Türkan Yöney, Sabir Yücesoy). İstanbul: Metis Yayınları.

Özdemir, N. (2020). Kırılganlık Kavramı ve Özerklik Değeri Işığında Devletin Sorumluluğu, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 33(151), 361-381.

Yükselbaba, Ü. (2016). Feminist Perspektiften Hukuk, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74(123), 123-138.

KENTSEL TASARIMA BAĞLI KADIN YAŞAMININ ZORLUKLARI

Prof. Dr. Füsun ERDURAN NEMUTLU*

ÖZ

Kentler, tarih boyunca kültür ve medeniyetlerin doğduğu, geliştiği ve yayıldığı yerlerdir. Tüm dünyada 1990'dan sonra yaşanan küreselleşme, kentleşme sürecini de etkilemiş ve hızlandırmıştır. Bu süreçte Türkiye'deki büyük kentler ön plana çıkmış, ekonomik, kamusal, sosyal ve kültürel çekicilikleri ile hızla göç almıştır. Bu bağlamda kentlerde altyapı ve kamusal hizmetler yetersiz kalmış ve kadın, aile ve toplum yaşamında önemli sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bu gerçekten yola çıkılarak bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada kadınların kentsel yaşamda yaşadıkları en önemli sorunlar analiz edilerek, yerel yönetimler ve diğer kamusal kuruluşlar çerçevesinde kent tasarımında olması gereken temel bakış açısı ve uygulamaya yönelik çözümler tartışılmıştır. Kentsel tasarımda yer alan tüm elemanlar, kadının iş ve aile yaşamındaki sorumluluklarda işlevlere sahiptir. Ancak kadına toplumun atfettiği rolleri kentsel kamusal alanlarda kolaylaştırmak yönetsel çözümler gerektirmektedir. Bu açıdan peyzaj mimarlarının da kurumlarda önemli sorumlulukları vardır ve bunların yasa ve yürütmeye geçirilebilmesi çözümsel uygulamalar oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Dostu Kent, Kentsel Alan, Kentsel Tasarım, Peyzaj Tasarımı.

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, E- posta: fusunerduran@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0104-5994.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

Sosyal hayatın aktif olarak yaşandığı kentsel alanlar, sahip oldukları olanaklar açısından tarih boyunca çekim merkezi olmuşlardır. Bu nedenle sürekli nüfus artışının yaşandığı kentlerde tüm bireylerin insan haklarının titizlikle göz önünde bulundurulması gereklidir. Bu gerçekten yola çıkılarak yapılan bu çalışmada kadınların günlük yaşamlarını zorlaştıran, kent tasarımı ile ilgili unsurların neler olduğu belirlenerek peyzaj mimarlığı açısından tartışılmıştır. Özellikle kadınların kentsel kamusal açık ve yeşil mekânları kullanımlarında yaşadıkları sorunlar dile getirilerek çözümler aranmıştır.

Tüm bireylerin kentsel açık ve yeşil alanları kullanımında sunulan hizmet ve olanaklardan eşit yararlanmaları için mekanizmalar geliştirilmesi yerel yönetimlerin görevidir. Bu nedenle çalışmada, yerel yönetimlerin dış mekâna yönelik tasarımları ve ilgili hizmetlerin sunumunun nasıl olması gerektiği, belirtilerek, kadın açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca kentlilik bilincinde sivil mekanizmaların rolü de göz önünde bulundurulmuştur. Sivil kuruluşların çözüm odaklı çalışmaları kent yönetiminde rol almaları, denetim mekanizması oluşturmaktadır. Kadının tüm bu kurumlarda temsiliyet oranının eşit olması ve etkin faaliyetler yürütmesi, kentsel alanları tüm bireyler açısından yaşanabilir kılacaktır. Çünkü kadının mutlu olması, ailenin ve toplumun mutlu olması demektir.

KENT, KENTLEŞME, KENT YÖNETİMİNDE KADIN

Kentler, kültür ve medeniyetlerin doğduğu, geliştiği ve yayıldığı yerleşim yerleridir (Keleş, 1998: 19). Kent tanımını, idari ve demografik açıdan belli bir nüfus büyüklüğüne ulaşan yerleşim birimi olarak tanımlamaktadır. Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan ise sosyal hayatın mesleklere, işbölümüne, farklı kültür gruplarına göre organize edildiği, kurumlaşmaların yoğunluk kazandığı, karmaşık insan ilişkilerinin bütün bir günlük yaşayışı etkilediği yerleşme merkezleridir şeklinde tanımlar. Kentleşme ise kentin çevreye doğru fiziksel büyüyerek nüfusunun artmasıdır. Böylece daha önce farklı faaliyetlerin olduğu bu alanlarda ekonomi, sosyal etkinlikler ve yaşam biçimi değişime uğrar (Wirth, 1935: 22; Kaypak, 2014: 347).

Kentlerin şekillenmesinde 18. yy'deki sanayi devrimi çok önemli bir etken olmuştur. Bu dönemde kurulan fabrikalar etrafında yerleşik hayat düzenine geçilerek kentleşme süreci hızla gelişmiştir (Aksoy, 2016: 33). Ancak demografik, mekânsal, siyasi, toplumsal açılardan bu kültürel dönüşümlerin hızlı yaşanması beraberinde, yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği, ayrışma sorunlarını da getirmiştir. Bu dönemde günümüz kent ve kadın ilişkisinin tohumları atılmış olup kadınlar yavaş yavaş örgütlenmeye başlamış hatta birçok ülkede oy haklarını edinmişlerdir. Türkiye'de de Cumhuriyet Dönemi ile birlikte getirilen düzenlemelerle kadının toplumsal konumu iyileştirilmiştir. Türkiye'de 1990'lı

yıllar, kadın hareketinin kurumsallaştığı, devletin kadın sorunlarına yönelik faaliyetlerde en fazla bulunduğu yıllar olsa da hala kadın-erkek eşitliği yasalar da dâhil olmak üzere tam olarak sağlanamamıştır (Özsoy ve Sipahi, 2016: 36). Kent yapılarında 21. yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşümler ile beraber dünya ekonomisindeki önemleri de giderek artmış, kentler sermaye ve yatırım araçlarını hızla kendilerine çekmişlerdir (Erkul vd., 2019: 55). Bu yönleri ile günümüzde kentler, cazibe merkezleridir. Birleşmiş Milletler'in 2021 verilerine göre dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır ve 2030 yılına kadar bu oranın yüzde 60'a çıkması beklenmektedir. Geleceğe yönelik yapılacak planlamalarda bu projeksiyonun göz önünde bulundurulması kentli konforu ve sağlığı açısından çok önemlidir. Çünkü planlama ve tasarımlar zamanında ve doğru olarak yapılmazsa bu değişim ve gelişim beraberinde hızlı göçe, gecekondulaşmaya, alt yapı yetersizliklerine göçe neden olacaktır. Bu karmaşık yapı ile beraber, ailede sorumluluğu sürekli artan kadının sorunları da artacaktır (United Nation, 2021).

Kentleşmenin artması ile oluşan değişime aile açısından bakıldığında kırsal mekânda kadın ve erkeğin yoğun işbirliği içinde olduğu ve kırsal yerleşimin mekânsal bütünlük içinde olduğu görülmekteyken, kentlerde artan nüfus sorunları beraberinde getirmiştir (Aktaş, 2017: 139). Hızlı kentleşme sürecinde kadının yaşam şartlarına baktığımızda, kent planlama ve tasarımında, kamusal açık alanların kullanımı ile ilgili, yönetsel yetersizlikler çok etkilidir. Aynı zamanda kentlilik bilincinin bireylerde yetersizliği de kadına bazı kısıtlamalar getirmektedir. Oysa kentsel alanlar çok farklı kültürlere sahip bireylerin bir arada sorunsuz yaşaması gereken yerler olduğuna göre, her bireyin insan hakkı gözetilmelidir. Kadınların istihdam, eğitim ve yönetimlerinde temsiliyetlerine ilişkin eşitlikçi fırsatlar yaratılması yanında, kent kamusal açık mekânlarını her saat sorunsuzca ve istedikleri gibi kullanabilme özgürlüğü de tanınmalıdır.

Kadının bu hakları elde edebilmesi bir süreç ve aynı zamanda bilinçlilik gerektirmektedir. Hızlı kentleşmelerde ikinci hatta üçüncü nesiller kentli olabilmektedir. Kentlilik bilincinin kadın tarafından özümsebilmesi için kamusal alanda fazla rol alması gereklidir. Ancak kırsaldan kent yaşamına yeni geçen kadınlar genelde özel alana bağımlı kılınmaktadır. Bu bağımlılık, kadınların kentteki temsil oranlarını da etkilemekte ve kent daha çok erkek bakış açısıyla planlanmaktadır. Feminist coğrafyacı Jane Darke, kent tanımında buna şöyle yer vermektedir: "Kentler ataerkilliğin taşa, tuğlaya, cama ve betona yazılmış halidir" (Penbecioğlu, 2021: 2). Bu durumu değiştirecek olan yerel yönetimlerde kadınların üst düzey yönetimlerde ve belediye meclisindeki temsiliyet oranlarının eşitlenmesidir.

Türkiye'de yerel seçimler açısından kadının durumuna bazı örnekler verecek olursak: 2012 yılında Türkiye'de kadınların yerel yönetimlerde temsil oranı; 2950 belediye başkanlığından sadece 26'sında kadın belediye başkanı bulunmaktadır. Oransal olarak

kadın belediye başkanı oranı binde 8,8 (%08,8) dir (YAYED, 2012). 30 Mart 2014 yılında yapılan yerel seçimlerde ise belediye başkanlarının %2,9'u, belediye meclislerini oluşturan üye sayısının %10,7'si, ve il genel meclisi üyelerinin %4,8'i kadındır. Ayrıca 50.292 muhtardan sadece 674'ü kadındır (Kaşıkırık vd., 2021). 31 Mart 2019 yerel seçimleri öncesi açıklan 8.257 belediye başkan adayının sadece 652'si yani %7,89'u kadın adaylardan oluşmaktaydı (Sivil Sayfalar, 2019). Bu yerel seçimlerde 81 ilden büyük şehir olarak sadece 4'ünde kadın belediye başkanı seçilmiştir. Toplamda ise 1.389 belediyeden seçilen kadın başkan sayısı 43'te (%3) kalmıştır (NTV, 2021).

Kadınlar her zaman erkeklere oranla siyasal, sosyal, ekonomik ve kentsel kazanımlardan daha az yararlanmakta ve kentsel hakları erkeklerle eşit olarak kullanamamaktadırlar (Kaypak, 2014: 345; Kiper vd., 2016: 1779). Bu durum aslında birey olarak kentsel yaşamda sunulan hak ve özgürlüklerden eşit yararlanılamamasını getirir. Kadının yerel yönetimlerde temsiliyet oranlarının düşük olması yaşadığı sorunların tam olarak içselleştirilerek anlaşılması ve çözümsel yaklaşımlar getirilebilmesini engellemektedir. Çünkü yönetmelik ve yasalar olsa da yürütme eksik kalabilmektedir.

KENTSEL TASARIMA KADIN ÖZELİNDE BAKMAK

Kentsel planlama ve tasarımlar tüm kentlilerin ve kamunun yararı gözetilerek yapılmalıdır. Ancak öncelik ve talepleri farklılaşan farklı tipteki kullanıcılar, örneğin kadınlar ve kız çocukları için ayrı bir duyarlılık ile ele alınması gerekir. Çünkü kadınlar, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı gün içerisinde farklı sorumlulukları (Örn: ücretli iş, çocuk bakımı, ev temizliği, yemek, vb.) üstlenmekte ve bu farklı sorumlulukları yerine getirebilmek için farklı kentsel ve sosyal hizmetlere (Örn: ulaşım, kreş, vs.) ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum şöyle örneklenmiştir: Viyana'da yapılan bir çalışmada, kenti kullanan kadın ve erkeklerin kent vaziyet planı ile gün içindeki yürüyüş güzergâhlarını çizmeleri istendiğinde, erkekler ev ve işyeri arasında düzenli hareket ederken, kadınların birbirinden uzak yerlere çok daha geniş alan içinde dolaştıkları belirlenmiştir. Çünkü sadece kendileri için değil tüm aile için kent içine dağılmış birçok hizmetten yararlanmak zorundadırlar (Altay Baykan, 2015: 12). Kent tasarımında bu verinin dikkate alınması gerekir.

Kadının kentsel kamusal alan kullanımını kolaylaştırmak, günlük yaşamındaki ihtiyaçlarına daha kolay ulaşmasını sağlamak tüm toplum açısından hayati kolaylaştıracaktır. Aileler bu nedenle günümüzde daha çok uydu kent dediğimiz birçok ihtiyacın toplu olarak bir arada güvenle sunulduğu yaşam alanlarını tercih etmektedir. Ancak toplumun tüm kesiminin gelir düzeyi bu alanlara uygun değildir. Bu nedenle farklı bilim insanlarının ortaya koyduğu ilkeler ile yerel yönetimler kent planlaması ve tasarımı için yol haritaları çizmelidir (Arısu, 2018: 251). Kentsel tasarım rehberine ilişkin çalışmasında kadının kent mekânlarını kullanımında önemli olan ve tasarım açısından

onu etkileyen ilkeleri şöyle özetlemiştir: Tanımlı mekân (kolay okunabilirlik), kolay yaya erişimi (ulaşım), konfor, temizlik ve kolaylık, yeşil alan sistemi oluşturulması. Bunlara güvenlik, aidiyet (farkındalık, sahiplenme) ve estetik ilkelerini de eklemek gerekir. Peyzaj mimarlığı tasarımlarında kentsel açık alanlarda yapılan tüm tasarımlarda bu ilkeler göz önünde bulundurulması zaten temel ilkedir. Ancak kentlerin yerel yönetimlerinde imar dairelerinde, hatta bazen park bahçe birimlerinde bile peyzaj mimarının yer almaması, kullanımların işlevlerinin ve estetiğinin yeterince özenli yapılamamasına neden olmaktadır. Ayrıca uygulama aşamasında yeterince özenli çalışılmaması veya kullanılan malzemelerin niteliklerinin yetersizliği kent yaşamını kadın açısından zorlaştırmaktadır.

Kentin kadın ihtiyaçları dikkate alınarak tasarlanabilmesi için, kadın dostu kentler rehberi hazırlayan, evrensel tasarım ilkelerinin yol haritası olarak, yerel yönetimlere 7 temel tasarım ilkesi sunmaktadır: Eşitlikçi kullanım (erişilebilirlik), algılanabilirlik, kullanımda esneklik (farklı kullanım biçimleri sunan tasarımlar), basitlik ve sezgisel kullanım imkânı, hataya tolerans, düşük fiziksel güç gereksinimi, kullanım için uygun boyut (Altay Baykan, 2015: 33).

Tüm bu veriler dikkate alınarak kentsel alanların kadın için yaşanabilir olmasına yönelik olarak gerekli tasarım ilkeleri şu şekilde özetlenebilir:

Tanımlı Mekân, Algılanabilirlik, Okunabilirlik: Kent mekânları tanımlı ve kolay algılanabilir olmalıdır. Bunun sağlanması için mekânlarda kullanımlar birbirinden ayrılmalıdır. İşlevleri net ve anlaşılır olmalıdır. Böylece kadın tarafından kolay adapte olunabilir ve kadın kendini güvende hisseder. Çünkü kentin kişinin hafızasında nasıl şekillendiği onu psikolojik olarak etkilemekte ve sosyal hayata katılımı o doğrultuda olmaktadır. İzbe, tanımsız ve çıkmaz sokakları fazla olan, bakımsız yapılar ile kuşatılmış kentler, her zaman ürkütücüdür ve böyle mekândan kadının duygusal dünyası erkeklerle oranla daha fazla olumsuz etkilenmektedir. Korku, her birey için telaş ve kaçış sendromlarına neden olur. Kadın, özellikle küçük yaşlardan itibaren böyle alanları kullanmak durumunda kaldığında, daha derinden yaralanmakta ve bu, kişiliğine farklı şekillerde yansımaktadır. Çocuğu ile kentin farklı noktalarına gitmek durumunda olan kadın açısından böyle mekânlar sağlıklılaştırılmalıdır. Kent içinde levha ve sokak ismi gibi tanıtıcıların olması okunabilirlik yaratacaktır. Bu levhalar kolay anlaşılabilir ve basit tasarlanmalıdır. Tasarımda gereksiz karmaşıklıktan kaçınmalı, sade, anlaşılır olmalı ve yerel yönetim denetlemelidir. Kent içinin kolay algılanabilir olması ayrıca kadın hafızasını etkileyen görsel zenginliklerle olacaktır. Dikkat çekici, estetik bitkiler bu açıdan tanımlayıcıdır. Kokusu ile hafızada kalan ihlamurlu mekânı, bireyin tekrar bulması ve hatırlaması kolaylaşacaktır. Bitkisel tasarımlar sade, uyumlu ve her mevsim ilgi uyandırırken dikim mesafe ve şekilleri ile kent içinde karmaşa ve tehlike yaratmayacak şekilde olmalı. Çok kapalı mekân yaratan bitkisel tasarımlar mekânı okunamaz hale getirir.

Erişebilirlik, Ulaşım: Kentsel hizmetlerin tümüne hem yaya olarak hem de taşıtla ulaşımında kadın açısından önemli sorunlar vardır. Hem iş hem de ev yaşantısındaki sorumluluklarını tam yerine getirebilmesi için kadının evi ile işi arasındaki mesafenin uzunluğu, toplu taşımanın yeterince güvenli ve konforlu olmaması, bunların başında gelir. Genelde iş yerleri kent merkezinde konut bedellerinin yüksek olduğu yerlerde olup, kent çevresinde yaşayan kadınlar, toplu taşıma araçları ile uzun mesafelerde bazen ayakta, bazen de sıkışık olarak yolculuk etmek zorunda kalmaktadırlar. Eğer çocuk arabası kullanmak veya yaşlı yakınına da götürmek durumundaysa daha da zor şartlarla karşılaşmaktadır. Elinde fazla eşya taşıyan kadın için de bu araçları kullanmak zordur. Bazı kentlerde toplu taşıma araçlarının kadınlar için pembe otobüs gibi ayrılması, eşitlikçi bir yaklaşım değildir. Kendi aracı ile seyahat eden kadınlar ise park yeri sorunu ve erkek sürücüler tarafından yaşadıkları tacizlerden şikâyetçidir. Üzücü olan, kadının iyi bir araç sürücüsü olamayacağı kanısının toplumsal olarak yerleşik olmasıdır. Oysa günümüzde profesyonel çalışma hayatında ağır tonajlı araçlarda, iş makinelerinde veya otobüslerde kadın sürücüleri sık sık görmekteyiz.

Yaya olarak kent içi ulaşımında ise kadınların yaşadığı en önemli sorunların başında yaya yollarının yürümeye elverişli olmaması, kaldırımların standardından çok yüksek olması, yol kenarı babalarının keskin yüzeylere sahip olarak tehlike yaratması ve kent içinde araçların fazla hız yapmalarıdır. Kent çekirdeğinin yayalaştırılması ve yürünebilir kentler anlayışı artık tüm dünyada en yaygın tasarımıdır. Bunu sağlanması noktasında araçlar yer altına taşınmakta ve metro sistemleri ile alt yapıdan toplu ulaşım artırılmaktadır. Bu nedenle yayaaların kentsel alanı en kolay kullanabileceği ve estetik tasarımlara yer verilmelidir. Bu kentin turizm için kullanımını da artırarak ekonomik gelir sağlayacaktır.

Güvenlik: Kentte yeterli güvenlik önlemlerinin bulunmaması, sürekli kadının tehlikelerle karşılaşması kadın açısından kamusal alan kullanımını kısıtlayıcı bir etkidir. Böylece kadın, çalışma hayatından ve sosyal yaşamdan uzaklaşmakta veya sürekli psikolojik ve fiziksel yıpranma yaşamaktadır. Çalışma saatlerinin vardiyalı ve bazen uzun olması durumunda, geç saatlerde dış mekânı ve toplu taşıma araçlarını kullanan kadın, kendini yeterince güvende hissedemediği durumda pasifleşmektedir. Kadının tek başına geç saatte dışarıda kalmaması öğretisi, toplumsal cinsiyet sorunu olarak kadının tüm yaşamını kısıtlamaktadır. Ayrıca bu gerçek kadının tek başına yaşamaması gereğini de beraberinde getirmektedir.

Kentsel mekânlar, insanların zihinlerinde güvenlik derecelerine göre kümelenir ve kadınların büyük bir bölümü güvenlik tehditleri nedeniyle bazı mekânlardan uzak dururlarken zorunlu kaldıkları durumlarda bir erkeğin muhtemelen yaşamayacağı korku ve endişeyi hissederler. Bilişsel haritaları böyle şekillenir. Bu korku ve endişe kadınların davranışlarını yapılandırır ve cinsiyetlendirilmiş toplumsal rolleri güçlendirir. Bu yolla kadına

güçsüzlüklerinin vurgulanması nedeniyle kamusal alanın kadınlar için daima tehlikeyle birlikte anıldığı belirtilir. Sonuçta yasal olarak bir engel bulunmamasına rağmen “kadının güvenilmez mekânlara salıverilmemesi” düşüncesi ve bu düşüncenin içselleştirilmesi nedeniyle kamusal denilen alan doğrudan olmasa da dolaylı olarak kadınlara yasaklanmış olur (Cantek vd., 2014: 123-124; Epstein, 1997: 134). Kadınların, kenti “gidilecek ve gidilmeyecek yerler” olarak ayıran hayali haritalar oluşturduklarını belirtir; üstelik bu haritalandırmaya sebep olan korku hissini açıkça ifade edebilen kadınlar, korkularının kaynakları konusunda net cevaplar da verememiştir (Acuner, 2016: 4). Ankara'nın çeşitli ilçelerinde yapılan bir alan çalışmasında, kadınların %42'sinin haftada bir veya daha az mahallesinden dışarı çıktığı belirlenmiştir. %41'i toplu taşıma aracını kullanırken ya da yaya olarak yolculuk yaparken tacize uğradığını, %34'ü hava kararmadan eve dönmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bu sonuçların çok farklı etkeni olmakla birlikte, kentin kadınlar açısından güvensiz hissedilmesinin göstergeleridir. Yapılan bir çalışmada görülmüştür ki, ulaşım, aydınlatma, toplu konut, temizlik gibi kamu hizmetlerindeki yetersizlikler kadınların şehirlerde uğradığı taciz, şiddet ve korkuyu ciddi oranda arttırmaktadır (Altay Baykan, 2015: 15-16).

İyi aydınlatılmamış sokaklar, uzak noktalara hizmet vermeyen belediye otobüsleri ve bu araçların güvenli olmayışı kadınların en temel haklarından biri olan seyahat özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Anlaşılmaz sürücülerin kötü muamelesi de yaşanan sorunlardandır.

Kentin güvenli yaşam alanı olabilmesi sadece yapısal unsurlarla sağlanamaz. Toplumsal olarak duyarlılık geliştirilmesi ve sivil dayanışmalar yapılması ile ve otokontrol sistemleri ile olabilir. Eğer kentli şikâyetlerinin ciddiye alınarak, cevap bulacağını bilirse ve bundan dolayı sorun yaşamazsa denetim mekanizması kendiliğinden oluşacaktır. Tabii eğitim sisteminde ilkökul düzeyinde yurttaşlık bilincinin aşılması da gereklidir.

Yeşil Alan Sistemi: Yapılan çalışmalar, zaman zaman kentsel yeşil alanlarda suçun yaygın olduğunu göstermektedir ve tehlikeli ve güvensiz yerler olarak algılanmaları söz konusudur. Bu, kentlileri ürkütmekte ve yeşil alanlardan uzak durmaktadırlar (Alvim, 2016: 1; Çelik, 2018: 68). Altay Baykan (2015)'in çalışması bu açıdan çok çarpıcıdır. Bu çalışmada belirtildiğine göre, Viyana'da yerel yönetimin yaptığı bir çalışma ile 11-13 yaş grubundaki kız çocuklarının güvenlik korkusu ile parkları ve açık sosyal alanlarını daha az kullandığı belirlenmiştir. Bunun üzerine, bitki düzenlemeleri ve aydınlatma önlemleri gibi küçük peyzaj tasarımları yapılmış ve kız çocuklarının kamusal alanı tekrar sahiplenmeleri sağlanmıştır (Altay Baykan, 2015: 15). Peyzaj çalışmalarının yeşil alanlarda sürekli takip gerektirdiği, doğru bitkisel tasarımlara yer verilmesinin gerekliliği çok açıktır. Birbirine geçmiş, fazla uzayarak budanmamış ağaç ve çalılar, çok uzun, sık ve görüş açısını tamamen kapatan kuşatıcı çitler, kullanıcıların korkmasına neden olmaktadır. Kullanım mekanlarının

görüş açıları farklı yönlerde açık olmalı, park alanı farklı noktalarda bitki topluluklarından oluşan kompozisyonlarla süslenmeli, tanımlı ve düzenli sirkülasyon oluşturulmalı, oturma mekanları iyi aydınlatılarak grupların bir arada olmasına izin verecek şekilde tasarlanmalı ve park alanının dışı da rahat görülebilecek şekilde açık olmalıdır. Kent merkezlerindeki yeşil alanlar hem boş zamanların değerlendirilmesine olanak sağlar hem de temiz hava koridorlarıdır. Aynı zamanda farklı mekânlar, ana yollar arasında bağlantı noktası olurlar ve geçiş amacı ile sürekli kullanılırlar. Kadınların kent yeşil alanlarını aileleri ve çocukları ile paylaşması yaşam standartları ve sağlıkları için çok önemlidir. Rekreasyon ve spor kadının her yaş döneminde alışkanlığı olmalı ve açık havada yapılabilmelidir. Kadınların büyük çoğunluğu, yaşamların bir döneminde, anne olarak çocukları ile ilgilenmek zorundadır ve parklara daha fazla ihtiyaç duyacaklardır. Bu parkların tasarımında toplumun kültürel değerleri de dikkate alınmalı ve katılımcı yöntemlerle istek ve ihtiyaçları belirlenmelidir. Kadınlar çocukluk dönemlerinden itibaren yeşil alan kullanım alışkanlığı kazanmalıdır.

Kent içi yeşil alan sistemi olarak kent parkları yanı sıra konut yakın çevresi yeşil tampon bölgeler, mahalle parkları kadının kısa sürede ulaşabileceği ve komşuluk ilişkilerini artıracakları yerlerdir. Bunlar kadın ve çocukların doğa ile bütünleşerek, aktif rekreasyon yapabileceği alanlardır. Bu alanlarda kadın ve her yaş grubunda çocukların vücut ölçüleri dikkate alınarak oturma birimi, oyun aletleri, çöp kutuları, hobi bahçesi alanları tasarlanmalıdır. Çocukların alışveriş mekânlarındaki oyun alanlarından koparılması ve doğal oyuncaklarla burada buluşması sağlıklı gelişimleri için önemlidir.

Estetik: Kentsel mekânın tasarımı onun karakterini yansıtmaktadır. Ayrıca her kent doğal ve kültürel öğeleri ile farklı karakterdedir. Bu öğelerin ön plana çıkarılması kente kimlik kazandıracaktır. Bu bağlamda kentsel tasarımlarda kamusal hizmetlerin eksiksiz verilmesi ve işlevlerin yeterli olması yanı sıra estetik tasarımlara yer verilmesi de önemlidir. Çünkü kentsel alandaki tasarımlar tüm kullanıcıların hoşuna gidecek nitelikte olmalıdır. Estetik kurallarının dikkate alındığı tasarımlar evrenseldir. Bu kullanımlar kadının kentsel kamusal alanlarda sosyalleşmesini de artıracaktır.

Konfor: Kiper, çalışmalarında kadınların kente dair alt yapısal, sosyal ve mekansal ihtiyaçlarının doğru şekilde analiz edilebilmesi ve bu ihtiyaçların değerlendirilerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin ele alındığı şekliyle kentsel hizmetler tasarlanmasının onların kent ortamında konforunu artıracaklarını vurgulamaktadır (Kiper vd., 2016: 1779). Konforlu bir kent yaşam kalitesi yüksek kent demektir. Batmaz ve Gürer kentsel yaşam kalitesini, bir kentte yaşayan tüm bireylerin herhangi bir ayrıma uğramadan kentin olanaklarından eşit düzeyde yararlanma hakkına sahip olmalarıdır şeklinde tanımlamaktadır (Batmaz ve Gürer, 2016: 168; Erkul vd., 2019: 59).

Kentin yapısal elemanlarının her birinin kullanımında ergonomik olarak kadına uygunluk da konforlu kullanım sağlamaktadır. Özellikle zamanı çok kıymetli olan ve gün içinde farklı görevlere yetişen kadının kent yollarını kullanırken zemin kaplamasına bağlı sorun yaşamaması gerekir. Topuklarının içine sıkışma riski olan, fark edilmesi güç çıkıntılar içeren zeminler kaza riskini artırmaktadır. Aynı zamanda bebek arabalarını, pazar arabalarını kullanırken yükseklik farklı olan yerlere bunların çıkarılmasının kolaylaştırılması gereklidir. Renk farkı olmayan farklı kotlardaki zeminler ve bir basamaklı yükseklikler geniş kent yollarında fark edilemeyeceklerdir. Üstgeçitler ve yüksek kaldırımlar, kadınların yürümelerini, yaşlı ebeveynlerini götürmelerini, bebek arabaları ile kentin sokaklarını kullanımını zorlaştırmaktadır.

Kentsel alanlardaki farklı işlevlere sahip mekânların donatı elemanlarının kullanımında kadının ihtiyaçları ve yaşayabileceği sorunlar göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin genelde ahşap olan oturma bankalarının boya ve bakımları zamanında yapılmazsa ve temiz olmazsa kullanım dışı olacaklardır. Kentsel yaşamın yorucu koşturmasında ahşabı deforme olmuş veya pürüzlü yüzeyli beton oturma birimleri kadınların ince çoraplarına veya kıyafetlerine zarar verebilecektir.

Kadınların sokakları ve tüm kamusal alanları kullanırken kendi istemleri dışında bir bakışla, sözle ya da fiziksel temasla karşılaşmaları onları bu alanları kullanmaktan çekinmeye zorlamaktadır ve bu da konforu engelleyen bir durumdur. Maalesef bu çok rastlanan alışıldık bir durum olarak nitelendirilmektedir. Bu durumun nedenini Garber, “kadınların kamusal alan üzerinde hak sahibi olmadıkları” varsayımından kaynaklandığını iddia eder (Geber, 2000: 32). Benzer şekilde Wolff, kamusal alanda rahatsız edilmeksizin gezinme ve gözlem yapma imkânı tamamen “erkeklerle ait tecrübelerdir” şeklinde olayı açıklamaktadır (Wolff, 1990: 58; Acuner, 2016: 5).

Aidiyet: Kent kullanıcıları kentteki kullanım alanlarında rahat olduklarını hissedersen kendilerini o özel alanın bir parçası olarak kabul eder, yani aidiyet duygusu geliştirirler (Arısu, 2018: 248). Aidiyet duygusu ile kentlilik bilinci de gelişir, kent sahiplenilir, sorunların farkında olunarak yaşam kalitesi iyileştirilir. Kentsel aidiyet bireyin kendisini kentin bir parçası olarak görmesidir. Kenti sahiplenme, bireyin yaşadığı kenti koruma ve kentin gelişimine katkıda bulunma çabasını içerir. Böylece birey, katılımcı faaliyetlerle kent sorunlarını belirler ve bunların azaltılmasına çalışır. Kentsel farkındalık ise bir kentteki imkânları keşfedebilme, değişiklikleri görebilme, kentin kültürü ve tarihi hakkında bilgi sahibi olma, alt ve üst yapı olanaklarını tespit edebilme gibi birçok unsuru içermektedir. Kentsel yaşam kalitesi, bir kentte yaşayan tüm bireylerin herhangi bir ayrıma uğramadan kentin olanaklarından eşit düzeyde yararlanma hakkına sahip olmalarıdır (Batmaz ve Gürer, 2016: 168; Erkul vd., 2019: 59).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kentsel kamusal açık alanların belirtilen ilkeler doğrultusunda tasarlanması kadınların günlük yaşamındaki temel ihtiyaçlarını kolay karşılamasını sağlayacaktır. Her kentin dinamiği farklı olup, kadının sorun ve ihtiyaçları belirlenerek, kent tasarımında çözüm yaklaşımları için, yerel yönetimler, uzman ekipler ile kentin diyalog halinde olması ve sivil inisiyatifler ile bağlantılı çalışmalar yapılması gerekir. Bu bağlamda kadının bu çalışmalarda gönüllü olabilmesi, kentlilik bilincinin, aidiyet ve sahiplenme duygusunun gelişimine ve özgür yaşam şartlarına sahip olarak teşvik edilmesi ile mümkün olabilecektir. Günümüzde yerel yönetimlerin birçoğu kadını bu platformlara daha fazla taşımaya çalışmakta ve toplumsal cinsiyet ayrımı olmaksızın hizmet anlayışı geliştirmektedirler.

Dünyada modern yaşamın gereği olarak toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik çalışmalar yapılarak kent, kadınları da içine alacak şekilde yeniden kurgulanmakta ve kentsel mekânlar kadın sorun ve ihtiyaçlarına göre biçimlendirilmektedir. Bu amaca katkı sağlamak amacıyla, Birleşmiş Milletler güvenli ve kapsayıcı bir kentin şu niteliklere sahip olması gerektiğini belirlemiştir (UN Women, 2011: 4; Özsoy ve Sipahi, 2017: 37-38):

- Kadınlar kentte şiddet ve saldırı korkusu olmadan yaşayabilmelidir.
- Ev veya sokak, neresi olursa olsun, kadınlar ayrımcılıkla karşılaşmamalıdır.
- Kadınların ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel hakları garanti altına alınmalıdır ve kadınlar, kendi yaşamlarını ilgilendiren kararların alınmasına etkin bir şekilde katılmalıdır.
- Devlet ve yerel yönetim kadına yönelik şiddet konusunda dikkatli olmalı, önleyici tedbirler almalı ve şiddete karşı cezalar getirmelidir.
- Devlet ve yerel yönetimler, kentteki kadınların adalete erişimlerini garanti altına almalıdırlar.

Bu bağlamda kent yönetiminde Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Sistemi (TCDB) yaygınlaştırılmalıdır. Bu sistemde yerel yönetimler dış mekân plan ve politikalarının oluşturulması ve bütçelenmesi sürecinde, toplumsal cinsiyet eşitliğini yansıtacak, kadını güçlendirecek mekanizmalar ve stratejiler geliştirerek uygular. TCDB, kadın hakları konusu ile demokratik yönetim arasında köprü özelliği taşıyabilir. İlk defa 1984'te Avustralya'da uygulanan sistem, 2000'li yıllardan sonra birçok ülkede uygulanmaya başlanmıştır. Bu sistemde temel olarak ulusal ve yerel düzeyde karar organlarında kadın sayısı artırılarak kadınların karar mekanizmalarında etkin olması sağlanarak ilk adım atılmıştır. Zaten yerel yönetimlerin, cinsiyet farklılıklarını dikkate alarak, kadın için eşit fırsatlardan oluşan kentsel mekânlar planlaması, tasarlaması, yönetmesi için politika ve projeler üretmesi bir zorunluluktur. Fakat bu süreçte kurumlar arası yeterince iş birliği oluşturulamamaktadır.

Kadınların kente dair alt yapısal, sosyal ve mekânsal ihtiyaçlarının doğru şekilde analiz edilebilmesi ve bu ihtiyaçların değerlendirilebilmesi bir planlama sürecidir. Meslek odaları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve medya sorunların belirlenip çözüm arayışları geliştirmek, topluma farkındalık kazandırmak ve yerel yönetimleri yönlendirmek konusunda iş birliği içinde olmaz ise kentsel yaşam alanları yeterince kaliteli olamayacaktır. Bu kapsamda Açığsöz'ün çözümsel yaklaşım olan eylem planından bazı alıntılar Tablo 1`de verilmiştir (Açıksöz, 2017: 132-133).

Eylem	Sorumlu kurum	Amaç	Destekleyecek paydaşlar
Eşitlik biriminin kurulması. Yaşam koşullarını iyileştirici yerel eşitlik politikalarının oluşturulması.	Yerel yönetim (İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan 19 Şubat 2010 tarih ve 2010/10 Sayılı Genelge)	Kadınların yerel karar alma mekanizmalarına katılımını artırmak. Kadınların yaşam koşullarını iyileştirmek için projeler geliştirmek.	Üniversite, gönüllüler, araştırma kurumları, STK'ler, Medya
Kadın sorunları araştırma ve uygulama merkezleri kurulması	Üniversiteler Yüksek Öğretim Kurumu	Yerel ve ulusal düzeyde kadın ve aileye yönelik sorunları ve çözümleri araştırmak, toplantılar ile paydaşları bir araya getirmek, toplumsal bilinç oluşturmak, projeler geliştirmek. Disiplinler arası bilimsel çalışmalar yapmak.	Kent konseyi, STK'ler, yerel yönetim, Şönim, Medya.
Sivil İzleme Grubu (SIG) oluşturulması	İlgili STK'ler, konuyla ilgili uzmanlar, duyarlı/gönüllü kişi ve kurumlar (Savunu yapabilmesi için sivil olması önerilmektedir)	Kadının toplumsal yaşamdaki sorunlarını kendi bölgesinde izlemek, problemleri ve nedenlerini saptamak, çözüm önerileri geliştirmek, bulgu ve önerilerini makamlara aktararak savunma yapmak ve yönetim üzerinde baskı oluşturmak, bilinç yaratmak.	Kadın Platformu (Sendikaların Kadın Meclisleri, Kent konseyi, Halkevi vb. sivil inisiyatifler).

Tablo 1. Kadın Dostu Kent İçin Eylem Planı

Çalışma sonucuna göre kadınların kent içindeki hareketliliğini kolaylaştırmak amaçlı dış mekânlarda dönüşüm ve iyileştirmeler yapılması gereği görülmektedir. Kentin tüm bağlantı yolları, ana sirkülasyonların, yeşil koridor haline getirilerek kentin kuşatılması, yeşil alanların kent ekolojisini destekleyecek şekilde planlanması, mekânsal kullanım çeşitliliği sunacak; sosyal etkinlikler yapılması, erişilebilir, güvenli mekânlar organize edilmesi kent ortamında kadın ve tüm dezavantajlı bireylerin hayatını kolaylaştıracak ve herkese yaşanabilir, sağlıklı yaşam olanağı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Açıksöz, S. (2017). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-Mekânsal Planlama İlişkisi: Kadın Dostu Kentler, H. Selma Çelikyay içinde, *Kamusal Alanların Mekansal Organizasyonu* (s.119-139), Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları No: 30.

Acuner, D. (2016). Canavarlaş(tırıl)An Kent Sokakları: Kadının Kent Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme, *Fe Dergi: Feminist Dergi*, 8 (1), 1-14.

Aksoy, A. (2016). Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 31-37.

Aktaş, G. (2017). *Kadın Açısından Kente İlişkin Mekân Pratikleri*, 12 Şubat 2019 tarihinde, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/411994>. adresinden alındı.

Altay Baykan, D. (2015). *Yerel Yönetimler İçin Kadın Dostu Kent Planlaması ve Tasarım İlkeleri*, Ankara: Uzler Matbaacılık Sanayi Ltd.Şti.

Alvim, N. (2016). *Crime and in (security) in green spaces: an exploratory study of park rangers perceptions*, 20 Ocak 2022 tarihinde, Universidade Fernando Pessoa, Porto: https://www.researchgate.net/publication/315897063_Crime_and_Insecurity_in_green_spaces_an_exploratory_study_of_park_rangers_perceptions/link. adresinden alındı.

Arısu, S. (2018). Kentsel Tasarım Kavramında Kentsel Tasarım Rehberinin Yeri ve Önemi, *Kent Akademisi/ Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 11(2), 243-255.

Batmaz, N. Y., Gürer, A. (2016). *Kırıkkale İlinin Kentlilik Bilinci Bağlamında Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma*, 4. Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi Bildiri Kitabı (s.163-177), Aksaray Üniversitesi, 12 Şubat 2019 tarihinde <http://www.urban2016.org/>, <https://www.academia.edu> adresinden alındı.

Cantek, F.Ş., Ulutaş, Ç.Ü., Çakmak S. (2014). Evin İçindeki Sokak, sokağın içindeki ev: Kamusal ile özel "ara"sında kalanlar, F. Ş. Cantek içinde, *Kenarın*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelik, F. (2018). Kentsel Açık-yeşil Alanlarda Güvenlik, *İdeal Kent- Kent Araştırmaları Dergisi*, 23, 58-94.

Epstein, D. (1997). *Abject Terror: A Story of Fear, Sex, and Architecture*, N. Ell içinde *Architecture of Fear* (s. 42-132), New York: Princeton Architectural Press.

Erkul, H., Baykal, T., Kara, H. (2013). Kent Konseylerinin Sorunları Üzerine Bir İnceleme: Çanakkale Kent Konseyi Örneği, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(22), 85-105.

Kaşıkırık, A., Balkır C., Zarakol N., Karaoğlu N. (2021). KADER *Yerel Seçim Rehberi*, 2019, 28 Ocak 2022 tarihinde İstanbul: Kadın Adayları Destekleme Derneği: https://ka-der.org.tr/wp-content/uploads/2021/12/KA.DER_Yerel-Secim-Rehberi.pdf adresinden alındı.

Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 344-357.

Keleş, R. (1998). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Yayınları.

Kiper, T., Korkut, A., Üstün Topal, T. (2016). Mekansal Planlamada Kadın Dostu Kent Yaklaşımı, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(26), 1777-1796.

NTV. (2021). *Haberler*, 2019, 17 Şubat 2022 tarihinde Yerel Seçim Haberleri: <https://www.ntv.com.tr/2019-yerel-secim/81-ilde-sadece-4-kadin-aday-belediye-baskani-oldu,2-8N0bddwEO2MZu9E8yKAA> adresinden alındı.

Özsoy, B., Sipahi, E.B. (2017). Türkiye'de Kadın Dostu Olma İddiasında Bir Kent: Gaziantep, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25(3), 35-68.

Penbecioğlu S. S. (2021). Kitap incelemesi: Feminist City: Claiming Space in Man Made World (Feminist Şehir), *Planlama*, 31(1),1-3.

Sivil Sayfalar. (2019). 17 Şubat 2022 tarihinde <http://www.sivilsayfalar.org/2019/04/08/31-mart-secimlerinde-kadin-belediye-baskani-sayisi-41/> adresinden alındı.

UN, Women. (2011). *Building Safe and Inclusive Cities for Women a Pracrical Guide*, New Delhi, 10 Ocak 2019 tarihinde http://www.tusev.org.tr/usfiles/images/belgeler/Yerel_Yonetimlerde_Esitlik_Birimleri-Sisli_Belediyesi_Ornegi.pdf adresinden alındı.

United Nation – UN. (2021). *Human Rights Office of the High Commissioner, Urbanization and Human Rights*, 17 Şubat 2022 tarihinde <https://www.ohchr.org/en/issues/urbanization/pages/urbanizationhrindex.aspx>, adresinden alındı.

YAYED. (2012). *Belediye Başkanı Kadın Olan Belediye Sayısı*, 05 Ocak 2022 tarihinde Yerel Yönetim Araştırma, Yardım ve Eğitim Derneği: <http://www.yayed.org/id296-haber-duyuru/belediye-baskani-kadin-olan-belediye-sayisi-26-088.php#.XlbXl0czblU> adresinden alındı.

Wirth, L. (1935). Urbanism as a Way of Life, *American Journal of Soc.*



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

BİRİNCİ OTURUM

(PENDİK I SALONU

EŞ ZAMANLI OTURUM)



“KADIN HAKLARININ KORUNMASINDA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ”

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Esra Gül DARDAĞAN KİBAR

Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi

KONUŞMACILAR

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi CANKURT - *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

“Ayrımcılığa Uğramama Hakkı Bağlamında Devletin Yakın Partner Şiddetini Cezalandırma Yükümlülüğü ve TCK Düzenlemeleri”

Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI - *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

“Kadının Yaşam Hakkını Koruma Yükümlülüğü Kapsamında İdarenin ve Kolluk Görevlisinin Sorumluluğu”

Öğr. Gör. Tuğba DAMGACI - *Selçuk Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu*

“Kadın Haklarını Geliştirmede Kalkınma Planlarının Önemi ve Etkisi: Onbirinci Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyon Raporu Üzerine Bir İnceleme”

Meral GÖKKAYA - *Daire Başkanı, Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı*

“Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Kapsamında Atılan Etkili Adımlar”

AYRIMCILIĞA UĞRAMAMA HAKKI BAĞLAMINDA DEVLETİN YAKIN PARTNER ŞİDDETİNİ CEZALANDIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ VE TCK DÜZENLEMELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi CANKURT*

ÖZ

Kadına karşı şiddet, bir ayrımcılıktır türüdür ve toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında ortadan kaldırılması gereken bir kadın hakkı ihlaldir. Şiddet içeren fiiller suçtur, ancak Türk Ceza Kanunu'nda kadına karşı şiddetin tanımı açıkça yapılmamaktadır. Sosyal bilimler literatüründeki şiddet tanımının benzeri 6284 Sayılı Kanun madde 2/1-d'de düzenlenmiştir. Fiziksel şiddet teşkil eden fiiller bağlamında nitelendirilecek kasten öldürme, kasten yaralama, eziyet gibi fiiller ile cinsel şiddet teşkil eden; cinsel saldırı, cinsel taciz, cinsel istismar gibi fiiller TCK'de de yer alan suç tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde psikolojik şiddet olarak eziyet suçu, hakaret suçu, kasten yaralama suçu gibi fiiller ile ekonomik şiddet olarak ise yaşam tarzına müdahale teşkil eden fiiller açısından ise; inanç, düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engelleme suçu, nefret ve ayrımcılık suçu, iş ve çalışma hürriyetini ihlal suçu vb. düzenlemeler somut olayın özelliklerine göre ele alınabilecektir. TCK'de şiddet fiilleri arasında belirttiğimiz kasten öldürme, kasten yaralama, kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma ve eziyet fiillerinin eşe veya boşandığı eşe karşı gerçekleştirilmesi daha ağır cezayı gerektiren nitelikli hal olarak yer almaktadır. Kanun koyucu tarafından yapılan düzenlemelerde, kadınlara yönelik olarak ayrımcılığa dayalı şiddetin önlenmesi amaçlandığı açıktır. Kadına yönelik şiddet sadece evli ya da boşanmış kişiler arasında gerçekleşmemektedir. Yakın partner tarafından gerçekleştirilen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış da kadına karşı şiddet türlerindedir. Ancak bu düzenlemelere baktığımızda yakın partner şiddetinin TCK'de nitelikli hal olarak ele alınmadığını görülmektedir. Bununla beraber kadına karşı şiddetin ortaya çıkardığı ayrımcılığın önlenmesi ve kadın haklarının güçlendirilmesi bağlamında eşe veya boşandığı eşe karşı gerçekleştirilen fiiller bağlamındaki düzenlemelerin de, 6284 Sayılı Kanun kapsamındaki şiddet tanımı üzerinden yeniden ele alınması ve daha ağır cezayı gerektiren nitelikli hallerin ekonomik şiddet ve psikolojik şiddetin önlenmesi bağlamında TCK'ye eklenmesi gereklidir. TCK m.3'te yer alan adalet ve kanun önünde

* Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, E- posta: ecankurt@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3869-3290.

eşitlik ilkesi kadının ayrımcılığa uğramama hakkını güvence altına alan genel hükümlerde yer alan bir düzenlemedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında şiddet fiillerinin önlenmesi ve etkin bir şekilde yaptırımının sağlanması açısından önemlidir. Hem CEDAW'ın ilgili maddeleri hem de kadına yönelik şiddete yönelik 19 ve 35 nolu tavsiye kararları değerlendirildiğinde özellikle ayrımcılık yasağı bağlamında yakın partner ilişkilerinden kaynaklanan şiddet de tıpkı evlilik akdi devam eden yahut daha önce evlilik akdi var olan ancak sona ermiş kişiler tarafından gerçekleştirilen fiiller gibi daha ağır cezayı gerektiren nitelikli haller bağlamında düzenlenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yakın Partner Şiddeti, CEDAW, Özen Yükümlülüğü Standardı, Kadına Yönelik Şiddet, Dolaylı Ayrımcılık.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

“Dönüştürücü değişim, özellikle ataerkilliğin ne kadar derine gömülü olduğu düşünüldüğünde, kolay bir iş değildir. Ayrıca, böyle bir değişiklik, doğası gereği ne kadar baskıcı olursa olsun statükonun sunduğu rahatlığı bozar. Bu tür bir değişiklik risk taşıyabilirken, aynı zamanda herkes için daha fazla özgürleşme yolunda bir adım ileri gitmeyi vaat ediyor” (Ertürk, 2006: 105 nolu paragraf).

Aylar boyunca yakın partneri tarafından dijital ortamda şiddete ve eziyet teşkil eden fiillere maruz kalmış bir kişinin sahip olduğu hukuksal menfaat, aynı evde yaşayıp eşi tarafından eziyete uğrayan bir kişinin sahip olduğu hukuksal menfaatten daha az mı öneme sahiptir? Yahut daha az mı korunmaya muhtaçtır? Feda ettiğimiz menfaatin ihlali her iki durumda da yakın partner ilişkisinin sağladığı güven ortamının yarattığı kolaylıkla işlenmiştir. Kişilerdeki travması da benzerdir. Öte yandan yakın partner ilişkisi bağlamında yaşanan şiddetin daha az öneme sahip olması faillerin gerçekleştirdiği fiiller sebebiyle ceza almayacağına dair inancını destekler. Şiddet döngüsü sebebiyle de bir sonraki adımında daha ağır bir şiddet filini gerçekleştirmesi için cesaret vermektedir.

“Yakın partner şiddeti” teriminin yerine akademik çalışmalarda, kamu istatistiklerinde ve kamu politikalarında “kadına yönelik şiddet” terimi kullanılmaktadır (Bonnet, 2015: 264). Yakın partner şiddeti kavramı, şiddetin çift yönlü olduğu durumların da göz ardı edilmemesini sağlayacak kadar kapsamlı bir terimdir. Yakın partner şiddetinin etkin cezalandırılabilmesi için ülke ceza hukuklarında yapı söküme gidilmesi gerekir. Modern ceza kanunları sosyal bilimlerde yer alan tartışmalardan beslenmeli ve bünyesindeki suç tiplerine bu kavramları yansıtmalıdır. Kaldı ki, 21. yy günlük hayatında dijital şiddetin, yeni medyanın ortaya koyduğu iletişim biçimlerinde gerçekleştirilebilecek türlerinin ceza kanunlarına yansımaları gerektiği elzemdir. Birbiri ile fiziksel olarak karşılaşmamış kişilerin, yakın partner ilişkilerinin varlığı ve bu ilişki döngüsünde yaşadıkları şiddetin cezasız kalmaması için kanun koyucunun pozitif yükümlülüğünün ne derece genişlediğini de bize göstermektedir.

CEDAW, sözleşmeciler devletlere hem devlet tarafından hem de özel kişiler tarafından gerçekleştirilen ayrımcılığı engelleme yükümlülüğü vermiştir (Çelik Russell, 2012: 161). İnsanlığın ortak amaçlarından birisi olarak nitelendirebileceğimiz Kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak yükümlülüğüne ilişkin dünyanın her yerinde aynı derecede ilerleme sağlansa da, “baskıcı değerlerin, kurumların ve ilişkilerin dönüştürülebileceği”ni ispatlamıştır (Ertürk, 2006: 104 nolu paragraf).

I. YAKIN PARTNER ŞİDDETİNİ TANIMLAMAK TERİM SORUNU

A. Yakın İlişi Terimi

İnceleme konumuz yabancı literatürde “İntimate Partner Violence” (IPV) olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle öncelikle bu yakın ilişkinin tanımlanması gereklidir. Literatürde “*Yakın bir ilişki*”, *mevcut veya eski partner veya eş ile devam eden romantik bir ilişki*” olarak tanımlanmaktadır (Bagwell-Gray vd., 2015: 318).

Bu yakınlığın tespit edilebilmesi oldukça güçlük taşısa da, özellikle yakınlık kavramının sınırlarının çizilmesi açısından doktrinde bazı kalıpların önerildiğini görmekteyiz.²

B. Şiddeti Tanımlamak

“Şiddet” genellikle ilk olarak akla fiziksel zararı getirirse de aslında sosyal bilimler literatüründe kişilere karşı herhangi bir düşmanca veya insan onurunu ihlal eden filleri kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanılmaktadır (Bonnet, 2015: 265).

Sosyal bilimlere ilişkin literatüre baktığımızda yukarıda da belirttiğimiz üzere şiddet, kişiye karşı düşmanca veya insan onurunu ihlal eden filleri kapsayacak şekilde geniş anlaşılmaktadır. Öte yandan şiddetin tanımı kapsamını genişletecek şekilde anlaşılırsa ne olur? Şiddet tanımının geniş olarak ele alınması durumunda ilk olarak istatistiklerde kendini gösterecek ve karanlık sayı olarak kalan alanlara ait istatistiklerde şiddet vakaları artacaktır. Ekonomik, duygusal, sözel, cinsel ya da fiziksel şiddetin bütün türlerini istatistiklerde görürüz ve bunlarla ilgili ölçme ve değerlendirme yapma imkânımız artar. Aynı zamanda da kolluk hukukuna ve kriminolojiye birçok fayda sağlayabilir. Bu nedenle şiddet söz konusu olduğunda, terimlerin yadsınamaz özelliği vurgulanmaktadır.

6284 Sayılı Kanun m.2/1d uyarınca; “*Şiddet: Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış*” olarak geniş tanımlanmıştır.

1 Yakın ilişki, cinsel birliktelik içermesi zorunlu olarak aranmaksızın önemli bir romantik ilişki olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu ilişkinin kapsamına gündelik sosyal ilişkileri veya ticari veya profesyonel kapasitedeki ortaklıklar girmemektedir. Bkz. <https://www.lawinsider.com/dictionary/intimate-relationship>, Erişim Tarihi: 11.02.2022.

2 “*Kalıcı romantik ilişkilerde yakınlık, kişinin karşılıklı (simetrik olmasa da) bir ilişkide partnerle yaşadığı bağlılık ve olumlu duygusal, bilişsel ve fiziksel yakınlık düzeyi ile belirlenir.*” Esasında bu tanım bize yakınlığın içermesi gereken beş zorunlu unsuru da göstermektedir: “a) Bağlılık; b) Duygusal Yakınlık; c) Bilişsel Yakınlık; d) Fiziksel Yakınlık; ve e) Karşılıklılık” (Moss & Schwebel, 1993: 33).

Özellikle terimsel sorunlar örneğin kadına yönelik cinsel şiddet vakalarının ihbarı bakımından önemli aksaklıklar ortaya çıkarmaktadır. Vücuda rıza dışı organ sair cisim sokma biçimindeki nitelikli cinsel saldırı cinsel şiddet olarak tanımlansa da sarkıntılık yahut basit cinsel saldırı fiilleri cinsel şiddet olarak nitelendirilmeyebilir. Bu da bu fiillerin soruşturma organları tarafından öğrenilmemesine sebep olabilir. Yeknesak bir ortak literatür kullanılmasının yaygınlaşması hem akademik çalışmalar hem de uygulama arasında fark oluşmasını da önleyecektir (Bagwell-Gray vd., 2015: 316). Bununla beraber sosyal bilimlerin diğer alanları ile hukuk literatürü arasında da fark olduğu açıktır. TCK m. 102’de cinsel saldırı, sarkıntılık ve nitelikli cinsel saldırı terimleri tercih edilirken³ diğer sosyal bilimlerdeki çalışmalarda “cinsle şiddet/ tecavüz veya ırza geçme” olarak isimlendirilebilmektedir.

Yakın partner şiddeti teriminin yerine, mevcut akademik çalışmalarda ve kamu istatistiklerinde “kadına yönelik şiddet” terimi kullanılmaktadır (Bonnet, 2015: 264). Yakın partner şiddeti, medeni durumdan ve cinsel yönelimden bağımsız bir kavramdır ve bir çift arasındaki şiddeti ifade etmektedir (Bonnet, 2015: 272). Kadına yönelik şiddet dediğimizde ise kamusal alanda, iş ortamında yahut yakın partner ilişkisi içerisinde kadının üzerinde tahakküm kurmak amacıyla gerçekleştirilen şiddet olarak tanımlanmaktadır (Bonnet, 2015: 265). Aile içi şiddet yakın partner şiddetini de kapsayan ve aile içerisinde çocuklara veya yaşlılara yönelik şiddeti de temsil eden bir üst kavramdır (Bonnet, 2015: 272). Bununla beraber aile içi şiddetin sona ermesinin nedenlerini ve şiddet uygulamaktan vazgeçme sürecine yardımcı ve/veya katkısı olan etmenler araştırılmamaktadır. Aile içi şiddetin sona ermesi aşamaları olarak ise ‘vazgeçme’, ‘durdurma’ ve ‘remisyon’ terimleri kullanılmaktadır (Fagan, 1989: 380). Cinsiyet simetrisi kavramının yansıması ile yakın partner şiddeti teriminin kullanımını arttırmıştır (Bonnet, 2015: 272).

Özellikle terim farklılıkları etkin soruşturma kapsamında delillerin eksiksiz toplanması bakımından da önem taşımaktadır. Özellikle yakın partner şiddetinde müştekinin “erkek arkadaşı tarafından cinsel ilişkiye zorlandığını” beyan etmesi daha detaylı bir beyan verilmez ise nitelikli cinsel saldırı olarak değerlendirilmeme riski taşımaktadır (Bagwell-Gray vd., 2015: 317)⁴. Kadınlara yönelik şiddet fiillerinin cezalandırılabilmesi için etkin soruşturma oldukça önem taşımaktadır. Çoğu zaman yeni suç tiplerinin oluşturulması

3 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu madde 102;“(1) Cinsel davranışlarla bir kimsenin vücut dokunulmazlığını ihlâl eden kişi, mağdurun şikâyeti üzerine, beş yıldan on yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Cinsel davranışın sarkıntılık düzeyinde kalması hâlinde iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilir. (2) Fiilin vücuda organ veya sair bir cisim sokulması suretiyle gerçekleştirilmesi durumunda, on iki yıldan az olmamak üzere hapis cezasına hükmolunur. Bu fiilin eşe karşı işlenmesi hâlinde, soruşturma ve kovuşturmanın yapılması mağdurun şikâyetine bağlıdır.”

4 Ayrıca yazar benzer terim sorunlarının, soruşturma evresinde özellikle evlilik içi cinsel saldırı fiillerine dair ifade alınması sırasında yaşandığını da belirtmektedir. Detaylı açıklamalar için bkz. (Bagwell-Gray vd., 2015: 317).

yeterli olmayacaktır. Bunların takibine ilişkin ceza muhakemesi açısından sadece bu konuya özel düzenlemeler getirilmelidir (Ertürk, 2006: 50 nolu paragraf). Kadınlara yönelik şiddet vakalarının soruşturulması ve kovuşturulmasına ilişkin özellik arz eden kolluk uygulamalarına ilişkin düzenlemeler de getirilmesi önemlidir.

II. DEVLETİN YAKIN PARTNER ŞİDDETİNİ CEZALANDIRMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ, ÖZEN YÜKÜMLÜLÜĞÜ KRİTERİ

Kadınlara yönelik ihlallerin ağırlıklı olarak özel alanında gerçekleşmesi sebebiyle, ilk bakışta devletin bu alanda nasıl sorumlu tutulacağı noktasında soru işareti yaratsa da; aslında bu ihlallerin gerçekleşmesini önlemedikleri için sorumlu tutulmaları gerektiği sonucuna varılmaktadır (Çelik Russell, 2012: 161). Özen yükümlülüğü standardının yerine getirilmesine ilişkin gereksinimler, birçok dinamiğe göre değişkenlik gösterecektir (Ertürk, 2006: 103 nolu paragraf).

Özen yükümlülüğü ya da özen standardı, kadın hakları odaklı çoğu uluslararası metinde ya da bağlantılı tavsiye kararları yahut yorumlarda yer almaktadır. *“Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü tarafından bu yükümlülükler şöyle özetlenmiştir: 1) Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin oluşmasını önlemek için tüm uygun önlemleri almak; (2) Potansiyel hedeflere uygun korumalar sunmak; (3) Meydana geldiğinde şiddeti araştırmak; (4) Suçluları eylemlerinden sorumlu tutmak; ve (5) Mağdurlar için çareler ve tazminat sağlamak”*⁵

Özen yükümlülüğü; 1970`lerde devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen fiillerden dolayı sorumlulukta kullanılmaya başlanmıştır (Çağlar Gürgey & Yücel Dericiler, 2019: 5). Öncelikle bireysel şiddet eylemleri ile başlayan, devamında da aile içi şiddetin bir insan hakları ihlali olarak tanınması ve devletlerin sorumluluğunun genişlemesi, uluslararası hukuk açısından yeni bir adımdır (Hasselbacher, 2010: 192).

Zaman içerisinde insan hakları hukukunda ortaya çıkan devletin özen yükümlülüğü kapsamında sorumluluğuna dair bu değişiklik dikkat çekicidir. Özellikle feministler tarafından kamusal ve özel alan ayrımı ile vurgulanmakta; toplumsal cinsiyet, eşitsizliğin bir yansıması ve bazen de dayanağı olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan haklarının dikey şekilde uygulanması, bireyler arasında yatay uygulamanın bulunmaması, devletin sadece işkence bakımından sorumlu olmasına yol açar. Bununla beraber aile içi şiddet noktasında koruma sağlamayacaktır (Hessbruegge, 2005: 27).

5 Domestic Violence & Sexual Assault In The United States: A Human Rights Based Approach & Practice Guide - August 2014, https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/human-rights-institute/files/dv_sa_hr_guide_reduce.pdf, Erişim Tarihi: 08.02.2022.

1992 tarihli CEDAW 19 nolu tavsiye kararında da özen yükümlülüğüne vurgu yapmaktadır. Böylece şiddet fiillerine ilişkin devletin sorumluluğu, pozitif yükümlülüğü aşan boyutları aşmış ve devletleri ilk elden sorumlu hale getirmiştir.⁶ Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Bildirge (DEVAW), 20 Aralık 1993 tarihli 48/104 Sayılı Genel Kurul Kararı ile ilan edilmiştir. DEVAW m.4/1c uyarınca: Devletler uygun tüm araçlarla ve gecikmeksizin kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmaya yönelik bir politika izlemeli ve bu amaçla “Kadına yönelik şiddet eylemlerini önlemek, araştırmak ve ulusal mevzuata uygun olarak, bu eylemlerin devlet tarafından mı yoksa özel kişiler tarafından mı işlendiğine bakılmaksızın cezalandırmak için gerekli özeni göstermek” zorundadır⁷.

Esasında 1993 yılından itibaren kadına yönelik şiddet fiilleri açısından uluslararası bir metinle kabul edilmiş bir standart olarak karşımızda durmakta olan özen yükümlülüğü standardının kadına yönelik şiddete ilişkin nasıl uygulanacağına dair bir yol haritasına ihtiyaç bulunmaktadır. Eski Özel Raportör Radhika Coomaraswamy, aile içi şiddetle ilgili 1999 yılındaki raporunda konuya ilişkin bir takım kriterler ortaya koymuştur: “*Uluslararası insan hakları belgelerinin onaylanıp onaylanmadığı, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin anayasal güvencelerin olup olmadığı, şiddet mağduru kadınların yeterli tazmin sağlayan ulusal mevzuatın ve/veya idari yaptırımların varlığı, kadına yönelik şiddet konusunu ele alan politikalar veya eylem planlarının varlığı, ceza adaleti sisteminin ve polislin toplumsal cinsiyet duyarlılığının bulunması, destek hizmetlerinin erişilebilirliği ve kullanılabilirliği; eğitim ve medya alanında farkındalığı artırmak ve ayrımcı politikaları değiştirmek için önlemlerin varlığı ve kadına yönelik şiddetle ilgili veri ve istatistiklerin toplanması*” (Aktaran Ertürk, 2006: 32 nolu paragraf).

III. CEDAW VE CEDAW KOMİTESİNİN TAVSİYE KARARLARINA GENEL BİR BAKIŞ

CEDAW, kadına yönelik ayrımcılığı düzenleyen en temel sözleşme olmakla birlikte doktrinde “*yaptırımı olmayan bir yasa*” olarak tanımlanmaktadır. Ancak CEDAW’ın ortaya koymuş olduğu ilkelerin resmi ve kamusal bir ortamda dile getirilmesi ve imzacı ülkelere nasıl uygulanacağını göstermesi birçok değişimi de beraberinde getirmiştir. “*Onaylama, raporların hazırlanması ve raporların sunulması ve tartışılması süreci, toplumsal cinsiyet ve şiddete ilişkin yeni kültürel anlayışları teşvik eder.*” (Merry, 2003: 943). Özellikle genel tavsiye

6 “*İnsan Hakları İzleme Örgütü Direktörü Kenneth Roth şöyle diyor: “Bir devlet belirli bir özel şiddeti durdurmak için çok az çaba gösterdiğinde veya hiç çaba göstermediğinde, bu şiddeti zimnen hoş görür. Bu suç ortaklığı, aksi takdirde tamamen özel davranış olacak şeyi devletin yapıcı bir eylemine dönüştürür.”* (Hasselbacher, 2010: 192).

7 DEVAW metni için bkz. www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf.

kararları ve yorumlar başlı başına CEDAW'ı genişletmiş, uygulamasını arttırmış aynı zamanda da diğer uluslararası sözleşmeler bağlamında etkisini ortaya çıkarmıştır.

CEDAW Komitesinin tavsiye kararları, CEDAW metni gibi bağlayıcı olmasa da (ki devletler bağlayıcı oldukları noktasında ayrı bir protokol ortaya koymuşlar ise bağlayıcı olduğu açıktır) sözleşmede yer almayan veya daha detaylı şekilde açıklanması gerekli olan yükümlülükler işaret etmek için açıklanmaktadır (Merry, 2003: 952). CEDAW'ın ana metninde kadına yönelik şiddete ilişkin düzenleme bulunmasa da zaman içerisinde tavsiye kararları ile ele alınmaya başlanmıştır. CEDAW Komitesinin 12 nolu tavsiye kararında: Taraf devletler tarafından sunulan periyodik raporlarda, 1. Kadınları günlük yaşamda her türlü şiddetin (cinsel şiddet, ailedeki istismarlar, işyerinde cinsel taciz vb. dâhil) görülme sıklığına karşı korumak için yürürlükte olan mevzuat, 2. Bu şiddeti ortadan kaldırmak için alınan diğer önlemler, 3. Saldırganlık veya istismar mağduru kadınlar için destek hizmetlerinin varlığı, 4. Kadına yönelik her türlü şiddetin görülme sıklığına ve şiddet mağduru kadınlara ilişkin istatistiksel verilere yer verilmesini tavsiye etmiştir.⁸

CEDAW Komitesinin 19 nolu genel tavsiye kararı toplumsal cinsiyete dayalı tüm hak ve özgürlükleri kapsamı altına almıştır (Merry, 2003: 952). Esasında orijinal metne bakıldığında "due diligence" kavramının metinde yer aldığını da görürüz. 19 nolu genel tavsiye kararının 9. paragrafında da uluslararası hukuk ve insan hakları sözleşmeleri uyarınca devletlerin hak ihlallerini önlemesi gerekliliği ile birlikte şiddet fiillerinin soruşturulması ve yaptırıma tabi tutulması ve tazmin edilmesi konusunda gerekli özen yükümlülüğüne uygun davranılmasının gerektiği, eğer bunu gerçekleştirmezlerse devlet dışı aktörler olan özel kişilerin gerçekleştirdiği fiillerden sorumlu tutulacağını vurgulamaktadır.⁹

IV. 6284 SAYILI KANUN'DAKİ DÜZENLEMELERİN TCK'DE YER ALMAMASI SORUNU

6284 Sayılı Kanun kapsamında tanımlanan şiddet fiilleri ve buna dair getirilen yaptırımlar hızlı bir koruma yaratması bakımından önemlidir. Ancak ceza kanunlarında bu ibarelerin yer almaması, şiddetin işlenmesinin veya tekrar edilmesinin önlenmesi açısından önemli, ancak eksiktir. Önlemek için kanuni düzenlemelerimiz bulunmakta

8 <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm>.

9 Genel recommendation no 19 par 9; *"It is emphasized, however, that discrimination under the Convention is not restricted to action by or on behalf of Governments (see articles 2(e), 2(f) and 5). For example, under article 2(e) the Convention calls on States parties to take all appropriate measures to eliminate discrimination against women by any person, organization or enterprise. Under general international law and specific human rights covenants, States may also be responsible for private acts if they fail to act with due diligence to prevent violations of rights or to investigate and punish acts of violence, and for providing compensation."* <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm>.

ancak önleyemediğimiz fillerin yaptırımı için benzer düzenlemeler ceza kanununa yansıtılmamaktadır.

Yakın partner ilişkisindeki şiddeti önlemek açısından 6284 Sayılı Kanun oldukça detaylı düzenlemeler yapmıştır. Ancak bu fillerin aynı önemde yaptırımı bağlanması gerekir. 6284 Sayılı Kanun m.2/1ç`de tanımlanan *“Kadına yönelik şiddet: Kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu kanunda şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranış;”* m.2/1b`de *“Ev içi şiddet: Şiddet mağduru ve şiddet uygulayanla aynı haneyi paylaşmasa da aile veya hanede ya da aile mensubu sayılan diğer kişiler arasında meydana gelen her türlü fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet”* olarak ayrı ayrı tanımlanmaktadır.

V. ÖNERİLERİMİZ

Kadına karşı şiddet ile aile içi şiddetin eş anlamlı kullanılması toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ataerkilliğin şiddetin nedeni olarak görülmesinin önüne geçebilme ihtimalini yaratır (Bonnet, 2015: 272). Bu nedenle yapılacak olan kanunlarda kullanılan terimlerin önemini bir kere daha vurgular. Şiddetin bu üç türünün de ceza kanunlarına özelliklerinin de vurgulanarak yansıtılması toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa dayalı şiddetin önlenmesi bakımından devletin ayrımcılığa uğramama hakkı bağlamında pozitif düzenleme yapma yükümlülüğü bakımından önemlidir. Bu yükümlülüğün hali hazırda CEDAW bağlamda ele alınması gerektiği de açıktır. Bahsedilen üç farklı şiddet türünün, ceza kanunlarında kendisine yer bulmaması durumunda eşitsizlik ve ayrımcılık ortaya çıkacaktır. TCK m.6 tanımlar başlıklı maddede bu kavramların tanımı da yer alabilir. Böylelikle aslında 6284 Sayılı Kanun`da koruma altına alınan hakların ceza hukuku bakımından da yetkin bir korunması gerçekleştirilecektir.

Yakın partner, boşandığı eş yahut eş tarafından gerçekleştirilen şiddet fillerinin ceza kanununda nitelikli hal olarak yer alması önemlidir ancak yeterli değildir. Aslıyan bahsettiğimiz üç farklı şiddet türüne ilişkin olarak düzenlemelerin yapılmasıdır. Ayrımcılığa uğramama hakkı bağlamında kadına yönelik şiddetin önlenmesi bakımından güncel kanunlar değerlendirildiğinde şu çıkarımlarda bulunabiliriz: Kasten öldürme, kasten yaralama, eziyet ve kişi özgürlüğünden yoksun bırakma suçları bağlamında 08.07.2021 tarihli ve 7331 Sayılı Kanun ile eklenen “boşandığı eş” ibaresi diğer maddelerde yer alan hali hazırda devam eden evlilikler bakımından nitelikli hal olarak uygulanabilecek, hatta boşandığı eşi tarafından işlense dahi nitelikli hal kabul edilmeyecektir. Bu nedenle arada medeni duruma yönelik bir ayırım yapılması, bitmiş evlilikler ve nişanlılık durumu ve hatta yakın partner ilişkilerindeki şiddetin cezalandırılması bakımından eksiklik yaratacaktır.

Bazı suçların kişilerin yakınları tarafından gerçekleştirilmesi nitelikli hal olarak kabul edilmediği itirazıyla karşılaşacağımız açıktır. Örneğin TCK m.167'deki düzenleme uyarınca malvarlığına karşı gerçekleştirilen suçlarda, aralarında yakın akrabalık ilişkileri bulunan şahısların fail ve mağdur olduğu olaylarda yakın akrabalık ilişkisi şahsi cezasızlık sebebi yahut cezada indirim yapılmasını gerektiren şahsi sebep olarak düzenlenmiştir.

Ekonomik şiddet kapsamında ele alınabilecek yağma suçu, kişinin irade özgürlüğüne müdahale olduğu için TCK m.167 kapsamına alınmamıştır. Ancak ekonomik şiddet teşkil edebilecek farklı suç tipleri açısından yeniden gözden geçirilmesi de gereklidir. Yaşam tarzına müdahale yaratabilecek filler TCK m.115/3 kapsamında ise cezalandırılması gereklidir. Bunun aile içi şiddet, yakın partner ilişkisi yahut kadına yönelik şiddet saiki ile gerçekleştirilmesi durumunda daha ağır cezayı gerektiren nitelikli hal olarak düzenlenmelidir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yakın partner ilişkisinden kaynaklanan şiddetin ikincil planda tutulması, flört şiddeti yaşayan kişilerin bunu soruşturma makamlarının önüne getirmesine de engel olmakta, özellikle kadın mağdurlar bakımından ikincil mağduriyeti beslemekte ve toplumsal cinsiyet eşitliğine giden yolları tıkamaktadır. Kadına yönelik şiddet, yakın partner ilişkisi içerisinde de yaşanmaktadır. Toplumsal cinsiyet normlarının dayatması sebebiyle evlilik öncesi yakın partner ilişkisine sıcak bakılmayan toplumlarda, şiddet mağdurlarının bunu kamusal alana ifşa etmesi ve soruşturma makamlarının önüne getirememesi hali hazırda siyah sayı olarak kalmasına yol açacaktır.

Şöyle bir örnekle açıklamak gerekirse,

İlk örneğimizde A ile B evlidir. A, B'nin çarşıya kendisi olmadan yalnız başına çıkmasını istememektedir. Bu nedenle de sabah işe giderken kapıyı kilitleyerek çıkmaktadır. B, A eve gelene kadar dışarı çıkma hakkına sahip değildir. Kaldı ki, A eve akşam hava karardıktan sonra geldiğinde birlikte de olsa dışarı çıkılmasına izin vermediğini belirtmekte yahut yorgun olduğu için pazar günü çıkabileceklerini belirtmektedir. B, dışarı çıkmak için ısrar ederse ölümle tehdit edilmektedir.

Örnek olayda sistematik bir şekilde gerçekleştirilen kişi hürriyetinden yoksun kılma suçu söz konusudur. Somut olaya göre eziyet olarak da nitelendirilebilir. Burada evlilik akdi devam ettiği için, nitelikli hal uygulanacaktır. İHAS m.5'te korunan bu hakkın ayrımcılık saiki ile ihlal edildiğini söyleyebiliriz.

Öte yandan diğer örneğimizde boşandığı eşinin dışarı çıkmasını engellemek için müteaddit defalar ölümle tehdit gerçekleştirmekte olan C vardır. C bazen evin anahtarlarını bulup, D'yi eve kilitlemektedir. Boşandığı eş ibaresinin kanuna eklenmesi sonucunda işlenen fiiller bakımından nitelikli hal uygulanacaktır.

Üçüncü örnekte E ile F nişanlıdır. F, E'nin kendisi yanında olmadan günün herhangi bir saatinde dışarı çıkmasını istememektedir. Evlendiklerinde de çalışmasını ve üniversiteye örgün olarak gitmesini istemediğini E'nin ailesine söylemiştir. Ayrıca E'nin ailesi ile beraber gittiği ortamlarda da telefonunu açık şekilde tutmasını istemektedir. Böylelikle ortamda ne konuştuğunu ve ne yaptığını öğrenebilecektir. Ailesine durumu haber vermesi halinde ise E'yi ve ailesini öldüreceğine dair tehdit etmektedir. E, çalışmak istediğini söylemiş ancak işe başvuru yapacağı gün buna engel olmak için E'den ayrılmıştır. Nitelikli hal uygulanmayacaktır.

Son örneğimizde ise G, H'nin kıyafetlerinin istediği şekilde olması gerektiğini söylemekte, asla arkadaşları ile dışarıda olmasına izin vermemektedir. Eğer aradığında dışarı çıktığını öğrenirse, kendisini ölümlle tehdit etmekte ve bunda ısrarcı olursa kendisinden ayrılmaktadır. Daha sonra barışmak için evinin önünde günlerce beklemektedir. Yolda gördüğü esnada kendisi ile konuşmak istemese de defalarca önünü keserek tehditlerde bulunmuştur. Nitelikli hal uygulanmayacaktır.

Sayılan örneklerin tamamı yakın partner ilişkisi içerisinde gerçekleştirilen şiddet filleri. Bunlar arasında mağdurlar üzerinde şiddetin yarattığı etkinin kamusal alanda yarattığı etkinin farklı olması, açıkça ayrımcılık yaratmaktadır. CEDAW Komitesinin 19 nolu tavsiye kararı uyarınca özel kişiler tarafından gerçekleştirilen fillerin de cezalandırılması gereklidir. Ancak CEDAW Komitesi tavsiye kararlarında, sadece evli yahut boşanmış çiftler arasındaki şiddetin önlenmesine vurgu yapılmamıştır. Böyle bir sınırlandırma bulunmamaktadır.

Yakın partner ilişkisinde yaşanan şiddetin soruşturulması, soruşturma makamlarının kişisel değerlendirmelerinden bağımsız hukuki bir zemine oturtulmalıdır. Bir olayda yakın partner ilişkisinin varlığını tespit etmek zordur. Arada yakın partner ilişkisinin olduğuna dair ibarelerin bulunup bulunmadığı bir ispat meselesidir, öte yandan yakın partner ilişkisi belirsiz bir tanımlamadır. Kanunilik ilkesi bağlamında da eleştirilecektir.

Ancak kadına karşı şiddet bakımından, şiddetin üç türünün de ceza normlarında kendine yer bulması durumunda söz konusu uygulamadan kaynaklanabilecek sorunların da önüne geçilecektir.

Yakın partner şiddetinin cezalandırılabilmesi için, terimsel sorunlarla birlikte etkin soruşturmanın da yerine getirilebilmesi ve cezalandırılabilirliğin sağlanması için ülke ceza hukuklarında bir yapı söküme gidilmesi gerekmektedir. Haksız tahrik indiriminin yapılmaması, kadının insan haklarına yönelik saldırı olması sebebiyle gerek zamanaşımı, gerek ise haksız tahrik indirimi gibi takdiri indirim sebeplerine dair düzelemelerin bu filleri yaptırım altına alan normlar bakımından kaldırılarak, yeniden ele alınması gereklidir. Öte yandan dijital dünyada da kişilerin, yakın partner ilişkilerinin olabileceği, aynı zamanda dijital ortamda gerçekleştirilen yakın partner şiddetine karşı da etkin korunma için yeni suç tiplerinin ihdas edilmesi ve/veya var olanların düzenlenmesi gereklidir.

Yakın partneri tarafından dijital ortamda şiddete uğramış birini düşünelim; eziyete kadar gelmiş fiillere maruz kaldığını düşünelim; burada baktığımız zaman eş değil, boşandığı eş değil. Yakın partner ilişkisi içerisinde gerçekleştirilen filler bakımından da, kadın sırf kadın olduğu için de ayrımcılığa uğramış olabilir. Güncel ceza normlarının eşinden ya da boşandığı eşinden şiddet gören kadınlara yönelik düzenlemeleri, yakın partner şiddetinin

mağduru olan bekar kadınlar açısından eşit koruma sağlamamaktadır. Bu açıdan, yakın partner şiddetinin- terimsel sorunların detaylı olarak ele alındıktan sonra- nitelikli hal olarak ceza normlarında düzenlenmesi, dolaylı ayrımcılık yaratabilecek durumların önüne geçecektir.

Yakın partner ilişkisinden kaynaklanan şiddetin ikinci planda tutulması, flört şiddeti yaşayan kişilerin, bunları soruşturma makamı önüne getirmesini de engelleyebilir. Yani adalete erişim anlamında da engel teşkil edebilir. CEDAW 33 nolu tavsiye kararında özellikle, kadınlar ile erkekler arasında adalete erişim noktasında eşitlik vurgulanmaktadır. Bunun sağlanabilmesi için de yakın partner ilişkilerinden doğan şiddetin Türk Ceza Kanunu'na yansımaları gerektiğini düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Bagwell-Gray, M. E., Messing, J. T., & Baldwin-White, A. (2015). Intimate Partner Sexual Violence: A Review of Terms, Definitions, and Prevalence. *Trauma, Violence & Abuse*, 16(3), 316–335. <https://www.jstor.org/stable/26638362>.

Bonnet, F., & Whittaker, V. (2015). Intimate Partner Violence, Gender, and Criminalisation: An Overview of American Debates. *Revue Française de Sociologie (English Edition)*, 56(2), 264–287. <http://www.jstor.org/stable/90007824>.

Boyar O. (2017). Anayasa Hukuku ve Şiddet, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22, Sayı 1, 53-80.

Çağlar Gürgey F. İ. ve Yücel Dericiler Ö. (2019). Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Özen Yükümlülüğünün Dönüşümünün Bir Örneği Olarak CEDAW* Komitesinin 35 Sayılı Tavsiye Kararı, *Ankara Barosu Dergisi*, 77(1), 231–266.

Hasselbacher, L. (2010). State Obligations Regarding Domestic Violence: The European Court of Human Rights, Due Diligence, And International Legal Minimums of Protection, 8 *Nw. J. Int'l Hum. Rts.*, 190.

Hessbruegge, J. A. (2005). Human Rights Violations Arising from Conduct of Non-State Actors, 11 *Buff. Hum. Rts. L. Rev.*, 21.

Knox, J. H. (2008). Horizontal Human Rights Law, *The American Journal of International Law*, 102(1), 1–47.

Merry, S. E. (2003). Constructing a Global Law-Violence against Women and the Human Rights System, *Law & Social Inquiry*, 28(4), 941–977.

Moss, B. F., & Schwebel, A. I. (1993). Defining Intimacy in Romantic Relationships, *Family Relations*, 42(1), 31–37.

Russell Ö. Ç. (2012). Kadınların İnsan Hakları Hareketi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 149 - 170.

Uyar, L. (2006). *Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları- İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 145, İstanbul.

DEVAW, (Declaration on the Elimination of Violence against Women), https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf

Domestic Violence&Sexual Assault In The United States: A Human Rights Based Approach&Practice Guide- (2014) https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/human-rights-institute/files/dv_sa_hr_guide_reduce.pdf

Ertük,Y. (2006). E/CN.4/2006/61,

www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/PDF_UN_Sp_Rapp_report_due_diligence_standard.pdf

General recommendations madeby the Committee on the Elimination of Discrimination against Women <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm>

<https://www.lawinsider.com/dictionary/intimate-relationship>

Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik, TİHEK, <https://www.tihek.gov.tr/ayrimcilikla-mucadele-ve-esitlik-3/>

KADININ YAŞAM HAKKINI KORUMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ KAPSAMINDA İDARENİN VE KOLLUK GÖREVLİSİNİN SORUMLULUĞU

Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI*

ÖZ

Yaşam hakkı, uluslararası anlaşmalarla tanınan ve anayasamızda güvence altına alınan temel haklar arasında yer almaktadır. Bu hak, diğer tüm hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesinin ön şartı olarak değerlendirilebilir. Bu temel hakkın korunmasında anayasamız devlete pozitif ve negatif yükümlülükler yüklemektedir. Devlet (idare), bu yükümlülüklerini, kolluk kuvvetleri vasıtasıyla yerine getirmektedir. Her ne kadar yaşam hakkı anayasada “herkes” için güvence altına alınmış ise de istatistiksel veriler, kadınların toplumsal cinsiyet algısı nedeniyle sadece kadın oldukları için yaşam hakkı ihlallerine daha fazla maruz kaldıklarını göstermektedir. Anayasamızın 10. maddesinin 2. fıkrası 2010 yılında getirilen ek cümle gereğince, idarenin özelde kadının yaşam hakkını korumak için ek tedbirler alması eşitlik ilkesine aykırı görülemez. Bu çerçevede 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Hakkında Kanun`da, yaşam hakkı ihlali tehdidi altında olduğu iddiasıyla kolluk kuvvetlerine başvuran kadının bu başvurusunun, zaman kaybedilmeden ilgili makamlara iletilmesi ve gereken tedbirlerin alınması zorunlu tutulmuştur. İlgili kolluk görevlisinin bu şekilde kendisine yapılan bir başvuruyu ilgili birimlere bildirmemesi (işlem yapmaması) sonucunda kadının yaşam hakkı ihlal edildiğinde, idarenin, kolluk kamu hizmetini gereği gibi yerine getirmemesi nedeniyle kusur sorumluluğu doğmaktadır. Bunun yanında ilgili kolluk görevlisinin de hem idari hem de dolaylı da olsa tazminat sorumluluğu doğmaktadır. Bu çalışmada, usulüne göre kabul edilmiş uluslararası anlaşmalar, 1982 Anayasası`ndaki hükümler ve 6284 Sayılı Kanun çerçevesinde, kolluk görevlisinin yükümlülüklerini yerine getirmemesi sonucunda kadının yaşam hakkının ihlal edilmesi durumunda hem idarenin hem ilgili kolluk görevlisinin yükümlülükleri ve sorumlulukları incelenecektir. Bunun yanında kadının yaşam hakkının korunması hususunda mevzuatta eksik görülen hususlar incelenecek ve çözüm önerileri getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Hakkı, Kolluk, İdare Hukuku, Eşitlik, İdarenin Sorumluluğu.

* Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, E- posta: bugra.tahtali@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2459-9938.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

Yaşam hakkı, temel insan hakları arasında yer almakla birlikte bu hakların en önceliklisi ve olmazsa olmazıdır. Zira yaşam hakkı, kişinin doğumla birlikte elde ettiği, hatta kimi durumlarda anne rahmine düştüğü andan itibaren korunan temel hak ve özgürlüklerinin ön koşuludur. Daha açık bir ifadeyle yaşam hakkı olmadan, diğer hak ve özgürlüklerin varlığı herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Ancak bu hakların kullanılması, devletlerin bu hakları anayasaları başta olmak üzere, iç hukuklarında tanımaları ile mümkün olabilmektedir. İşte kişinin doğumuyla birlikte kendiliğinden kazandığı hakların devlet tarafından tanınması, kamu özgürlüğüdür. Bu temel hakkın kullanılması bakımından anayasalar ve uluslararası hukuk metinleri, devletlere, pozitif ve negatif bazı yükümlülükler yüklemektedir. Devletler de bu yükümlülüklerini, kamu düzenini korumakla mükellef olan ve herhangi bir şekilde bu düzen bozulduğu hallerde düzeni tekrar tesis etmekle yükümlü olan kolluk kuvvetleri vasıtasıyla yerine getirmektedir.

Her ne kadar devlet kurumlarının elinde yeterli istatistiksel veri bulunmasa da bazı sivil toplum örgütlerinin ve bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu veriler, Türkiye’de yaşam hakkı ihlallerinde kadınların, cinsiyetlerinden dolayı özel ve dezavantajlı bir konumda olduğunu göstermektedir.

Çalışmamız bu nedenle, kadının yaşam hakkının korunmasında devletin ve onun faaliyet araçlarından biri olan kolluk kuvvetlerinin sorumluluklarını ve yükümlülüklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmamız dört ana bölümden oluşacaktır.

İlk bölümde yaşam hakkı kavramı açıklanmaya çalışılacak ve bu hak insan hakları ve kamu özgürlükleri adı verilen üst kavramlarla ilişkilendirilecektir. İkinci bölümde yaşam hakkının öznesi olarak kadınların bu haklarının korunmasında devletin yükümlülükleri incelenecek, üçüncü bölümde kadınların bu haklarını kullanmasında uygulamada ve mevzuatta karşılaşılan zorluk ve problemler incelenecek, nihayet son bölümde, tespit edilen bu problemlerin çözümüne yönelik görüş ve öneriler sıralanacaktır.

Bu çalışmanın, toplumun en önemli sorunlarından biri olan kadının yaşam hakkı ihlallerinde kolluk kuvvetlerine düşen yükümlülükler, kadına yönelik şiddete ve bu şiddetin özel görünüş şekli olan kadın cinayetleri ile mücadeleye ışık tutması, en büyük temennimizdir.

I. YAŞAM HAKKI KAVRAMI VE BU HAKKIN İNSAN HAKLARI/KAMU ÖZGÜRLÜKLERİ İÇİNDEKİ YERİ

A. Yaşam Hakkı Kavramı

Yaşama hakkı, en kısa ve özet ifadeyle, “öldürülmeme” olarak tanımlanmıştır (B. Öztürk, 2003: 51). Ancak temel anlamda bu şekilde tanımlanabilse de, yaşam hakkı bundan çok daha geniş unsurları içinde barındırmaktadır. Zira doktrinde yaşam hakkı, insanın, fizik-biyolojik-psikolojik varlığını, arızasız olarak sürdürebilmek için gerekli olan bir sağlık ve bütünlük içinde dünyaya gelebilmesi; bu varlığına, doğum olayı ile birlikte hemen eklenecek olan moral-entelektüel gelişim olanaklarına sahip olarak, sürebilmesi; nihayet fizik-biyolojik-psikolojik-moral entelektüel bütünlüğünü kazanmış insan varlığının -hukuksal kişilik yönü ile beraber- toplumun yararına da olsa, doğa yasasından gelenden başka, hiç bir yeryüzü bağ, önlem, zor yapım (müeyyide) ile sınırlanmamasını, etkilenmemesini, noksana uğratılmaması, yok edilememesi gibi unsurların tümünü birden içerdiği belirtilmiştir (Savcı, 1980: 14). Gerçekten de yaşam kavramı, insanın doğup, doğal koşullarda mümkün olabildiğince yüksek refah düzeyinde hayatını sürdürerek doğal nedenlerle ölüme kadar geçen sürenin tümü olarak tanımlanmış, bu sürecin devletlerce güvence altına alınması ve bu güvenceye aykırı hareketlere karşı kişinin devletten yardım isteme hakkının da “yaşam hakkı” olduğu vurgulanmıştır (Tatar ve Akyazı, 2002: 7).

Bu tanımlamalardan da yola çıkarak, yaşam hakkının biri dar, diğeri geniş olmak üzere iki anlamının olduğu söylenebilir. Dar anlamda yaşam hakkı, kişinin anne rahmine düştüğü andan itibaren kazandığı, tam ve sağ doğumla beraber fiilen elde ettiği ve ölüme kadarki süre içinde güvenli şekilde ve ölüm tehdidi olmaksızın hayatını devam ettirebilmesini ifade ederken, geniş anlamda yaşam hakkı ise, sadece kişinin can güvenliğinin korunmasından ibaret olmayıp, aynı zamanda kişinin “kaliteli” yaşamasını ve dolayısıyla da devletin, bunun için gerekli sosyo - kültürel ve ekonomik gelişmişliği de sağlayabilmesini ifade etmektedir.

Doktrinde açıkça böyle bir ayrıma değinilmemiş ise de, yaşam hakkının tarafımızca bu şekilde dar ve geniş olarak anlandırılmasına ihtiyaç duyulmasının sebebi, her iki anlamın devlete farklı yükümlülükler yüklenmesindedir. Zira dar anlamda yaşam hakkı, kişinin en temel hakkı olup, hukuk devletinin de en önemli görevi olarak kabul edilmektedir (Kabaoğlu, 2002: 271; Mumcu ve Kzeci, 2012:121).

Bu ayrıma değindikten sonra belirtmek gerekir ki, çalışmamızda “dar” anlamda yaşam hakkı önem arz etmektedir. Başka bir anlatımla, ileri kısımlarda ayrıntısı ile değineceğimiz “kadının yaşam hakkının korunması” hususunda söyleyeceklerimiz, kadının, yaşamı boyunca güvenli bir şekilde ve ölüm tehdidi olmaksızın yaşama hakkı ile ilgili olacaktır.

B. Yaşam Hakkının İnsan Hakları/Kamu Özgürlükleri İçindeki Yeri

1. İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Ayrımı

Doktrinde insan hakları kavramının, aslında olanı değil olması gerekeni yansıttığı ve bu nedenle kavramın, aslında bir ideali ortaya koyduğu ve dolayısıyla pozitif hukuk tarafından tanınmasa da, insan hakları alanına giren bir hakkın mutlaka tanınması için mücadele edilmesi gereken bir hak olduğu ifade edilmektedir (Gözler, 2011: 486). Başka bir ifadeyle, insan hakları, hukuki ve pozitif haklara dönüştürülebilir veya dönüştürülmesi arzu edilir olmakla beraber, özünde ahlaki kökenli iddia ve taleplerdir (Erdoğan, 2012: 25). Buradan hareketle, bir hakkın "insan hakkı" olarak kabul edilebilmesi için, illa insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerde veya anayasada yazması zorunlu olmayıp, tabiatı gereği bu hak her kişide olması gerekli bir hak olduğundan, savunulması gerektiği öne sürülmektedir (Erdoğan, 2012: 26).

"Kamu özgürlükleri" ile insan haklarının kavramsal farklılığı, işte tam olarak burada karşımıza çıkmaktadır. Zira kamu özgürlükleri, az önce de vurgulandığı üzere, aslında bir ideal olan "insan haklarının", devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş kısmını ifade etmektedir (Doğan, 2013: 39; Kapani, 1993: 14). Dolayısıyla, her kamu hürriyeti bir insan hakkı olmakla beraber, her insan hakkının bir kamu hürriyeti olduğu söylenemez (Doğan, 2013: 39).

2. Yaşam Hakkının İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri İçindeki Yeri

Çalışmanın daha önceki kısımlarında da ifade edildiği üzere, insan hakları; kişinin, doğumla beraber ve herhangi bir ek işleme gerek duyulmadan kendiliğinden elde ettiği haklar olmakla birlikte bu hakların bir anlam ifade edebilmesi, ancak devletler tarafından birer pozitif hukuk kuralı olarak tanınmasına, daha açık bir ifadeyle kamu özgürlükleri haline gelebilmesine ihtiyaç duymaktadır.

Tarihsel süreçte verilen büyük mücadelelerin ardından, günümüz modern hukuk devletlerinin tamamında, temel bir insan hakkı olarak görülen yaşam hakkı, aynı zamanda kamu özgürlüğü olarak da kabul edilmekte ve bu devletlerin anayasalarında ve uluslararası hukuk kurallarında tanınmaktadır. Sistematik yorum tekniği açısından bakıldığında yaşam hakkının, tüm bu metinlerde diğer temel hak ve özgürlüklerin öncesinde ismen zikredilmesi, bu hakkın, diğer temel hak ve özgürlüklerden daha üstün kabul edildiğini göstermektedir.

Tüm bu açıklamalardan hareketle, yaşam hakkının, temel insan haklarının başında yer aldığını ve ulusal ve uluslararası belgelerde kabul edilen bir kamu özgürlüğü olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

II. KADININ YAŞAM HAKKININ KORUNMASINDA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Öncelikle vurgulamak gerekir ki, kadının insan hakları ve özelde yaşam hakkı, insan haklarından ayrı bir kategori veya insan haklarının bir alt kategorisini oluşturmaz. Çünkü bu haklar insan haklarının vazgeçilmez, ayrılmaz ve bölünmez bir parçasıdır (Dinçkol, 2003: 13). Ancak, kadının yaşam hakkına ayrı bir başlık açılmasının sebebi, tarihten bu yana özellikle kadın cinsine yönelik olarak süre gelen yaşam hakkı ihlallerinin bu gün ülkemizde istatistiklere göre, sayısının artarak devam ediyor olmasıdır.

Dolayısıyla yaşam hakkının korunmasında devletin pozitif ve negatif yükümlülükleri, "herkes" için geçerli olmakla beraber, bahsedilen gerekçelerden hareketle, çalışmanın ana hedefi, bu yükümlülükleri "kadınlar" özelinde değerlendirmektir.

A. Kadının Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Pozitif ve Negatif Yükümlülükleri

1. Devletin Pozitif Yükümlülükleri

Pozitif yükümlülükler, devletlere belli bir yönde pozitif olarak adım atmasını, önlem almasını ve pratik olarak uygulamasını ifade etmektedir.

Bir temel insan hakkı olan kadının yaşam hakkının korunmasında devletin pozitif yükümlülüğü esasında iki temele dayanmaktadır. Şöyle ki bunlardan ilki, devletin kadının yaşam hakkını koruyacak gerekli tedbirleri almasını ifade ederken, diğer yükümlülük bu hak üçüncü kişiler tarafından bir şekilde ihlal edilmiş ise failerin yakalanarak en kısa süre içinde tüm delilleri ile birlikte yargı organları önüne çıkartılması ve yapılan yargılama sonucunda suçun işlendiğinin kesinlik kazanması halinde cezalandırılması anlamına gelen "*etkin soruşturma*" yükümlülüğüdür. Her iki durumda da yaşam hakkının korunması için devletin bir adım atması, elinden gelen tüm imkânları seferber etmesi gerekmektedir.

2. Devletin Negatif Yükümlülükleri

Negatif yükümlülükler ise devletlere belli durumlarda insan haklarını korumak adına herhangi bir faaliyette bulunmamasını, daha açık bir ifadeyle; insan haklarını korumak için hareketsiz kalmasını ifade eder. Dolayısıyla kadının yaşam hakkının korunması, devletin, istisnai durumlar hariç yaşam hakkını ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmamasını, daha açık anlatımla "öldürmemesini" ifade etmektedir.

III. YAŞAM HAKKININ KORUNMASINDA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİNİN MEVZUATSAL TEMELLERİ

A. Anayasal Temeller

Yaşam hakkı, 1982 Anayasası'nın "Kişinin Dokunulmazlığı, Maddi ve Manevi Varlığı" başlıklı 17. maddesinin 1. fıkrası "*Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.*" hükmünün içinde açıkça düzenlenmiştir. 17. maddede her ne kadar bu hak "herkes" için düzenlenmiş ise de anayasanın diğer hükümlerinin bu madde ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Şöyle ki, anayasanın 10. maddenin 1. fıkrası kanun önünde eşitlik ilkesinden bahsedilirken "cinsiyet" ayrımcılık yasakları kapsamında sayılırken, 2004 yılında bu maddeye eklenen fıkra ile getirilen "*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler, eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz*" hükmü ile kadınların tüm temel hak ve özgürlüklerden yararlanacağı, hatta dezavantajlı olduğu durumlarda kadınların bu haklardan yararlanması için ek tedbirler alınabileceği vurgulanmakta ve hatta devlete kadınların anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklerden yararlanması hususunda ek tedbirler alınması hususunda pozitif yükümlülükler yüklemektedir.

Yine anayasanın "Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları" başlıklı 41. maddesinin 2. fıkrasında geçen "*Devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması(nı) ... sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar.*" hükmü ile kadınların korunması hususunda devlete pozitif yükümlülükler yüklemektedir. Bu hükümde geçen "korunma" teriminin yaşam hakkını da kapsayacağı açıktır.

Son olarak Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasının ek cümlesinde geçen "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*" hükmü ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin altına imza attığı ve usulüne uygun olarak tanıdığı milletlerarası andlaşma hükümlerinin, iç hukukumuzda doğrudan uygulanabilir olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla, bu andlaşmalarda yer alan ve kadının yaşam hakkını koruyan hükümlerin, iç hukukumuzdan daha geniş haklar getirdiği durumlarda bu hükümlerin, tıpkı iç hukuk hükümleri gibi uygulanabileceğinin önü açılmıştır.

Anayasamızın 90. maddesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde yer alan temel hak ve özgürlüklerin sağlanması için, vatandaşa bunu idareden talep etme yetkisi sağlanırken, idareye de bu yükümlülüklerin gereğini yapma

konusunda yükümlülükler yüklenmiştir. Vatandaşların bu haklarının idare tarafından uygulanmaması halinde de, yargı denetimi sayesinde idarenin, yükümlülüklerini yerine getirmesi için zorlanması söz konusu olmuştur.

Bu ilkelerin yanında, anayasanın 123. maddesinde yer alan *“İdarenin Bütünlüğü İlkesi”*, idarenin, kadının yaşam hakkını koruma yükümlülüğünü dolaylı olarak etkileyen bir başka anayasal ilke olarak nitelendirilebilir. Şöyle ki ilgili maddenin 1. fıkrasında geçen *“İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir.”* ifadesi ile 2. fıkrasındaki; *“İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır.”* ifadeleri beraber değerlendirildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti idari yapısının, hem kamu hizmetlerinin merkez tarafından tek elden yürütülmesini öngören merkezden yönetim, hem de kamu hizmetlerinden bir bölümünün, merkezi idare teşkilatı dışında yer alan ve ayrı bir tüzel kişiliğe sahip kamu tüzel kişileri eliyle yürütülmesini öngören yerinden yönetim kuruluşları ile yönetildiği anlaşılmaktadır (Gözler ve Kaplan, 2014: 73-77). Her ne kadar, bu iki ilkenin aynı anda uygulandığı bir sistemde; kamu hizmetlerinin, “Devlet” (merkezi yönetim) dışında, onunla aynı konumda bulunan ve benzer yetkileri kullanan, benzer ayrıcalıklardan yararlanan, yine kamu tüzel kişiliğine sahip yerinden yönetim kuruluşlarınca yerine getirilmesi nedeniyle bu durumun ilk bakışta “Devlet içinde Devlet” ortaya çıkması görünümünü verdiği ifade edilse de, üniter devletlerde egemenlik tek olduğundan ve devletin de devletin kullandığı yetkinin de tek olması gerektiğinden, devlet yetkisini kullanan birçok kamu tüzel kişisi bulunsa dahi bunların arasında sağlanması gereken bütünlük, idarenin bütünlüğü ilkesi olarak tanımlanmıştır (Akyılmaz vd., 2014: 209; Gözler ve Kaplan, 2014: 106).

İşte kadının yaşam hakkının koruma yükümlülüğünü yüklenen idare, anayasanın 123. maddesi çerçevesinde bu yükümlülüklerini hem merkezden yönetim hem de yerinden yönetim kuruluşları vasıtasıyla gerçekleştirir.

Gerçekten de yukarıda bahsi geçen anayasal ilkelerin bir sonucu olarak hem yerinden yönetim kuruluşlarının, hem de merkezden yönetimin anayasal ilkelerle kendilerine verilen “kadının yaşam hakkını koruma yükümlülüğü” kapsamında yükümlülükleri söz konusudur.

Şöyle ki; Belediyeler Kanunu'nun 14. maddesine 2012 yılında eklenen cümle ile büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000'in üzerindeki belediyelere, kadınlar ve çocuklar için konukevleri açma zorunluluğu getirilmiş, diğer belediyeler için de -sosyal devlet ilkesinin de etkisiyle- mali durumları ve hizmet önceliklerini değerlendirerek konukevi açabilme yetkisi verilmiştir.

Merkezi yönetimde ise, hem başkent teşkilatında yer alan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, kadının yaşam hakkı ihlalleri ile mücadele etme amacına hizmet etmekte, hem de merkez tarafından alınan kararların taşrada (tüm ülkede) uygulanması için, merkezin illerde görevlendirdiği Valiler ile ilçelerde görevlendirdiği kaymakamlar, kanuni olarak kadının yaşam hakkının korunması yükümlülüğünü merkez adına üstlenmiştir.

Tüm bu anayasal hükümler bir arada değerlendirildiğinde, erkek ve kadın tüm bireylerin her türlü temel haklarını, özeldede kadının yaşam hakkının korumanın, idarenin anayasal yükümlülüğü olduğu anlaşılmaktadır.

B. İç Hukuktaki Mevzuatsal Temeller

Anayasada kadının yaşam hakkını koruyan bu düzenlemeler, konuyla ilgili genel çerçeveyi çizerken, bu çerçeveye bağlı kalmak kaydıyla daha ayrıntılı düzenlemeler ilgili kanunlarda yer almaktadır. Bu düzenlemeler ise mevzuatta bir hayli dağınık durumdadır. Çalışmamızla en alakalı kanunlar, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 5393 Sayılı Belediye Kanunu ve 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Hakkında Kanun olarak sırlanabilir.

C. Uluslararası Hukuktaki Mevzuatsal Temeller

Çalışmamızda daha önce vurgulandığı üzere anayasanın 90. maddesine eklenen son cümle ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin usulüne uygun olarak yürürlüğe koyduğu ve kabul ettiği sözleşmelerin iç hukukumuzda doğrudan uygulanabilir durumdadır.

Kadının yaşam hakkını koruyan birçok uluslararası hukuk normu olmakla birlikte, 90. maddenin bahsi geçen hükmü dolayısıyla devletin kabul ettiği, iç hukuk açısından bağlayıcı olan ve kadının yaşam hakkını koruyan hükümler içeren sözleşmeler, kadının yaşam hakkının korunmasındaki uluslararası hukuk bakımından temellerini oluşturmaktadır. Bu anlaşmalar da sırasıyla; *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) 1948 yılında, İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi (AİHS) 1953 yılında, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW) 1979 yılında* kabul edilmiştir.

Tarafı olduğumuz bu uluslararası hukuk belgeleri arasında bizim açımızdan en önemlisinin AİHS olduğu söylenebilir. AİHS'nin, diğer uluslararası hukuk metinlerinden en önemli farkı, yukarıda da belirtildiği gibi, sözleşmede kabul edilen temel insan hak ve özgürlüklerinin üye devletlerce uygulanıp uygulanmadığını denetleyecek ve bu hak ve özgürlüklerin kullanımının sınırlarını ve gereklerini her somut olay üzerinden değerlendirecek bir mahkeme olan AİHM'nin bizzat sözleşme ile yetkilendirilmesi ve bu ilkelere uymayan devletler hakkında yaptırım öngörülmesidir.

IV. DEVLETİN YAŞAM HAKKINI KORUMASINDA BİR ARAÇ OLARAK KOLLUK HİZMETİ

İdarenin, kadının temel haklarını ve özelde yaşam hakkını koruma konusundaki yükümlülüğü, daha önce de ifade edildiği üzere anayasadan kaynaklanan bir yükümlülüktür.

İdare, bu yükümlülüğünü yerine getirirken her ne kadar hem merkezden yönetim hem de yerinden yönetimler bazında sorumluluk almakta ise de bu sorumlulukta deyim yerindeyse pastanın büyük payını merkezden yönetim almaktadır.

Tüm vatandaşların ve özelde kadının yaşam hakkını koruma yükümlülüğünü devlet, merkezi kolluk teşkilatı (polis, jandarma ve sahil güvenlik) vasıtasıyla yerine getirmektedir. Kolluk teşkilatının yerine getirdiği güvenlik hizmetleri de bir kamu hizmeti olan ancak özel nitelikleri gereğince idare hukukunda ayrı başlıkta incelenen kolluk hizmeti olarak tanımlanmaktadır.

Merkezi yönetimin taşra teşkilatının başında bulunan vali ve kaymakamların, bu görevlerinin yanında kolluk amiri sıfatını taşımaları, kadının yaşam hakkının korunmasında en önemli araç olan kolluk görevlilerinin bu hizmetleri kanuna ve diğer mevzuata uygun olarak yerine getirmeleri için emir ve talimat vermenin yanında, yapılan hizmetlerin denetimini sağlama yükümlülüklerinin de bu kişilerde olduğunu göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, vali ve kaymakamlar, bir yandan kadının yaşam hakkını koruma yükümlülüğü çerçevesinde merkezin aldığı kararları yerine getirmekle yükümlü iken, aynı zamanda kendilerine bağlı olan kolluk kuvvetlerini bu yükümlülüklerini yerine getirme noktasında yönlendirmek, emir vermek ve denetleme yapmakla mükelleftir.

V. DEVLETİN YAŞAM HAKKININ KORUNMASINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

A. Genel Bilgilendirme

Kadına yönelik şiddet ve kadına yönelik yaşam hakkı ihlalleri, uzun yıllardır süregelen ve hala devam eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 1980'li yılların sonlarından itibaren gelişen kadın hareketinin etkisiyle, mevzuatta bir kısım değişiklikler olmuştur. Fakat bazı toplumsal algılar nedeniyle yapılan bu mevzuat değişiklikleri beklenen ölçüde toplum nezdinde karşılığını maalesef bulamamıştır. Gerçekten de bazı toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da ev içi şiddet aile içi mesele/özel alan olarak görülüp, konunun sadece eşleri ilgilendirdiği düşüncesinin kabulü, bu durumun başlıca nedenlerinden biri olarak görülmektedir (N. Öztürk, 2017: 3).

İşte bu kabulün, 1980'li yılların sonlarında kadın hareketleri ve kampanyaların etkisiyle tartışılmaya başlanması ve aile içi şiddetin göz yumulamayacak bir suç olduğu, bunu

işleyenlerin cezalandırılması gerektiğinin kamuoyunda yer bulmasının bir sonucu olarak, ilk kadın danışma merkezlerinin ve ardından sığınma evlerinin açılmasıyla ev içi şiddetle gerçek mücadele süreci başlamış, 1990'lı yılların sonunda bu süreç ivme kazanmış ve kadına karşı şiddeti düzenleyen ilk kanun olan 4320 Sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun¹ 1998 yılında yürürlüğe girmiştir (N. Öztürk, 2017: 3). Ancak sadece iki ana maddesi bulunan bu kanunun, toplum nezdinde çok önemli bir sorun haline alan bu soruna çare olmak noktasında yeterli olmadığı gerekçesiyle eleştirilere maruz kaldığı ifade edilmiştir (N. Öztürk, 2017: 5). Bu eleştirilerin haklılığı, artan kadın cinayetlerinde de kendisini göstermiş ve -aşağıda ayrıntılarıyla bahsedilecek olan- AİHM tarafından verilen Opuz kararı sonrasında yeni bir kanunun yapılması konusundaki beklentilerin haklılığı görülmüştür. Böylelikle, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın önderliğinde, TBMM Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu ve yaklaşık 237 kadın örgütünden oluşan Şiddete Son Kadın Platformu oluşturulmuş ve konuyla ilgili kanun yapma çalışmalarına başlanmıştır. Bu süreçte, kadın araştırma ve uygulama merkezleri, bilim çevreleri ve feminist hukukçuların önerileri de alınarak bir kanun hazırlanmaya çalışılmış ve 8 Mart 2012 tarihinde 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, 18 Ocak 2013 tarihindeyse Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmelik'i kabul edilmiştir (N. Öztürk, 2017: 5).

Kadının yaşam hakkı ihlalleri ise kadına yönelik şiddetin en ağır hali ve özel görünüş şeklidir. Dolayısıyla her ne kadar 6284 Sayılı Kanun'un ve uygulama yönetmeliğinin devreye girmesiyle devlet, kadının yaşam hakkının korunması hususunda üstüne düşen yükümlülüğü gerçekleştirmek adına mevzuatta gereken düzenlemeleri yapmış ise de mevzuattan veya uygulamadan kaynaklanan sorunlar devam etmektedir.

B. 6284 Sayılı Kanunun Lafzından Kaynaklanan Sorunlar

6284 Sayılı Kanun'un amacı, ilgili kanunun 1. maddesinin ilk fıkrasında, "*şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esasları düzenlemek*" olarak açıklanmıştır.

1 17.01.1998 tarih ve 23233 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun orijinal metnine ulaşmak için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23233.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23233.pdf>, ET. 14.08.2017.

Bu amacın ne şekilde gerçekleştireceği, başka bir deyişle kadına şiddetin önlenmesi için belirlenen ilkeler, kanunda aynı maddenin 2. fıkrasında ifade edilmiştir.² Buna göre, kanunun amacının gerçekleştirilmesi için;

- Anayasa ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalardaki hükümlere uyulacağı,
- Şiddet mağdurlarına verilecek desteğin, temel insan hakları ilkelerine uygun olarak, kadın-erkek eşitliğine duyarlı, sosyal devlet ilkesine uygun, adil, etkili ve süratli biçimde verileceği,
- Şiddeti uygulayan kişi hakkında uygulanacak yaptırımların, insan onuruna uygun bir şekilde yerine getirileceği ve nihayet kadına yönelik cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi için uygulanacak bu tür tedbirlerin anayasanın 10. maddesinde geçen eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamayacağı hükmü getirilmiştir.

Durum bu şekildedeyken, uygulamada karşılaşılan sorunlardan en önemlisinin kanun başlığının lafzi yorumlanması olduğu düşünülmektedir.

Gerçekten, kadının yaşam hakkını koruyan ve şiddete maruz kalmasını engelleyecek mekanizmaya sahip olmak amacıyla düzenlenen kanunun adının, "*Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Hakkında Kanun*" olması, koluğun toplumsal cinsiyet odaklı yaklaşımının da etkisiyle, sırf adı nedeniyle oluşan yanlış algı, kanunun amacı ile çelişen uygulamalara neden olmaktadır. Özellikle kanunun çıkış sürecinde kadının insan hakları odaklı çalışan sivil toplum örgütleri, komisyon toplantılarında "ailenin korunması" kısmının, "*kadına yönelik şiddetin önlenmesi*" kısmından önce gelmesinin kanun koyucunun ailenin korunması hususuna vurgu yaptığı algısını oluşturacağı iddiasıyla eleştirilmiş ve kanunun sadece "*Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Hakkında Kanun*" adıyla çıkartılmasını istemişlerdir.

Zaman içerisinde meydana gelen gelişmeler bu endişelerin haksız olmadığını, kolluk kuvvetlerinin, kendilerine gelen şikâyetleri "aileyi koruma" gerekçesiyle işleme tabi tutmadığını veya şiddet uygulayan kocayı kolluk merkezine çağırarak tarafları barıştırma yolunu seçtiğini göstermiştir. Oysa bu başlığın altındaki ilk açıklamalarda da belirtildiği

2 6284 Sayılı Kanun m. 1; ... (2) Bu Kanunun uygulanmasında ve gereken hizmetlerin sunulmasında aşağıdaki temel ilkelere uyulur: a) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, özellikle Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçin Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi ve yürürlükteki diğer kanuni düzenlemeler esas alınır. b) Şiddet mağdurlarına verilecek destek ve hizmetlerin sunulmasında temel insan haklarına dayalı, kadın erkek eşitliğine duyarlı, sosyal devlet ilkesine uygun, adil, etkili ve süratli bir usul izlenir. c) Şiddet mağduru ve şiddet uygulayan için alınan tedbir kararları insan onuruna yaraşır bir şekilde yerine getirilir. ç) Bu Kanun kapsamında kadınlara yönelik cinsiyete dayalı şiddeti önleyen ve kadınları cinsiyete dayalı şiddetten koruyan özel tedbirler ayrımcılık olarak yorumlanamaz.

üzere, her ne kadar kanunun adında "ailenin korunması" hususuna öncelik verilmiş ise de, amaç incelendiğinde şiddete rağmen ailenin korunması, şiddetin ortadan kaldırılarak toplumun temel taşı olan ailenin huzurla inşa edilmesinin hedeflendiği görülmektedir. İşte, kanunun adının lafzının yanlış yorumlanmasından hareketle yapılan yanlış uygulamalar, kanunun amacından uzaklaşılmasına ve hatta kanunun ortadan kaldırmayı hedeflediği problemlerin daha da perçinlenmesine sebebiyet vermektedir.

Bununla bağlantılı olarak mevzuattan kaynaklanan bazı sorunların da varlığını kabul etmek gerekmektedir.

C. Görevini Savsaklayan Kolluk Görevlilerine Mali Sorumluluğun Yansıtılmamasından Kaynaklanan Sorunlar

6284 Sayılı Kanun ayrıntılı olarak incelendiğinde görüleceği üzere, mülki idare amirlerine, kanunda öngörülen koruyucu tedbirlerin birini veya birkaçını verme konusunda takdir hakkı tanınmış ise de, onların altında çalışan kolluk görevlilerinin (jandarma-polis) kendisine gelen bir "şiddet" ihbarını veya şikayetini dikkate almama veya bunun üstüne gerekli mercileri bilgilendirmeme gibi bir takdir hakkı söz konusu değildir.

Kolluk görevlisinin, kendisine yapılan bir şikâyetin gereğini yerine getirmemesi sonucunda kadının yaşam hakkının ihlal edilmesi durumunda oluşan zarar idarenin sorumluluğu çerçevesinde idare tarafından tazmin edilmesi gereken zarar olmakla beraber, zamanında eril bakış açısı ile işlemi doğru bir şekilde yerine getirmeyip zarara neden olan kamu görevlisinden de bunun rücu edilmesi gerekmektedir. Ancak anayasanın 129. maddesinin lafzından bu rücu hakkının idarenin takdirinde olduğu anlaşılmaktadır. Uygulamada istisnai haller dışında rücu hakkının kullanılmaması, ilgili kolluk görevlisinin olası bir tazminat baskısı altında olmaksızın yetki ve sorumluluklarını ihmal etmesine neden olabilmektedir.

D. 4483 Sayılı Kanun'un Uygulamasından Kaynaklanan Sorunlar

Anayasanın memurlar ve kamu görevlilerinin görev ve sorumlulukları ile güvencelerini düzenleyen 129. maddesinin son fıkrasında "Memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında işledikleri iddia edilen suçlardan ötürü ceza kovuşturması açılması, kanunla belirlenen istisnalar dışında, kanunun gösterdiği idarî merciin iznine bağlıdır." hükmü yer almaktadır. Buna göre memurlar ve diğer kamu görevlilerinin, görevleri hakkında işledikleri iddia edilen suçlardan dolayı ceza kovuşturmasına tabi tutulması, kural olarak idari merci iznine bağlanmıştır. Anayasada belirlenen bu ilkenin ayrıntıları, 4483 Sayılı Memurlar ve Kamu Görevlilerinin Yargılanmaları Hakkında Kanun'da düzenlenmiştir.

Buna göre, kanundaki diğer şartların da sağlanması halinde, kolluk görevlilerinin, idari kolluk faaliyeti sırasında kanun kapsamına giren suçlar dışında görevleri ile alakalı bir suç işledikleri isnadıyla karşı karşıya kalmaları halinde suç isnadından haberdar olan Cumhuriyet Başsavcısı, ivedilikle toplanması gereken ve kaybolma ihtimali bulunan delilleri tespitten başka hiçbir işlem yapmayarak ve hakkında ihbar veya şikâyetle bulunulan memur veya diğer kamu görevlisinin ifadesine başvurmaksızın evrakın bir örneğini ilgili makama göndererek soruşturma izni isterler. İzin vermeye yetkili merci, bu kanun kapsamına giren bir suç işlediğini bizzat veya yukarıdaki maddede yazılı şekilde öğrendiğinde bir ön inceleme başlatır.

Ön inceleme ile görevlendirilen kişi veya kişiler, bakanlık müfettişleri ile kendilerini görevlendiren merciin bütün yetkilerini haiz olup, bu kanunda hüküm bulunmayan hususlarda Ceza Muhakemeleri Kanunu'na göre işlem yapabilirler. Hakkında inceleme yapılan memur veya diğer kamu görevlisinin ifadesini de almak suretiyle yetkileri dâhilinde bulunan gerekli bilgi ve belgeleri toplayıp, görüşlerini içeren bir rapor düzenleyerek durumu izin vermeye yetkili mercie sunarlar.

Yetkili merci, soruşturma izni konusundaki kararını suçun 5. maddenin 1. fıkrasına göre öğrenilmesinden itibaren ön inceleme dâhil en geç 30 gün içinde verir. Bu süre, zorunlu hallerde 15 günü geçmemek üzere bir defa uzatılabilir.

Yetkili merci, herhalde yukarıdaki fıkrada belirtilen süreler içinde memur veya diğer kamu görevlisi hakkında soruşturma izni verilmesi veya verilmemesi konusunda karar vermek zorundadır. Yetkili merci, soruşturma izni verilmesine veya verilmemesine ilişkin kararını Cumhuriyet Başsavcılığı'na, hakkında inceleme yapılan memur veya diğer kamu görevlisine ve varsa şikâyetçiye bildirir. Soruşturma izni verilmesine ilişkin karara karşı hakkında inceleme yapılan memur veya diğer kamu görevlisi; soruşturma izni verilmemesine ilişkin karara karşı ise Cumhuriyet Başsavcılığı veya şikâyetçi itiraz yoluna gidebilir. İtiraz süresi, yetkili merciin kararının tebliğinden itibaren 10 gündür.

Kolluk görevlilerinin idari kolluk faaliyeti esnasında işledikleri bir suç dolayısıyla bu kanunun usulüne tabi olmaları için kanundaki diğer şartları da sağlamış olmaları gerekmektedir. Şöyle ki, kanunun 2. madde hükmünde bu kanunun; *"Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin genel idare esaslarına göre yürüttükleri kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevleri ifa eden memurlar ve diğer kamu görevlilerinin görevleri sebebiyle işledikleri suçlar hakkında uygulanacağı"* hükmü yer almakta olup, idari kolluk faaliyeti dışında işlemiş oldukları suçlarda kolluk görevlileri kanun kapsamı dışında kalacaktır. Yine, ağır ceza gerektiren suçüstü hali ile 2. maddeye 4778 Sayılı Kanun'un 33. maddesi ile eklenen fıkra hükmü gereğince *"kolluk görevlilerinin kişilere karşı işledikleri işkence ve*

zalimane davranış suçları” ile “zabita amirlerinin adliyeye müteallik görevleri suiistimal suçları” da 4483 Sayılı Kanun hükümlerine tabi olmayacaklardır.

Daha öncesinde de incelendiği üzere, idari kolluk faaliyeti yürütmekte olan kolluk kuvvetleri, bu faaliyetleri icra ederken, en büyük mülki amire yani illerde vali, ilçelerde ise kaymakama bağlıdır. 4483 Sayılı Kanun'un 2/3. maddesinde yer alan istisnalar içinde kadının yaşam hakkı ihlali ile sonuçlanan ihmali davranışlar yer almadığından, şiddet gördüğü iddiasıyla kendisine yapılan başvuruyu dikkate almayarak, “ailenin korunması” ilkesiyle şiddet uygulayan eşi kolluk merkezine çağırın ve sonunda da bu davranışıyla kadının yaşam hakkının ihlaline sebebiyet veren kolluk görevlisi hakkında “görevi ihmal ettiği” iddiasıyla suç duyurusunda bulunulduğunda, 4483 Sayılı Kanun gereği, bu görevle alakalı bir suç olarak nitelendirileceğinden, bu kolluk görevlisi hakkında yargılama izni verecek olan makam da yine onun bağlı olduğu vali veya kaymakam olacaktır. Bu durum da ilgili kolluk görevlisinin kadının yaşam hakkının korunması konusunda kanunun vermiş olduğu güvencenin de etkisiyle görevini savsaklama ihtimalini güçlendirmektedir.

V. DEVLETİN YAŞAM HAKKININ KORUMASINA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Çalışmada bahsi geçen sorunlar nedeniyle kadının yaşam hakkının korunma yükümlülüğünün yerine getirilmesinde zorluklar yaşanmakta, yaşanan hak ihlalleri nedeniyle gerek Anayasa Mahkemesi gerekse AİHM nezdinde devletimiz ciddi tazminatlar ödeme durumu ile karşı karşıya kalmaktadır.

Görüldüğü üzere bu sorunların bazıları mevzuattaki eksikliklerden kaynaklanmakta ise de bazıları da mevzuattaki emredici hükümlere rağmen uygulamadan kaynaklanmaktadır.

Peki, bu sorunlar nasıl çözülecektir?

Bu noktadaki ilk öneri, kadının yaşam hakkının korunmasında sorumluluğu olan ve uygulamada yer alan tüm paydaşların 6284 Sayılı Kanun, insan hakları ve anayasanın genel ilkeleri hususunda sürekli ve düzenli olarak meslek içi eğitime tabi tutulmalarıdır.

Yine anayasanın 129. maddesinde ve 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda yapılacak değişiklikle kadının yaşam hakkı ihlalleri özelinde bir düzenlemeye gidilerek, ihmali veya kasti davranışla kadının yaşam hakkının ihlaline neden olan kolluk görevlilerinin, açılacak tam yargı davası sonucunda devletin tazminata mahkûm edilmesi halinde ödenen tazminattan sorumlu olacağı, başka bir ifadeyle bu bedelin ilgili kamu görevlilerine rücu edilmesi zorunlu hale getirilmelidir. Bu durumda zararın büyüklüğünün, kamu görevlilerinin maaşıyla karşılanmasının mümkün olmayacağı düşünülse dahi, getirilecek “zorunlu mesleki sorumluluk sigortası” ile bu bedelin sigortadan tazmin edilmesi mümkün

olacaktır. Devletin sorumluluğuna sebebiyet veren memurun zorunlu rücu sistemine tabi tutulması, ilgili kolluk görevlisinin kendisine gelen şikâyeti, olmayan bir takdir hakkını kullanmasına engel olacak, böylece kadının yaşam hakkını koruma yükümlülüğünün yerine getirilmesindeki güvence artmış olacaktır.

Mali sorumluluğun yanında cezai sorumluluğun da daha uygulanabilir olması, kadının yaşam hakkının korunması bakımından elzemdir. Bu kapsamda kolluğun, kadının yaşam hakkının korunmasındaki rolünü arttırmak amacıyla, 4483 Sayılı Kanun'un 2/3. madde hükmüne bir ekleme yapılarak, tıpkı işkence ve kötü muamele isnadında olduğu gibi kadının yaşam hakkının ihlali halinde yapılan incelemelerde, öncesinde kolluk kuvvetlerine başvurulmuş olmasına herhangi bir önlem alınmamış veya işlem yapılmamış olduğunun herhangi bir delille tespiti halinde, ilgili kamu görevlisi hakkında herhangi bir izne tabi olmaksızın doğrudan kovuşturma açılabilceği hükmü getirilmesi önerilmektedir.

SONUÇ

Yaşam hakkı en temel insan haklarından biri olup, temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası hukuk normlarındaki yeri dikkate alındığında diğer temel haklara göre daha üstte görülmektedir.

Tüm modern hukuk sistemlerinde olduğu gibi ülkemizde de bu hakkın korunması için idareye pozitif ve negatif yükümlülükler yüklenmektedir. İdare de bu yükümlülüklerini yerine getirmek için kolluk kuvvetlerine ihtiyaç duymaktadır. Ülkemizde yaşam hakkına yönelik ihlallerden büyük bir kısmı kadınlar özelinde ve toplumsal cinsiyet algıları nedeniyle gerçekleştiği için anayasamızın 10. maddesinde yer alan ve literatürde “pozitif ayrımcılık” olarak nitelendirilen ilke uyarınca idarenin kadınları koruyucu özel tedbirler alması anayasamıza göre zorunludur.

İdarenin, kadının yaşam hakkını korumak için yüklendiği pozitif ve negatif yükümlülüklerini gerçekleştirmek için kolluk kuvvetlerine ve kolluk amirlerine verdiği yetkilerin büyük bir kısmı 6284 Sayılı Kanun`da ve bu kanunun uygulama yönetmeliğinde yer almaktadır. Bununla birlikte gerek bu kanunda gerekse bağlantılı diğer kanunlarda görülen eksiklikler ve uygulamadaki yanlışlıklar nedeniyle kadın cinayetleri bugün dahi önüne bir türlü geçilemeyen bir olgu olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

Çalışmamızda idarenin, kadının yaşam hakkını koruma yükümlülüğünü yerine getirmede eksik kalan hususlar incelenmiş ve buna yönelik çözüm önerileri sıralanmıştır. Bu çerçevede alınması gereken tedbirleri uzun ve orta vadede etki edecek tedbirlerin bazıları şu şekilde özetlenebilir.

Uzun vadede alınacak en önemli tedbir, aileden başlayarak toplumun eğitiminin sağlanması, ilkokuldan itibaren kadın-erkek eşitliğinin hayata geçirilmesinin sağlanması ve gelecek nesillerin bu bilinçle yetiştirilmesidir.

Orta vadede atılması önerilen ilk adım, bu eğitimlerin uygulamada yer alan tüm paydaşlara verilerek 6284 Sayılı Kanun`un tüm paydaşlarının yaşam hakkı ve kadın-erkek eşitliği hususlarında eğitime tabi tutulmasıdır. Yine mevzuatta yapılacak değişikliklerle, yaşam hakkı ihlallerini önlemede öncü kuvvet olan kolluk kuvvetlerinin görevlerini en iyi şekilde yerine getirmelerini sağlamak amacıyla kasıtlı veya ihmali hareketlerle kadının yaşam hakkının ihlaline neden olan kolluk kuvvetlerinin hukuki, cezai ve idari sorumlulukları doğrudan üstünde hissetmesine yönelik düzenlemeler getirilmesi, orta vadede devletin bu yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlayacaktır.

Çalışmamız, kadının yaşam hakkının korunmasında idarenin ve onun aracı olan kolluk kuvvetlerinin sorumluluğu özelinde olduğu için her ne kadar çalışma kapsamında irdelenmemiş ise de konuyla ilgili kısa vadede atılacak en önemli adımın, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu`nda değişikliğe gidilerek, iyi hal indirimlerinin kadının yaşam hakkı ihlalleri bakımından hâkimin takdir yetkisinden çıkartılması, aynı konuda haksız tahrik indirimlerinin uygulanabilmesinin de somut delillere dayandırılmasına yönelik düzenleme yapılmasıdır. Bu husus, idare ve kolluk kuvvetleri ile değil, doğrudan yargı organı ile ilgili bir düzenleme olduğundan çalışmada yer almamakla birlikte, kadının yaşam hakkına yönelik ihlallerinin en aza indirilmesinde atılacak en kısa vadeli ve etkili adımın bu yöndeki değişiklik olduğu notunun da düşünülmesi elzem görülmektedir. Çalışmanın ve sempozyumda yer alan bildirilerin uygulamaya katkı sunması, en büyük temennidir.

KAYNAKÇA

- Akyılmaz, B., Sezginer, M., Kaya, C. (2014). *Türk İdare Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Dinçkol, B. V. (2003). *Kadının İnsan Hakları*. In *İstanbul Ticaret Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku ve Kadın Konferansı*, İstanbul: Dizayn Matbaacılık Yayını.
- Doğan, İ. (2013). *İnsan Hakları Hukuku Ders Kitabı*, Ankara: Astana Yayınları.
- Erdoğan, M. (2012). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara: Orion Yayınevi.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt: II*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K., Kaplan, G. (2014). *İdare Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2002). *Özgürlükler Hukuku*, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Mumcu, A., Küzeci, E. (2012). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öztürk, B. (2003). Yaşama Hakkı ve İşkence Yasağı, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1-2), 39–80.
- Öztürk, N. (2017). Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Hakkında Kanunun Getirdiği Bazı Yenilikler ve Öneriler, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(8), 1–32.
- Savcı, B. (1980). *Yaşam Hakkı ve Boyutları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tatar, O., Akyazı, G. (2002). *Yaşam Hakkı ve Ölüm Cezası*, Ankara: Ankara Barosu İnsan Hakları Komisyonu Yayını.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETLE MÜCADELE KAPSAMINDA ATILAN ETKİLİ ADIMLAR

Meral GÖKKAYA*

ÖZ

Kadına yönelik şiddet tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çözülmesi gereken önemli bir toplumsal sorundur. Şiddetle mücadelede etkili sonuçlar alınması, konunun çok boyutlu olarak ele alınmasını ve konuyla ilgili mevzuat ve kurumsal altyapının oluşturularak uygulama birliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalar yürütülmesini gerekli kılmaktadır. Adalet Bakanlığı tarafından aile içi ve kadına yönelik şiddet mağdurlarının adalete erişimlerinin güçlendirilmesi ve tekrarlanan şiddetten korunmalarına yönelik önemli adımlar atılmıştır. 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun kapsamında görevli ihtisas mahkemeleri belirlenmiş, ayrıca aile içi ve kadına yönelik şiddet suçlarına bakmakla görevli soruşturma büroları oluşturularak bu bürolarda belirli cumhuriyet savcılarını görevlendirilmiştir. Adli mercilerde ihtisaslaşmanın sağlanmasının yanı sıra şiddet vakalarında kolluk birimleri tarafından yapılan risk değerlendirmeleri, ŞÖNİM tarafından hazırlanan sosyal araştırma raporları ile UYAP kayıtları üzerinden ulaşılabilen tedbir, soruşturma, kovuşturma ve dava geçmişleri dikkate alınarak vakaya en uygun tedbirlerin belirlenmesi yönünde farkındalık artırıcı faaliyetler yürütülmektedir. Adliyelerde faaliyete geçirilen Adli Destek Ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri ve bu müdürlüklere bağlı olarak kurulan adli görüşme odaları ile de şiddet mağdurlarının adli süreçler nedeniyle ikincil örselenmelerinin önüne geçilmesi ve adli süreç boyunca psiko-sosyal destek hizmetlerinden faydalanmaları amaçlanmıştır.

Son olarak kadına yönelik şiddetle mücadelede etkili sonuçlar alınması, ilgili kurumların hem merkezde yer alan politika birimleri hem de konuyla ilgili sahada görevli uygulayıcı birimler arasında etkin bir iş birliğinin sağlanmasını, bu sayede uygulamada yaşanan sorunların tespiti ile çözüm odaklı mevzuat ve kurumsal alt yapıların geliştirilmesini, alınan kararlara ve yapılan çalışmalara uygun iş akışı ve müdahale süreçleri geliştirilerek etkin bir şekilde uygulanmasının takibi konusunda kararlı bir duruş sergilenmesini gerekli kılmaktadır. Bildirinin konusunu kadına yönelik şiddetle mücadelede Adalet Bakanlığı tarafından atılan adımlar ve bu konuda görevli diğer bakanlıklarla iş birliği halinde yürütülen çalışmalar oluşturmaktadır. Konu takip kolaylığı açısından başlıklar halinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kadına Yönelik Şiddet, Adalete Erişim, İhtisaslaşma, Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü, Adli Görüşme Odası.

* Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Daire Başkanı



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



MEVZUAT VE KURUMSAL ALTYAPI

Bilindiği üzere kadına yönelik şiddetle mücadelede ulusal mevzuatın temelini 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun oluşturmaktadır. Anılan kanunun amacı; şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağdurlarının korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesidir. Kanunda şiddetin türleri dört şekilde tanımlanmış olup bunlar; fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet olarak belirlenmiştir.¹

Kadına yönelik şiddetle mücadelede esas alınan başlıca diğer kanunlar 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu olarak belirtilebilir.

Anılan bu kanuni düzenlemelerin yanı sıra 10 Haziran 2020 tarihli 63 Sayılı Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi de şiddet mağdurları ile kırılgan grup suç mağdurlarına ve dolayısıyla kadına yönelik şiddet mağdurlarına sunulacak hizmetleri düzenleyen önemli bir diğer mevzuat olarak belirtilmelidir.

63 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile mağdurlara yönelik hizmetlerin sunulması konusunda politika birimi mahiyetinde Adalet Bakanlığı içerisinde ayrı bir birim olarak Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı (ADM) kurulmuştur. Bununla birlikte adliyelerde de doğrudan mağdurlara hizmet sunulmasını sağlayan adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlüklerinin yasal alt yapısı oluşturularak, daha önce 2019 yılında 7 pilot adliyede uygulanmasına başlanan ADM'lerin ülke çapında yaygınlaştırılması mümkün hale getirilmiştir.²

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü çalışanları, çoğunluğu adli destek görevlileri olarak tanımlanan uzmanlardan oluşan bir ekipten teşkil edilmiştir. Adli destek görevlileri psikolog, pedagoğ ve sosyal çalışmacı niteliğine sahip uzmanlardan meydana gelmektedir.

Adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlüklerinde şiddet mağdurlarını bilgilendirme ve hizmet alabilecekleri kurumlara yönlendirme, adli süreç boyunca mağdurlara ve özellikle kırılgan grup suç mağdurlarına yönelik olarak psiko-sosyal destek hizmetleri sunma, adli yardım hizmetlerine yönlendirme gibi hizmetler sunulmaktadır. Uzmanların dışında müdürlüklerde bilgilendirme ve yönlendirme hizmetlerinde kâtip, memur ve hizmetli gibi diğer personel görev yapmaktadır.³

1 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6284.pdf>

2 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.63.pdf>

3 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-1.htm>

Kanun ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nden sonra ikincil mevzuat anlamında 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği ile 6284 Sayılı Kanun Kapsamında Teknik Yöntemlerle Takip Sistemlerinin Kullanılmasına Dair Yönetmelik sayılabilir.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETLE MÜCADELEDE ADLİ SÜREÇ

Kadına yönelik şiddetle mücadelede adli süreci; tedbir süreci ve soruşturma veya kovuşturma süreci olarak ikiye ayırmak mümkündür. Tedbir süreci, 6284 Sayılı Kanun hükümlerine göre icra edilmekte olup aile mahkemesi tarafından verilen kararlarla yürümektedir. Kişi tedbir talebi ile doğrudan aile mahkemesine başvurabileceği gibi kolluk birimlerine (polis ve jandarmanın ilgili birimlerine), cumhuriyet başsavcılığına veya Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri'ne (ŞÖNİM) başvurarak da aile mahkemesinden koruyucu ve önleyici tedbir kararları verilmesini talep edebilir.⁴

Bilindiği üzere 6284 Sayılı Kanun tedbir talebinde bulunmak için şiddet görmenin yanı sıra şiddet görme ihtimalinin bulunmasını da tedbir talep etmek için yeterli görmektedir. Bu bağlamda tedbir talebinde bulunan kişi bir adli soruşturmaya bağlı olup olmadığına bağlı olmaksızın şiddet tehdidi altında olduğunu beyan ederek de tedbir kararı verilmesini talep edebilir.

Aile mahkemeleri ayrıca önlerine gelen dosyalarda şiddetle ilgili bir tespitte bulunursa re'sen de tedbir kararları verebilir. Burada ilgilinin talebinin bulunması da gerekmez.

Aile mahkemelerinden talepte bulunanlar arasında en büyük pay kolluk birimlerine aittir. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan ve TBMM Kadına Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılmasına İlişkin Komisyon'a da sunulan istatistiklere göre tedbir taleplerinin yaklaşık %70'ini kolluk talep etmektedir. Bu da şiddet mağdurlarının en çok kolluk birimlerine başvurduğunu göstermektedir. Sonra ise sırasıyla cumhuriyet başsavcılığı tarafından tedbir talebinde bulunulduğu, son olarak da ŞÖNİM tarafından tedbir taleplerinde bulunulduğu görülmektedir. Ayrıca mahkemelerde de az da olsa re'sen önlerine gelen davalar sırasında tedbir kararları verildiği anlaşılmaktadır.

Bu kapsamda adli mercilere şiddet vakası yansıdığında çoğunlukla bir adli olayla birlikte sirayet etmektedir. Zira şiddet bir neden değil birçok sebebin ortaya çıkardığı bir sonuç niteliği taşımaktadır. Bu anlamda şiddetin psikolojik, ekonomik, toplumsal ve kültürel birçok nedeni bulunmaktadır. Şiddet meydana geldikten sonra adli merciler tarafından

⁴ 6284 Sayılı Kanun md.8.

kolluk birimleri vasıtasıyla adli soruşturma süreçleri işletilmekte ve bu soruşturma işlemleri ile birlikte tedbir taleplerinde de bulunmaktadır.

Tedbir süreci ile ceza soruşturma süreci arasında da belli başlı farklar bulunmaktadır. Bu anlamda 6284 Sayılı Kanun, bilindiği gibi, tedbir kararı verilmesi için şiddetle birlikte şiddet tehdidini de yeterli kabul etmektedir. Nitekim 6284 Sayılı Kanun'un 8. maddesinin 3. fıkrasında mağdur hakkında verilebilen koruyucu tedbir kararlarının verilmesi için delil veya belge aranmayacağı belirtilmiştir. Şiddet uygulayan hakkında verilecek önleyici tedbir kararlarında ise böyle bir düzenleme bulunmamakta olup önleyici tedbir kararlarının geciktirilmeksizin verilebileceği belirtilmektedir.

Ceza yargılaması süreci ise delilden hareket etmektedir. Konuyla ilgili soruşturma yapılması, koruma tedbirlerinin uygulanmasının talep edilmesi veya kamu davasının açılması doğrudan delillerle ilgilidir. Ceza soruşturma süreci bu anlamda soruşturmada şüphelinin lehine ve aleyhine olan delillerin cumhuriyet savcısı tarafından eksiksiz ve zamanında toplanmasını, soruşturmanın hızlı bir şekilde tamamlanarak yeterli şüphe bulunması halinde şüpheli hakkında kamu davası açılmasını gerekli kılmaktadır.

MAHKEME VE SAVCILIK BİRİMLERİNDE İHTİSASLAŞMANIN SAĞLANMASI

Adalet Bakanlığı olarak bu süreçlerde hangi çalışmaların yapıldığına geçilecek olursa, tedbir ve soruşturma süreçleri ile ilgili ihtisaslaşma çalışmalarına öncelik verildiğini belirtmek gerekir.

Bu kapsamda Hâkimler ve Savcılar Kurulu Birinci Dairesi tarafından alınan ve 30/12/2019 tarihli ve 30994 Sayılı Resmi Gazete`de yayımlanarak yürürlüğe giren 27/12/2019 tarihli ve 1584 Sayılı Karar ile 6284 Sayılı Kanun kapsamında koruyucu ve önleyici tedbir kararlarını vermekle görevli ihtisas mahkemeleri olarak tedbir mahkemelerinin belirlenmesine karar verilmiştir.⁵

Söz konusu kararla 6284 Sayılı Kanun`da öngörülen koruyucu ve önleyici tedbir kararlarının tek elden değerlendirilmesi ve etkin takibinin sağlanması amaçlanmış ve bu amaçla belirlenen mahkemeler 2020 yılı Ocak ayı itibarıyla tüm adliyelerde faaliyete geçirilmiştir.

Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun anılan kararında da aile içi ve kadına yönelik şiddet eylemlerinde ve buna bağlı olarak 6284 Sayılı Kanun kapsamında verilen önleyici ve

5 27_12_2019 tarihli ve 1584 Sayılı Kararı.pdf (hsk.gov.tr)

koruyucu tedbir kararlarının sayısında yaşanan artış gözetildiğinde, mahkemelerin verimliliği ve etkinliği ile bu konuda alınacak tedbir kararları yönünden ivediliğin sağlanmasının amaçlandığı belirtilmiştir.

Atılan bu adımla, aile mahkemesi bulunan yerlerde 6284 Sayılı Kanun uyarınca gelecek işlere o yerdeki belirli aile mahkemelerinin bakması, aile mahkemesi bulunmayan yerlerde ise gerek aile mahkemelerinin görev alanında olan dava ve işlere, gerekse 6284 Sayılı Kanun uyarınca gelecek işlere bakmak üzere o yerdeki belirli asliye hukuk mahkemelerinin bakması hususunda ihtisas mahkemeleri belirlenerek her adliyede 6284 Sayılı Kanun'da öngörülen tedbir kararlarını vermek ve bu konu ile ilgili işlere bakmak üzere belirli mahkeme ve hâkimler görevlendirilmiştir. Böylece söz konusu mahkemelerde uzmanlaşmanın ve hızlı ve etkili uygulamalar geliştirilmesinin önü açılmıştır.

Örneklendirmek gerekirse; Ankara'da hali hazırda otuz aile mahkemesi faaliyette olduğundan Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK) kararında yirmi aile mahkemesinden fazla olan yerlerde, 1 ve 2 numaralı aile mahkemelerinin 6284 Sayılı Kanun kapsamında ihtisas mahkemesi olarak görevlendirilmesi öngörüldüğünden Ankara'da yalnızca 1 ve 2. Aile Mahkemeleri 6284 Sayılı Kanun kapsamında tedbir kararlarını vermekle görevli bulunmaktadır. Daha önce bu tedbir kararlarını aile mahkemelerinin tamamı verebilmekteydi.

İhtisaslaşma konusunda atılan bir diğer önemli adım ise ceza soruşturma süreçlerini kapsamaktadır. Adalet Bakanlığı'nın daha önce yürürlükte olan 154 Sayılı Genelgesi 17/12/2019 tarihinde güncellenerek 154/1 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunun Uygulanması Konulu Genelge yayımlanmış olup söz konusu genelge ile önemli bir adım daha atılarak tüm adliyelerde aile içi ve kadına yönelik şiddet suçlarını soruşturmak üzere "Aile İçi ve Kadına Yönelik Şiddet Suçları Soruşturma Büroları"nın kurulması ve bu bürolarda belirli Cumhuriyet Savcılarının görevlendirilmesi istenmiştir.⁶

Anılan genelge uyarınca 2022 Mart ayı itibarıyla 81 il adliyesi ile 144 ilçe adliyesinde büro kurulmuş ve faaliyete geçirilmesi sağlanmıştır. Genelgenin ilgili adli mercilere duyurulmasından önce aile içi ve kadına karşı şiddet suç soruşturma büroları yalnızca bazı büyük il adliyelerinde faaliyet halinde bulunmaktaydı. Atılan bu adımla aile içi ve kadına yönelik şiddet suç soruşturmalarında da uzmanlaşmanın sağlanmasının önü açılmıştır. Hali hazırda büro bulunmayan ilçe adliyelerinde de bu suçlara bakmak üzere belirli Cumhuriyet Savcılarının görevlendirilmesi sağlanmıştır.

6 <https://cigm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/genelgeler17022020044512>

Belirtilen adımlar hem tedbir sürecinde hem de ceza soruşturma süreçlerinde etkin ve hızlı adımlar atılmasını, bu bağlamda özellikle nitelikli ve tekrarlanan şiddet vakalarına odaklanılarak vakaya özgü adli ve idari tedbirlerin alınmasını sağlamaya yöneliktir. Söz konusu ihtisaslaşma adımları hâkim ve Cumhuriyet Savcılarının meslek içi eğitimlerinde de kolaylık sağlamaktadır. Zira 6284 Sayılı Kanun kapsamında görevli hâkim ve Cumhuriyet Savcı sayısı ihtisaslaşma adımları atılmadan önceki duruma göre oldukça azalmış olup gerek eğitim, gerekse farkındalık artırıcı faaliyetlerde muhatapların daha kolay belirlenmesini ve bu yönde hızlı bir şekilde çalışmalar yapılmasını da mümkün hale getirmiştir.

Benzer şekilde İçişleri Bakanlığı tarafından da 81 il emniyet müdürlüğü bünyesinde "Aile İçi ve Kadına Karşı Şiddetle Mücadele Büro Amirlikleri" kurulmuş, 1 Ocak 2020 tarihli İçişleri Bakanlığının 2020/1 Sayılı Genelgesi ile söz konusu büroların ilçe düzeyinde de yapılandırılması sağlanmıştır. Benzer şekilde Jandarma Genel Komutanlığı'na bağlı il jandarma komutanlıkları bünyesinde "Çocuk ve Kadın Kısım Amirlikleri" kurularak faaliyete geçirilmiştir. Yine Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığınca bağlı olarak kurulan ŞÖNİM'ler de benzer şekilde yapılandırılmıştır.

Böylece, aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet suçlarının soruşturulması ile 6284 Sayılı Kanun'da öngörülen koruyucu ve önleyici tedbir kararlarının alınması ve tek elden değerlendirilmesi ile etkin takibinin sağlanması amaçlanmıştır. Dolayısıyla adli ve idari mercilerin taşra birimleri arasında ihtisaslaşmanın sağlanması kurumlar ve birimler arasındaki etkileşimi de artırmış, daha etkili ve hızlı çözümler üretilmesini mümkün kılmıştır.

Bu anlamda merkezde de Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve bu konuda görevli diğer kurumlarla bir araya gelinerek sahada yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular ile yapılan diğer çalışmalar doğrultusunda politika üretme ve uygulamaya geçirmenin yanı sıra, aile içi ve kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda toplumsal farkındalığın artırılmasına yönelik olarak iş birliği halinde etkili adımlar atılmaktadır.

154/1 Sayılı Genelge'de ayrıca, şiddetle etkin mücadele edilebilmesi için ilgili bütün kurumlarla eşgüdüm halinde çalışılması, ayrıca şiddeti doğuran nedenlere odaklanılması ve mağduru koruyucu mekanizmaların yanında şiddet uygulayan kişilere yönelik olarak tedavi ve rehabilite edici nitelikte önleyici tedbirlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Kadına yönelik şiddetle mücadelede etkinliğin artırılması ve yukarıda belirtilen tüm mevzuat hükümlerinin doğru şekilde uygulanması için il bazında çalıştaylar düzenlenmiş, bu çalıştaylara tedbir mahkemesi hâkimi ile aile içi ve kadına karşı şiddet suçları soruşturma

bürosu savcılarının yanı sıra polis ve jandarmanın ilgili birimlerinin, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı ŞÖNİM'ler ile il müdürlüğü ve sosyal hizmet merkezi görevlilerinin, il sağlık ve il milli eğitim müdürlüklerinin, ayrıca baroların kadın hakları merkezi temsilcilerinin, üniversitelerin kadın araştırmaları merkezlerinin de katılımları sağlanmıştır.

Söz konusu toplantılarda 6284 Sayılı Kanun'un kapsam ve amacından başlayan ve vakaya müdahale süreci, risk değerlendirmesi, tedbirlerin alınması ile uygulanma süreçlerinin takibinin yanı sıra ceza soruşturma süreçleri gibi hususlar ele alınmakta, ayrıca şiddetle mücadelede son dönemde atılan adımlar konusunda farkındalık artırmaya yönelik faaliyetler yürütülerek bu bağlamda nitelikli ve tekrarlanan şiddetle etkin mücadele edilmesi için hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği başlıkları da değerlendirilmektedir.

2021 Eylül ayında başlayarak sürdürülmeye devam eden ve yüz yüze gerçekleştirilen söz konusu çalıştaylar kapsamında yaklaşık 15 il ziyareti gerçekleştirilmiştir. Anılan çalışmalara Adalet Bakanlığı'nın yanı sıra ilgili bakanlıkların merkezi birimlerinden olmak üzere İçişleri Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı temsilcilerinden de katılım sağlanmıştır. Söz konusu çalışmalardan elde edilen bulgular dikkate alınarak merkezde ilgili birimlerle bir araya gelinerek yürütülmesi gereken çalışmalar ve alınması gereken tedbirler konusunda da adımlar atılmaktadır.

İl ziyaretlerinde elde edilen en önemli sonuçlardan birisinin de kadına yönelik şiddetle mücadelede sahada bu konuda görev alan tüm tarafların bir araya gelerek çözüm önerileri geliştirmeleri ve böylece birimler arasında etkileşimin ve koordinasyonun artması olarak değerlendirilmektedir.

UYAP UYARI VE SORGU EKРАНLARININ OLUŞTURULMASI

Tekrarlanan şiddetle etkin mücadele edilebilmesi ve bu vakalarının gözden kaçırılmaması amacıyla bakanlığımız tarafından yürütülen çalışmalar neticesinde 6284 Sayılı Kanun kapsamında tedbir taleplerinin Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi'ne (UYAP) kaydının yapılması aşamasında bir uyarı sistemi (POP-UP) geliştirilmiştir. Söz konusu uyarı sistemi sayesinde 6284 Sayılı Kanun kapsamında tedbir kararı vermekle görevlendirilmiş olan tedbir mahkemeleri tarafından aleyhinde tedbire hükmedilen kişi hakkında tedbir kararı oluşturulması ve kararın kaydı aşamasında UYAP ekranına taraflara ait daha önce verilen tedbir kararlarının uyarı şeklinde gösterilmesi sağlanmıştır. Söz konusu uyarıda ilgili hakkında daha önce tedbire hükmetmiş olan mahkemenin adı, karar verilen dosyaya ilişkin değişik iş numarası, tedbirin türü ve süresinin yer aldığı bilgilere yer verilmektedir.

Benzer bir tedbir geçmiş uyarısına cumhuriyet başsavcılıklarında aile içi ve kadına karşı şiddet bürolarında görevli cumhuriyet savcılarının 6284 Sayılı Kanun kapsamında

mahkemeden yapacakları tedbir taleplerinin oluşturulması aşamasında da yer verilmektedir. Bu sayede vakaya özgü tedbir karar ve süreleri belirlenirken, kişi hakkında tedbir geçmişî görülebilmekte ve vakaya uygun tedbirler belirlenebilmektedir.

Bununla birlikte hâkim ve cumhuriyet savcılığı tarafından dosyanın tarafları ile ilgili olarak tamamlanan geçmiş soruşturma dosyaları ile devam eden veya tamamlanan kovuşturma ve hukuk dava dosyalarına ilişkin temel nitelikte bulunan ve dosya kapak bilgisi olarak nitelendirilen soruşturma tarihi, suç tarihi, suç türü, dava tarihi ve konusu, dosyanın tarafları, karar tarihi gibi UYAP sisteminde kayıtlı bilgilere sorgulama yapılarak ulaşılması mümkündür.

Tedbir hâkimi veya ilgili cumhuriyet savcısı tarafından şiddet riskinin ortaya konulması açısından daha nitelikli bilgilere ihtiyaç duyulması halinde ilgili kayıtların bulunduğu mahkeme hâkiminden veya cumhuriyet savcısından UYAP üzerinden inceleme talebinde bulunularak izin verilmesi halinde ilgili dosyaları sistem üzerinden incelemeleri de mümkündür. Bunun dışında sistem üzerinden tarafların adli sicil kayıtlarının da sorgulanması ve incelenmesi mümkündür. Söz konusu kayıtlar nitelikli ve tekrarlanan şiddet vakalarının gözden kaçırılmaması ve risk durumunun doğru bir şekilde belirlenmesi için yol gösterici olabilmektedir.

KURUMLAR ARASI VERİ PAYLAŞIMININ SAĞLANMASI

Veri tabanlarında entegrasyonun sağlanabilmesi amacıyla Adalet Bakanlığı tarafından UYAP sisteminde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda tedbir mahkemeleri tarafından verilen kararların anlık olarak ŞÖNİM ile paylaşılması sağlanmıştır. Ayrıca bu kararların mahkemeler ve cumhuriyet başsavcılıkları tarafından da UYAP-EKİP uygulaması ile kolluk birimlerine sistem üzerinden gönderilebilmesi sağlanmaktadır.

ŞİDDET FAİLİNİN CEZA İNFAZ KURUMLARINDA REHABİLİTESİ

Kadına karşı şiddet eylemleri nedeniyle ceza infaz kurumlarında tutuklu veya hükümlü olarak bulunan kişilerin psiko-sosyal servisler üzerinden öfke kontrolü ve stresle başa çıkma gibi programlara tabi tutulması, şiddet eğilimlerinin devam ettiği yönünde bulgulara rastlanması veya kanaate varılması durumunda bu yöndeki tespitlerin, alınması gereken tedbirlerin değerlendirilebilmesi için aile ve sosyal hizmetler il müdürlüğü ile paylaşılması sağlanmaktadır. Yine kadına yönelik şiddet eylemlerinden dolayı denetimli serbestlik tedbiri uygulanan hükümlülerin de öfke kontrolü programlarına katılımlarının sağlanması yönünde çalışmalar yürütülmektedir.

CEZA İNFAZ KURUMLARINDAN TAHLİYE BİLDİRİMİ

63 Sayılı Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi`nin “Bazı mağdurlara yönelik hizmetler” kenar başlıklı 6. maddesi uyarınca; kasten öldürme ve bu suça teşebbüs, neticesi sebebiyle ağırlaşmış yaralama, çocuğun cinsel istismarı, nitelikli cinsel saldırı ve neticesi sebebiyle ağırlaşmış işkence suçlarından ceza infaz kurumlarında bulunan tutuklu ve hükümlülerin ceza infaz kurumlarından tahliye, izin veya firar nedeniyle ayrılmaları durumunda mağdurun bulunduğu yer kolluk birimlerine UYAP sistemi üzerinden bildirim yapılarak, kolluk birimleri tarafından risk değerlendirmesinin yapılması ve gerekirse mağdura bilgi verilerek gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir.⁷

63 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi`nde sayılan suçların yanı sıra kadına yönelik şiddet suçu olarak değerlendirilen ve mağduru kadın olan kasten yaralama, tehdit, kişiyi hürriyetinden yoksun kılma suçlarında da UYAP-EKİP entegrasyonu sayesinde aynı şekilde kolluk birimlerine bildirimler yapılmaktadır.

Söz konusu bildirimler tutukluken tahliye edilenler hakkında anlık olarak, hükümlü olup da şartla tahliye olacaklar hakkında ise en az bir hafta-on gün öncesinde gerçekleştirilmektedir.

63 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi yürürlüğe girmeden önce de Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü ile İçişleri Bakanlığı arasında yapılan çalışmalar sonucunda 2015 yılından itibaren benzer şekilde bildirimler yapılmaktaydı. Ancak mevcut düzenleme ile bildirimlerin sistem üzerinden ve anlık olarak yapılması konusunda UYAP ile kolluk birimleri tarafından kullanılan EKİP sistemleri arasında entegrasyon çalışmaları tamamlanarak bildirimlerin etkinliği artırılmış, kapsamı genişletilmiştir.

Bununla birlikte tahliye bildirimlerinin kapsamının genişletilmesi konusunda çalışmalar sürdürülmektedir. Bu doğrultuda hakkında daha önce 6284 Sayılı Kanun kapsamında tedbir kararı verilmiş olanlar ile hakkında boşanma davası olan tutuklu ve hükümlülerin tahliyeleri durumunda da benzer bir bildirim yapılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

⁷ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200610-1.pdf>

KURUMLAR ARASI İŞ BİRLİĞİ

Tedbir kararlarının kolluk birimleri tarafından tebliği

Kurumlar arası iş birliği konusunda yapılan önemli çalışmalardan biri 6284 Sayılı Kanun kapsamında verilen tedbir kararlarının kolluk personeli eliyle taraflara ve özellikle şiddet failine tebliğinin sağlanmasıdır. Adalet Bakanlığı'nın 154/1 Sayılı Genelgesi ile İçişleri Bakanlığı'nın 01/01/2020 tarihli ve 2020/1 Sayılı Genelgesi'nde⁸ 6284 Sayılı Kanun kapsamında verilen tedbir kararlarının, özellikle gecikmesinde sakınca bulunan ve tekrarlanma ihtimali bulunan şiddet vakalarına ilişkin tedbir kararlarının kolluk personeli tarafından tebliği mümkün hale getirilmiştir. Bu sayede tekrarlanan şiddet vakalarında kolluğun caydırıcı etkisinden yararlanılmış, ayrıca tedbir kararlarının ihlali durumunda gecikmeksizin zorlama hapsi kararlarının verilmesi mümkün hale getirilmiştir.

6284 Sayılı Kanun kapsamında verilen tedbir kararlarının kolluk aracılığıyla tebliği uygulamasının daha etkin şekilde uygulanmasının sağlanmasına konusunda Adalet Bakanlığı tarafından uygulayıcılara yönelik olarak farkındalık çalışmaları yürütülmektedir.

Elektronik kelepçe uygulamasının yaygınlaştırılması

Kurumlar arası iş birliği anlamında bir diğer önemli adım elektronik kelepçe uygulamasının yaygınlaştırılmasıdır. Şiddetin tekrarlanma riskinin fazla olduğu ve diğer tedbirlerin mağduru korumada yetersiz kalacağı değerlendirildiği durumlarda, 6284 Sayılı Kanun'da öngörülen diğer tedbirlerle birlikte hükmedilebilen ve şiddetin önlenmesi açısından önemli ve caydırıcı bir etkiye sahip olan, ancak daha önce 15 pilot ilde uygulanma imkânı bulan teknik yöntemlerle takip (elektronik kelepçe) uygulaması, 2021 yılı Şubat ayı itibari ile tüm il ve ilçelere yaygınlaştırılarak ülke genelinde uygulama imkânına kavuşmuştur.⁹

Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde teknik yöntemlerle takip, şiddet uygulayan ya da uygulama ihtimali bulunan kişinin, şiddet uygulanması muhtemel olan kişiye yaklaşım yaklaşmadığının elektronik kelepçe ve GPS teknolojisi ile takip edilmesine yönelik bir sistemdir.

8 https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/icerikYonetimi/haberler/2020/01/___Kadina-Yonelik-Siddetle-Mucadele.pdf

9 <https://magdur.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/1022021193738elektronik%20kelep%C3%A7enin%20yayg%C4%B1nla%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1mas%C4%B1-2.CB5%20duyurusu.pdf>

Söz konusu izleme İçişleri Bakanlığı'na bağlı Ankara`da bulunan Güvenlik Araştırmaları Merkezi (GAMER) içerisinde yer alan "Elektronik İzleme Merkezi" tarafından yerine getirilmektedir. Kararın yerine getirilmesi sırasında bir tehlike ortaya çıktığında korunan kişiyle veya şiddet uygulayanla irtibata geçilerek gerekli uyarı ve ihtarlar yapılmakta, riskli bir durum ortaya çıktığında da ilgililerin bulunduğu yerdeki kolluk birimleri vasıtasıyla olaya müdahale edilmektedir. Yine, tarafların kendilerine verilen cihazlardan uzaklaşmaları, cihazların şarjının bitmesi, elektronik kelepçeye zarar verilmesi, şiddet uygulayanın panik butonuna basması gibi durumlarda da en yakın kolluk birimleri tarafından mağdurun korunmasına yönelik gerekli önlemler alınmaktadır.

Elektronik kelepçe talebi yukarıda belirtilen 6284 Sayılı Kanun Kapsamında Teknik Yöntemlerle Takip Sistemlerinin Kullanılmasına Dair Yönetmelik hükümleri doğrultusunda ŞÖNİM`de oluşturulan ŞÖNİM müdürü, ŞÖNİM uzmanı ve polis veya jandarmanın kolluk irtibat görevlisinden oluşan bir komisyon tarafından talep edilebilir. Söz konusu komisyon tarafından hazırlanan raporda mevcut vakanın elektronik kelepçe uygulamasına uygun olup olmadığı; tarafların yaşadıkları yerler, bu anlamda ev, işyeri veya okul adreslerinin birbirine mesafesi, günlük yol güzergâhları, şehrin yüzölçümü, trafik ve yol durumu gibi birçok etken göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir.¹⁰

Komisyon tarafından vakanın elektronik kelepçe uygulamasına uygun olduğunun değerlendirilmesi halinde kolluk irtibat görevlisi tarafından şiddet uygulayanın mağdura yaklaşmaması gereken asgari bölge ile kolluk birimlerinin asgari bölgeye yaklaşılması durumunda harekete geçeceği tampon bölge ölçüleri belirlenerek teknik yöntemlerle takip talebi ile birlikte mahkemeye sunulmaktadır.

Mahkeme tarafından da nitelikli ve tekrarlanan şiddet vakalarında teknik yöntemlerle takip kararı uygulanmasına doğrudan karar verilebileceği gibi bu konuda komisyondan değerlendirme yapılarak mahkemeye rapor sunulması da istenebilir.

Elektronik kelepçe takılması sırasında kolluk birimleri ile mağdur arasında güvenlik planı yapılmakta, risk durumunun ortaya çıkması halinde ne şekilde hareket edileceği, mağdurun kendisini nerede ve nasıl koruma altına alacağı belirlenmektedir.

İçişleri Bakanlığı tarafından 2021 yılı Şubat ayından itibaren elektronik kelepçe uygulamasının 81 il merkezi ile tüm ilçeleri kapsayacak şekilde polis ve jandarma bölgelerinde yaygınlaştırılması sonucunda, Adalet Bakanlığı olarak söz konusu

10 6284 Sayılı Kanun Kapsamında Teknik Yöntemlerle Takip Sistemlerinin Kullanılmasına Dair Yönetmelik md. 8-9. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/09/20210904-13.htm>

uygulamanın özellikle nitelikli ve tekrarlanan şiddet vakalarında etkin şekilde uygulanması yönünde tedbir hâkimleri ve aile içi ve kadına karşı şiddet suçları soruşturma bürosu savcılarına yönelik farkındalık çalışmaları yürütülmüştür.

Hali hazırda elektronik kelepçe ile anlık olarak takip edilen kişi sayısı 58 ilde 566'ya ulaşmış olup, bu sayıların her geçen gün artırılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir. 2022 yılı sonunda anlık izleme sayısınının 1.500' ü bulması planlanmaktadır.¹¹

Kolluk Birimlerince Uygulanan Olay Kayıt Formunun Güncellenmesi

Kolluk birimleri tarafından mağdurla görüşülerek uygulanmakta olan ve vaka ile ilgili risk durumunun ortaya konulmasına hizmet eden Kolluk Olay Kayıt Formu İçişleri Bakanlığı koordinesinde Adalet Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın katılımları ile güncellenerek "Aile İçi ve Kadına Karşı Şiddet Olayları Kayıt ve Risk Değerlendirme Formu" oluşturulmuştur. Güncellenen form, 20 Ocak 2021 tarihi itibarıyla 81 il ve ilçelerinde bulunan tüm polis ve jandarma bölgelerinde kullanılmaya başlanmıştır.

Güncellenen Aile İçi ve Kadına Karşı Şiddet Olayları Kayıt ve Risk Değerlendirme Formunun, nitelikli ve tekrarlanan şiddet vakalarının tespiti, şiddet mağdurunun maruz kaldığı eylemlerin ve risk durumunun ortaya konulması, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kolluk tarafından koruyucu ve önleyici tedbirlerin doğru şekilde belirlenmesi, yine mahkemece verilebilecek koruyucu ve önleyici tedbirlerin tür ve sürelerinin belirlenmesi konusunda çok önemli bir veri kaynağı olduğu değerlendirilmektedir.

Olay kayıt ve risk değerlendirme formları kolluk birimleri tarafından vaka ile ilgili mağdur beyanlarının alınmasından sonra mağdurla görüşülerek doldurulmaktadır. Form, 6284 Sayılı Kanun'da yer alan tüm şiddet türlerinin belirlenmesine yönelik sorular içermekte, bu bağlamda şiddet türünün tespiti ve hangi sıklıkla gerçekleştiği, tarafların alkol veya uyuşturucu madde bağımlılığının bulunup bulunmadığı, şiddet uygulayanın öfke kontrol problemi olup olmadığı, taraflar arasında tedbir geçmişi olup olmadığı, şiddet uygulayanın diğer aile bireylerine yönelik şiddet içeren davranışının bulunup bulunmadığı, mağdurun risk durumunu artıran mağdurdan kaynaklanan başka nedenler olup olmadığı gibi birçok husus ortaya konulabilmektedir.

Formlar doldurulurken sorulan sorular sonucunda sistem tarafından işaretlenen cevaplara göre otomatik olarak risk durumu; çok yüksek, yüksek, orta ve düşük risk seviyesinde belirlenebilmektedir. Kolluk görevlisi tarafından gerekçesi formda belirtilmek suretiyle risk durumunun yükseltilmesi de mümkündür.

¹¹ <https://www.icisleri.gov.tr>

Söz konusu formlar gecikmesinde sakınca bulunan hal kapsamında kolluk amiri tarafından verilen tedbir kararlarının hâkimin onayına sunulması ve mahkemeden yeni tedbir kararı verilmesi talepleri ile birlikte mahkemenin dikkatine sunulabilmektedir.

Belirtilen hususlara ek olarak; kolluk amiri tarafından verilen tedbir kararlarının onaya sunulması ve olay kayıt ve risk değerlendirme formları ile vakaya ilişkin diğer belgelerin UYAP-EKİP uygulaması sayesinde anlık olarak sistem üzerinden ilgili mahkemeye tevzi edilmesi de mümkün hale getirilmiştir.

Sosyal Araştırma Raporları

6284 Sayılı Kanun'un 15. maddesinin 2. fıkrasının (d) Bendinde uyarınca, korunan kişiler hakkında ŞÖNİM tarafından hâkimin isteği üzerine; kişinin geçmişi, ailesi, çevresi, eğitimi, kişisel, sosyal, ekonomik ve psikolojik durumu hakkında ayrıntılı sosyal araştırma raporu hazırlanabilmektedir.¹²

Benzer şekilde ŞÖNİM'in şiddet uygulayan hakkında da aynı maddenin 3. fıkrasının (a) Bendi uyarınca hâkimin isteği üzerine; kişinin geçmişi, ailesi, çevresi, eğitimi, kişisel, sosyal, ekonomik ve psikolojik durumu ile diğer kişiler ve toplum açısından taşıdığı risk hakkında ayrıntılı sosyal araştırma raporu hazırlayıp sunma görevi bulunmaktadır.

Uygulamada, ihbar veya şikâyet sonucunda vaka ile ilgili gerekli risk değerlendirmesi yapılarak alınması gereken acil tedbirler alındıktan sonra, 6284 Sayılı Kanun'un 15. maddesi kapsamında ŞÖNİM'den sosyal araştırma raporları hazırlanması istenebilmekte, ŞÖNİM tarafından da re`sen rapor hazırlanarak mahkemeden tedbirin değiştirilmesi, ek tedbir kararı verilmesi, tedbirin kaldırılması veya uzatılması gibi taleplerde bulunulabilmektedir.

Böylece ŞÖNİM tarafından 6284 Sayılı Kanun kapsamında şiddetin önlenmesi ve verilen tedbir kararlarının etkin şekilde uygulanmasının izlenmesi bakımından verilecek destek hizmetleri kapsamında, vaka ile uyumlu şekilde tedbirlerin talep edilebilmesi de mümkün hale gelebilmektedir. Tedbir mahkemesi hâkimlerine yönelik olarak özellikle nitelikli ve tekrarlanan şiddet vakalarında taraflar hakkında ŞÖNİM'den sosyal araştırma raporları istenmesi konusunda farkındalık artırıcı faaliyetler yürütülmektedir. Hazırlanan raporlar sayesinde alınması gereken tedbirler ortaya konulabilmekte, ailede korunması gereken başka yaşlı, engelli veya çocuk olup olmadığı da tespit edilerek alınması gereken tedbirler ilgili kurumlarla koordinasyon halinde alınabilmektedir.

¹² 6284 Sayılı Kanun

Koordinasyon Toplantıları

Vali ve kaymakamlar başkanlığında Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri koordinesinde her il ve ilçede belirli aralıklarla “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon, İzleme ve Değerlendirme Toplantıları” gerçekleştirilmekte olup kadına yönelik şiddet alanında çalışan ilgili kurum temsilcilerinin yanı sıra cumhuriyet savcılığı ve tedbir hâkimlerinin de toplantılara katılımları sağlanarak katkıda bulunulmasını temin etmeye yönelik farkındalık artırıcı çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

Koordinasyon toplantıları aracılığıyla sahada ilgili birimler bir araya gelerek sorunları ve çözümleri birlikte belirleyerek daha etkili adımlar atabilmektedir.

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri

Adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlükleri ilk olarak 2019 yılında Adana, Eskişehir, İstanbul Anadolu, İzmir, Malatya, Rize ve Samsun olmak üzere yedi pilot adliyede faaliyete geçirilerek adli yargı sistemi içerisindeki yerini almıştır. 24/10/2019 tarihli ve 30928 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 7188 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun hükümleri doğrultusunda ise; daha önce aile, çocuk ve çocuk ağır ceza mahkemelerinde çalışan uzmanların bu mahkemelerle bağlantıları kesilerek adliyeler bünyesine atanmaları sağlanmış, 63 Sayılı Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kurulan adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlüklerinde görevlendirilmelerine yasal dayanak sağlanmıştır.¹³

Bu kapsamda, suç mağdurlarını etkin şekilde bilgilendirmek ve hizmet alabilecekleri kurumlara yönlendirmek, işlenen suç sonrasında mağdurlara destek olmak, kırılğan gruba dâhil suç mağdurlarına adli süreçte psiko-sosyal destek hizmeti sunmak ve özellikle mağdurların ikincil mağduriyetlerinin önlenmesine yönelik çalışmalar yapmak üzere 161 adliyede adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlükleri faaliyet göstermektedir.¹⁴ Müdürlüklerde hali hazırda 1.208 uzman görev yapmakta olup uzman sayısının artırılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlükleri bünyesinde 5 büro faaliyet göstermekte olup bu bürolar; bilgilendirme ve yönlendirme bürosu, kırılğan grup destek bürosu, ceza yargılaması destek bürosu, hukuk yargılaması destek bürosu ve adli yardım hizmetleri bürosundan oluşmaktadır.

¹³ <https://magdur.adalet.gov.tr/Home//SayfaDetay/adm-nedir>

¹⁴ <https://magdur.adalet.gov.tr>

Ceza yargılaması destek bürosu, hukuk yargılaması destek bürosu ve kırılğan grup destek bürosunda, adli destek görevlileri tarafından psiko-sosyal destek hizmetleri sunulmaktadır.

Ceza yargılaması destek bürosu tarafından sunulan hizmetlerle; daha önce sadece çocuk ve çocuk ağır ceza mahkemelerine yönelik sağlanan uzman desteği cumhuriyet başsavcılıklarını ve tüm ceza mahkemelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Cumhuriyet başsavcılıklarının ve ceza mahkemelerinin sosyal inceleme raporu düzenlenmesi, ifade esnasında uzman görevlendirilmesi gibi talepleri bu büroda görev yapan uzmanlar aracılığıyla karşılanmaktadır. Bu sayede ceza yargılaması sürecinin tamamında uzmanlardan etkin şekilde yararlanılmakta, mağdurların ikincil mağduriyetlerinin önlenmesinin yanı sıra uzmanın bilgi, beceri ve tecrübesinin adli sürece dâhil edilmesiyle delil kalitesinin artırılması sağlanmış olmaktadır.

Hukuk yargılaması destek bürosunda ise daha önce sadece aile mahkemelerine yönelik sağlanan uzman desteği, ihtiyaç duyan tüm hukuk mahkemelerini kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Kurulan müdürlükler sayesinde özellikle aile mahkemesi olmayan yerlerde aile mahkemesi sıfatıyla yargılama yapan asliye hukuk mahkemelerinin de uzman desteğinden etkin şekilde faydalanması sağlanmaktadır. Bu büroda görev yapan uzmanlar tarafından boşanma, velayet, kişisel ilişki tesisi gibi davalarda taraflarla ve çocuklarla görüşmeler gerçekleştirilmekte ve çocuğun üstün yararı göz önünde bulundurularak sosyal inceleme raporu düzenlenmekte, tanık olarak dinlenilmesi esnasında çocuğa destek olunmaktadır. Bu şekilde ihtiyaca göre taraflara ve çocuklara psiko-sosyal destek sunulmaktadır.

Kırılğan grup destek bürosu, hizmet sunumunda uzmanın inisiyatif aldığı, bireysel değerlendirme, adli destek planı ve vaka yönetimi gibi önceki uygulamada yer almayan yeni hizmet ve kavramları adli sürece katan bürodur. Uzmanlar tarafından yapılan bireysel değerlendirme sonucunda kırılğan gruba girdiği tespit edilen mağdurlara yönelik hizmetlerin sistematik bir şekilde ve zamanında sunulabilmesi için gerekli planlama, uygulama, izleme ve koordinasyon işlemlerinin tek bir adli destek görevlisi tarafından etkin şekilde yürütülebilmesi amacıyla vaka yönetimi uygulanmaktadır. Bireysel değerlendirme sürecinden sonra kırılğan gruba girdiği tespit edilen mağdurlar hakkında, alınması gereken tedbirler ve sunulması gereken hizmetlere ilişkin önerilerin yer aldığı adli destek planı, adli destek görevlileri tarafından hazırlanarak ilgili cumhuriyet başsavcılığı ya da mahkemeye sunulmaktadır.

Bilgilendirme ve yönlendirme bürosu tarafından da suç mağdurlarını etkin şekilde bilgilendirmek ve hizmet alabilecekleri kurumlara yönlendirmeye yönelik hizmetler sunulmaktadır.

Son olarak adli yardım hizmetleri bürosu tarafından adli yardıma ihtiyaç duyan kişilere talepleri halinde ilgili bilgi ve belgelerin toplanmasında yardımcı olunarak adli yardım hizmetlerine yönlendirilmeleri sağlanmaktadır.

Adli Görüşme Odaları

Adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlüklerine bağlı olarak faaliyet göstermek üzere adliyelerde Adli Görüşme Odaları (AGO) kurulmuştur. Özel ortamlarda ifade ve beyanlarının alınması gerektiği veya fail ile yüz yüze gelmesinde sakınca bulunduğu değerlendirilen, mağdur, tanık ve suça sürüklenen çocukların, cinsel suç ve aile içi şiddet suçu mağdurları ile insan ticareti mağdurları gibi kırılğan gruba dâhil mağdurların ifade ve beyanlarının alınması ile maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamak üzere hali hazırda ülke genelinde 81 il, 139 adliyede 144 Adli Görüşme Odası (AGO) faaliyet göstermektedir.¹⁵

Özellikle cinsel saldırı ve cinsel istismar gibi hassas soruşturma ve kovuşturmalarda mağdurun, sanıkla yüz yüze getirilmemesi ve ikincil örselenmesinin önüne geçilebilmesi kadar kolluk kuvvetleri, sağlık kurumları ve adli merciler tarafından ayrı ayrı değerlendirilerek bu süreçte yaşadıklarını defalarca dile getirmek zorunda bırakılmaması da önem arz etmektedir.

Bu yönde yapılan çalışmalar neticesinde, 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun "Mağdur ile şikâyetçinin dinlenmesi" kenar başlıklı 236. maddesine eklenen fıkralar ile adli görüşme odalarına işaret edilmiş ve bazı durumlarda bu uygulamalara gidilmesi zorunlu kılınmıştır.

Bunun yanı sıra 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 236. maddesine eklenen 4. fıkra uyarınca adli görüşme odalarında dinlenmesi kanunen zorunlu olmamakla birlikte cumhuriyet savcısı veya hâkim tarafından ifade ve beyanının özel ortamda alınması gerektiği ya da şüpheli veya sanıkla yüz yüze getirilmesinde sakınca bulunduğu değerlendirilen mağdurların da adli görüşme odalarında dinlenmesini sağlamak üzere uygulayıcılar nezdinde farkındalık faaliyetleri ve bu kapsamda adli görüşme odalarının yaygınlaştırılması yönündeki çalışmalar da devam etmektedir. Adli görüşme odaları bekleme, görüşme ve gözlem odası olmak üzere üç ayrı odadan oluşmaktadır.

Bekleme odası, özel ortamlarda ifade ve beyanlarının alınması gerektiği veya fail ile yüz yüze gelmesinde sakınca bulunduğu değerlendirilen, öncelikli olarak mağdur, tanık ve suça sürüklenen çocukların, cinsel suç ve aile içi şiddet suçu mağdurları ile diğer kırılğan

¹⁵ <https://magdur.adalet.gov.tr/Home//SayfaDetay/agonedir>

gruba mensup mağdurların ifade ve beyan alma işlemleri öncesinde beklemeleri gereken durumlarda kendilerine uygun şekilde hazırlanmış olan odadır.

Görüşme odası, içerisinde sadece adli görüşmecinin ve ifade veya beyan verecek olan kişinin bulunduğu, cumhuriyet savcısı, hâkim, avukat ya da diğer ilgililer tarafından, görüşme yapılan kişiye anlayabileceği şekilde sorulmak üzere adli görüşmeciye kulaklık vasıtasıyla iletilen soruların adli görüşmeci tarafından sorulduğu, cevapların alındığı ve yapılan bu işlemin yüksek çözünürlüklü kamera ile kayıt altına alındığı odadır. Bu sayede mağdurun ifade sırasında yüz ve mimikleri de rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

Gözlem odası, cumhuriyet savcısı, avukat, zabıt kâtibi gibi ilgililerin görüşme odasında yapılan görüşmeyi izledikleri, mikrofon ve kulaklık aracılığıyla adli görüşmeciye, sorulmasını istedikleri soruları ilettikleri odadır. Bunun yanında Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi (SEGBİS) aracılığıyla duruşma salonundan da bağlantı yapılarak görüşme odasında bulunan uzmana görüşme yapılacak kişiye iletmek üzere sorular sorulabilmektedir.

Boşanan Eşe Karşı İşlenen Suçların Cezada Artırım Nedeni Olarak Düzenlenmesi

Aile içi ve kadına yönelik şiddet suçlarında sıklıkla karşılaşılan bir durum şiddet eylemlerinin boşanan eşe karşı işlenmesiydi. Ancak Türk Ceza Kanunu'nda cezayı artıran nedenler arasında boşanan eş kapsam dışında kalmaktaydı.

Bu kapsamda kanuni bir eksiklik olduğu değerlendirilerek söz konusu husus 2 Mart 2021 tarihinde kamuoyuna açıklanan İnsan Hakları Eylem Planı'nda da "eşe karşı işlenen suçlarla ilgili kanunda öngörülen cezayı artıran sebeplerin, boşanmış eşi de kapsayacak şekilde genişletilmesi" şeklinde yer bulmuştur.¹⁶

Söz konusu faaliyet doğrultusunda 14 Temmuz 2021 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 7331 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla yapılan değişiklik sonucunda; 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 82. maddesinde düzenlenen kasten öldürme, 86. maddesinde düzenlenen kasten yaralama, 96. maddesinde düzenlenen eziyet ve 109. maddesinde düzenlenen kişiyi hürriyetinden yoksun kılma suçlarının fail tarafından boşandığı eşine karşı işlenmesi hali cezayı artıran nitelikli haller arasında sayılmıştır. Böylece anılan suçların boşanan eşe karşı işlenmesi haline daha ağır cezalar öngörülerek cezanın caydırıcılık unsurundan faydalanılması amaçlanmıştır.¹⁷

16 <https://insanhaklarieylemplani.adalet.gov.tr/resimler/eylemplani.pdf>

17 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210714-8.htm>

Mağdura Yaklaşım Kılavuzu

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı olarak suç mağdurlarına hizmet sunan başta kolluk, sağlık ve yargı çalışanları olmak üzere, uygulayıcıların bir rehber olarak kullanmaları amacıyla Mağdura Yaklaşım Kılavuzu hazırlanmıştır. Bu kılavuz, suç mağdurlarına yönelik temel yaklaşım standartlarını ve ilkelerini tek bir belgede toplamayı, suç mağdurları ile temas halinde olan hizmet sağlayıcılara uygulamalarında yol göstermeyi, mağdurların haklarına saygılı ve duyarlı bir yaklaşım sergilemelerine destek vermeyi hedeflemektedir.¹⁸

Bilgilendirici Faaliyetler

Başkanlığımızca suç mağdurlarının bilgilendirilmesine yönelik yürütülen çalışmalar kapsamında mağdurların sahip oldukları haklar ile kendilerine sunulan hizmetlere dair bilgilerin yer aldığı bir internet sitesi hazırlanmıştır. Suç mağdurları kolay erişilebilir, sade ve anlaşılır bir şekilde tasarlanan, Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde erişime açılan "magdurbilgi.adalet.gov.tr" alan adıyla hizmet sunan internet sitesini ziyaret ettiklerinde yaşadıkları mağduriyet türüne göre hangi haklara sahip olduklarını, hangi hizmeti hangi kurumlardan alabileceklerini ve bunun için nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini kolaylıkla öğrenebilmektedirler.¹⁹

Suç mağdurlarının adli süreç hakkında bilgilendirilmeleri amacıyla bazı temel haklar ile suç türleri hakkındaki bilgilerin yer aldığı broşürler (adli yardım nedir, katılma nedir, mağdur kimdir, uzlaşma nedir, şikâyet nedir, tanık kimdir, suç mağduru çocuk kimdir, tazminat nedir) hazırlanmış olup fiziki ve dijital ortamda erişime açılmıştır.

¹⁸ <https://magdur.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/magdura-yaklasim-kilavuzu>

¹⁹ <https://magdur.adalet.gov.tr>

SONUÇ

Aile içi ve kadına yönelik şiddetle mücadele çok yönlü olarak yürütülmesi gereken, bu kapsamda da ilgili tüm kurumlarla işbirliği halinde, uygulayıcıların ve toplumsal desteğin de sağlanması suretiyle ele alınması gereken bir konudur.

Bu bağlamda aile içi ve kadına yönelik şiddet mağdurlarının adalete erişimlerinin güçlendirilmesi, tekrarlanan şiddet eylemlerinden ve ikincil örselenmelerinden korunmalarına yönelik olarak ilgili diğer kurumlarla işbirliği halinde adli ve idari tüm tedbirlerin alınması, bu yönde adımlar atılırken de uygulamanın takibine ve verilere dayanan hizmetler sunulmaya devam edilecektir.

8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nün, şiddetle anılmadığı, kadın-erkek eşitliği, kadın hakları ve kadının toplumda hak ettiği yerine yakışır şekilde temsili konularının ele alındığı daha güzel günlerde kutlanması dileğiyle, hepinize dinlediğiniz için teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

<https://www.mevzuat.gov.tr>

<https://www.resmigazete.gov.tr>

<https://magdur.adalet.gov.tr>

<https://insanhaklariylemplani.adalet.gov.tr>

<https://www.icisleri.gov.tr>

<https://cigm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/genelgeler17022020044512>

hsk.gov.tr



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

İKİNCİ OTURUM

(KARTEPE SALONU

EŞ ZAMANLI OTURUM)



“KADIN HAKLARININ KORUNMASINDA DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ”

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Esra Gül DARDAĞAN KİBAR

Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi

KONUŞMACILAR

Dr. Öğr. Üyesi Semih YUMAK - *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

“Türk İnfaz Hukukunda Kadın Hükümlü ve Tutuklulara Ayrıcalıklı Uygulamalar”

Dr. Öğr. Üyesi Duygu MERKİ ÇOKSEZEN - *Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

“Mağdur Hakları ve Suç Mağdurlarının Desteklenmesi Bağlamında Suç Mağduru Kadın”

Dr. Öğr. Üyesi Fulya EROĞLU - *Altınbaş Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

“Kadına Karşı Şiddetle Mücadelede Cezai Yaptırımların Caydırıcı Etkisi ve Türk Ceza Hukuku Uygulaması”

TÜRK İNFAZ HUKUKUNDA KADIN HÜKÜMLÜ VE TUTUKLULARA AYRICALIKLI UYGULAMALAR

Dr. iur. Semih YUMAK, LL.M.Crim.*

ÖZ

Günümüz infaz hukukunda hükümlüler infazın konusu olmaktan ziyade öznesi haline gelmiştir. İnfaz hukuku, insan haklarındaki kazanımlar ile birlikte, ceza hukuku bilimleri arasında insanilik (hümanizm) ilkesinin zirve yaptığı bir bilim dalı olarak yerini almıştır. İnfaz hukuku, fiilden çok failden esas alındığı ve infazın da bireyselleştirildiği bir ceza hukuku bilimleri olarak ilerlemektedir. İnfaz hukukunda, bu gelişmelere paralel olarak, kadın hükümlü ve tutuklular için ayrıcalıklı uygulamalara gidildiği gözlemlenmektedir. Örneğin özel infaz usullerinden biri olan konutta infaz için infaz hukukumuzda kadın hükümlüler için yaş sınırı aranmazken, erkek hükümlüler için bu usul, ağır bir hastalık ya da engellilik dışında, en az 65 yaşının doldurulmuş olması şartına bağlanmıştır. İşte bu çalışmada, cinsiyete dayalı ayrıcalıklı uygulamaların eşitlik ilkesi karşısında nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususunda açıklamalarda bulunulacaktır. Çalışma bu haliyle ayrıca kadının infaz hukukundaki yeri ve önemi konusunu da gündeme getirmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnfaz hukuku, İnfaz, Kadın, Eşitlik, Ayrımcılık.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi, E-posta: semihyu@hotmail.com. ORCID NO: 0000-0002-2086-4522.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ: İNFAZ HUKUKU BİLİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

İnfaz hukukunda ayrıcalıklı uygulamaları görmeden önce bu hukuk dalının özelliklerini, amacını, yapısını ve ilkelerini ortaya koymak, konunun daha anlaşılır olmasına hizmet edecektir.

I. BİLİMSEL YAPISI

Bilimden bahsedebilmek için, bahsi geçen bilgiler topluluğunun belli başlı ilkeler etrafında kendine has metodu ve sistematığı ile bir bütün haline getirilmesi şarttır (Binder, 1925: 840 vd. Aktaran: Engisch, 1957: 173). İnfaz hukukuna genel bir bakış yapıldığında görülecektir ki, bu disipline ait bilgilerin infaz hukukunun kendi ilke ve esasları çerçevesinde sunulmakta ve de infaz hukuku normlarının bu ilke ve esaslar doğrultusunda tatbik edilmektedir. İnfaz hukukunun kimliği, yani cezanın infazında izlenecek ilkeler ve kurallar, 13.12.2004 tarihli ve 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun`da (CGTİHK) belirtilmiştir. Bu kanunda infaz hukukunun benimsediği ilkelere ve kurumlara yer verilmiştir. Dolayısıyla infaz hukukunun kendine has bilimsel yapısından bahsedilmesi gerekir (Demirbaş, 2008: 36; Yumak, 2014: 420; Yumak, 2021: 401-402).

Önceden meşru organlar ile kabul edilen ve yürürlüğe giren, bu kuralların uygulama şartlarını ortaya koyan bir disiplinden söz ediliyorsa, yani kurallara öncelik verilmesi söz konusu ise, bu noktada norm biliminden bahsedilecektir. İnfaz hukuku bilimi bu bağlamda bir norm bilimidir. Norm biliminin en önemli özelliği ise, kuralların daha uygulanmadan önce belirli olmasıdır. Böylelikle hukuk devleti ilkesinde keyfiliğe yer bırakılmamış olacaktır ve norm biliminin tasarladığı düşünsel sistem muhafaza edilecektir.

Sonuç olarak, infaz hukuku ceza hukuku bilimleri içerisinde yer alan özerk bir bilim dalıdır (Yumak, 2021: 397-402).¹

1 Aksi bir görüşe göre, ceza infaz hukuku yaptırım öğretisini tekrar etmekten öteye gitmemektedir; dolayısıyla bu disiplinin özerk olduğundan bahsedilemez ve infaz hukuku altında bir ders açılmasına da gerek yoktur. Bkz. (Özgenç, 2016: 41). Yazımızda da gerçekleştirdiğimiz üzere bu görüşe katılmak mümkün değildir.

II. İNFAZ HUKUKUNUN TEMEL ÖNERMESİ

Bir bilim dalının temel önermesi, o bilim dalının amacını, yani hedeflediği hususları kapsar. Hukuk biliminde bu mesele ilke ve esaslardan çıkarılmaktadır. Bu ilke ve esaslar doğrultusunda ceza infaz hukukunun amacını kısaca ceza teorilerinin, yani ceza ile izlenmek istenen amacın tatbik edilmesi olarak belirtebiliriz (Yumak, 2021: 403).²

Türk ceza hukuku yaptırım öğretisinde karma ceza teorisi benimsenmiştir (Özbek, 2021: 94; Yumak, 2021: 403). Buna göre:

- Bozulan hukuk düzeninin korunması => Pozitif genel önleme.
- Suç işleyecek olanlara gözdağı verilmesi => Negatif genel önleme.
- Mahkûmun topluma yeniden dâhil olması yolunu hazırlamak => Pozitif özel önleme.
- Mahkûmun bir daha suç işlemeyecek şekilde iyileştirilmesi => Negatif özel önleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. İNFAZ HUKUKUNUN AMACI

Bu bilim dalının temel önermesini ortaya koyduktan sonra asıl hedefin neyi öncelediğini ortaya koymak gerekir.

İnfaz hukukunda pozitif özel önleme öncelenmektedir. Yani hükümlünün ıslah edilerek topluma suç işlemeyecek şekilde dahil edilmesi esas amaç olarak karşımıza çıkmaktadır (Laubenthal, 2019: 111 vd.; Demirbaş, 2008: 37; Yumak, 2014: 421).³

IV. İNFAZ REJİMİ

İnfaz rejimi, infaz kurumu personelinin özgürlüğü bağlayıcı cezanın infazında nasıl bir tutum takılması gerektiği ve infazın gidişatının bu tutum ile birlikte yönlendirilmesi meselesidir.

2 2 CGTİHK.m.3 şu şekildedir: "Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazı ile ulaşılmak istenilen temel amaç, öncelikle genel ve özel önlemeyi sağlamak, bu maksatla hükümlünün yeniden suç işlemesini engelleyici etkenleri güçlendirmek, toplumu suça karşı korumak, hükümlünün; yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, üretken ve kanunlara, nizamla ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmaktır."

3 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un "infazda temel amaç" başlıklı 3. maddesi şöyledir: "Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazı ile ulaşılmak istenilen temel amaç, öncelikle genel ve özel önlemeyi sağlamak, bu maksatla hükümlünün yeniden suç işlemesini engelleyici etkenleri güçlendirmek, toplumu suça karşı korumak, hükümlünün; yeniden sosyalleşmesini teşvik etmek, üretken ve kanunlara, nizamla ve toplumsal kurallara saygılı, sorumluluk taşıyan bir yaşam biçimine uyumunu kolaylaştırmaktır."

İnfaz kurumunda personelin güvenlik, düzen, bakım ve adalet görevlerinin yerine getirilmesiyle hükümlünün topluma suç işlemeyecek şekilde yeniden dahil edilmesi, infaz rejimi olarak adlandırılabilir (Demirbaş, 2008: 207 vd.; Özbek, 2021: 189 vd.).

V. İNFAZ HUKUKUNDA TEMEL İLKELER

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, hukuk bilimleri ilkeler ve esaslar çerçevesinde kurallarını tatbik eder ve gelişim gösterir. Bu gelişim neticesinde ortaya o hukuk bilimine mahsus bir anlayış (sistem) gelişir. Bu sistem kavranmadıkça, o hukuk dalının kurumlarının açıklaması zorlaşacaktır. Çünkü bu hukuk kurumları bir anlayışın ürünüdür. O anlayış, temel ilkelere ve kanun koyucunun amacından beslenmektedir.

İnfaz hukukunun temel kanununa, yani 5275 Sayılı CGTİHK'ye baktığımızda eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı karşımıza infazda temel ilke olarak çıkmaktadır.⁴ Fakat bunun haricinde infaz hukukunun başka ilke ve esasları da mevcuttur. Bunlara kısaca göz atacak olursak şu ilkeler karşımıza çıkmaktadır:

IV. ANAYASAL İLKELER

A. Hukuk Devleti İlkesi

İnsanın odak noktası yapıldığı ve böylelikle insan haklarına saygılı ve anayasal ilkeler etrafında şekillenen devlete hukuk devleti denir.⁵ İnfaz hukukunun odak noktasında hapis cezaları ve bu cezaların nasıl ve ne şekilde infaz edileceği yer aldığından, hukuk devleti ilkesinin infaz hukuku için önemi ayrıdır. Çünkü hapis cezası temel hak ve özgürlüklere ağır müdahaleler içerir. Bu müdahalenin hukuk devletinin öngördüğü sınırlar dâhilinde yürütülmesi, kuralların ve güvencelerin sadece yazıda kalmayıp hayata geçirilmesi, mahkûmların hak arama özgürlüğü ve kanun yolu güvencesi infaz hukuku için önem arz etmektedir (Demirbaş, 2008: 47-48; Özbek, 2021: 64-65).

4 CGTİHK m. 2 infazda temel ilke başlığı altında şu şekil kaleme alınmıştır: "Madde 2- (1) Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazına ilişkin kurallar hükümlülerin ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, doğum, felsefi inanç, millî veya sosyal köken ve siyasî veya diğer fikir yahut düşünceleri ile ekonomik güçleri ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım yapılmaksızın ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınmaksızın uygulanır. (2) Ceza ve güvenlik tedbirlerinin infazında zalimane, insanlık dışı, aşağılayıcı ve onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz."

5 Anayasa Mahkemesi hukuk devletini "eylem ve işlemleri hukuka uygun, insan haklarına saygılı, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren, anayasaya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, anayasa ve kanunlarla kendini bağlı sayan, yargı denetimine açık olan devlettir" şeklinde tanımlamaktadır. Bkz. AYM 2018/153 E., 2018/119 K., 27.12.2018.

B. İnsan Onurunun Dokunulmazlığı İlkesi

Hukuk devletinde insan onuru, haysiyeti ve şerefi mutlak olarak koruma altındadır. Hukuk düzeni kişilerin bu haklarından feragatine cevaz vermez. Bu anlayışın infaz hukukuna yansımaları anayasa madde 17 fıkra 3'te açıkça dile getirilmiştir. Buna göre, *"kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz."*

C. Eşitlik İlkesi

Hukuk devletinde keyfiliğe yer olmadığından ve hukuk kurumları önceden meşru vasıtalar eliyle yürürlüğe giren kurallar üzerinden işletildiğinden, kişiler kanun önünde eşit muamele görmelidirler. Kimseye dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrıcalık tanınmamalıdır (AY m. 10).⁶ Bu ve bunun benzeri anayasal ilkeler, 1982 Anayasası'nın 11. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Bunun sonucunda da kamu erki, kamu kurum ve kuruluşları, iş ve işlemlerinde bu ilkeyi gözetmekle yükümlü kılınmıştır (Ulucan, 2014: 371-372).

Yukarıda da zikredildiği üzere, infaz kanunu eşitlik ilkesini m. 2'de temel ilke olarak düzenlemiştir. Böylelikle bu ilkeye ne kadar önem verildiği, bu ilkenin kanunun başında zikredilerek vurgulanmak istediği ortadadır.

Eşitlik ilkesi her ne kadar kanunlarda düzenlenmiş olsa da, uygulanması somut olaya göre farklılık gösterebilmektedir (Ulucan, 2014: 369).

Ceza adaleti, herkese eşit işlem konusunda farklı bakış açıları ihtiva etmektedir. Bu konu ceza adaleti sistemi ile yakından ilgilidir. 3 sütunlu ceza adaleti teorisine göre suç birinci basamağı, suçun karşılığı olan ceza ikinci basamağı ve tayin edilen cezanın infazı ise üçüncü ve son basamağı oluşturmaktadır. Suç basamağında failin ceza hukuku, ceza basamağında hem failin hem de failin ceza hukuku, infaz basamağında fail odaklı ceza hukuku anlayışı hâkimdir.⁷ Ceza infaz hukukunda bireyselleştirme esas olduğundan

6 Anayasa'mızın kanun önünde eşitlik başlıklı 10. maddesi şu şekil düzenlenmiştir: *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. (Ek fıkra: 7/5/2004-5170/1 md.) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. (Ek cümle: 7/5/2010-5982/1 md.) Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz. (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.) Çocuklar, yaşlılar, özürllüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde (...) kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar."*

7 Burada kullanılan ceza hukuku tabiri geniş anlamda kullanılmıştır. Böylelikle kavram sadece maddi ceza hukuku anlamına gelmemektedir.

cinsiyete, yaşa ve suç türüne göre farklı düzenlemelere gidileceği, her hükümlüye eşit şartlarda infaz rejimi ve olanakları sunulmayacağı doğaldır.

D. Sosyal Devlet İlkesi

Burada devletin bireyi koruyucu görevi gündeme getirilmektedir. Hükümlünün de insan olduğu ve hem infaz kurumunda hem de salıverilme sonrası maddi zorluklar yaşayan hükümlülere sosyal adalet ve yardım düşünceleriyle destek olunması esastır (Demirbaş, 2008: 48). Örnek vermek gerekirse salıverilme sonrası yardım ve izleme kurumlarının hükümlü için iş bulmada yardımcı olması verilebilir. Nitekim kamu kurum ve kuruluşlarında eski hükümlü istihdamı belirli şartlar altında zorunludur. Bu zorunluluk, sosyal devlet ilkesinin infaz hukukuna yansımından ileri gelmektedir.

VII. CEZA POLİTİKASI İLKELERİ

A. Önleme İlkesi

Ceza ile izlenen amacın infazın temel önermesini ortaya koyduğu yukarıda belirtilmiştir. Önleme amacının ilkesel yansıması, infaz hukukunun ceza politikası ilkeleri arasında yer almaktadır (Demirbaş, 2008: 49).

B. Kusurla Orantılı Ceza İlkesi

Yaptırım öğretisinde cezanın bireyselleşmesi esastır. Nitekim bu husus TCK m.63`te belirtilmiştir. Fiilin sahibi failin kusurundan fazla cezaya hükmedilemez. Bu ilkenin infaz hukukuna yansıması ise şudur: Verilen cezadan daha başka elem ve ıstırap infazda söz konusu olamaz.

VIII. İNFAZA İLİŞKİN İLKELER

A. İnfazın Kanuniliği İlkesi

Diğer ceza hukuku bilimi dalları gibi, infaz hukuku temel meselelerinin kanunla düzenlenmesi esasına infazın kanuniliği ilkesi denmektedir (Özbek, 2021: 69). Temel hak ve özgürlüklere müdahale yahut kısıtlamaların yönetmelik gibi ikincil mevzuatla düzenlenmesi, hukuk devleti ve kanunilik ilkelerinin ihlali anlamına gelebilecektir.

B. İnfazın Kesinleşmesi İlkesi (İnfazın Koşulu)

İnfazın koşulu da denilen bu ilkeye göre, cezalar mahkûmiyet hükümleri kesinleşmedikçe infaz olunamayacaktır (CGTİHK m.4).

C. İnfazın Kesintisizliği İlkesi

Ceza kararını veren mahkemenin, kesinleşen ve yerine getirilmesi gereken hükmü derhal⁸ cumhuriyet başsavcılığına göndermesi esasına infazın kesintisizliği denir (CGTİHK m.5).

D. Gizlilikten Kaçınma İlkesi

Özellikle de genel önleme amacı doğrultusunda ve insanlık dışı uygulamaların teminatı olması hususları nazarında hapis cezası, toplumun bildiği bir yerde ve önceden belirlenen esaslara göre infaz edilmelidir. Bu ilkeye gizlilikten kaçınma ilkesi denilmektedir (Özbek, 2021: 71).

E. İnsanca İnfaz İlkesi

Ceza infaz hukuku, insanilik ilkesinin zirve yaptığı bir ceza hukuku bilimleri alt dalıdır (Jeschek ve Weigend, 1996: 28). Hükümlünün sistemde bir obje olarak değil, süje olarak yer aldığı bir hukuk dalıdır (Demirbaş, 2008: 38-41). Bundan dolayı insanlık dışı muamele yasağı ve insan onurunun üstünlüğü esastır. Bu esaslar ışığında infaz hukukunun insanilik boyutu ve insanca infaz ilkesi gündeme getirilmektedir.

F. İnfazın Bireyselleştirilmesi İlkesi

Ceza adaleti sisteminde failin ceza hukukunun tatbik edildiği bir alan olan infaz hukuku, infazın bireyselleştirilmesi ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Bireyselleştirilmiş iyileştirme programlarının ve infaz planlamasının yapılması, bu ilkenin sonuçlarıdır (CGTİHK m.23, 73, 74).

Bu ilke, aydınlanma sonrası insana verilen değerlerin infaz hukukuna yansması olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca infazın öncelikli amacının yerine getirilmesinin de bir ön koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır.

IX. TÜRK İNFAZ HUKUKUNDA KADIN LEHİNE AYRICALIKLI UYGULAMALAR

Bu ana bölümde yürürlükteki infaz hukukumuzun temel kanunu esas alınarak, kadın lehine olan ayrıcalıklı uygulamalar tespit edilecektir. Bu kuralların meşruluğu ve yorumlanması meselesi ise bir sonraki ana başlıkta ele alınacaktır. Bu bölümde sadece ayrıcalıklı uygulamaların tespiti ve kısa açıklaması ile yetinilecektir.

⁸ Meri mevzuatta bu sürenin sınırı belirtilmemiştir. Uygulamada içtihat ile bu sürenin en geç bir hafta olarak uygulanması kabul edilmiştir.

A. Kadın Hükümlü Lehine Ayrıcalıklı Uygulamalar

1. Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumu (CGTİHK m.10)

Türk Ceza İnfaz Hukuku'nda ceza infaz kurumları, kapalı ceza infaz kurumları, açık ceza infaz kurumları ve çocuk eğitimevleri şeklinde üç çeşit olarak öngörülmüştür. Ceza infaz kurumları tarihsel gelişiminde erkek odaklı bir düşüncede gelişim göstermiştir (Demirbaş, 2008: 362; Aksoy Retornaz, 2020: 260).

Kadınların kendine has ihtiyaçları ve güvenlik, düzen sebepleri doğrultusunda sırf kadınların yer aldığı ceza infaz kurumları inşa edilmelidir. Kanun koyucu bu ihtiyaca binaen CGTİHK m.10'da kadın hükümlülerinin hapis cezalarının iç güvenliği kadın personeli tarafından sağlanan kapalı ceza infaz kurumlarında infaz edilmesi esasını kabul etmiştir. Görüldüğü üzere, infaz ve koruma memuru personeli harici personel erkek olabilecektir.

Ülkemizde ve dünyada kadın kapalı ceza infaz kurumları çok sınırlı sayıdadır.⁹ Bu sebepten ötürü kadın mahkûmların hapis cezaları genelde, ceza infaz kurumlarının erkek hükümlülerin kaldığı bölümlerle bağlantısı olmayan bölümlerinde infaz edilmektedir (Demirbaş, 2008: 362; Laubenthal, 2019: 581; CGTİHK m. 10/2).¹⁰ Kadınların genelde suç işleme eğilimi düşük olduğundan yahut işlediği suçların mazur görülebilecek hafif suçlar niteliğinde olduğundan, kadın mahkûmların hapis cezası infazı meselesi önemsenmemiş; infaz geçici çözümlerle yürütülür olmuştur. Geçici olarak öngörülen uygulamalar kalıcı hale getirilmiştir. CGTİHK m.10/2, bu durumun infaz kanununa yansımadır.

İnfaz hukukunda kadını düşünen ve cinsiyete dayalı düzenleme ihtiyacının ilk görüldüğü ayrıcalıklı uygulama olarak değerlendirilebilir. Diğer bir yandan, güvenlik kaygılarının da öncelendiği söylenebilir.

2. Cezanın İnfazının Gebelik veya Doğum Sebebiyle Ertelenmesi (CGTİHK m.16/4)

Temel ilkelerde de altı çizildiği üzere, infazın kesintisiz ve derhal uygulanması kuraldır. Ancak insanilik ilkesinin ve ıslah etme sonucu olarak hapis cezasının infazı bazı koşullar

9 Ülkemizde 01/02/2022 tarihi itibarıyla, 269 kapalı ceza infaz kurumu, 86 müstakil açık ceza infaz kurumu, 4 çocuk eğitimevi, 10 kadın kapalı, 6 kadın Açık, 8 çocuk kapalı ceza infaz kurumu olmak üzere toplam 383 ceza infaz kurumu bulunmakta olup, bu kurumların kapasitesi 270.008 kişiliktir. Bkz. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cik-genel-bilgi> (04.03.2022).

10 İnfaz Kanunu' muzun kadın kapalı ceza infaz kurumları başlıklı 10. maddesi şu şekildedir: "Madde 10- (1) Kadın kapalı ceza infaz kurumları, kadın hükümlülerin hapis cezalarının infaz edildiği Kanunun 8 ve 9 uncu maddelerine göre kurulmuş kurumlardır. Bu kurumlarda iç güvenlik görevlileri kadınlardan oluşturulur. (2) Bu maksatla kurulmuş kurumların ihtiyacı karşılama bakımından yetersiz olması hâlinde, kadın hükümlülerin hapis cezaları diğer kurumların, erkek hükümlülerin kaldığı bölümlerle bağlantısı olmayan bölümlerinde infaz edilir."

altında ertelenebilmektedir.¹¹ İnfazın ertelenmesi, infazı kesintiye uğratmaktadır. Sebebin ortadan kalkması ile birlikte infaz derhal infaz edilebilir hale bürünmektedir.

İnfaz kanunumuzda gebelik veya doğum infazın başlamadan yahut hapis cezasının infazı esnasında infazın geri bırakılması, yani tehir edilmesi için meşru bir neden olarak düzenlenmiştir. Buna göre hapis cezasının infazı, gebe olan veya doğurduğu tarihten itibaren bir yıl altı ay geçmemiş bulunan kadınlar hakkında geri bırakılır. Çocuk ölmüş veya anasından başka birine verilmiş olursa, doğumdan itibaren iki ay geçince ceza infaz olunur (CGTİHK m.16/4). Cezanın infazını takip etmekle görevli olan cumhuriyet başsavcılıkları bu şartlar dâhilinde infazın ertelenmesi kararı verecektir. Kanuni düzenleme görüldüğü üzere takdir hakkını bertaraf edici niteliktedir.¹² Cumhuriyet başsavcılığının olumsuz kararına karşı infaz hâkimliğine şikâyet yoluna gidilebilecektir.

3. Kadının Ayır Gözlem ve Sınıflandırmaya Tabi Tutulması (CGTİHK m.23/1-c)

Ceza infaz kurumlarında hükümlünün iç dünyasını anlamak için gözlem ve sınıflandırma merkezleri kurulmuştur. Alanında uzman kişilerin hükümlüleri tek kişilik odalarda belli bir süre ile gözlem altında tutması ile infazın bireyselleştirilmesi gayesi güdülmektedir. Hükümlüye özgü infazın şekillenmesi için ve bu bağlamda iyileştirme programlarının tayin edilmesi için gözlem ve sınıflandırma önemlidir ve kural olarak gereklidir.

Kanun koyucu tıpkı infaz kurumları çeşidinde olduğu gibi, kadınlar için de ayrı gözlem ve sınıflandırma merkezleri kurulmasını arzu etmiştir. Böylelikle kadın hükümlü kendisini daha rahat ifade edebilecek ve erkek baskısı altında kalmadan hemcinsleri ile birlikte bu merkezlerde gözlemlenebilecektir. Eğer kadın hükümlü kadın kapalı infaz kurumunda bulunmuyorsa, infaz kurumunda kadın hükümlüler için ayrı bir bölüm bu gözlem ve sınıflandırma görevi için tahsil edilecektir (CGTİHK m.23/1-c).

4. Çocuğu Bulunan Kadın Hükümlülerin Hediye Kabul Etmesi (CGTİHK m.69/1)

Hükümlülerin dışarıdan gönderilen hediye kabul etmesi, dış dünya ile kurduğu iletişim araçlarından biridir. Dolayısıyla ıslahı için ve günlük yaşamla olan mevcut bağıni sürdürdürebilmesi için önem arz etmektedir. Nitekim infaz hukukumuzda hükümlünün hediye kabul etme hakkı, günlük yaşamla ilgili haklar bölümünde düzenlenmiştir.

¹¹ Kurumun hükmün ertelenmesi (CMK m.231) ve hapis cezasının ertelenmesi (TCK m.51) ile karıştırılmaması gerekmektedir.

¹² Bu kadın lehine ayrıcalıklı uygulamanın istisnası, aynı maddenin 5. fıkrasında düzenlenmiştir. Buna göre, "Kapalı ceza infaz kurumuna girdikten sonra gebe kalanlardan koşullu salıverilmesine altı yıldan fazla süre kalanlar ile eylem ve tutumları nedeniyle tehlikeli sayılanlar hakkında 4. fıkrada hükümleri uygulanmaz. Bu kişilerin cezasının 4. fıkrada öngörülen kısmı, ceza infaz kurumlarında kendileri için düzenlenen uygun yerlerde infaz olunur."

Hükümlüler her zaman hediye kabul edemezler. Hükümlüler kural olarak iki ayda bir kez, ayrıca dinî bayram, yılbaşı veya kendi doğum günlerinde dışarıdan gönderilen ve kurum güvenliği için tehlikeli olmayan bir hediyeyi kabul etme hakkına sahiptir (CGTİHK m.69/1, cümle 1).

Kanun koyucu bu hak ile ilgili beraberinde çocuğu bulunan kadın hükümlüler lehine ayrıcalıklı düzenlemeye gitmiştir. Buna göre, beraberinde çocuğu bulunan kadın hükümlüler, idare ve gözlem kurulu tarafından alınacak karar doğrultusunda belirtilen zaman dilimi dışında da hediye kabul edebileceklerdir (CGTİHK m.69/1, cümle 2).

5. İnfaz Rejimi Olarak Denetimli Serbestlik (CGTİHK m.105/A/3-a)

Denetimli serbestlik kurumu günümüz ceza adaleti sisteminde sadece infaz basamağında tatbik edilen bir kurum olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ceza adalet sisteminde neredeyse her evrede ve aşamada rol alan bir kurum görüntüsü sergilemektedir. Bu bağlamda doğal sınırlarına ulaşmak üzeredir denilebilir.

İnfaz rejimi olan denetimli serbestlik müessesesi hukukumuzda 2012 tarihinde 5275 Sayılı İnfaz Kanunu'na eklenen m.105/A ile dâhil olmuştur. Hükümlüye koşullu saliverilme süresinin bir kısmını kısıtlı serbestlik altında tamamlama fırsatı verilerek topluma daha hızlı dâhil olma ve hapislihanenin olumsuz etkileri giderilmek istenmektedir.

Açık ceza infaz kurumunda veya çocuk eğitimevinde bulunan yahut açık cezaevine geçme koşullarını kendisinde barındıran ve koşullu saliverilmesine bir yıl veya daha az süre kalan iyi hâlli hükümlülerin talebi hâlinde, cezalarının koşullu saliverilme tarihine kadar olan kısmının denetimli serbestlik tedbiri uygulanmak suretiyle infazına, ceza infaz kurumu idaresince hazırlanan değerlendirme raporu dikkate alınarak, hükmün infazına ilişkin işlemleri yapan cumhuriyet başsavcılığının bulunduğu yer infaz hâkimi tarafından karar verilebilecektir (CGTİHK m.105/A/Fıkra 2 ve 3).

Kanun koyucu burada da çocuğu bulunan kadın hükümlüler lehine ayrıcalıklı uygulama içeren kurallar tayin etmiştir. Buna göre, 0-6 yaş grubunda çocuğu bulunan ve koşullu saliverilmesine 2 yıl veya daha az süre kalan kadın hükümlüler, diğer şartları da taşımaları halinde (açık cezaevi koşulu+iyi halli olma), bu özel infaz usulünden yararlanabileceklerdir.

Görüldüğü üzere standart kural 1 yıl veya daha az süre içerirken, bu husus 0-6 yaş grubunda çocuğu bulunan kadın hükümlüler için 2 yıla çıkarılmıştır.¹³

Son olarak, çocuğu olan kadın hükümlü lehine olan bu kuralların uygulanması, infaz hâkiminin takdirine bırakılmıştır.

6. Özel İnfaz Usulü Olarak Konutta İnfaz (CGTİHK m.110/2-a; m.110/4)

Hukumumuzda kısa süreli diyebileceğimiz hapis cezalarına karşı özel infaz usulleri öngörülmüştür. Bunlar şu şekildedir:

- Hafta sonları infaz (CGTİHK m.110/1-a)
- Geceleri infaz (CGTİHK m.110/1-b)
- Konutta infaz (CGTİHK m.110/2)

Özel infaz usullerinin öngörülmesindeki temel gaye, tıpkı infaz rejimi olan denetimli serbestlik gibi, hükümlünün infaz süresini kısıtlı serbestlik altında tamamlama fırsatı verilerek toplumla daha çabuk bütünleşmesi ve hapisanenin hükümlü üzerinde oluşturacağı olumsuz etkiler giderilmek istenmektedir. İnsanlık ilkesinin ve hükümlüye sorumluluk bilinci aşılması¹⁴ fikirlerinin infaz hukukuna açık bir şekilde yansıdığı seçenek infaz usulleridir.

Kanun koyucu, takdiri infaz hâkiminde bırakmak üzere, iki durumda kadın lehine düzenlemelere gitme kararını vermiştir. Bunlar:

- 1 yıl veya daha az hapis cezası alan kadın hükümlü (CGTİHK m.110/2-a).
- Doğurduğu tarihten itibaren 6 ay geçen ve toplam 3 yıl veya daha az süreli hapis cezasına mahkûm olan ya da adli para cezası infaz sürecinde hapis cezasına çevrilen hükümlü kadınlar (CGTİHK m.110/4).

Birinci özel düzenlemede hükümlü sırf kadın olması hasebiyle konutta infazdan yararlanabilecektir. Erkek hükümlü ise ancak 65 yaşını doldurduğunda kadın hükümlünün yararlandığı bu imkâna kavuşabilme ihtimalini elde edebilecektir.¹⁵

13 İnfaz usulü olarak öngörülen denetimli serbestlik müessesesi aslında hukukumuzda bugüne kadar tam anlamıyla uygulanabilmiş değildir. Çıkarılan geçici maddelerle açık cezaevinde bulunma şartı kaldırılmış, 1 yıllık süre geçici maddelerde erkek hükümlüler için 2, kadın hükümlüler için 3 yıl olacak şekilde tayin edilmiştir. Bu noktada geçici düzenlemeler nedeniyle kurumun asıl amacının perdelendiği, cezaevi nüfusunu azaltıcı işlevi üzerinde yoğunlaştığı (örtülü affın ön kapısı gibi) eleştirileri gündeme getirilmektedir. Bkz. (Koca, 2021: 21 vd.).

14 Mottosunu "hareket alanını kendin sınırla" şeklinde belirtebiliriz.

15 Bu husus, eşitlik ilkesine aykırılık sebebiyle ve somut norm denetimi yoluyla Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. Anayasa mahkemesi düzenlemeyi anayasaya aykırı bulmamıştır. Bu konunun üzerinde aşağıda meşrulaştırma ana başlığı altında durulacaktır.

Kadın hükümlü lehine ikinci özel düzenlemede ise kadının doğum yapması hukuk düzenince kadının en lehine olabilecek şekilde korunmak istenmiştir ve cezanın süre sınırı 1 yıldan 3 yıla çıkarılmıştır.

7. Terör Suçlarında Dış Kıyafeti (CGTİHK Ek m.1)

2017 yılında OHAL KHK'si ile infaz kanununa eklenen ek 1. madde gereği, 3713 Sayılı Kanun kapsamına giren suçlar nedeniyle ve 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 309. ila 312. maddelerinde düzenlenen suçlardan hükümlü olanlar, duruşmaya sevk nedeniyle ceza infaz kurumu dışına çıkarılmaları durumunda, ceza infaz kurumu idaresince verilen giysileri giymek zorundadır.¹⁶ Aynı düzenleme içerisinde hamile hükümlüler bu uygulamanın dışına bırakılmıştır.

8. Kadın Tutuklu Lehine Ayrıcalıklı Uygulamalar

İnfaz Kanunu'nun 116. maddesi gereği, kural olarak tutukluların hakları, hükümlülerin haklarına gönderme yapılarak ve tutukluluk haliyle uzlaşır nitelikte olduğu müddetçe gündeme getirilebilecektir. Dolayısıyla hediye kabul etme ve dış kıyafeti ayrıcalıklı uygulamalarından kadın tutuklular da yararlanabilecektir.

9. Kadın Hükümözlü Lehine Ayrıcalıklı Uygulamalar

İnfaz hukuku temel mevzuatında ve öğretisinde hükümözlü tabiri geçmemektedir. Bu terim uygulamada ihtiyaca binaen gelişmiş bir kavramdır. Adalet Bakanlığı'nın nakil işlemleri ile ilgili çıkarttığı genelgelerde de bu kavrama yer verilmiştir. Uygulamada cezası kesinleşmemiş tutuklu sanık, hükümözlü olarak adlandırılır (Aras ve Güverçin, 2021: 48). Karar ile birlikte tutuklanan yahut karar öncesinde de tutuklu yargılanan sanığı diğer statülerden ayırmak için kullanıldığı, böylelikle pratik yarar sağladığı söylenebilir.

Hükümözlüler de tutuklu statüsünde sayıldıklarından, yukarıda bahsedilen kadın tutuklular lehine olan ayrıcalıklı uygulamalardan yararlanabileceklerdir.

X. AYRICALIKLI UYGULAMALARIN GEREKÇELENİRİLMESİ (MEŞRULAŞTIRILMASI)

Bu bölümün amacı, eşit muameleden sapan uygulamaların hukuk önünde hangi gerekçelerle meşrulaştırılabileceğini ortaya koymaktır. Çalışmamızın ana gayesini de bu bölüm ortaya koyacaktır.

¹⁶ Kanun maddesinin uygulamayı başlatma şartı olarak gördüğü yönetmelik, ek 1. Madde'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 1 ay içinde yürürlüğe girmediğinden dolayı, bu uygulama henüz tam olarak uygulamaya geçirilmiş değildir.

A. Kanun Koyucunun Ceza Politikası Tayinindeki Takdir Hakkı Çerçevesinde Meşrulaştırma

Suç, hukuken korunması gereken değerlerin ihlal edilmesidir (Jescheck ve Weigend, 1996: 8). Bu değerler anayasadan beslenmektedir. Hangi davranış ya da tutum ile hukuki menfaatin ihlal boyutuna ulaşıp ulaşmadığı, yani sosyal zararlı olduğu meselesi, kanun koyucunun takdirindedir. Bu tarz davranışları ceza hukukuna aktarma ve somutlaştırma, yani belirleme gücü, anayasal beklentileri karşıladığı müddetçe kanun koyucudur (Amelung, 1972: 350 vd.). Nitekim anayasamızın 38. maddesinde suç ve cezalara ilişkin esaslar tayin edilmiştir. Kanun koyucunun ceza adalet sistemini şekillendirme yetkisi doğal olarak infaz rejimini de kapsamaktadır.¹⁷

Anayasa Mahkemesi hapis cezalarının konutta çektirilmesi ayrıcalıklı uygulamasında bu gerekçeden yola çıkarak kadın lehine olan infaz rejimi politikasını anayasaya aykırı bulmamıştır. Somut norm denetimi ile önüne gelen bir davada paylaştığı bu gerekçesine göre:¹⁸

“Yasakoyucu, ceza siyasetinin gereği olarak anayasanın ve ceza hukukunun temel ilkelerine bağlı kalmak koşuluyla, soruşturma ve yargılamaya ilişkin olarak hangi yöntemlerin uygulanacağı, toplumda hangi eylemlerin suç sayılacağı, suç sayıldıkları takdirde hangi çeşit ve ölçüde ceza yaptırımlarıyla karşılanmaları gerektiği, hangi hâl ve hareketlerin ağırlaştırıcı ya da hafifletici öge olarak kabul edileceği ve cezaların ne şekilde bireyselleştirilerek hangi yükümlülüklerin yerine getirileceğinin belirlenmesi gibi konularda takdir yetkisine sahiptir.

İtiraz konusu kuralda yasakoyucunun, toplumsal yarar gözetilerek cezaların infaz biçimine ilişkin, hükümlülerin, cinsiyet, yaş ve mahkûm oldukları yıla göre mahkeme tarafından farklı uygulamalar yapılmasına imkân tanınması, takdir yetkisi içinde bulunduğuandan anayasanın hukuk devleti ilkesi ile suç ve cezalara ilişkin genel ilkelere aykırılık yoktur.”

Görüldüğü üzere yüksek mahkeme anayasaya uygunluk gerekçesini 1982 Anayasası madde 38 bağlamında ortaya koymakta ve kanun koyucunun bu yetkisini toplumun menfaatlerini düşünerek kullandığı varsayımına dayandırmaktadır.¹⁹

¹⁷ Aynı şekilde Anayasa Mahkemesi 31.3.1992 tarihli kararında kanun koyucunun bu takdir alanının infaz hukuku için de geçerli olduğunu vurgulamıştır. Bkz. 5.1.1994 tarihli ve 21809 Sayılı RG, s. 15.

¹⁸ AYM 2005/86 E., 2010/111 K., 8.12.2010.

¹⁹ Bu noktada şu hususun altı çizilmelidir ki, yüksek mahkemenin biri kadın diğeri erkek olmak üzere 2 üyesi karara katılmamışlardır. Aynı hukuki statüde olan hükümlüler arasında cinsiyet ayrımcılığına gidildiğinden ötürü Anayasa Madde 10'nun ihlali vardır görüşünü kayda geçirmişlerdir. Öğretide de aynı şekilde yaş şartı aranmadan kadınların konutta infazdan yararlanabileceği düzenlemesi ceza hukukunun eşitlik ilkesi kapsamında eleştirilmektedir. Bkz. (Özbek, 2021: 115, dn. 186; Demirel, 2020: 195; Sevdiren, 2011: 79).

B. Pozitif Ayrımcılık Temelinde Meşrulaştırma

Pozitif ayrımcılığın özünde, bir tarafın hukuksal eşitliğini sağlamak ve böylelikle de gerçek anlamda kanun önünde eşit muamele hakkını tesis etme amacı bulunmaktadır. Dolayısıyla pozitif ayrımcılık aynı durumda olup doğal ya da fiili durum kaynaklı eşitsizlikten dolayı eşit muamele görmeyenler arasında fiili eşitliği sağlayacak en önemli araçlardan birisi olarak görülmelidir (Ulucan, 2014: 369 vd.; Sevdiren, 2011: 69; Özkan Duvar, 2017: 24). Doğal ya da fiili durum kaynaklı eşitsizliğin giderilmesi aynı zamanda toplumda adalet duygusunu pekiştirecek ve ayrı düzenlemelerle gözetilerek korunan kişilerin hakkaniyet arayışlarını tatmin edecektir (Çağlar, 2012: 49).

C. Doğal Eşitsizlik Temelinde Gerekçeleştirme

Burada kadının özel hayatı ve cinsel alanı korunmak istenmektedir. Çünkü kadının doğası, yani fizyolojisi ve biyolojisi gereği, erkekten farklıdır. Kadınlara mahsus ceza infaz kurumlarının kabul edilmesi uygulaması buna en güzel örnektir (Laubenthal, 2019: 581). Aksi halde sırf erkek yaşamı ve ihtiyaçları dikkate alınan cezaevi mimarisi, kadınların doğal hayattan gelen gereksinimlerini ve aynı şekilde doğadan gelen fizyolojik ve biyolojik farklılıklarının devlet tarafından ihmal edilmesi anlamına gelecektir. Dolayısıyla bu tarz bir cinsiyet ayrımcılığı meşru görülecektir.²⁰

D. Dezavantajlı Olma Temelinde Gerekçeleştirme

Cinsiyet eşitliğini sağlamak için alınan özel tedbirler ve yürürlüğe konulan kuralların yeterli derecede gerekçelendirildiği takdirde, ayrımcı muamele yasağına takılmayacağı kabul edilmektedir (AİHM, 2020: 69). Burada kadın, aynı statüde erkek ile karşılaştırıldığında, cinsiyetinden ötürü dezavantajlı konuma gelmektedir.

Bu başlık altında kadınların cezaevinden psikolojik ve ruhsal olarak daha fazla etkilenmelerini ve toplumun kadından beklediği rolü gerekçe olarak sayabiliriz. Nitekim kanun koyucu konutta infaz uygulaması düzenlemesinin taslak gerekçesinde kadından beklediği rolü açıkça paylaşmıştır:²¹

“Bu özel infaz şekilleri sayesinde cezanın devlete bir külfet yüklemekten yerine getirilmesi, kadınların ev işlerini, çocuklarının bakımını sürdürmeleri ve hükümlünün iş ve diğer faaliyetlerini sürdürmesi de mümkün olmaktadır.”

²⁰ Eşitlik ilkesinin uygulanması bağlamında aynı düşünceyi Almanya Federal Anayasa Mahkemesi de 07.11.2008 tarihli kararında paylaşmaktadır. Bkz. BVerfG, 2 BVR 1870/07, Rn. 18.

²¹ Bu gerekçe öğretide kadını tek bir statü ile konumlandırması bağlamında eleştirilmektedir. Bkz. (Özbek, 2021: 115, dn. 186).

Özgürlüğü bağlayıcı cezaların mahkûmlar üzerinde ruhsal ve psikolojik etkiler bıraktığı hiç şüphesizdir (Demirbaş, 2008: 176; Özbek, 2021: 137). Kadınların doğası gereği daha duygusal yapıda olması, kadın mahpusların işini daha da zorlaştırmaktadır. İç dünyalarında ailevi kaygılarından ötürü büyük bir sarsıntı geçirirler ve cezaevi yaşamını olduğundan daha da çok içselleştirmektedirler (Demirbaş, 2008: 192, 359; Özbek, 2021: 155). Bu sebeplerden ötürü kadın mahpuslarda intihar oranı erkeklere nazaran daha yüksektir (Demirbaş, 2008: 180). Bunlardan dolayı hapis cezasını çeken kadın mahpuslara ayrıcalıklı uygulamalara gidilmesi hukuk düzeninde meşru görülebilecektir.

E. Uluslararası Standart Temelinde Gerekçeleştirme

AİHM'nin yaklaşımına göre, sözleşmeciler devletlerin hepsinin ortak bir yaklaşım ortaya koyması, AİHS madde 14'te ifade bulan ayrımcılık yasağının ihlali anlamına gelmeyecektir. AİHM bu yaklaşımın kabulü için uluslararası standartlarla uyumluluğun ampirik verilerle desteklenmesini ve ayrık uygulama ile izlenen meşru amaç arasında orantılılık ilişkisini aramaktadır (AİHM, 2020: 69).

Hiç kuşkusuz bu uluslararası standartların büyük çoğunluğunun soft law diye tabir edilen uluslararası kuruluşların çıkardığı tavsiye kararlarla şekilleneceği açıktır. Birleşmiş Milletler Mahpuslara Muameleye Dair Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları²² (1955 ve 2008) ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin infaz hukuku ve politikası ile ilgili tavsiye kararları bu alanı besleyen iki ana damardır.

F. Kriminoloji Bilimi Kapsamında Meşrulaştırma

Bütün toplumlarda bir gerçektir ki, kadınlar erkeklere oranla az suç işlerler.²³ Ayrıca kadınların işledikleri suçların çoğunluğu şiddet içermeyen ve hafif suçlar diyebileceğimiz niteliktedir. Yani kadın suçluluğu toplumu daha az tehdit eder ve kadın suçlular daha az tehlikelilik gösterirler (Feest, 1993: 142-146; Demirbaş, 2008: 192).²⁴ Ayrıca, yukarıda da değinildiği üzere, kadın mahkûmların hapis hayatının olumsuz etkilerini daha yoğun ve şiddetli geçirdiği yapılan araştırmalarda ve istatistiklerde tespit edilmiştir.

22 Mandela'ya ithafen güncellenen BM asgari kurallar m.2/2'ye göre, özel ihtiyaçları olan mahpusların haklarını koruyacak ve destekleyecek tedbirlerin alınması şarttır ve bu tedbirler ayrımcılık olarak değerlendirilemez.

23 31.01.2022 tarihi itibarıyla ülkemiz ceza infaz kurumlarında toplam 265.030 hükümlü bulunmaktadır. Bu rakamın sadece 10.042'si kadınlardan oluşmaktadır. Yani kadın hükümlülerin toplam hükümlü sayısındaki oranı yaklaşık %4'tür. Bkz. <https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/istatistik/istatistik-4.pdf> (04.03.2022).

24 Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 23 Sayılı uzun süreli mahkûmlar ile ilgili tavsiye kararının 30. Maddesinde kadın suçluların azınlık oluşturduğundan bahisle, ceza planlamasının kadınların özel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yapılması tavsiyesinde bulunmaktadır.

G. Çocuğun Üstün Yararı Kapsamında Meşrulaştırma

Ayrıcalıklı uygulamalarda görüldüğü üzere, kadın hükümlünün hamile olması yahut küçük yaşlarda çocuğunun olması, kanun koyucu tarafından ayrıcalıklı uygulamaya gitmede bir gerekçe olarak görüldüğü savunulabilir. Bu gerekçeyi besleyecek olan ise, çocuğun üstün yararı olacaktır.

Hapsedilen kişi anne olduğunda aileler dağılıyor ve çocuklara kimin bakacağı sorusu akla geliyor. Bu tarz çocukların büyük bir kısmı bakımevlerinde büyütülmektedir. Büyük bir kısmı ise suç işlemeye meyilli olabilmektedir. Bunlar haricinde hem mahpus annede hem de çocukta psiko-sosyal problemler gözlemlenmektedir (Birleşmiş Milletler, 2008: 17-19).

Bütün bunlar göz önüne alındığında, kanun koyucunun bu gerekçelerden ötürü çocuğu olan mahpus anne lehine ayrıcalıklı düzenlemeye gitmesi, hukuk önünde meşru olabilecektir (benzer şekilde Yıldırım, 2018: 187).

H. Uluslararası Hukukun Bakış Açısı

Uluslararası hukuk, anneliği ve anneleri korumak için alınan geçici ya da süreklilik arz eden özel tedbirleri ayrımcı muamele kapsamında değerlendirmeme eğilimindedir. Bunun en büyük örneğini ülkemizin de 1985 yılında taraf olduğu "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" ortaya koymaktadır.²⁵ Sözleşmenin 4. maddesinde geçen "özel tedbirler" ibaresi uygulamada "pozitif ayrımcılık" olarak dile getirilmektedir.

Kadına karşı ayrımcılığın önlenmesi ve toplumda hak ettiği değeri alması için devletin özel geçici ya da süreklilik arz eden koruma normları ihdas etmesi gerekmektedir (Grabenwarter ve Pabel, 2016: 410). Bu yaklaşımın doğal olarak ceza adaleti sistemine uygun düştüğü ölçüde taşınması yerinde olacaktır.

Başka bir örnek vermek gerekirse, dezavantajlı olma durumu ve olaya bağlı meşru görülebilecek durumlar, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi madde 26'da eşit muamelenin istisnaları olarak düzenlenmiştir (Kalin ve Kunzli, 2013: 398).

²⁵ Sözleşme'nin "Lehe ayrımcılık: Geçici ve özel önlemler" başlıklı 4. Maddesi şu şekil kaleme alınmıştır: "1. Kadın ve erkek eşitliğini fiilen sağlamak için Taraf Devletlerce alınacak geçici ve özel önlemler, işbu Sözleşmede belirtilen türden bir ayrım olarak düşünülmeyecek ve hiçbir şekilde eşitsizlik veya farklı standartların korunması sonucunu doğurmayacaktır. Fırsat ve uygulama eşitliği hedeflerine ulaşıldığı zaman bu önlemlere son verilecektir. 2. Anneliğin korunması amacıyla işbu Sözleşmede belirtilenler dahil, Taraf Devletlerce alınacak özel önlemler, ayrımcı olarak nitelendirilmeyecektir."

SONUÇ

Yukarıdaki açıklamalar ve gerekçelendirmeler ışığında şu sonuçlara varmaktayız:

- İnfaz hukukunda bireyselleştirme ve insanilik boyutları ön planda olduğundan, maddi ceza hukukunun katı eşitlik ilkesi burada geçerli olmayacaktır. Nitekim AİHM de bu yönde içtihatlar geliştirmiştir.
- Anayasa Mahkemesinin 2010 yılında konutta infaz ile ilgili verdiği karar sonuç olarak isabetli, gerekçelendirme olarak yanlıştır. Yani mahkemenin anayasa madde 38 bağlamında (kanun koyucunun ceza adaleti sistemi inşasındaki takdir hakkı) gerekçelendirmesi yerinde olmamıştır. Kararın açıkça pozitif ayrımcılık temelli gerekçelendirilmesi gerekirdi. Bu noktada beklentimiz, AYM'nin madde 38'den sıyrılıp anayasa madde 10 ve uluslararası belgeleri kararlarında kullanması yönündedir.
- Kadının sırf kadın olmasından ötürü ayrı bir uygulamaya tabi tutulması, infaz hukukunun özüne ve doğasına uygundur. Çünkü infazda hükümlü obje değil, infazın süjesidir. İnfaz hukuku, fiil ceza hukukundan fail ceza hukukuna geçildiği bir alandır.
- İnfaz Kanunu'nun infazda temel ilke başlıklı ve eşitlik ilkesi içerikli 2. maddesine, anayasada olduğu gibi, "pozitif ayrımcılık uygulamaların varlığı bu ilke kapsamında değerlendirilmez" tarzında eklenecek bir fıkra, infaz hukukunun gelişimine katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- AlHM. (2020). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İçtihadına İlişkin Rehber*, Mahpus Hakları.
- Amelung, K. (1972). *Rechtsgütererschutz und Schutz der Gesellschaft*, Frankfurt: Athenäum Verlag.
- Aras B., Güverçin S. (2021). *İnfaz Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Binder, J. (1925). *Philosophie des Rechts*, Berlin: Georg Stilke.
- BM. (2008). *Cezaevi Müdürleri ve Politika Yapıcılar için Kadınlar ve Hapsedilme Üzerine El Kitabı*.
- Çağlar, S. (2012). Anayasa Mahkemesi Kararlarında Eşitliğin Dar Yorumu, *Ankara Barosu Dergisi*, 2012/3, 41-86.
- Demirbaş, T. (2008). *İnfaz Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Demirel, M. (2020). Özel İnfaz Usulleri, *Türk Ceza Hukuku Reformunun 15. Yılı*, Tebliğler, 183-211.
- Engisch, K. (1957). Sinn und Tragweite juristischer Systematik, *Studium generale*, Vol. 10 (1957) Nr. 3, 173-190.
- Feest, J. (1993). Frauenkriminalität, G. Kaiser, H.-J. Kerner, F. Sack, H. Schellhoss içinde, *Kleines kriminologisches Wörterbuch* (s. 142-146), Heidelberg: C.F.Müller.
- Grabenwarter C., Pabel K. (2016). *Europäische Menschenrechtskonvention*, München: C.H.Beck.
- Jeschek H. H., Weigend, T. (1996). *Strafrecht Allgemeiner Teil*, Berlin: Duncker & Humblot.
- Kälin W., Künzli J. J. (2013). *Universeller Menschenrechtsschutz*, Baden-Baden: Nomos Verlag.
- Koca M. (2021). Özel Af ile İnfaz Rejimine İlişkin Düzenlemelerin Özellikleri (7242 Sayılı Kanun'la Değiştirilen İnfaz Kanunu'nun Geçici 6. Maddesinin Hukuki Niteliği ve Anayasa Mahkemesinin Kararının Değerlendirilmesi), *Anayasa Yargısı*, 38(1), 1-41.
- Laubenthal, K. (2019). *Strafvollzug*, Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Özbek, V. Ö. (2021). *İnfaz Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özkan Duvan A. (2017). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik Hakkı ve Ayrımcılık Yasağı, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17-81.

Özgenç, İ. (2016). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Retornaz, E. E. A. (2020). Cezaevinde Kadın Olmak, *Türk Ceza Hukuku Reformunun 15. Yılı*, Tebliğler, 248-261.

Sevdiren Ö. (2011). Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında 'konutta İnfaz'da Pozitif Ayrımcılık Paradoksu, *Ceza Hukuku Dergisi*, 6(16), 68-81.

Ulucan, D. (2014). Eşitlik İlkesi ve Pozitif Ayrımcılık, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt: 15, Özel S., 369-383.

Yıldırım, Z., Türk İnfaz Hukukunda Kısa Süreli Hapis Cezalarının Özel İnfaz Usulleri, *Ceza Hukuku Dergisi*, 13(38), 147-192.

Yumak, S. (2014). Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukukunda Hükümlüyü Topluma Yeniden Kazandırmak Bağlamında Saliverilmeye Hazırlık, Geçiş Sürecinin Yönetimi ve Koşullu Saliverilme, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 5(17), 2014, 419 – 443.

Yumak, S. (2021). Ceza Hukuku Bilimleri Kavramına Genel Bir Bakış, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 12(1), 2021, 394 – 411.

MAĞDUR HAKLARI VE SUÇ MAĞDURLARININ DESTEKLENMESİ BAĞLAMINDA SUÇ MAĞDURU KADIN

Dr. Öğr. Üyesi Duygu MERKİ ÇOKSEZEN*

ÖZ

Ceza muhakemesi sürecinde ve özellikle duruşmada beyanda bulunmak, tanık ve mağdur bakımından oldukça zorlayıcıdır. Kişisel, duygusal ve psikolojik olarak bir yük altında olan tanık ve mağdur, yaşananları veya yaşananların ayrıntılarını hatırlamakta zorlanabilir, bunları anlatmaktan veya açıklamaktan çekinebilir, yöneltilen sorularla kolaylıkla yönlendirilmeye açık durumda olabilir ya da ilerisi için kendini tehlike altında hissediyor olabilir. Bunların yanı sıra suç teşkil eden fiilin mağdur üzerinde yarattığı fiziksel, ekonomik, sosyal ve psikolojik zararlar, mağduru farklı duygular içerisine sürüklemiş ve çeşitli gereksinimlerle karşı karşıya bırakmış olabilir. Bu gerçekler karşısında adaletin en doğru şekilde işleyebilmesi için, suçtan doğrudan zarar gören kişi olan mağdurun suç sonrasında korunması ve desteklenmesi ve ceza adaleti sistemi içerisinde mağdura özgü uygulamalar geliştirilmesi gün geçtikçe daha fazla önem kazanan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı suç tiplerinin mağdurlarının yalnızca kadınlar olması veya bazı suçların mağdurunun büyük ölçüde kadınlar olması, suç mağduru kadınlar üzerinde ayrıntılı olarak durmayı önemli hale getirmektedir. Özellikle kadına karşı şiddetin fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik yönden zarar verecek şekilde vücut bulduğu yaralama, öldürmeye teşebbüs, tehdit, hakaret, hürriyetinden yoksun kılma ve cinsel saldırı gibi suçlara maruz kalan kadınların, tekrarlanan mağduriyetlerden ve ikincil mağduriyetlerden korunması gerekmektedir. Suç mağduru kadına sunulacak hizmetler ve yapılacak yardımlar ile destek olmak, hak arama sürecinde adli sistemin kadınların önüne çıkardığı engelleri ortadan kaldırmayı kolaylaştıracaktır. Psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan desteğe ve korunmaya ihtiyaç duyan mağdura bu destek ve korumayı sağlamak, sosyal devlet ilkesinin en doğal sonuçlarından biridir. Ülkemizde bu alandaki gelişmeler 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 234. maddesi ve devamında yer alan mağdur hakları düzenlemeleriyle başlamıştır. 10 Haziran 2020 tarihinde yayımlanan 63 Sayılı Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile suç mağdurlarına adli ve psiko-sosyal destek sağlamak üzere önemli bir adım atılmıştır. Ceza

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, E-posta: duyugmc@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8842-0047.

Muhakemesi Kanunu ve 63 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi`nin ilgili hükümlerinin ve yine mevzuatımızda yer alan beden muayenesi ve suç sonucu gebe kalınan çocuğun düşürtülmesi gibi konulardaki düzenlemelerin suç mağduru kadınlar bakımından getirdiği hizmet ve uygulamaların neler olduğu ve ne şekilde geliştirilebileceği, üzerinde durmaya değer bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Mağdur, Mağdur Hakları, Mağdurun Desteklenmesi, Beden Muayenesi, Suç Sonucu Gebe Kalınan Çocuğun Düşürtülmesi.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

Kanunlarda düzenlenen suç tiplerinde kural olarak, mağdur için belirli bir kişiye işaret edilmez. Bu belirsiz düzenleme şekli, o suç tipinin mağdurunun herhangi bir kişi olabileceği anlamına gelir. Fakat kimi zaman bir suç tipinin mağduru yalnızca bir kadın olabilmekte veya bazı suçlar özellikle kadınlara karşı daha fazla işlenebilmektedir (Centel, 1997: 59; Yalçın Sancar, 2013: 291). Bu noktada cinsel ve fiziksel şiddet ve çocuk düşürme suçları ilk akla gelenlerdir. Kadın-erkek eşitsizliğinin bir sonucu olarak, kadınlar sırf kadın oldukları için hak ve menfaatlerinin ihlal edildiği bir dünyada yaşamaktadırlar. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Hacettepe Üniversitesi'nin 2015 yılında yayınladığı *"Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması"*nda, evli kadınların %44'ünün duygusal şiddet veya istismara uğradığı, %36'sının fiziksel, %12'sinin cinsel şiddet gördüğü rapor edilmiştir. 18 yaşını tamamlamadan evlenen kadınların yaşamlarının herhangi bir döneminde fiziksel ve/veya cinsel şiddet mağduru olma yüzdesi %50 iken, 18 yaşından sonra evlenen kadınlar için bu oran %33'tür. Ayrıca her 10 kadından 3'ünün eğitiminin aile ve yakın çevre tarafından engellendiği, 15 yaşından sonra ise her 10 kadından 1'inin çalışmasının engellendiği belirtilmiştir (Türkiye'de Kadına, 2015: 120 vd.). Bu oranlar göstermektedir ki, şiddet mağduru olan kadınların sayısı milyonları bulabilmektedir. Bu gerçekler karşısında hukukun kadını koruyup korumadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, hukukun mağdur kadına nasıl bir destek sunduğu, mağduriyetini gidermek üzere ne gibi düzenlemeler içerdiği ve ikincil mağduriyetlerini önlemek için ne gibi tedbirler aldığı soruları ceza adaleti bakımından önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

Özellikle kadına karşı fiziksel ve cinsel şiddet suçları söz konusu olduğunda, mağdurun yaşanılanların bir suç teşkil edip etmediği ve bunların kime ve nasıl aktarılması gerektiği konusundaki bilgisizliği, adli mercilere ulaşması halinde neler yaşayacağına ilişkin endişeleri, toplumsal baskının yarattığı korkular ve ceza yargılamasının yaşattığı zorluklarla birlikte mağdur kadının yaşadığı fiziksel zarar, psikolojik ve sosyal zararlarla birlikte katlanarak büyür. Cinsel suçlarda mağdur kadını suçlayan mitler, kolluğun veya savcılığın mağdur kadını suçlayıcı veya umursamaz bir tavır takınması, mağdur kadının onur kırıcı davranışlarla karşılaşması, uzun yıllar süren yargılamalar, bu süreç boyunca mağdurun faille yüz yüze gelmek durumunda kalması, mağdurun aynı olayı defalarca birilerine anlatmak zorunda kalması suçun yarattığı zararları derinleştirebilmektedir. Esas itibarıyla suç mağduru kadının karşı karşıya kaldığı tüm bu zorlukların temelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sebebiyet verdiği sorunlar yer almaktadır. Toplumun özellikle cinsel suç mağduru kadına acımasız ve önyargılı yaklaşımı, kadının kendine olan güvenini kaybetmesine ve hatta kendini suçlamasına sebebiyet verebilmektedir (Centel, 1997: 60).

Suç sonrası etkin bir müdahale ile delillerin tam olarak toplanabilmesi, yargılama sürecinin doğru ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve mağdura psiko-sosyal, mali ve hatta hukuki destek sağlanması ve kendini güvende hissetmesinin sağlanması son derece önemlidir. Destek sağlayarak mağdurun korunması, sosyal devlet ilkesinin çok temel bir sonucudur (Değirmenci, 2008: 35). Sağlanmak istenen elbette mağdurlar lehine yapılan düzenlemelerle ceza muhakemesinde şüpheli veya sanığın karşısında mağdura ayrıcalıklar tanımak değildir. Aksine, şüpheli veya sanığa verilen haklar karşısında adaletsiz bir konumda bırakılan mağdurun haklı çıkarlarının koruma altına alınmasıdır. Devletin önlemede başarısız olduğu suç sebebiyle hukuki varlık ve menfaatleri zedelenen mağdur, yapılacak olan ceza yargılaması içerisinde anayasanın "*Hak arama hürriyeti*" başlıklı 36. maddesinde "*Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.*" şeklinde ifade edildiği üzere adil yargılanma hakkı kapsamında şüpheli ve sanıkla dengeli ve fakat etkili bir hak yapısına sahip olmalıdır. Ancak bu yeterli değildir. Suçun yalnızca yargılanacak bir fiilden ibaret olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Suç sebebiyle hayatı farklı yönlerden etkilenmiş olan mağdurun ki mağdurun bir kadın olması durumunda üzerinde etki doğuran faktörlerin de arttığı dikkate alınmalıdır. Kadının suç sonrası karşı karşıya kaldığı sosyal izolasyon, iş ve statü yitimi, psikolojik zorluklar ve ekonomik kayıplar ilk akla gelenlerdir. Suç mağduru kadının suç sonrası beklenti ve ihtiyaçları belirlenerek, suçun yarattığı etki ve izleri giderecek destekleyici hizmetlerin sunulması gereklidir. Fakat hemen belirtelim ki, kadın mağdur, sırf cinsiyeti sebebiyle daha kırılgan ve korunmaya muhtaç bir şekilde hukuk içerisinde gruplandırılmamalıdır. Amaç cinsiyetçi, ayrımcı ve eşitliğe aykırı varsayımlarda bulunmak değil; bir suç mağduru olarak mahremiyetine, yaşam hakkına ve vücut bütünlüğüne koruyucu bir yaklaşım sergileyebilmektir (Taner, 2021: 8). Ataerkil toplum yapısının, kadın üzerine kurguladığı toplumsal cinsiyet rollerinin sebebiyet verebileceği ikincil mağduriyetleri önlemek gerekmektedir. Bir başka deyişle, adil ve etkili bir yargılamanın yapılmasının yanı sıra, suç mağduru kadının hem yargılamadaki haklarının bir devamı olarak hem de onlardan bağımsız olarak fiziksel ve mali zorlukların üstesinden gelebilmesi ve sosyal ve psikolojik bütünlüğüne tekrar kavuşabilmesi için devlet, bilgilendirerek, yönlendirerek ve ayrıca kurumsallaşmış hizmetler sunarak kadının yanında olmalıdır. Devletin bu yönde sunacağı hizmet ve destekler, kadına yönelik şiddet karşısında önemli bir adım olacağı gibi, kadının ve toplumun mağdur hakları konusunda bilinçlendirilerek gizli kalan birçok suçun açığa çıkarılması konusunda cesaretlendirici ve suçla mücadele bakımından güçlü bir politika da oluşturacaktır.

Bu ihtiyaçların bir sonucu olarak, 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) çağdaş hukuki gelişmelere uygun olarak "*Mağdur ve Şikâyetçinin Hakları*" başlıklı 234 vd. maddelerinde mağdurun soruşturma ve kovuşturma evresindeki hakları düzenlenmiştir.

Buna ek olarak bir mağdur hakları kanun tasarısı üzerinde çalışılmış ve bu çalışmada Avrupa Konseyi'nin 2012/29 Sayılı "Suç Mağdurlarının Hakları, Desteklenmesi ve Korunmasına İlişkin Asgari Standartları Belirleyen Direktif"i esas alınmışsa da tasarısı bugüne kadar kanunlaşmış değildir. Ayrıca "Şiddet Suçu Mağdurlarına Tazminat Ödenmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesi" ülkemiz tarafından imzalanmış ancak henüz onaylanmamıştır. Buna karşılık yakın zamanda, 17.10.2019 tarihli ve 7188 Sayılı Kanunun, CMK'nin "Mağdur ile şikâyetçinin dinlenmesi" başlıklı 236. maddesinde yaptığı değişikliklerle birlikte CMK'de yer alan mağdur hakları ve 10 Haziran 2020 tarihinde yayımlanan 63 Sayılı Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile getirilen hükümler, mağdur hakları ve mağdurların suç sonrası desteklenmesi konularında önemli kazanımlar sağlamıştır. Özellikle cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı dezavantajlar sebebiyle suç mağduru olma ve suç sonrası ikincil mağduriyetlere maruz kalma riski yüksek olan kadınların ihtiyaçlarına yönelik hak ve hizmetlerin geliştirilmesi konusunda da önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Bu çalışmada, ceza adaletinin sağlanması noktasında suç mağduru kadınların hakları ve onlara sunulan destekleyici hizmetler mercek altına alınmış ve ilerleme sağlanması gereken noktalara dikkat çekilmiştir. CMK'nin "Mağdur ve şikâyetçinin hakları" başlıklı 234 vd. maddeleri ve Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi hükümlerinin yanı sıra suç mağduru kadın bakımından uygulama bulan iki önemli hususa daha değinilmiştir. Bunlar beden muayenesi ve suç sonucu gebe kalınan çocuğun düştürülmesidir.

MAĞDUR HAKLARI (CMK m.234-236)

Mağdur hakları konusunda mülga ceza kanununun aksine sistemli ve ayrıntılı bir düzenleme yapılarak çağdaş yaklaşım ve gelişmelerin ceza adaleti sistemimize kazandırılması 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Muhakemesi Kanunu ile olmuştur. Kanunun dördüncü kitabının, "Şuğun Mağduru ile Şikâyetçinin Hakları" başlıklı birinci kısmında 233-236. maddeleri arasında mağdurun ceza yargılamasındaki haklarına ilişkin önemli düzenlemelere yer verilmiştir. 17.10.2019 tarihli ve 7188 Sayılı Kanun'un, CMK'nin "Mağdur ile şikâyetçinin dinlenmesi" başlıklı 236. maddesinde yaptığı değişikliklerle birlikte özellikle suç mağduru kadınlar bakımından da etkili olacak önemli haklar düzenlenmiştir. Böylelikle cezalandırma ilişkisinin devlet ile suçlu arasında olduğuna ilişkin klasik görüşün yıkılarak mağdurun önemsendiği ve gereksinimlerinin dikkate alındığı bir uygulamaya geçildiği söylenebilir.

Ceza Muhakemesi Kanunu'nda mağdur hakları 234. maddede yer almaktadır. Madde esas olarak mağdur haklarını ceza yargılamasının evrelerini temel alarak düzenlemiştir. Buna göre mağdur hakları, soruşturma evresindeki hakları ve kovuşturma evresindeki hakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

- “Soruşturma evresinde;
 1. Delillerin toplanmasını isteme,
 2. Soruşturmanın gizlilik ve amacını bozmamak koşuluyla cumhuriyet savcısından belge örneği isteme,
 3. Vekili bulunmaması halinde, cinsel saldırı suçu ile alt sınırı 5 yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlarda, baro tarafından kendisine avukat görevlendirilmesini isteme,
 4. 153. maddeye uygun olmak koşuluyla vekili aracılığı ile soruşturma belgelerini ve elkonulan ve muhafazaya alınan eşyayı inceletme,
 5. Cumhuriyet savcısının, kovuşturmayaya yer olmadığı yönündeki kararına kanunda yazılı usule göre itiraz hakkını kullanma.
- Kovuşturma evresinde;
 1. Duruşmadan haberdar edilme,
 2. Kamu davasına katılma,
 3. Tutanak ve belgelerden örnek isteme,
 4. Tanıkların davetini isteme,
 5. Vekili bulunmaması halinde, cinsel saldırı suçu ile alt sınırı 5 yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlarda, baro tarafından kendisine avukat görevlendirilmesini isteme,
 6. Davaya katılmış olma koşuluyla davayı sonuçlandıran kararlara karşı kanun yollarına başvurma”.

Bu haklar mağdura mutlaka anlatılır ve açıklanır. Ayrıca mağdurun 18 yaşını doldurmamış, sağır veya dilsiz ya da meramını ifade edemeyecek derecede malû olması halinde ve bir vekili bulunmuyorsa, istemi aranmaksızın bir vekil görevlendirilir.

Ceza yargılamasında mağdur için son derece önemli olan bazı haklar bu şekilde düzenlenmiş olmakla birlikte konumuz bakımından üzerinden durmak istediğimiz önemli bir mesele ise ceza yargılamasında mağdurun dinlenmesidir. Mağdurun yaşadığı olayı tekrar hatırlamak, yabancı bir kişiye anlatmak, duruşma salonunun içerisinde birçok kişi karşısında bulunarak konuşmak, ayrıntılara ilişkin sorulara cevap vermek ve faille yargılama esnasında yüz yüze gelmek durumunda kalması mağdur bakımından zorlayıcı olabilmektedir. Bunların yanı sıra özellikle aile içi şiddet veya cinsel suç mağduru kadınlar, kolluk ve yargı çalışanlarının önyargılı bir yaklaşım sergileyeceklerini düşünerek suçü bildirmemeyi tercih edebilmektedir.

Mağdur Hakları Daire Başkanlığı tarafından 2017 yılında yayınlanan “Adli Süreçte Mağdur Kadınlar Araştırma Raporu”nda, suç mağduru kadınların kolluğa yaptıkları başvurularda yaşadıkları deneyimler sunulmuştur. Kadınlar, ifade alan memurun erkek olması ve özel bir odada değil de çok sayıda memurun olduğu bir ortamda ifadenin alınması ve ayrıca cinsel suç söz konusu olduğu hallerde yaşadıklarını erkek memurlara anlatmakta zorluk çektiklerinden yakınmışlardır. Yöneltilen bir diğer eleştiri ise kadın mağdurların beyanlarının ciddiye alınmaması ve işlem yapılırken özen ve hassasiyet gösterilmemesidir. Suç mağduru kadınların üzerinde durduğu bir başka sorun ise mahkeme ortamıdır. Şüpheli/sanıkla duruşma salonunda aynı ortamda bulunmak zorunda kalmanın verdiği tedirginlik ve duruşmaya katılmaları halinde can güvenliklerinin olmayacağı düşüncesi en çok belirtilen yakınmalardan biri olmuştur (Adli Süreçte, 2017: 21 vd.).

Bu sebeplerle mağdurun beyanının alınmasında farklı bir yol izlenmesi gerektiği fark edilerek 17.10.2019 tarihli ve 7188 Sayılı Kanun ile CMK'nin “Mağdur ile şikâyetçinin dinlenmesi” başlıklı 236. maddesine eklenen 5 fıkıyla, mağdur haklarına saygılı yeni uygulamaların başlaması sağlanmıştır.

Mağdurun dinlenmesiyle ilgili CMK hükmünün halen korunmakta olan temel madde metninde, işlenen suçun etkisiyle psikolojisi bozulmuş olan mağdurun, zorunluluk arz eden haller saklı kalmak üzere, soruşturma ve kovuşturmada bir defa dinleneceği düzenlenmişti. Bu dinleme esnasında psikoloji, psikiyatri, tıp veya eğitim alanında uzman bir kişi bulundurulmaktaydı. 7188 Sayılı Kanun ile getirilen yeni uygulama ise, belirli hallerde mağdurun beyanının özel ortamda ve uzmanlar aracılığıyla alınmasıdır. Özel ortamdan kastedilen ise şu an için Adli Görüşme Odaları'dır. Adli Görüşme Odaları Yönetmeliği 24.02.2017 tarihinde yürürlüğe girmiş, aynı yıl bazı adliyelerde faaliyete başlamış ve Adalet Bakanlığı verilerine göre, hali hazırda 81 ilde, 104 adliyede, 109 Adli Görüşme Odası bulunmaktadır (7 Şubat 2022 tarihinde: <https://magdur.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/agonedir>). Özel ortama hangi hallerde başvurulacağına ilişkin genel kural 236. maddenin 4. fıkrasında düzenlenmiştir. Buna göre, cumhuriyet savcısı veya hâkim, ifade veya beyanın özel ortamda uzmanlar aracılığıyla alınmasını isteyebilir. Veyahut mağdurun şüpheli veya sanıkla yüz yüze gelmesinde sakınca bulunduğu değerlendirilerek de ifade veya beyanın özel ortamda uzmanlar aracılığıyla alınması sağlanabilir.

Beyanın Adli Görüşme Odası'nda alınmasının uygun görülmesi halinde mağdur, duruşma öncesinde uzman tarafından bekleme odasına alınmakta ve mağdura süreç hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra görüşme odasına geçilerek duruşma salonuyla bağlantı kurularak ve kulaklık vasıtasıyla hâkimin uzmana aktardığı sorular mağdura yöneltilmektedir. Bu yöntem elbette yalnızca suç mağduru kadınlar için getirilmiş değildir. Fakat özellikle şiddet mağduru olmuş bir kadının hem sanık hem de başka kişilerle karşı

karşıya gelmesini önleyerek ve mahremiyetine ve içinde bulunduğu psikolojik duruma saygı gösterilerek çok daha az baskı ve stres hissedeceği bir imkân tanınmış olması oldukça faydalıdır. Şiddet mağduru kadının yaşadıklarını kolluğa, savcıya, hâkime ve uzmanlara birçok kez anlatarak örselenmesini ve ikincil mağduriyet yaşamamasını engelleyici bir uygulamadır (bkz. Aytekin İnceoğlu, 2020: 122,124).

Çocukların cinsel istismarı suçunun nitelikli hali ve cinsel saldırı suçunun nitelikli hali söz konusu olduğunda mağdurun dinlenmesiyle ilgili olarak 236. maddenin 5. ve 6. Fıkraları'nda özel bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, Türk Ceza Kanunu'nun 103'üncü maddesinin 2. fıkrasında düzenlenen suçlardan mağdur olan çocukların ve 102'nci maddesinin 2. fıkrasında düzenlenen nitelikli cinsel saldırı suçundan mağdur olan kişilerin soruşturma evresindeki beyanları, özel ortamda ve cumhuriyet savcısının nezaretinde uzmanlar aracılığıyla alınır. Kural olarak bu işlem kovuşturma evresinde tekrarlanmaz. Fakat maddi gerçeğin ortaya çıkarılması için mağdurun beyanının alınması veya başkaca bir işlem yapılmasında zorunluluk bulunması durumunda bu işlem, mahkeme veya görevlendireceği naip hâkim tarafından özel ortamda uzmanlar aracılığıyla yerine getirilir. Nitelikli cinsel suç mağduru olmuş bir kişiden ceza yargılaması için gerekli bilgilerin tek seferde alınması, kişinin olayı tekrar tekrar hatırlamak zorunda kalarak yaşayacağı sarsıntı ve travma bakımından önleyici olacaktır. Ayrıca, maddi gerçeğin ortaya çıkarılması bakımından bir zorunluluk olsa dahi çocukların cinsel istismarı suçunun nitelikli hali ve cinsel saldırı suçunun nitelikli hali söz konusu olduğunda mağdur duruşmaya çıkmayacak ve beyanı mutlaka özel ortamda alınacaktır.

Özel ortam uygulaması hem soruşturma hem de kovuşturma evresi bakımından uygulama bulabilen ve mağdurlarla yapılan görüşmeler sırasında ikincil mağduriyetlerin önlenmesi ve mağdur haklarına saygı kapsamında modern gelişmelerin ceza yargılamasında kendine yer bulduğunu gösteren önemli bir gelişmedir.

SUÇ MAĞDURLARININ DESTEKLENMESİ

Elbette suç denilen olgu, mağdur bakımından yalnızca hukuki bir mesele veya bir yargılama sürecinden ibaret değildir. Mağdur suç sebebiyle mali, psikolojik ve sosyal anlamda zarara uğramış durumdadır. Bu sebeple yukarıda değindiğimiz CMK'de yazılı olan haklar mağdur için yetersiz kalabilmektedir. Mağdurlara suç sonrası psikolojik, sosyal ve hukuki destek hizmetlerinin sunulması da son derece önemlidir. Mağdur hakları konusunda uluslararası gelişmelerin bir sonucu olarak ülkemizde de bir reforma gidilmiş ve mağdur haklarının çeşitli uygulamalarla desteklenmesi gerektiği düşünülmüştür. Böylelikle 10 Haziran 2020 tarihinde Suç Mağdurlarının Desteklenmesine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi yayınlanmış, Adalet Bakanlığı bünyesinde Adli Destek ve

Mağdur Hizmetleri Dairesi Başkanlığı müstakil bir birim haline getirilmiş ve adliyelerde Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri (ADM) kurulmaya başlanmıştır. Bu müdürlükler sayesinde adliyelerde adli süreçler hakkında vatandaşların bilgilendirilmesi ve yine kaygı düzeyi yüksek suç mağdurlarına ve hatta yakınlarına psiko-sosyal destek sağlanması amaçlanmaktadır.

ADM'ler aracılığıyla suç mağdurlarına yönelik bilgilendirme, yönlendirme ve psiko-sosyal destek hizmetleri sunulmakta, bu kapsamda vaka yönetimi yapılmaktadır. Daha ayrıntılı bahsedecek olursak:

- Kararnamenin 4. maddesine göre, talep etmeleri halinde mağdurlar, hakları ve kendilerine sağlanan yardımlar hakkında bilgilendirme ve yönlendirme hizmeti alabilmektedirler. Bilgilendirme, kolluk birimleri ve ADM'ler tarafından sağlanır. Daha etkin ve etkili olmasını sağlamak üzere bilgilendirmenin herhangi bir talep olmaksızın tüm suç mağdurlarına yapılması ve bu kapsamda sunulacak bilginin nelerden ibaret olduğunun ve bilgilendirmenin nasıl yapılacağına daha açık bir şekilde ve hatta kanun ile düzenlenmesi yerinde olacaktır. Fakat bilgilendirme hizmet ve yöntemine ilişkin ayrıntılı düzenleme 30.04.2021 tarihli *"Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği"* ile düzenlenmiş ve mağdurlara talep etmeleri üzerine mağduru olduğu suçu nereye ve nasıl bildirebileceği, adli sürecin işleyişi ve mağdurun bu süreçteki yeri ile destek ve yardım almak için hangi kurum ve kuruluşlara başvurabileceği konularında yazılı ve sözlü bilgilendirme hizmeti verileceği gösterilmiştir.
- Bilgilendirme ve yönlendirmenin yanı sıra sunulan bir başka hizmet ise kararnamenin 5. maddesinde düzenlenmiş olan korunma ve suçun tekrarının önlenmesine ilişkin hizmetlerdir. Buna göre, mağdura ve mağdurun aile bireylerine yönelik bir saldırı ihtimalinin mevcudiyeti durumunda, suçun tekrarının veya farklı bir suçun işlenmesinin önlenmesi için kolluk tarafından gerekli tedbirler alınır. Maddede bu tedbirlerin mağdur veya aile bireylerinin başvurusu üzerine alınacağı belirtilmiştir. Suçun önlenmesi ve bireylerin korunması, devletin ve dolayısıyla kolluğun görevi olduğuna göre bireylerin başvurusu olmadan da gerekli tedbirlerin alınması gereklidir. Ayrıca alınacak tedbirlerin neler olabileceğine ilişkin bir düzenlemenin de gerekli olduğunu belirtmeliyiz.
- Bunun yanı sıra kararnamede, bazı suç tiplerinin mağdurları için özel birtakım hizmetler düzenlenmiştir. Kararnamenin 6. maddesine göre, kasten öldürme ve bu suça teşebbüs, neticesi sebebiyle ağırlaştırılmış yaralama, çocuğun cinsel istismarı, nitelikli cinsel saldırı ve neticesi sebebiyle ağırlaştırılmış işkence suçlarından mağdur olanlar ve kimi hallerde mağdurun birlikte yaşadığı aile üyeleri için özel hizmetler sunulmaktadır. Bu hizmetler, ceza yargılaması işlemleri

sirasında şüpheli/sanık ve mağdurun temasını önleyici tedbirler alınması, tutuklu/hükümlünün ceza infaz kurumunda tahliyesi veya firarı halinde kolluk vasıtasıyla koruyucu ve önleyici tedbirlerin alınması ve gerekiyorsa mağdurun bilgilendirilmesi, mağdura meslek edinmesi amacıyla destek sunulması, mağdura ekonomik ve sosyal yardım için öncelik sağlanması, yerleşim yerini değiştirmek zorunda kalan mağdur ve aile bireylerinin çalışma ve eğitim yerlerinin değişikliğinde yardım sunulması olarak sıralanmıştır. Şüpheli/sanık ve mağdurun yargılama işlemleri sırasında temasını önleyici tedbirlerin alınmasını sağlamak bakımından hem kararnamede hem de CMK'de ilgili düzenlemelere yer verilmiş durumdadır. Fakat diğer hizmetlerin kurumsal olarak sunulabilmesi bakımından hukuki düzenlemelerin yetersiz olduğu kanısındayız. Her ne kadar 30.04.2021 tarihli *"Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Yönetmeliği"*nde meslek edindirme kurslarına katılmak isteyen, işyerini değiştirmek isteyen veya eğitim yerini değiştirmek isteyen mağdurun, ilgisine göre cumhuriyet başsavcılığı veya mahkeme tarafından düzenlenen ve belirtilen suçların mağduru olduğunu gösteren belge ile ilgili kurumlara başvurması gerektiği düzenlenmişse de ilgili kurumun bu başvuruyu kabul zorunluluğu bulunmamaktadır. Başvuru kabul edilse bile örneğin yükseköğretim kurumlarında bu işlemlerin yapılmasına olanak sağlayan hukuki bir düzenleme bulunmamaktadır.

- Kararnamenin daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğu değerlendirilmesiyle kırılğan gruplar olarak nitelendirdiği mağdurlar için getirdiği hizmetler ise 7. maddede yer almaktadır. Kırılğan gruptaki mağdurların, suçun neden olduğu zararları önleme, bunlara direnç gösterme ve bunlarla baş edebilme kapasitesinin düşük olduğu kabul edilmektedir. Kırılğan gruba dâhil olan mağdurların yaş, cinsiyet, fiziksel veya zihinsel engel ya da sosyal, ekonomik, etnik, kültürel veya dini nedenlerle suça maruz kalma olasılıklarının toplumun diğer kesimlerine göre daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulmakta ve hatta bu özellikleri nedeniyle çoğu zaman haklarından sınırlı şekilde faydalanabildikleri kabul edilmektedir (Mağdura Yaklaşım, 2021: 2). Kararnameye göre, adli sisteme dâhil olan çocuklar ile cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçlardan veya aile içi şiddet, terör ve insan ticareti suçlarından mağdur olanların, kırılğan grupta olup olmadığını tespit etmek üzere doğrudan bireysel değerlendirme yapılır. Sayılan suçların dışında kalmakla birlikte kadın, yaşlı ve engelli mağdurlar başta olmak üzere, kişisel özellikler, suçun niteliği ve ağırlığı, suçun işlendiği şartlar hesaba katılarak suçtan daha fazla etkilendiği ve korunması gerektiği anlaşılan mağdurların da kırılğan grupta olup olmadığını tespit etmek üzere bireysel değerlendirme yapılabilir. Kırılğan grupta yer aldığı tespit edilen mağdurlara bir adli destek görevlisi aracılığıyla, *"Cumhuriyet savcısının veya hâkimin isteği üzerine, mağdurun dinlenilmesinden önce kaygı düzeyini düşürmek amacıyla içinde bulunduğu ortamı, ilgili kişileri ve süreci açıklamak; mağdurun*

kendini rahat ifade edebilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını cumhuriyet savcısı veya hâkime bildirmek ve mağdur dinlenirken yanında bulunmak, cumhuriyet savcısı veya hâkimin isteği üzerine sosyal inceleme raporu hazırlamak, ifade ve beyan işlemlerinin adli görüşme odasında gerçekleştirilmesini cumhuriyet savcısı veya hâkime önermek, tedavi veya rehabilitasyona ihtiyaç duyan mağdurları yönlendirmek, adli süreç boyunca etkin desteğe ihtiyaç duyduğu değerlendirilen mağdurlara yönelik hizmetlerde vaka yönetimi uygulamak” hizmetleri sunulur. Özellikle şiddet mağduru kadınlar, suç sonrasında psikolojik desteğe ihtiyaç duyabilmektedir. Hayatlarında yeni bir yol çizmeye çalışan veya olağan hayatlarını sürdürmeye çalışan kadınlara bu süreçte etkili bir yardımın sunulması önemli bir gelişmedir.

- Son olarak kararnamenin 9. maddesinde cinsel suç mağdurlarına yönelik hizmetler düzenlenmiştir. Maddede, cinsel suç mağdurlarının tekrarlanan mağduriyetini engellemek, adli ve tıbbi işlemlerin eğitilmiş görevliler tarafından tek seferde gerçekleştirilmesini sağlamak üzere cinsel suç mağdurlarına yönelik hizmet veren merkezler kurulacağı bildirilmektedir. Fakat bugün itibarıyla söz konusu merkezler kurulmuş değildir. Bu merkezlerin bir an önce kurulması son derece önemlidir. Bazen fiziksel yaralı, çoğunlukla da psikolojik travmanın etkisi altında olan kadınların hastane, kolluk, adli tıp, adliye arasında gidip gelmek durumunda kalmaları, birden fazla kişiye yaşadıklarını anlatıp, bedenlerinin muayene edilmesine müsaade etmek zorunda olmaları oldukça zorlayıcı olabilmektedir. Hem mahremiyetlerinin sağlanması hem de hızlı ve etkili bir şekilde tüm işlemlerin aynı yerde yapılması süreci mağdur için kolaylaştıracaktır.

Ceza adaleti sistemi içerisinde önemli bir eksiklik olan mağdur yardım ve destek hizmetlerine ilişkin Kararname ile getirilen düzenlemeler oldukça olumlu ve gerekli gelişmelerdir. Mağdurların bilgilendirilmesi ve haklarına ilişkin farkındalığa kavuşturulması, anlama ve anlaşılma haklarının korunması ve korunma ve desteklenmelerinin sağlanması bakımından önemli adımlar atılmıştır. Özellikle suç mağduru kadınların, suç sonrasında ve ceza yargılamasında karşılaştıkları sorunların çözümü olabilecek birçok düzenlemeye ve hizmete yer verilmiştir. Kadınların bilgilendirme hizmetinden faydalanıp korkmadan suçları ihbar edebilecek olmaları, suçun tekrarlanmasının önlenmesi bakımından kolluğun koruyucu hizmetinden faydalanabilecek olmaları, devletin psiko-sosyal yardımlarla kadına destek sunması ve ikincil mağduriyetleri önleme çabası ceza adaleti bakımından yeni bir döneme girildiğini göstermektedir.

MAĞDURUN BEDEN MUAYENESİ

Beden muayenesi, ceza muhakemesi için önem arz eden olguların saptanabilmesi amacıyla yaşayan bir insanın bedenine müdahale edilmesi, bedeninin incelenmesi

demektir (Centel, 2005: 12). CMK madde 76`da düzenlenmiş olan *“Diğer kişilerin beden muayenesi ve vücuttan örnek alınması”* hükmü ile birlikte, bir suçla ilişkin delil elde etmek maksadıyla, mağdurun bedeni üzerinde dış veya iç beden muayenesi yapılabileceği veya vücudundan kan veya örnekler alınabileceği düzenlenmiştir. Beden muayenesine özellikle cinsel saldırı ve cinsel istismar suçları sebebiyle delil elde etmek üzere başvurulmakta olduğundan ve bu suçların mağdurunun çoğunlukla kadınlar olması sebebiyle beden muayenesi koruma tedbirinin muhatabı da çoğunlukla kadınlar olmaktadır (Centel, 2005: 13).

Hükme göre, bir suçla ilişkin delil elde etmek amacıyla, mağdurun bedeni üzerinde iç veya dış beden muayenesi gerçekleştirilebilir, bedenden örnek alınabilir. Önemli olan, muayene ya da örnek alma işleminin mağdurun sağlığını tehlikeye düşürmemesi ve cerrahi bir müdahalenin gerekli olmamasıdır. Beden muayenesine hâkim veya mahkeme resen karar verebileceği gibi savcının talebi üzerine de karar verilebilir. Gecikmede sakınca bulunan hallerde, vücuttan örnek alınmasına veya iç beden muayenesi yapılmasına savcı tarafından karar verilebilir. Savcının bu kararı, 24 saat içerisinde hâkim veya mahkemenin onayına sunulur. Hâkim veya mahkeme 24 saat içerisinde kararını verir. Onaylanmayan kararlar ise hükümsüz kalır ve elde edilen deliller kullanılamaz. Ayrıca CMK`nin 77. maddesinde muayene edilecek kişinin kadın olmasına ilişkin özel bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, *“Kadının muayenesi, istemi halinde ve olanaklar elverdiğinde bir kadın hekim tarafından yapılır”*. Bir kadın hekime ulaşılamaması halinde *“Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi, Genetik İncelemeler ve Fizik Kimliğin Tespiti Hakkında Yönetmelik”*in 11. maddesinin 2. fıkrasına göre *“Muayene edilecek kadının talebine rağmen bir kadın tabibin bulunmasına olanakların elvermediği durumlarda, muayene sırasında tabip ile birlikte bir başka kadın sağlık mesleği personelinin bulundurulmasına özen gösterilir”*¹.

Maddenin 2. fıkraya hükmüne göre, beden muayenesine mağdurun rızasının bulunması halinde hiçbir karar alınmasına gerek bulunmamaktadır. Şu hâlde, maddenin 1. fıkrasında yer alan hâkim veya mahkeme kararı, mağdurun beden muayenesine rızası bulunmaması durumunda başvuru bir prosedürdür. Rızası bulunmaması durumunda hâkim veya mahkeme kararı ile mağdurun beden bütünlüğüne rızası hilafına bir müdahalede bulunulabilmesine kanun izin vermektedir. Nitekim *“Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi, Genetik İncelemeler ve Fizik Kimliğin Tespiti Hakkında Yönetmelik”*in 18. maddesinde *“Mevzuatta aranan tüm koşulların gerçekleşmiş olmasına ve şüpheli sanık veya diğer kişilerin bu konuda aydınlatılmış olmalarına rağmen muayene yapılmasına ya da örnek alınmasına rıza vermemeleri hâlinde, kararın infazı için ilgilinin muayenesini veya vücudundan*

1 CMK madde 7 ve Ceza Muhakemesinde Beden Muayenesi, Genetik İncelemeler ve Fizik Kimliğin Tespiti Hakkında Yönetmelik`in 11. maddesine yönelik eleştiriler için bkz. (Kareem ve Zorlu, 2021: 1167 vd.).

örnek alınmasını sağlamak üzere ilgili cumhuriyet başsavcılığınca gerekli önlemler alınır.” denilmektedir. Madde kapsamında “diğer kişi” olarak ele alınan mağdura beden muayenesinin içeriğine ilişkin aydınlatma yapıldıktan sonra mağdurun rıza göstermemesi üzerine gerekli önlemler alınarak yani kuvvet kullanarak işlemin yapılacağı belirtilmektedir. Şu hâlde, rızası olmayan mağdur kadının direncini kırmaya yetecek önlemler alınacak ve mağdur zorla muayenenin yapılacağı yere getirilecek, yatırılıp kolları ve bacakları tutulacak veya gerekli her türlü zorlama uygulanabilecektir (Aksoy İpekçioğlu, t.y.: 29-30). Cinsel suç mağduru olan bir kadın, yaşadıklarından sonra beden muayenesi yaptırmak istemeyebilir veya yaptırmaya psikolojik olarak kendini hazır hissetmeyebilir. Mağdur kadını beden muayenesine zorlamak, onur kırıcı bir muamele yaparak ona ikinci bir mağduriyet yaşatmaktır. Mağdurun muayenesini zorla yaptırmak yerine ceza yargılaması bakımından bunun etkilerinin neler olabileceğine, örneğin cumhuriyet savcısının iddiayı ispat edememe ihtimalinin oluşabileceğine dair bilgi verilip, kararına saygı duyulmalıdır (Yalçın Sancar, 2013: 306; Aksoy İpekçioğlu, t.y.: 31).

Ayrıca, istemi halinde ve olanaklar elverdiğinde bir kadın hekim tarafından yapılacağı olanağının tanınması ve olanakların elvermediği durumlarda muayene sırasında tabip ile birlikte bir başka kadın sağlık mesleği personelinin bulundurulmasına özen gösterilmesine ilişkin hükümlerde ataerkil toplumun kadın üzerinde yarattığı bir baskının hukuk sistemine dâhil edilmesi durumu söz konusudur. Utanma duygusu rencide olacak kişi olarak yalnızca kadın dikkate alınmakta ve bedenini bir erkek hekime muayene ettiren bir kadının utanabileceği belirtilmektedir. Oysa özellikle genital muayenelerde kişilerin utanma duygusunu rencide edecek bir durum olması halinde her iki cins de hemcins tarafından muayene edilebilme imkânı tanınmalıdır (Aksoy İpekçioğlu, t.y.: 36).

Suç mağduru kadının beden muayenesine rıza gösterdiği kimi hallerde, işlemlerin uygun olmayan ortamlarda ve aletlerle yapıldığı, bu sebeple de tekrarlanmak zorunda kaldığı belirtilmektedir. Muayene odasında tuvalet ve duş bulunmadığı, işlemlerin uzman hekim tarafından yapılmadığı, mağdurun birkaç kez muayene edilmesinin gerektiği ve kimi zaman da muayene için geç kalındığı için sağlıklı sonuçlar elde edilemediği yönünde sorunlar iletilmektedir (Yalçın Sancar, 2013: 308-309).

Beden muayenesi, ceza muhakemesinde sıkça başvuru delil elde etme ve değerlendirme araçlarından biridir. Şiddet mağduru bir kadının muayenesi, kadın üzerinde yeni bir travma etkisi yaratmayacak bir şekilde, onuruna ve mahremiyetine uygun bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Uzman bir hekim tarafından, uygun bir ortamda ve uygun aletlerde tek seferde muayene tamamlanmalıdır. Muayene öncesi mağdur aydınlatılmalı ve muayene rıza göstermelidir. Rıza göstermemesi halinde bunun sonuçları ve yargılamaya etkileri kendisine anlatılmalı ve fakat bir zorlamaya başvurulmamalıdır. Kanunda bu yönde gerekli değişiklikler yapılması şarttır.

MAĞDURU OLDUĞU BİR SUÇ SONUCU GEBE KALAN KADININ ÇOCUĞUNUN DÜŞÜRTÜLMESİ

Gebeliğin sonlandırılması hakkı, Nüfus Planlaması Hakkında Kanun`da 1983 yılında düzenlenmiştir. Buna göre, 10 haftayı geçmeyen bir gebeliğin kadının rızası ile sonlandırılması mümkündür. 10 haftayı geçen bir gebeliğin rıza olsa bile sonlandırılması ise kural olarak yasaklanmış fakat bu kurala istisna oluşturan iki hale mevzuatta yer verilmiştir. Bunlar, tıbbi bir zorunluluğu bulunması ve kadının mağduru olduğu bir suç sonucu gebe kalmasıdır.

Çocuk düşürtme suçunun düzenlendiği Türk Ceza Kanunu`nun 99. maddesinin 2. fıkrasında, *"tıbbi zorunluluk bulunmadığı halde..."* gebeliğin sonlandırılmasının cezalandırılıyor olması karşısında, tıbbi zorunluluğun varlığı halinde, gebelik 10 haftayı geçmiş olsa bile çocuk düşürtme işlemi yapılabilmektedir. Tıbbi zorunluluk bulunan haller ceza kanununda değil fakat Nüfus Planlaması Hakkında Kanun`un 5. maddesinin 2. ve 3. fıkralarında gösterilmiştir.

Çocuk Düşürtme suçunun düzenlendiği 99. maddenin 6. fıkrasında, kadının mağduru olduğu bir suç sonucu gebe kalması durumunda 20 hafta doluncaya kadar kadının rızasıyla gebeliğin sonlandırılacağı belirtilmiştir. İlk defa 5237 Sayılı Kanun ile düzenlenen bu istisna, gebelikle sonuçlanan bir suçun mağduru olan kadına tanınmış son derece önemli bir haktır. Gerek kadının mağduru olduğu suç, gerekse suç sonucu yaşanan gebelik, kadın üzerinde hem beden hem de ruh bakımından etki doğurur. Gebelik sonucunu doğuran suç tipinin büyük bir çoğunlukla nitelikli cinsel saldırı olduğu düşünülecek olursa, kadının bedensel ve ruhsal açıdan büyük bir sarsıntıyla karşı karşıya olduğu açıktır. Kadının mağduru olduğu suç sebebiyle ortaya çıkan gebeliğini 10 haftadan daha uzun bir süre sonlandırma hakkına sahip olması, yaşadığı olumsuzlukları azaltabilmek bakımından son derece önemli ve etkilidir.

Fakat kadın, mağduru olduğu suç sebebiyle oluşan gebeliğini 10 hafta geçtikten fakat 20 hafta dolmadan önce sonlandırmak istediğinde, bu hakkını nasıl kullanacağına ilişkin bir belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlik, kadının bir suç mağduru olup olmadığının tespitinin adli bir mesele, ne sebeple gebe kaldığı ve nasıl sonlandırılacağına ise tıbbi bir mesele olmasından kaynaklanmaktadır (Işık, 2015: 35). Kadının bir suç mağduru olup olmadığı ve bu suç sebebiyle gebe kalıp kalmadığının tespitinin kim tarafından ve nasıl yapılacağına ilişkin bir açıklık kanunda mevcut değildir.² Belirli olan tek husus ise bu tespitin 20 hafta gibi kısa bir sürede yapılması gerektiğidir.

2 Nüfus Planlaması Hakkında Kanun veya Türk Ceza Kanunu`nda bu hususlara açıklık getirilmemiş olması eleştirilmektedir, bkz. (Ünver, 2005: 106; Hakeri, 2021: 545).

Madde metninde yer alan “kadının mağduru olduğu bir suç sonucu...” ifadesi ile kanun koyucunun bir suçun varlığının tespitini aradığı anlaşılmaktadır. Bir şüphe veya ihtimalden bahsedilmemekte; fakat kadının bir suçun mağduru olması aranmaktadır (Işık, 2015: 36). Bir hekim, bir kolluk görevlisi veya bir cumhuriyet savcısının bir suçun varlığını kesin olarak tespit edebilmesi mümkün değildir. Şu hâlde kanun koyucu bir yargılama sonucunda verilecek mahkeme kararına işaret ediyor görünmektedir. Fakat 20 haftalık sürenin bir yargılamanın tamamlanıp, kesin hükümlerle maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasını sağlamak için yetersiz olduğu açıktır. Bu sebeple uzman hekimin gebeliği sonlandırmak üzere mahkeme kararını beklemesi, uygulanabilir bir yöntem değildir (Kızıroğlu, 2013: 183; Ünver, 2005: 106).

Bir başka yöntem ise bir hüküm olmamakla birlikte durumun tespitine ilişkin bir karar alınmasıdır. Bahse konu karar adli makamlarca alınmalıdır. Kadının mağduru olduğu bir suç sonucu gebe kaldığının, soruşturma aşamasında cumhuriyet savcısı veya sulh ceza hâkimi tarafından, kovuşturma aşamasında ise mahkeme veya hâkim tarafından tespit edilmelidir (Özgenç, 2015: 350-351; Gülşen, 2008: 1217-1218; Hakeri, 2021: 545-546). Bu durumda, uzman hekim kendi inisiyatifıyla gebeliği sonlandırma işlemi yapamayacak, suça ilişkin yürütülen bir soruşturma veya kovuşturmanın varlığı ve adli makamlarca durumun tespitine ilişkin bir karar alınması gerekecektir (Işık, 2015: 37). Uygulama da bu şekildedir. Fakat bu uygulama mağdur bakımından kimi problemleri beraberinde getirebilecektir. Gebeliğe sebebiyet veren suçun çoğunlukla cinsel saldırı suçu olacağı tekrar göz önünde bulundurulacak olursa, kadının yaşadığı olayı adliyeye yansıtmak istemeyebileceği birçok olayla karşılaşılabilir. Kadın karşı karşıya kalabileceği töre cinayeti veya namus cinayetinden korkuyor olabilir, ailesi veya çevresinden fiziksel veya psikolojik şiddet göreceğinden çekiniyor olabilir, başvurduğu makamlara yaşadıklarını tekrar tekrar anlatmak istemeyebilir veya kendisine inanılmayacağını düşünebilir. Tüm bunlar, hükmün uygulanmasını zorlaştıran önemli birtakım ihtimallerdir.

Mağduru olduğu suç sebebiyle gebe kalan kadının gebeliğini sonlandırabilmesi için bir diğer yöntem ise gebeliğin suç sonucu olup olmadığı tespitinin uzman hekimlerce yapılmasıdır. Maddede, “...gebeliğin uzman hekimler tarafından hastane ortamında sonlandırılması gerekir.” denilerek yalnızca gebeliği sonlandırma yetkisi uzman hekimlere verilmiştir. Bu sebeple, gebeliğin suç sebebiyle olup olmadığı konusunda hekime bir tespitte bulunma yetkisi verilmemiş görünmektedir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan hekimin yetkili makamlara bildirim yükümlülüğü söz konusu olacaktır. Söz konusu yükümlülük, TCK Madde 279’da “Kamu görevlisinin suçu bildirmemesi” başlığı altında “Kamu adına soruşturma ve kovuşturmayı gerektiren bir suçun işlendiğini göreviyle bağlantılı olarak öğrenip de yetkili makamlara bildirimde bulunmayı ihmal eden veya bu hususta gecikme

gösteren kamu görevlisi..."nin ve TCK madde 280`de "Sağlık mesleği mensuplarının suçta bildirmemesi" başlığı altında "Görevini yaptığı sırada bir suçun işlendiği yönünde bir belirti ile karşılaşmasına rağmen, durumu yetkili makamlara bildirmeyen veya bu hususta gecikme gösteren sağlık mesleği mensubu..."nın cezalandırılacağı ifade edilerek düzenlenmiştir.

Çocuk düşürtme suçunun düzenlendiği 99. maddenin 6. fıkrasında yer alan hükmün uygulanma koşullarına açıklık getirilmesi şarttır. Madde metnindeki "kadının mağduru olduğu bir suç sonucu..." ifadesinin, gebeliğin suçtan ileri geldiği konusunda kuvvetli şüphe bulunmasına işaret edecek şekilde değişmesi yerinde olacaktır. Kuvvetli suç şüphesine ilişkin değerlendirmenin hekim tarafından tıbbi ölçütler içerisinde yapılması ve hemen devamında gebeliğin sonlandırılması işleminin yapılmasına olanak sağlanmalıdır.³

3 Benzer yönde görüş ve Almanya uygulaması için bkz. (Işık, 2015: 38-39).

SONUÇ

CMK'de yapılan değişiklikler ve kararname ile birlikte ceza adaleti sisteminde mağdur hakları bakımından çok önemli adımlar atılmıştır. Mağdurun bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi hizmeti bu konudaki en önemli gelişmelerden biridir. Suç mağduru olmuş bir kişinin haklarını öğrenmesi, onu bekleyen süreci anlaması, nasıl bir yardım ve destek göreceğini bilmesi mağdurun üzerindeki korku ve çaresizlik hissini atarak güçlü bir şekilde hareket etmesini sağlar. Suç mağduru bir kadın, cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak çoğu kez suç sonrası daha dezavantajlı bir konumda kendini bulabilmektedir. Üzerindeki sosyal ve psikolojik baskılar çok daha fazla olabilmektedir. Ceza yargılaması sürecindeki haklarını ve suç sonrası kendisine sunulacak destekleri öğrenmesi, suçu ihbar etmek ve ceza yargılaması ile muhatap olmak yönündeki korkularını ortadan kaldırır. ADM'ler ve kolluk tarafından yapılan bilgilendirme ve yönlendirmenin farklı mecralarla yaygınlaştırılması, medya aracılığıyla veya gerektiğinde belediyeler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla bu yönde farkındalığı artırılması ceza adaleti için büyük kazanımlar sağlayacaktır.

Kararnamede yer alan ve kolluk tarafından sunulan koruma hizmetlerinin ayrıntılı olarak düzenlenmesi ve etkili bir şekilde uygulanması sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra sayılan sosyal destek ve hizmetlerin gerçekten uygulanabilir kılınması için hukuki ve fiili geliştirmelerin yapılması şarttır. Yine kararnamede yer alan cinsel suç mağdurlarına yönelik hizmet veren merkezlerin bir an önce kurulması ve cinsel suç mağdurları için ceza yargılaması kapsamında yapılacak işlemlerin uzman kişiler tarafından tek yerde ve tek seferde gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır.

ADM'ler eş güdüm sağlamayı hedefleyen bilgilendirme, yönlendirme ve iş birliği işlevi sağlamaktadırlar. Ancak özellikle şiddet mağduru bir kadın için en önemli ve gerekli olan barınma, barınak veya travma desteği hususunda eksik kalmaktadırlar. Bu eksikliği doldurabilecek olan Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri'dir (ŞÖNİM). Çünkü bu merkezler barınma yardımı ve geçici maddi yardımın yanı sıra rehberlik, danışmanlık, hayati tehlikenin varlığı durumunda geçici koruma altına alma, kreş yardımı, hukuki destek, istihdam ve eğitim-öğretime yönelik destek sunmaktadır. Fakat uygulamada ve kurumsal işleyişte aksaklıklar olduğu görülmekte ve yeterli faydayı sağlayamamaktadırlar (Aytekin İnceoğlu, 2016: 122). Oysaki gidecek yeri olmayan, can güvenliği sağlanamayan suç mağduru kadının, belirsiz bir gelecek karşısında yaşadığı psikolojik ve mali sıkıntılarla mücadelesinde yalnız bırakılmaması ve bu geçiş sürecinde onlara bir yuva sunulması gereklidir.

Suç mağduru kadınların mağduriyetini artıran en önemli sorunlardan biri maddi sorunlardır. Suç sonrasında fiziksel, psikolojik ve sosyal yardım ve desteklerin yanı sıra ekonomik açıdan da yardım ve desteğe ihtiyaç duyabilmektedirler. Mahkeme masrafları, vekâlet ücretleri, işsizlik, bakmaları gerektiren çocuklarının olması suç mağduru kadınların karşılaştığı önemli zorluklardır. Bunun yanı sıra şiddet uygulayan erkeğe para cezası verilmesi

halinde kadının da mağdur olduğu bildirilmektedir. Kimi olayda erkekler para cezasını kadına ödetirmekte ve dolayısıyla kadın hem şiddet mağduru hem de şiddet uygulayan erkeğe verilen para cezasını ödemek zorunda bırakılarak mağduriyeti artmaktadır (Adli Süreçte, 2017: 36). Bu noktada caydırıcı birtakım yaptırımların belirlenmesi ve ayrıca kadına hem mali hem de hukuki açıdan devletin destek sağlaması gerekmektedir. Geleneksel bir bakış açısıyla, devletin suç karşılığındaki sorumluluğunun faili cezalandırmakla bittiğini ve mağdurun zararları dolayısıyla sorumluluğu bulunmadığı kabul etmek (Dönmezer, 1977: 180) de günümüz ceza adaleti anlayışına uygun değildir. Mağdur, zararının tazminini yalnızca failden istemek durumunda bırakılmamalıdır. Mahkeme masrafları ve vekâlet ücretleri gibi mali zorlukların yanı sıra, davaların uzun sürmesi, genellikle failin ödeme gücünün bulunmaması ve mağdurun suç sonrası bu davalarla ilgilenebilecek durumda olmaması gibi sorunlar söz konusu olabilmektedir (Centel, 1997: 66). Doktrinde, devletin bir fon kurarak veya bir sigorta sistemiyle suç mağdurlarının zararlarının giderilmesini sağlaması ya da yargılama sürecinde tazminatın bir kısmını avans olarak ödemesi önerilmiş, ayrıca devletin tüm tedavi masraflarının yanı sıra vekâlet ve mahkeme masraflarını ödemesi üzerinde durulmuştur (Dönmezer, 1977: 184, 190; Centel, 1997: 67). Bu konuyla ilgili olarak Türkiye tarafından imzalanan fakat henüz onaylanmamış olan “*Şiddet Suçu Mağdurlarının Zararlarının Tazmin Edilmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesi*” hükümlerine uygun bir kanun tasarısı üzerinde çalışılmışsa henüz kanunlaşmamıştır.⁴ Mağdurların zararının devlet tarafından giderilmesine ilişkin bir düzenleme en kısa sürede hayata geçirilmelidir.

Mağdurun beden muayenesi bakımından CMK’de açık bir düzenleme getirilmiş olması önemli bir gelişme olmakla birlikte mağdurun muayeneyi kabul etmeme hakkının maddede düzenlenmemiş olması ciddi bir eksikliklerdir. Özellikle cinsel suç mağduru bir kadının suç sonucu gebe kalması durumunda gebeliğini sonlandırma hakkının 20 haftaya kadar tanınmış olması çok önemli bir hakktır. Ancak bu hakkın nasıl kullanılacağına ilişkin belirsizlik hakkın kullanımını zorlaştırmakta ve hatta kimi hallerde imkânsız hale getirmektedir. Bu konularda maddelerdeki eksikliklerin giderilmesi ve gereken husularda bir açıklık getirilmesi şarttır.

Sayılan tüm bu hususlar, şiddet mağduru kadınların, suçla oluşan mağduriyetinin giderilmesini ve ceza muhakemesine etkin bir şekilde katılımını teşvik etmektedir. Kadına yönelik şiddet ve özellikle cinsel suçlarda siyah sayıların azaltılması yani mağdurların ceza adaletine erişimi, ancak bu tür destek ve tedbirlerin varlığı ile mümkün olabilecektir. Fakat bu noktada önemli bir husus da kolluk personeli, savcılar, hâkimler, sağlık çalışanları, avukatlar ve mağdurlarla temasa geçen herkesin, mağdur haklarına ve mağdurun onur ve saygınlığına uygun bir şekilde hareket etmek üzere bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesidir.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. AYTEKİN (İNCEOĞLU, 2016: 9-46).

KAYNAKÇA

Mağdur Hakları Daire Başkanlığı. (2017). *Adli Süreçte Mağdur Kadınlar Araştırma Raporu*, Ankara: Mağdur Hakları Daire Başkanlığı

Aksoy İpekçioğlu, P. (t.y.). Ceza Muhakemesi Hukukunda Beden Muayenesi ve Örnek Alma, *İHFM*, LXX(1), 19-38.

Aytekin İnceoğlu, A. (2016). Ceza Hukukunda Mağdur Hakları Çerçevesinde Mağdurun Zararının Devlet Tarafından Giderilmesi ve Suç Mağdurlarına Yardım Hakkındaki Kanun Tasarısının Değerlendirilmesi, *BAÜHFD*, 11(141 – 142), 9-46.

Centel, N. (1997). Cinsel Suç Mağduru Kadının Korunması, *Prof. Dr. Kenan Tunçomağ'a Armağan*, (59-70) İstanbul.

Centel, N. (2005). *Yeni Türk Ceza Yasası ve Kadın*, 24 Ocak 2022 tarihinde: <http://nurcentel.com/makaleler/yenitckvekadin.pdf> adresinden alındı.

Değirmenci, O. (2008). Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdur Hakları, *TBB Dergisi*, (77), 33-86.

Dönmezer, S. (1977). Devlet ve Suç Mağduru İlişkisi, *Onar Armağanı*, İstanbul.

Gülşen, R. (2008). Tıp Ceza Hukukunun Güncel Sorunları, *V. Türk-Alman Tıp Hukuku Sempozyumu Kitabı*, (1209-1228), Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Hakeri, H. (2021). *Tıp Hukuku El Kitabı*, Ankara.

Işık, B. (2015). Mağduru Olduğu Bir Suç Sonucu Gebe Kalan Kadının Çocuğunun Düşürtülmesi Suçu (TCK m. 99/6), *CHKD*, 3(2), 25-55.

Kareem, O.R., Zorlu, S.E. (2021). Türk Ceza Muhakemesi Kanunu'nda Kadının Beden Muayenesi ve Vücuttan Örnek Alınması, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), 1148-1173.

Kızıroğlu, S.K. (2013). Türk Ceza Hukukunda Çocuk Düşürtme, Düşürme ve Kısırlaştırma Suçları, *Prof. Dr. Nur Centel'e Armağan*, (165 – 190), İstanbul: Pasifik Ofset.

Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Başkanlığı. (2021). *Mağdura Yaklaşım Kılavuzu*, Ankara: Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Başkanlığı

Özgenç, İ. (2015). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara.

Taner, F.G. (2021). Kırılgan Mağdurun Beyanının CMK'nın 236. Maddesi Uyarınca Alınması ve Uygulanan Özel Usuller Karşısında Savunma Hakkının Dengelenmesi, *TBB Dergisi*, 153, 1-38.

T.C. Aile ve sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü – Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2015). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. Ankara: T.C. Aile ve sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü-Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü

Ünver, Y. (2005). Türkiye'de Ceza Hukuku Alanında Yapılan Yakın Tarihli Düzenlemelerde Tıp Hukukuna İlişkin Birkaç Sorun, *Uluslararası Katılımlı 1. Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sempozyum Kitabı*, (86-118), İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Yalçın Sançar, T. *Türk Ceza Hukukunda Kadın*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

7 Şubat 2022 tarihinde: <https://magdur.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/agonedir> adresi.

KADINA KARŞI ŞİDDETE MÜCADELE CEZAI YAPTIRIMLARIN CAYDIRICI ETKİSİ VE TÜRK CEZA HUKUKU UYGULAMASI

Dr. Öğr. Üyesi Fulya EROĞLU*

ÖZ

Kadına karşı Şiddet olayları, günümüzde özel ve etkin mücadeleyi gerektiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olguyla mücadelede, ceza hukukunun öngördüğü yaptırımlar kadar Şiddet teşkil eden fiillerin etkin şekilde soruşturulması ve bunların caydırıcı bir yaptırımla karşılanması da büyük önem taşımaktadır. Aksi halde mevzuatta öngörülen yaptırımlar, amaçlanan sonuca hizmet etmekte yetersiz kalacaktır. Kadına karşı Şiddetle mücadelede, Şiddet fiillerinin suç olarak düzenlenmesi kadar bu fiiller açısından öngörülen yaptırımların caydırıcı boyuta ulaşabilmiş olması da önemlidir. Bu bakımdan söz konusu fiiller açısından uygulama bulabilen indirim sebeplerinin üzerinde durulmalıdır. Özellikle günümüzde kamuoyunun da oldukça dikkatini çeken “takdiri indirim sebeplerinin”, kadına karşı Şiddet olaylarında uygulanma alanı bulması önemli bir tartışma konusu olmuştur. Ayrıca, mevzuatımızda, cezanın indirilmesi sonucunu doğuran ya da cezanın caydırıcı işlevinin azalmasına neden olduğu belirtilen, çeşitli ceza muhakemesi kurumları bulunmaktadır. Çalışmamızda, Türk hukuku uygulamasında kadına karşı Şiddetle mücadelede cezai yaptırımların caydırıcı etkisini tartışmayı amaçlamaktayız. Bunun için de konuya ilişkin ulusal üstü ve ulusal düzeydeki düzenlemeleri karşılaŐtırarak, eleştirel bir bakışla mevcut sorunları ortaya koymaya ve bunların çözümlüne ilişkin öneriler getirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kadına Karşı Şiddet, Cezai Yaptırım, Caydırıcılık, Ceza İndirimi, Uzlaşma.

* Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, E- posta: fulyaeroglu@gmail.com , ORCID: 0000-0003-4560-2390.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

Kadına karşı şiddet olgusuyla mücadelede, kadının korunması kadar kadına karşı şiddet failinin cezalandırılması da önem taşımaktadır. Ceza hukuku yaptırımlarının genel ve özel önleme fonksiyonunun sağlanabilmesi için şiddet faillerinin etkin şekilde cezalandırılması şarttır.

Çalışmamızda, Türk Ceza Hukuku alanında, kadına karşı şiddet fiillerine uygulanan yaptırımları ve bu yaptırımların caydırıcı niteliğini incelemeyi amaçlamaktayız. Bunun için, Türk Ceza Kanun'un (TCK) kapsamında kadına karşı şiddet fiillerini yaptırıma bağlayan belli başlı suç tiplerini ele alacağız. Kadına karşı şiddet, somut olayda uygulanan şiddetin türüne göre çeşitli suç tiplerinin kapsamında değerlendirilebilir. Biz çalışmamızda bu suç tiplerinden yalnızca uygulamada tartışmaya neden olan belli suç tiplerine dikkat çekmekle yetineceğiz. Kadına karşı şiddet olaylarında sıklıkla karşılaşılan bu suç tiplerinin birbirinden farklı yönlerini ele alarak, uygulamada karşılaşılan sorunlara değinecek ve bunlara ilişkin yaptırımların uygulamada caydırıcı etkisini ele alacağız.

Kadına karşı şiddetle mücadelede cezai yaptırımların caydırıcı etkisi incelenirken TCK kapsamında suç olarak düzenlenmiş fiiller kadar, uygulamada bu fiiller karşılığında hükmedilen cezaların indirilip indirilmediği konusu da önem taşımakta olup, cezada indirim yapılması sonucunu doğuran kurumların değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda TCK'de düzenleme altına alınmış olan "takdiri indirim nedenleri" ve bunların kadına karşı şiddet olaylarında uygulanması sorununa dikkat çekmeye çalışacağız.

TCK'de yer alan düzenlemelerin yanı sıra, Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) kapsamındaki bazı düzenlemelerin de cezaların caydırıcılığı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Özellikle kadına karşı şiddet olaylarında başvurulması oldukça sakıncalı olan uzlaşma kurumuyla, hükmedilen cezalarda indirim yapılması sonucunu doğuran basit yargılama usulünün bu bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Biz de çalışmamızda bu kurumlara değindikten sonra, erteleme ve infaz kurumlarının kadına karşı şiddetle mücadelede cezai yaptırımların caydırıcılığına etkisini inceleyerek konuya ilişkin değerlendirme ve sonuçlarımızı belirteceğiz.

I. KADINA KARŞI ŞİDDETİ CEZALANDIRAN BELLİ BAŞLI SUÇ TIPLERİ VE UYGULAMADAKİ DURUM

A. Türk Ceza Kanunu Kapsamında Düzenlenen ve Kadına Karşı Şiddet Fiillerinde Uygulama Alanı Bulan Belli Başlı Suç Tipleri ile Nitelikli Haller

1. Genel Olarak

Kadına karşı şiddet olgusu, çok çeşitli şekillerde kendini gösterebilmektedir. Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi), "Tanımlar" başlıklı 3. maddesinin (a) bendinde; *"kadına karşı şiddetten", kadınlara karşı bir insan hakları ihlali ve ayrımcılık anlaşılacak ve bu terim, ister kamu ister özel yaşamda meydana gelsinler, söz konusu eylemlerde bulunma tehdidi, zorlama veya özgürlüğün rastgele bir biçimde kısıtlanması da dahil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar ve acı verilmesi sonucunu doğuracak toplumsal cinsiyete dayalı tüm şiddet eylemleri olarak anlaşılacaktır"* ifadesine yer vermektedir. Bu şekilde Sözleşme, kadınlara karşı gerçekleştirilen fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik her şiddet eylemini, kadına karşı şiddet kapsamında kabul etmektedir. Aynı maddenin (b) bendinde ise *"aile içi şiddet"* kavramı, *"eylemi gerçekleştiren, mağdurla aynı ikametgahı paylaşmakta olsun veya olmasın veya daha önce paylaşmış olsun veya olmasın, aile içinde veya aile biriminde veya mevcut veya daha önceki eşler veya birlikte yaşayan bireyler arasında meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik şiddet eylemleri olarak anlaşılacaktır"* şeklinde tanımlanmıştır.

Aşağıda, İstanbul Sözleşmesi'nde fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet şeklinde belirlenen şiddet türlerini esas alınarak bir ayırım yapmaya ve TCK kapsamında konuya ilişkin temel düzenlemeleri kısaca değerlendirmeye çalıştık. Kadına karşı şiddet fiillerinin, aşağıda belirtilen suç tipleriyle sınırlı olmadığı bir gerçektir. Ancak konu kapsamını genişletmemek amacıyla aşağıda yalnızca, Türk Ceza Hukuku uygulamasında, yaptırım bakımından dikkat çekici gördüğümüz belli başlı suç tiplerini ele almakla yetineceğiz.

2. TCK Kapsamında Kadına Karşı Fiziksel Şiddetin Cezalandırıldığı Belli Başlı Hükümler ve Nitelikli Haller

A. Kasten Yaralama Suçu (TCK m.86)

Kasten yaralama suçu, TCK m.86/1 kapsamında; “Kasten başkasının vücuduna acı veren veya sağlığının ya da algılama yeteneğinin bozulmasına neden olan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” şeklinde düzenlenmiştir.¹ Kasten yaralama suçuyla korunan hukuki değer, kişinin beden dokunulmazlığı hakkı çerçevesinde kişinin beden bütünlüğüdür. Beden dokunulmazlığı yalnızca anatomik olarak bedeni değil aynı zamanda ruhsal ve zihinsel dokunulmazlığı da kapsamaktadır (Keskin Kızıroğlu, 2017: 126).

Kadına karşı şiddet fiillerinin vücut bütünlüğünü ihlal etmesi durumunda bu suç oluşacaktır. Söz konusu suç tipi, eziyet ve kötü muamele suçuyla oldukça benzer şekilde kendini göstermektedir. Özellikle kadına karşı şiddet fiilleri bakımından bu suç tiplerini birbirinden ayırmak uygulamada oldukça güçtür. Aşağıda diğer suç tiplerinin de konuya ilişkin önemli özelliklerini ortaya koyarak, kasten yaralama suçundan ayrıldıkları noktalara dikkat çekmeye çalışacağız.

B. Eziyet Suçu (TCK m.96)

Eziyet suçunu düzenleyen madde kapsamında, bu suçu oluşturan fiil, “Bir kimsenin eziyet çekmesine yol açacak davranışlar” olarak tanımlanmaktadır.² Görüldüğü gibi madde, eziyet fiilini, eziyet oluşturan davranışlar şeklinde tanımlayarak aslında konuya ilişkin bir tanımlama yapmamakta, fiili tam olarak ortaya koymamaktadır. Bu sebeple de tam olarak hangi davranışların “eziyet” niteliğinde kabul edileceği konusunda bir açıklık bulunmamaktadır. Eziyet suçunun gerekçesinde konuya ilişkin şu açıklamalar yer almaktadır:

1 Kasten Yaralama suçunu düzenleyen TCK Madde 86 şu şekildedir: “(1) Kasten başkasının vücuduna acı veren veya sağlığının ya da algılama yeteneğinin bozulmasına neden olan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) (Ek fıkra: 31/3/2005 – 5328/4 md.) Kasten yaralama fiilinin kişi üzerindeki etkisinin basit bir tıbbi müdahaleyle giderilebilecek ölçüde hafif olması hâlinde, mağdurun şikâyeti üzerine, dört aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezasına hükümlenir. (3) Kasten yaralama suçunun; a) Üstsoya, altsoya, eşe, boşandığı eşe veya kardeşe karşı, b) Beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye karşı, c) Kişinin yerine getirdiği kamu görevi nedeniyle, d) Kamu görevlisinin sahip bulunduğu nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle, e) Silahla, f) (Ek:14/4/2020-7242/11 md.) Canavarca hisle, işlenmesi halinde, şikâyet aranmaksızın, verilecek ceza yarı oranında, (f) Bendi bakımından ise bir kat artırılır.”

2 Eziyet suçunu düzenleyen TCK m.96 şu şekildedir: “(1) Bir kimsenin eziyet çekmesine yol açacak davranışları gerçekleştiren kişi hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükümlenir. (2) Yukarıdaki fıkra kapsamına giren fiillerin; a) Çocuğa, beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye ya da gebe kadına karşı, b) Üstsoy veya altsoya, babalık veya analığa ya da eşe veya boşandığı eşe karşı, işlenmesi halinde, kişi hakkında üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezasına hükümlenir.”

“Eziyet olarak, bir kişiye karşı insan onuruyla bağdaşmayan ve bedensel veya ruhsal yönden acı çekmesine, aşağılanmasına yol açacak davranışlarda bulunulması gerekir. Aslında bu fiiller de kasten yaralama, hakaret, tehdit, cinsel taciz niteliği taşıyabilirler. Ancak bu fiiller, ani olarak değil, sistematik bir şekilde ve belli bir süreç içinde işlenmektedirler. Bir süreç içinde süreklilik arzeder bir tarzda işlenen eziyetin özelliği, işkence gibi, kişinin psikolojisi ve ruh sağlığı üzerindeki tahrip edici etkilerinin olmasıdır. Bu etkilerin uzun bir süre ve hatta hayat boyu devam etmesi, eziyetin bu kapsamda işlenen fiillere nazaran daha ağır ceza yaptırımına altına alınmasını gerektirmiştir.”

Eziyet kelimesi, “zulüm, sıkıntı, güçlük” anlamlarına gelmektedir. Sadece madde metnine göre bir değerlendirme yaparsak, zulüm, sıkıntı ve güçlüğü sebep olan her türlü davranışın eziyet kapsamına girmesi gerekmektedir (Altunç, 2017: 374). Ancak madde gerekçesinde, madde metninde yazmayan *“sistematik bir şekilde ve belli bir süreç içinde işlenme”* ölçütlerine de yer verilmiştir.

Yargıtay da somut olayda eziyet suçunun tespitinde, “süreklilik gösteren hareketlerin bir bütün halinde” değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (8CD, 16.01.2014, E. 2013/6726, K. 2014/1003; Altunç, 2017: 376). Yargıtay bir kararında şu belirlemelere yer vermiştir:

“Sistematik olarak ve belli bir süreç içinde kasten yaralama, hakaret, tehdit ve cinsel taciz niteliği taşıyan, insan onuruyla bağdaşmayan, mağdurun bedensel veya ruhsal yönden acı çekmesine ve aşağılanmasına yol açan davranışların eziyet suçunu oluşturacağı cihetle oluşa ve dosya kapsamına göre sanığın eşi olan mağdurun, ellerini, ayaklarını ve ağzını koli bandı ile bantlayıp kolunda sigara söndürmek, ağzında bulunan bandı nefessiz kalana ve bayılmasına yakın bir ana kadar çıkartmamak eylemlerinin bedensel ve ruhsal yönden acı çekmesine yol açan ve insan onuruyla bağdaşmayan nitelikte olması sebebiyle eziyet olarak kabulünde bir isabetsizlik görülmediğinden tebliğnamedeki bozma düşüncesine iştirak edilmemiştir.

Sanık hakkında eşine yönelik eziyet suçundan hüküm kurulurken doğrudan TCK'nun 96/2-b maddesi uyarınca cezalandırılması yerine, önce aynı kanunun 96/1. maddesiyle hüküm kurulduktan sonra 96/2-b maddesinin uygulanması sonuca etkili görülmediğinden bozma nedeni yapılmamıştır.” (8CD, 21.06.2018, E. 2018/7210, K. 2018/7245) (www.legalbank.net)

C. “Kötü Muamele” Suçu (TCK m.232)

Kötü muamele suçu TCK m.232/1’de düzenlenmekte olup, aynı konutta birlikte yaşayan kişilerden birinin diğerine kötü muamelede bulunmasını cezalandırmaktadır.³³ Bu

3 Kötü Muamele suçu düzenleyen TCK m.232/1 şu şekildedir: “(1) Aynı konutta birlikte yaşadığı kişilerden birine karşı kötü muamelede bulunan kimse, iki aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”

düzenlemeyle, aile düzeni içinde birlikte yaşayan bireylerin bu düzeni korunmak istenmiş olup, suçla korunan hukuki değer, aile düzenidir (Aytekin İnceoğlu, 2020: 245).

Kasten yaralama ve eziyet suçundan farklı olarak, bu suçun faili ile mağdurunun aynı konutta birlikte yaşayan kişiler olması koşulu aranmaktadır. Doktrinde, bir aile düzeni içinde yaşamayan aile bireylerinin bu suçun faili ve mağduru olamayacağı, buna karşılık aralarında akrabalık ilişkisi bulunması dahi aile düzeni içinde yaşayan kişilerin suçun faili ve mağduru olabileceği savunulmaktadır (Aytekin İnceoğlu, 2020: 245).

Eziyet çektirmeye yönelik her davranış zorunlu olarak bir nevi kötü muameledir. Kötü muamele, eziyet boyutundaki fiilleri kapsayan, daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Eziyet suçu, kötü muamele niteliğini aşan ve eziyet kastını içeren fiillerdir (Nuhoğlu, 2009: 117). Doktrinde, eziyet çektirmeye yönelik ve kötü muamele boyutunu aşan ve insan onuruyla bağdaşmayan sistematik hareketlerin, aynı konutta birlikte yaşayan kişiye karşı gerçekleştirilmiş olması halinde "kötü muamele suçu" değil, "eziyet" suçunun uygulanması gerektiği belirtilmektedir (Tezcan vd., 2010: 745).

Yargıtay kararlarında da TCK'nin başka maddelerinin kapsamına girmeyen fiillerin kötü muamele suçu kapsamında görülebileceği belirtilmekte ve çıplak gezdirme, aç bırakma, sürekli alay etme, korkutma gibi fiiller kötü muamele olarak kabul edilmektedir (4CD., 19.01.2009, E. 2007/5591, K. 2009/80) (www.legalbank.net).

D. "Kasten Yaralama", "Eziyet" ve "Kötü Muamele" Fiillerinin Farkı ve Söz Konusu Suçlara İlişkin Ceza Hukuku Uygulaması

TCK'de yer alan "eziyet" ve "kötü muamele" suçları gibi, kötü muamele niteliğindeki fiilleri cezalandıran normları diğer normlardan ve birbirinden ayırmak için AİHM tarafından benimsenin bazı ölçütlerden yararlanmak mümkün olabilir. AİHM, BM İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi'ne de atıfta bulunarak, kötü muamele niteliğindeki fiilleri birbirinden ayırmada şu objektif ölçütleri kullanmaktadır:

- i. Mağdurun duyduğu bedensel ya da manevi ıstırabın ağırlığı
- ii. Fiilin süresi
- iii. Fiilin mağdurda yarattığı hasarın kalıcılığı
- iv. Mağdurun yaşı, cinsiyeti ya da engellilik durumu gibi nedenlerle özellikle korunması gereken bir kişi olup olmadığı

Belirtelim ki somut olayda, sayılan bu ölçütlerin her birinin bulunması zorunlu değildir. Bunlar daha çok, ele alınan olaylarda fiilin yoğunluğunu (ör. Söz konusu fiilin eziyet ya da işkence boyutuna ulaşmış olup olmadığı) gösteren belirtiler olarak ele

alınır (Bayraktar ve Eroğlu, 2012: 93). Bu açıdan kanaatimizce, AİHM tarafından kullanılan ölçütler doğrultusunda belli bir eşiği aşan davranışlar eziyet olarak, bunun dışındakiler ise kötü muamele olarak nitelendirilebilir. Söz konusu eşik, failin mağdura yaşattığı ıstırapın yoğunluğuna, süresine, etkilerine ve zalimane niteliğine göre somut olay çerçevesinde belirlenebilecektir (Bayraktar ve Eroğlu, 2012: 94).

Uygulama açısından karşımıza çıkan önemli bir sorun, eziyet suçunun tanımındaki belirsizlik nedeniyle diğer suçlarla arasındaki ilişkinin tespitinin güçleşmesidir. Yargıtay belli durumlarda, birden fazla kez gerçekleştirilen yaralama fiilini "eziyet suçu" kapsamında değerlendirmektedir: *"Mahkemece gerekçeleri gösterilerek hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına yer olmadığına karar verildiğinden, tebliğnamede yer alan bozma düşüncesine iştirak edilmemiş; sanığın geçimsizlik nedeniyle ayrı yaşadığı eşine hakaret ve tehdit edip birden fazla yaralama eylemleri gerçekleştirdiği anlaşılmalı, eyleminin TCK'nin 96/2-b. madde ve Fikrası'nda tanımlanan suçu oluşturduğu gözetilmeden, suç nitelendirilmesinde yanılığa düşülerek yazılı biçimde hüküm kurulması aleyhe temyiz olmadığından bozma nedeni yapılmamıştır."* (8CD, 16.05.2012, 2010/13752 E., 2012/16763 K.) (www.legalbank.net)

Görüldüğü gibi eziyet suçunun oluşumu için fiilin sistematik şekilde ya da belli bir süre uygulanması koşulu aranmaktadır. Ancak bu durumda uygulanacak yaptırım açısından dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Söz konusu sonucu bir örnekle açıklamak gerekirse; özgürlüğünü kısıtladığı kişiye her gün vuran kişinin fiili tek bir eziyet suçu olarak kabul edilecektir ve bu kişiye yalnızca eziyet suçunun cezası verilecektir. Buna karşılık söz konusu fiil kasten yaralama olarak kabul edilseydi her kasten yaralama fiili ayrı ayrı değerlendirilerek bunların cezalarının toplanması yoluna gidilecektir. TCK m.43 gereğince, kasten yaralama suçunda zincirleme suç hükümleri de uygulanmayacağından birden fazla sayıda verilen kasten yaralama suçlarının toplam cezası, bir kez işlendiği kabul edilen eziyet suçu için verilecek cezadan daha ağır olmaktadır. Bu şekilde koruduğu hukuki değer içerisinde "insan onuru" da bulunan eziyet suçunun yaptırımı, temelde maddi ve manevi vücut bütünlüğünü koruyan kasten yaralama suçundan daha hafif olabilmektedir.

Bu sorunun çözümü için kanunda yer alan düzenlemelerin birbirinden daha açık şekilde ayrılmasını sağlayabilmek amacıyla, hükümlerde değişiklik yapılması gerektiği söylenebilir. Ayrıca doktrinde, eğer işlenen fiil hem yaralama hem de eziyet suçunu oluşturuyorsa fıkri içtima (TCK m.44) hükümlerinin uygulanması ve faile en ağır cezanın verilmesi gerektiği savunulmaktadır (Altunç, 2017: 385).

3. TCK Kapsamında Kadına Karşı Diğer Şiddet Türlerinin Cezalandırıldığı Belli Başlı Hükümler

Kadına karşı şiddet yalnızca fiziksel şiddeti değil aynı zamanda cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddeti de kapsamaktadır. Fiziksel şiddet dışında kalan şiddet türleri açısından TCK değerlendirildiğinde, kadına karşı şiddete ilişkin özel ve açık bir vurgu bulunmasa da özel hükümlerde yer alan belli suç tiplerinin söz konusu şiddet türlerini de cezalandırma kapsamına aldığı görülmektedir. Bu anlamda kadına karşı ekonomik şiddeti cezalandıran özel bir hüküm olmamakla birlikte cinsel ve psikolojik şiddetin karşılık bulunduğu bazı suç tipleri TCK'de yer almaktadır.

TCK'da özel hükümlerin düzenlendiği 2. kitabın, 6. bölümünde cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar düzenlenmektedir. Kadına karşı gerçekleştirilen cinsel şiddet fiilleri de somut olayın niteliğine göre bu bölümde yer alan suç tipleri kapsamında değerlendirilebilmektedir.

Kadına karşı şiddete ilişkin özel bir vurguya yer verilmemiş olmakla birlikte, psikolojik şiddet niteliği taşıyan tehdit fiili, TCK m.106 kapsamında hüküm altına alınmıştır. Kadına karşı şiddet niteliğindeki tehdit fiilleri de bu madde kapsamında ele alınabilecektir.

TCK kapsamında yer alan tehdit gibi bazı suç tipleri bakımından, kadına karşı şiddet fiillerine ilişkin özel bir vurgunun bulunmamasını konumuz açısından bir eksiklik olarak değerlendirmek mümkündür. Belirtelim ki kanaatimizce bu eksikliğin, uygulama vasıtasıyla telafi edilmesi düşünülebilir. Ancak bunun için, kadına karşı şiddet fiilleri bakımından caydırıcı nitelikteki cezaların etkin şekilde uygulandığı istikrarlı kararlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Belirtilen bu durumun yanı sıra, ısrarlı takip fiillerinin de ceza hukuku kapsamında suç olarak düzenlenmemiş olması dikkat çekicidir. İstanbul Sözleşmesi'nin 34. maddesinde, taraf devletlerin, *"Başka bir şahsa yönelik olarak gerçekleştirilen ve bu şahsı, şahsın kendisini güvende hissetmesini önleyecek şekilde korkutacak, kasıtlı bir biçimde tekrarlanan tehditkâr davranışların cezalandırılmasını temin edecek gerekli yasal veya diğer tedbirleri"* almaları gerektiği belirtilmektedir. 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun kapsamında, tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması da amaçlanmaktadır. Buna karşılık TCK kapsamında, bu tür fiilleri cezai yaptırıma bağlayan özel bir suç tipi bulunmamaktadır. Kanaatimizce kadına karşı her türlü şiddetle etkin mücadelenin sağlanabilmesi için ısrarlı takip fiilinin, TCK kapsamında ayrı bir suç olarak düzenlenerek yaptırıma bağlanması gerekmektedir.

4. Kadına Karşı Şiddetle Mücadelede Cezayı Ağırlaştırıcı Koşullar ve Türk Ceza Hukukunda Cezayı Ağırlaştırıcı Nitelikli Hal Düzenlemeleri

İstanbul Sözleşmesi m.46 uyarınca, taraf devletlerin, maddede sayılan belli durumları, iç hukuklarında ayrı bir suç olarak düzenlememiş olmaları halinde, ağırlatıcı koşullar olarak göz önünde bulundurabileceklerini temin etmek üzere gerekli yasal ya da diğer tedbirleri alacakları belirtilmektedir. Maddede belirtilen ağırlatıcı koşullar arasında, *“suçun, iç hukukun kabul ettiği eski veya mevcut bir eşe veya birlikte yaşanan bireye karşı, aile fertlerinden biri tarafından, mağdurla birlikte ikamet eden biri tarafından veya yetkisini suistimal eden biri tarafından işlenmesi”* (a Bendi), *“suçun veya suçların mükerrer olarak işlenmesi”* (b Bendi), *“suçun belirli şartlar nedeniyle hassas konuma gelmiş bir bireye karşı işlenmesi”* (c Bendi), *“suçun bir çocuğa karşı veya çocuğun huzurunda işlenmesi”* (d Bendi), *“suçtan önce veya suçun işlenmesi esnasında çok aşırı düzeylerde şiddet uygulanmış olması”* (f Bendi) gibi koşullar yer almaktadır.

TCK kapsamında suç tipi olarak ya da cezayı ağırlaştırıcı nitelikli hal olarak düzenlenen koşulların bir kısmı İstanbul Sözleşmesi'nin 46. maddesinde sayılan koşulları karşılamaktaysa da İstanbul Sözleşmesi'nde dikkat çekilen koşulların bir kısmının Türk Ceza Hukuku mevzuatı kapsamında tam olarak yer almadığı görülmektedir. Bu açıdan TCK'nin İstanbul Sözleşmesi'ne tam olarak uyarlanmamış olduğu bir zamanda, İstanbul Sözleşmesi'nden imza çekme sürecine girildiği söylenebilir.

TCK kapsamında düzenlenen belli suç tiplerinin yanı sıra, belli suçlar bakımından fiilin, eşe ya da boşanılan eşe karşı işlenmiş olması, cezayı ağırlaştırıcı bir nitelikli hal olarak düzenlenmiştir. Kasten öldürme (TCK m.82/1-d), kasten yaralama (TCK m.86/3-a), eziyet (TCK m.96/2-b) ve kişiyi hürriyetinden yoksun kılma (TCK m.109/3-e) suçlarında bu nitelikli hale yer verildiği görülmektedir. Ancak söz konusu suçlar bakımından öngörülen bu nitelikli hal, kadına karşı şiddetle mücadele bakımından yeterli nitelikte değildir. Kadına karşı şiddet fiilleri yalnız aralarında nikâh bağı bulunan veya önceden bulunan nikâh bağı sona ermiş olan kişiler arasında gerçekleşmemektedir. Aynı ikametgâhı paylaşmakta olan ya da olmayan, aralarında evlilik bağı bulunan ya da bulunmayan kişiler arasında gerçekleşen fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik şiddet fiilleri de kadına karşı şiddet kapsamında değerlendirilmektedir.⁴ Bu nedenle de değinilen düzenleme ve benzeri düzenlemeler kadına karşı şiddet fiillerini oldukça dar bir kapsamda cezalandırma alanında değerlendirmektedir.

4 İstanbul Sözleşmesi m.3 kapsamında *“aile içi şiddet”* kavramı; *“eylemi gerçekleştiren, mağdurla aynı ikametgâhı paylaşmakta olsun veya olmasın veya daha önce paylaşmış olsun veya olmasın, aile içinde veya aile biriminde veya mevcut veya daha önceki eşler veya birlikte yaşayan bireyler arasında meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik şiddet eylemleri”* olarak tanımlanmaktadır.

I. KADINA KARŞI ŞİDDET FİİLLERİNDE ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜMÜ VE CEZANIN İNDİRİLMESİ SONUCUNU DOĞURAN KURUMLARIN CEZANIN CAYDIRICILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

A. Kadına Karşı Şiddet Fiillerinde Alternatif Uyuşmazlık Çözümü

1. Genel Olarak

Alternatif uyuşmazlık çözüm yolları kural olarak, ceza muhakemesi işleyişinde onarıcı adaleti sağlamak ve adli merciler üzerindeki iş yükünü azaltmak gibi amaçlara hizmet edebilmektedir. Ancak kadına karşı şiddet fiilleri söz konusu olduğunda, alternatif çözüm yollarının onarıcı adalet işlevini yitirdiği ve kadına karşı şiddetle mücadele faaliyetine olumsuz etkileri bulunduğu görülmektedir. Uzlaşma ya da arabuluculuk gibi alternatif uyuşmazlık çözümlerinde mağdur kendisini baskı altında hissedebilmekte, fail gerçekleştirdiği fiilin ceza gerekmediğini ve yetkili merciler tarafından mağdurla "barıştırdıkları" düşünerek fiilini tekrarlayabilmektedir. Söz konusu alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinde bir cezai mahkûmiyet olmadığından failin şiddet fiilini tekrarı halinde mükerrer suçun bulunup bulunmadığı tespitini yapmak da mümkün olmayabilir.

Belirtilen sakıncalar göz önüne alınarak İstanbul Sözleşmesi'nin 48. maddesinde zorunlu anlaşmazlık giderme alternatif süreçlerinin taraf devletlerce yasaklanması gerektiği ifade edilmiştir. İstanbul Sözleşmesi'nin 48/1. maddesinde; *"Taraflar bu Sözleşme kapsamında yer alan her türlü şiddet olayıyla ilgili olarak, arabuluculuk ve uzlaştırma da dahil olmak üzere, zorunlu anlaşmazlık giderme alternatif süreçlerini yasaklamak üzere gerekli yasal veya diğer tedbirleri alacaklardır."* düzenlemesi yer almaktadır.

2. Türk Ceza Muhakemesi Kanunu Kapsamında Uzlaşma

Türk Ceza Muhakemesi Hukuku'nda uzlaşma kurumu, CMK m.253'te düzenlenmiştir. CMK m.253 kapsamında belli suçlar açısından uzlaşma kurumunun uygulanması mümkün kılınmış olup, bazı suçlar uzlaşma kapsamı dışında bırakılmıştır. Düzenleme incelendiğinde eş ya da boşanılan eşe karşı işlenen kasten yaralama suçunun da uzlaşma kapsamı dışında kaldığı görülmektedir. Buna karşılık aralarında devam eden ya da sona ermiş bir nikâh bağı bulunmayan kişiler arasında, kadına karşı şiddet bağlamında gerçekleşen kasten yaralama fiilleri uzlaşma kapsamı dışında tutulmamıştır. Bu nedenle de uygulamada, şiddet mağduru birçok kadın açısından uzlaşma girişiminde bulunmaktadır. Kadına karşı şiddet olaylarında uzlaşma gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin hedefledikleri amaca hizmet edemediği ve şiddet fiillerinin tekrarlanması riskini doğurduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda, mevcut kanuni düzenleme ve uygulamanın, kadına karşı şiddet olaylarının hiçbirinde, herhangi bir sınırlama yapmadan uzlaşma kurumunu devre dışı bırakması gerekmektedir.

Benzer bir sorun tehdit suçu bakımından da karşımıza çıkmaktadır. Tehdit suçunun nitelikli hali uzlaşma kapsamı dışında kalmaktadır ancak basit tehdit uzlaşma kapsamına giren suçlar arasında yer alır. Türk ceza hukuku uygulamasında sıklıkla yapılan bir hata, manevi şiddet niteliğindeki tehdit fiillerinin “şiddet” kavramı içinde değerlendirilmemesidir. Uygulamada, aile içinde gerçekleşen tehdit fiilleri de dâhil olmak üzere, kadına karşı şiddet kapsamına giren basit nitelikli tehdit fiillerini bakımından uzlaşma yolunun uygulandığı görülmektedir. Uygulamacının bu konuda bilinçlenmesi oldukça önemlidir. Uzlaşma kurumunun kadına karşı şiddet fiilleri söz konusu olduğunda barındırdığı sakıncalar dikkate alınmalı ve yalnızca kadına karşı fiziksel şiddet bakımından değil, diğer şiddet türleri açısından da uzlaşma yoluna başvuru imkânı tanınmamalıdır.

B. Kadına Karşı Şiddet Fiillerinde Cezanın İndirilmesi Sonucunu Doğuran Kurumlar

1. Takdiri İndirim Nedenleri

İstanbul Sözleşmesi “Sözde “namus” adına işlenen suçlar da dahil olmak üzere, işlenen suçlar için gerekçelerin kabul edilmemesi” başlıklı 42/1. maddesinde; “Taraflar bu Sözleşme kapsamında kalan şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesinden sonra başlatılan ceza davalarında kültür, töre, din, gelenek veya sözde “namus” un gerekçe olarak öne sürülmesinin önlenmesini temin etmek üzere, gerekli yasal veya diğer tedbirleri alacaklardır.” düzenlemesine yer vermektedir.

TCK kapsamında da İstanbul Sözleşmesi’nde belirtilen bu sebeplerin indirim nedeni olarak düzenlenmesi söz konusu değildir. Buna karşılık kadına karşı şiddet olaylarında, takdiri indirim nedenlerinin uygulanması söz konusu olabilmekte ve mahkemelerin bu uygulamalardaki dayanakları olumsuz eleştirilere konu olmaktadır.

Takdiri indirim nedenleri hükmü TCK m.62`de yer almaktadır. Maddenin 2. fıkrasında “takdiri indirim nedeni olarak, failin geçmişi, sosyal ilişkileri, fiilden sonraki ve yargılama sürecindeki davranışları, cezanın failin geleceği üzerindeki olası etkileri gibi hususlar[ın] göz önünde bulundurulabil[ir]” belirtilmektedir. Genel hükümler arasında yer alan 62. madde hükmü, faile işlediği fiil ile orantılı bir yaptırım uygulanabilmesini amaçlamaktadır. Madde metninden de anlaşıldığı gibi, her somut olayda uygulanması zorunlu bir hüküm olmayıp, bu madde hükmüne dayanarak bir indirime gidilip gidilmemesi konusunda hâkime takdir yetkisi tanınmıştır. Ayrıca takdiri indirim nedeninin uygulanması halinde mutlaka uygulanan nedenin açık şekilde kararda ortaya konulması gerekir. TCK m.62/2`de de “takdiri indirim nedenleri kararda gösterilir” denilmektedir.

Takdiri indirim nedenlerine başvurulmasının yerinde olup olmadığı her somut olayda özenle incelenmelidir. Takdiri indirim nedeninin somut olayda uygulanması gerektiği kanaatine varılması durumunda ise buna ilişkin gerekçenin açık bir şekilde ortaya konulması oldukça önemlidir. Kanaatimizce kanunda yer alan genel düzenleme bakımından kural olarak bir sorun olmamasına rağmen takdiri indirim nedenleri, uygulamada sorunlara neden olmaktadır. Kadına karşı şiddet fiillerinde bu hükümlere sıklıkla dayanılması ve faillerin cezalarında, çoğu zaman yeterli gerekçeler ortaya konulmadan indirim yapılması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatalı uygulamalar nedeniyle kadına karşı şiddet fiilleri bakımından öngörülen cezalar caydırıcı niteliğini yitirecek derecede azalabilmektedir. Söz konusu uygulama sorununu çözmek için gerekirse, kadına karşı şiddet fiilleri bakımından indirim sebeplerinin uygulama alanı bulmaması gerektiğine ilişkin açık bir hükmün sevk edilmesi düşünülebilir.

2. Basit Yargılama Usulü

Kadına karşı şiddet fiillerinde cezanın indirilmesine ve bu sebeple de caydırıcılığını yitirmesine yol açan kurumlardan biri de basit yargılama usulüdür. Basit yargılama usulü, CMK'nin 251. maddesinde düzenlenmiştir. CMK m.251/1'e göre; *"Asliye ceza mahkemesince, iddianamenin kabulünden sonra adli para cezasını ve/veya üst sınırı iki yıl veya daha az süreli hapis cezasını gerektiren suçlarda basit yargılama usulünün uygulanmasına karar verilebilir"*. Basit yargılama usulünün uygulandığı durumlarda, duruşma yapılmaksızın hüküm verilmekte ve mahkûmiyet kararı verildiği takdirde sonuç ceza dörtte bir oranında indirilmektedir. Bu indirim takdiri bir indirim olmayıp, basit yargılama usulünün uygulandığı her durumda yapılması zorunludur.

CMK m.251/7'de, basit yargılama usulünün, yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, sağır ve dilsizlik hâlleri ile soruşturma veya kovuşturma yapılması izne ya da talebe bağlı olan suçlar hakkında uygulanmayacağı düzenleme altına alınmıştır. Ancak maddede kadına karşı şiddet niteliğindeki fiillere ilişkin herhangi bir belirleme yapılmamıştır. Bu nedenle de Asliye Ceza Mahkemeleri'nin görev alanına girmekte olan, kadına karşı şiddet niteliğindeki fiiller açısından basit yargılama usulü uygulanarak, hükmedilen cezada dörtte bir oranında indirim yapılmaktadır.

Kadına karşı şiddet fiilleri, basit yargılama usulünün uygulanmasında istisna tutulmadığı için, kadına karşı şiddet fiilleri dolayısıyla hükmedilen cezalarda CMK m.251 uyarınca indirim yapılmaktadır. Bu durum, kadına karşı şiddet failinde "affedildiği" ya da "yaptığı fiilin makul görüldüğü" gibi hatalı bir kaniya neden olabilmektedir. Hükmedilen cezalarda

CMK m.251 uyarınca indirim yapılması, kadına karşı şiddetle mücadelede öngörülen yaptırımların etkinliğini azaltmakta ve şiddet fiillerinin tekrarlanması riskini doğurmaktadır. Bu nedenle, kanaatimizce CMK kapsamında düzenlenen ve hükmedilen cezada indirim yapılması zorunluluğu doğuran basit muhakeme usulünün, kadına karşı şiddet fiilleri bakımından uygulanamayacağına ilişkin açık bir hükmün getirilmesi gerekmektedir.

III. KADINA KARŞI ŞİDDET FİİLLERİ BAKIMINDAN ERTELEME KURUMUNUN VE İNFAZA İLİŞKİN DÜZENLEMELERİN YAPTIRIMIN CAYDIRICILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ceza ve ceza muhakemesi hukukunda, kamu davasının açılmasının ertelenmesi, hükmün açıklanmasının geri bırakılması, hapis cezasının ertelenmesi gibi yaptırımın uygulanmaması veya uygulamasının ertelenmesi sonucunu doğuran çeşitli kurumlar mevcuttur. Ayrıca cezaların infaz aşamasında da failin infaz süresi dolmadan, belli koşullar altında infaz kurumundan çıkmasını sağlayan denetimli serbestlik, koşullu salıverme gibi kurumlar da hukukumuzda uygulama alanı bulmaktadır.

Sayılan bu kurumlar amaçları doğrultusunda ve belirlenen ölçütler çerçevesinde yerinde uygulandıkları zaman, sevk ediliş amaçlarına uygun olumlu sonuçlar verebilmektedir. Ancak bu kurumlara başvurulurken dikkat edilmesi gereken ölçütlerin yeterince incelenmemesi ve bu kararlar verilirken özellikle kadına karşı şiddet olgusu gibi ciddi bir olgunun somut olaylarda göz ardı edilmesi telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurmaktadır.

Kadına karşı şiddet olaylarında, failin “erteleme süresi içinde” ya da “denetim süresi içinde” bulunduğu dönemde mağdura ulaşarak şiddet fiilini tekrarladığı çeşitli olaylarla karşılaşıldığı bir gerçektir. Günümüzde, Covid-19 pandemisi nedeniyle ceza infaz kurumlarında da bazı önlemler alınması gerekmiş ve açık infaz kurumlarına geçiş koşulları gibi bazı kurallar üzerinde etki doğuracak düzenlemeler yapılmıştır. Belirlenen bazı suç tiplerinin bu düzenlemelerden yararlanamayacağı da hüküm altına alınmış ancak kadına karşı şiddet fiilleri bu istisnalar arasında sayılmamıştır.

Sayıdığımız tüm bu düzenlemeler birlikte uygulandığı zaman, kadına karşı şiddet faili kişiler hakkında hükmedilen cezaların önemli bir oranının, infaz kurumu çatısı altında çektirilmemesi ve failin hak ettiği infaz süresi dolmadan saliverilmesi söz konusu olmaktadır. Bu şekilde infaz kurumundan ayrılan failerin bir kısmının şiddet fiillerini tekrarladıkları olaylar gündeme gelmektedir (<https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-olduren-izin-10-kadin-ve-3-cocuk-katledildi-6535689>).

Kanaatimizce, cezada indirim ya da erteleme sonucunu doğuran kurumların belirtilen şekilde uygulanması, kadına karşı şiddet fiillerinde hükmedilen cezaların caydırıcı etkisini azaltan bir etki doğurabilmekte ve telafisi mümkün olmayan zararlar doğurabilmektedir. Bu sebeple söz konusu kurumlar açısından, kadına karşı şiddet fiillerinin istisna olarak düzenlenmesinin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Uygulamada önemli risk doğuran sorunların giderilmesi açısından, ilgili hükümler içerisinde, kadına karşı şiddet fiilleri bakımından bu kurumlara başvurulmasının mümkün olmadığına ilişkin açık düzenlemelere yer verilmesinin yararlı olabileceği kanaatini taşımaktayız.

SONUÇ

Kadına karşı şiddetle mücadelede, cezai yaptırımların etkin ve caydırıcı şekilde uygulanması oldukça önemlidir. Şiddet fiillerinin etkin ve caydırıcı cezalarla karşılanmaması, yaptırımın genel ve özel önleme fonksiyonunu yitirmesine neden olmakta ve kadına karşı şiddetle mücadeleyi etkisizleştirmektedir.

Ceza hukuku uygulamasında, kadına karşı şiddetin yalnızca fiziksel şiddete indirgenmemesi, diğer şiddet türlerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ceza hukuku uygulayıcısının karşısındaki olayları sıradan şiddet fiilleri olarak görmemesi, mevcut şiddet olgusunu dikkate alarak değerlendirme yapması oldukça önemlidir. Bu açıdan kanuni düzenlemelerin de gözden geçirilmesi gerekebilir. Bir fiilin "kadına karşı şiddet niteliğinde olması" halinin, belli suçlar bakımından ya da TCK'de genel nitelikte bir ağırlatıcı sebep olarak düzenlenmesi düşünülebilir. Ayrıca TCK kapsamında açık şekilde düzenlenmemiş olan "ısrarlı takip" fiilinin ayrı bir suç tipi olarak düzenlenmesi yerinde olacaktır.

Kadına karşı şiddetin yalnızca aralarında mevcut ya da sona ermiş bir nikâh bağı bulunan kişiler arasında söz konusu olmadığı unutulmamalıdır. TCK ve CMK kapsamında yer alan hükümlerin, faille aralarında nikâh bağı olup olmadığına bakılmaksızın, şiddete maruz kalan her kadını kapsayacak şekilde düzenlenmesi ve uygulanması gerekmektedir.

Kadına karşı şiddet fiillerinde hükmedilen cezaların caydırıcı etkisini yitirmemesi için, kanunda öngörülen indirim nedenlerinin oldukça dikkatli şekilde uygulanması gerekmektedir. Takdiri indirim nedenlerine ilişkin uygulamadan kaynaklanan sorunun çözümü için gerekirse, kadına karşı şiddet fiilleri söz konusu olduğu zaman indirim sebeplerinin uygulama alanı bulamayacağına dair açık bir hükmün sevk edilmesi düşünülebilir.

Uzlaşma kurumunun kadına karşı şiddet fiilleri söz konusu olduğunda barındırdığı sakıncalar dikkate alınmalı ve tüm şiddet türleri bakımından uzlaşma yolu kapalı tutulmalıdır. Kadına karşı şiddet fiillerinde uzlaşma ve arabuluculuk gibi alternatif anlaşmazlık giderme yöntemlerine başvurunun önünü açan hukuki düzenlemelerden kaçınılmalıdır.

Takdiri indirim sebeplerinin dışında, cezada indirim ya da erteleme sonucunu doğuran ceza muhakemesi kurumları bakımından kadına karşı şiddet fiilleri istisnai bir hal olarak düzenlenmelidir. Kadına karşı şiddet fiilleri bakımından seri muhakeme ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması gibi cezada indirim ya da erteleme yapılmasına neden olan muhakeme kurumlarına başvurulmasının mümkün olmadığı, ilgili hükümler içerisinde açık şekilde belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

Altunç, S. (2017). Eziyet Suçu, K. Bayraktar içinde, *Özel Ceza Hukuku, c. II., Kişilere Karşı Suçlar (1)* (s.371-390) İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Aytekin İnceoğlu, A. (2020). Kötü Muamele, K. Bayraktar içinde, *Özel Ceza Hukuku, c. VII., Genel Ahlak Karşı Suçlar ve Aile Düzenine Karşı Suçlar* (s.243-270) İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Bayraktar, K, Eroğlu, F. (2012). Aile İçi Şiddete İlişkin Ceza Kanunu Çerçevesinde Genel Bir İnceleme, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VIII (2) – C. IX (1), 63-112.

Keskin Kızıroğlu, S. (2017). Kasten Yaralama, K. Bayraktar içinde, *Özel Ceza Hukuku, c. II., Kişilere Karşı Suçlar (1)* (s.121-190) İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Nuhoğlu, A. (2009). Aile Düzenine Karşı Suçlar, İstanbul: Beta Yayınları.

Tezcan, D., Erdem, M.R., Önok, R.M. (2010). *Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi Sözleşmesi, 20 Şubat 2022 tarihinde: <https://rm.coe.int/1680462545> adresinden alındı.

Yargıtay kararları, 20 Şubat 2022 tarihinde: www.legalbank.net adresinden alındı.

Haber metni, 25 Şubat 2022 tarihinde: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-olduren-izin-10-kadin-ve-3-cocuk-katledildi-6535689> adresinden alındı.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

İKİNCİ OTURUM

(PENDİK I SALONU

EŞ ZAMANLI OTURUM)



“ÇALIŞMA YAŞAMINDA KADINLAR”

OTURUM BAŞKANI

Doç. Dr. Gamze TURAN BAŞARAN

Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi

KONUŞMACILAR

Dr. Öğr. Üyesi Ayça İZMİRLİOĞLU - *İzmir Demokrasi Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

“Özel Hayatın Gizliliği Hakkının Kadın İşçiler Bakımından Değerlendirilmesi”

Prof. Dr. Aysun BAY KARABULUT - *Malatya Turgut Özal Üniversitesi Rektörü*

“Akademide Kadın”

ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ HAKKININ KADIN İŞÇİLER BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Gör. Ayça İZMİRLİOĞLU*

ÖZ

Özel hayatın gizliliği hakkı gerek uluslararası sözleşmeler gerek ulusal mevzuatımız kapsamında güvence altına alınmakta olan bir haktır. Bu bağlamda örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Özel ve aile hayatına saygı hakkı" kenar başlıklı 8. maddesinin ilk fıkrasına göre, "Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir." Ulusal mevzuatımız bakımından ise, T.C. Anayasası'nın "Özel Hayatın Gizliliği" başlıklı 20. maddesi uyarınca, "Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz." Özel hayata saygı hakkı; kişinin mahremiyeti, şeref ve itibarının korunması, adının ve kimliğinin korunması, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, çalışma hayatı ve kişisel verilerin korunması gibi pek çok farklı konuda güvenceler içermektedir. Tebliğimizin konusunu içeren kadın işçilerin özel yaşamının gizliliği bakımından çalışma hayatında kadın işçilerin özel yaşamının gizliliği hakkı incelenmeye çalışılacaktır. Çalışma mevzuatımızda işçinin özel yaşamının gizliliği hakkına ilişkin doğrudan bir düzenleme yer almamakla birlikte işçinin kişiliğinin korunması ile kişisel verilerinin korunmasına yönelik düzenlemelerin özel hayatın gizliliği hakkını da kapsamakta olduğunu belirtmek mümkündür. Tebliğimizde gerek çalışma mevzuatımıza ilişkin genel kanun niteliğinde olan 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu gerekse işçi ve işveren ilişkilerini düzenleyen ve bir özel kanun olan 4857 Sayılı İş Kanunu'nda yer alan çeşitli düzenlemeler kadın işçiler bakımından özel yaşamlarının gizliliği hakkı çerçevesinde mercek altına alınacaktır. Bu kapsamda, Türk Borçlar Kanunu'nun özellikle iş (hizmet) sözleşmelerinde işverenin işçinin kişiliğinin korunmasına ilişkin borçlarını düzenleyen maddeleri incelenecektir. Diğer taraftan, 4857 Sayılı İş Kanunu'nda düzenlenen işverenin eşit davranma borcu, fesih için geçerli sebep oluşturmayacak hâller, işçinin haklı nedenle derhal fesih hakkı ve işçinin böyle bir feshе başvurması hâlinde diğer tazminat haklarını saklı tutmasına ilişkin düzenleme ile işverenin işçi için düzenleyeceği özlük dosyasında yer alan işçi hakkında edinilen bilgilere ilişkin işverene getirilen yükümlülükler izaha çalışılacaktır. Ayrıca konumuz ile doğrudan bağlantılı olduğu için 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu ve 6698 Sayılı Kişisel

* Dr. Öğretim Görevlisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, E-posta: ayca.izmirlioglu@idu.edu.tr, Hukuk Fakültesi, ORCID: 0000-0001-8900-331X.

Verilerin Korunması Hakkında Kanun'un çeşitli düzenlemelerine de temas edilecektir. Öte yandan tebliğimizde kadın işçiler özelinde iş ilişkisinin kurulması, devamı ve sona erme sürecinde özel hayatının gizliliği hakkı ve söz konusu hakkın ihlali ile bağlantılı olan konu başlıkları yargı kararlarına da temas edilerek irdelenecektir. Örneğin, iş ilişkisinin kurulması sürecinde aday kadın işçiye hamile olup olmadığına ilişkin soru sorulması, çocuk sahibi olup olmadığı, gündelik yaşamı ile sosyal yaşamına ilişkin sorular yönetilmesi, cinsiyeti nedeniyle ayrımcı muameleye maruz kalması ve bu durumda talep edebileceği yasal haklar gibi konular yargı kararları ile birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özel Hayatın Gizliliği Hakkı, Kadın İşçi, İşçinin Kişiliğinin Korunması, Kişisel Veri, Ayrımcılık.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



I. ÖZEL HAYAT KAVRAMI VE ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ HAKKINA İLİŞKİN MEVZUATA GENEL BAKIŞ

Kişinin yaşam alanına ilişkin "alan teorisi" kavramı Alman Prof. Hubmann'ın buluşu olup (Helvacı, 2001: 60-61) bir Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararında da belirtildiği üzere (YHGK., 26.3.2003 T., 2003/4-161 E., 2003/201 K.; Yarg. 12. CD., 11.4.2012 T., 2011/20872 E., 2012/9834 K., www.kazanci.com), kişinin yaşam alanı 'üç alan kuramı' çerçevesinde 'kamuya mâl olmuş/kamuya açık hayat', 'özel hayat' ve 'gizli hayat' olmak üzere üç alana ayrılarak incelenmektedir (Dural ve Öğüz, 2017: 135; Zevkliler vd, 2015: 100; Helvacı, 2017: 120-127; Kılıçoğlu, 2008: 114; Okur, 2011: 63-64; Özel, 2004: 31; Sevimli, 2006: 7-8; Üzeltürk, 2004: 3; Polater, 2010: 17; Yamakoğlu, 2020: 166; Yıldız Ozan, 2019: 451-453; Durmuş Aslan, 2020: 139).

Özel hayat kavramı, kesin olarak tanımlanabilmesi güç olan ve her somut olaya göre değişiklik gösterebilen geniş bir kavramdır (Kandemir, 2011:136; Sevimli, 2006: 7; Polater, 2010: 6-7; Karademir ve Turgut, 2017: 69; Durmuş Aslan, 2020: 138). Yargıtay 12. Ceza Dairesi'nin bir kararına göre, özel yaşam; *"kişinin sadece gözlerden uzakta, başkalarıyla paylaşmadığı, kapalı kapılar ardında, dört duvar arasındaki yaşantısı ve mahremiyetinden ibaret olmayıp, herkesin bilmediği veya bilmemesi gereken, istenildiğinde başka kişilere açıklanabilen, tamamen kişiye özel hayat olayları ve bilgilerin tamamını içermektedir."* (Yargıtay 12. CD., 3.4.2012 T., 2011/7345 E., 2012/8936 K., www.kazanci.com). Yargıtayın bir başka kararında yapılan tanıma göre ise, özel hayat *"kişinin cinsel hayatına, ailevi hayatına, ruhsal ve bedensel sağlık durumuna ilişkin "sır" ve "mahrem" şeklinde nitelendirilebilecek hususları içermelidir."* (Yargıtay 12. CD., 11.4.2012 T., 2011/20872 E., 2012/9834 K., www.kazanci.com).

Özel hayata saygı ve özel hayatın gizliliğine ilişkin mevzuat bakımından ise gerek uluslararası belgelerde gerekse ulusal mevzuatımızda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Uluslararası sözleşme ve belgeler ışığında belirtilmelidir ki, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 12. maddesine göre, *"Hiç kimsenin, özel yaşamı, aile yaşamı, konutu ya da haberleşmesi keyfi müdahaleye; onuru ve şöhreti saldırılara maruz bırakılamaz. Herkesin, bu tür müdahale ya da saldırılara karşı hukukun korumasından yararlanma hakkı vardır."* Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi uyarınca ise, *"Hiç kimsenin, özel yaşamı, aile yaşamı, konutu ya da haberleşmesi keyfi ya da hukuka aykırı müdahaleye; onuru ve şöhreti hukuka aykırı saldırılara maruz bırakılamaz."* Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ise ilgili Sözleşme'nin 8. maddesi uyarınca, *"Herkes özel yaşamına, aile yaşamına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir."*

Ulusal mevzuatımız bakımından ise, öncelikle T.C. Anayasası'nın "Özel Hayatın Gizliliği" başlıklı 20. maddesi uyarınca, *"Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini"*

isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz. Yetkili merciin kararı 24 saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını el koymadan itibaren 48 saat içinde açıklar. Aksi halde, el koyma kendiliğinden kalkar. Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir.” Sözü geçen düzenleme doğrultusunda anayasamızın uluslararası düzenlemelere paralel şekilde özel hayatı koruyan ifadelere yer verdiğini belirtmek mümkündür.

Diğer taraftan ceza hukuku bakımından özel hayatın gizliliğini ihlâl etmek Türk Ceza Kanunu'nda suç olarak düzenlenmiştir. Bu bağlamda, Türk Ceza Kanunu'nun 134. maddesi uyarınca, “Kişilerin özel hayatının gizliliğini ihlâl eden kimse, altı aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır.” Ayrıca aşağıda özellikle çalışma mevzuatımız bakımından ayrıntılı şekilde inceleneceği üzere çeşitli kanunlarda ve çalışma mevzuatımızda da özel hayatı koruyan düzenlemelere yer verilmektedir.

II. ÇALIŞMA HAYATI BAKIMINDAN ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ HAKKINA İLİŞKİN MEVZUATA GENEL BAKIŞ

Çalışma mevzuatımızda işçiler bakımından ve çalışmamızın konusunu oluşturan kadın işçiler özelinde incelendiğinde, hizmet sözleşmeleri bakımından genel kanun niteliğinde olan 6698 Sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK) (RG 4.2.2011/27836) md.417/1'de yer alan “İşveren, hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek ve işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür” düzenlemesi ve TBK md.419'da yer alan “İşveren, işçiyeye ait kişisel verileri, ancak işçinin işe yatkınlığıyla ilgili veya hizmet sözleşmesinin ifası için zorunlu olduğu ölçüde kullanabilir. Özel kanun hükümleri saklıdır” hükümleri ile işçilerin kişiliği sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk rejimine dayanarak koruma altına alınmıştır.

İşçi ve işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen ve özel kanun niteliğinde olan 4857 Sayılı İş Kanunu (İK), (RG 10.6.2003/25134) işçinin özel yaşamın gizliliği hakkına ilişkin doğrudan bir düzenleme içermemekte, genel anlamda işçinin kişiliğinin korunması konusunda TBK md.419 uygulama alanı bulmaktadır. İş Kanunu`nda ise, m.5`te işverenin eşit davranma borcu, m.18/3 fıkrasında fesih için geçerli sebep oluşturmayacak hâller, m.75`te işverenin işçi için düzenleyeceği özlük dosyasında yer alan işçi hakkında edinilen bilgilere ilişkin işverene getirilen yükümlülükler, md.24/2(b), (c) ve (d) Bentleri`nde işçinin haklı nedenle derhal fesih hakkı ve md.26/2`de işçinin böyle bir feshe başvurması hâlinde diğer tazminat haklarını saklı tutmasını düzenlenmekte olup, bahsi geçen maddeler işçinin özel yaşamının gizliliği hakkı bakımından uygulama alanı bulabilecek hükümler içermektedir. Bu bağlamda, İK m.5 “eşit davranma ilkesi” uyarınca:

“İş ilişkisinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz.

İşveren, esaslı sebepler olmadıkça tam süreli çalışan işçi karşısında kısmî süreli çalışan işçiye, belirsiz süreli çalışan işçi karşısında belirli süreli çalışan işçiye farklı işlem yapamaz.

İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz.

Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmaz.

İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz.

İş ilişkisinde veya sona ermesinde yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davranıldığında işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir. 2821 Sayılı Sendikalar Kanununun 31. maddesi hükümleri saklıdır.

20. madde hükümleri saklı kalmak üzere işverenin yukarıdaki fıkra hükümlerine aykırı davrandığını işçi ispat etmekle yükümlüdür. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olur.”

Ayrıca Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu`nun (TİHEKK) (RG 20/4/2016, 29690) İkinci Bölümü olan “Ayrımcılıkla Mücadele” başlığı altında yer alan maddelerde de çalışma hayatında ayrımcılık yasaklarının kapsamı, istihdam ve ayrımcılık iddiasının ileri sürülemeyeceği hâllere ilişkin çeşitli düzenlemelere yer verilmektedir. (Bkz. TİHEKK md.3, 4, 5, 6 ve 7)

III. GENEL OLARAK İŞÇİLER VE KADIN İŞÇİLER ÖZELİNDE İŞ İLİŞKİSİNİN DEVAMI VE ADAY İŞÇİLER BAKIMINDAN ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİ HAKKININ İNCELENMESİ

A. İş ilişkisinin Devamı Bakımından

İşçinin işyerindeki davranışları bakımından kural olarak işveren tarafından işverenin yönetim hakkı kapsamında düzenlenmesi mümkün olmakla birlikte, işyeri dışındaki davranışlarına müdahalesi hukuka aykırılık teşkil edecektir. Bu bağlamda işveren tarafından işçiden sadece sadakat yükümü çerçevesinde beklenebilecek davranışların düzenlenmesi söz konusu olabilecektir. İşçilerin kıyafeti konusunda işveren ancak işin niteliği gereği toplu iş sözleşmesinde veya iş sözleşmesinde belirlenen dürüstlük kuralları çerçevesinde işyerinde belli bir kıyafetin giyilmesini düzenleyebilir ve işçinin düzenlemeye uyması gerekir. Ancak, işveren işin niteliği ile bağdaşmayan ve işçiden de o kıyafeti giymesinin beklenemeyeceği hallerde işverenin müdahalesi kişilik haklarına aykırılık teşkil edecektir (Durmuş Aslan, 2020: 65). İşveren kural olarak işyerinde işçinin hangi kıyafet ile geleceğini, elbise, pantolon, topuklu ayakkabı, kot, kazak, gömlek gibi eşyaları giyip giymeyeceğini, kendi zevkine ters, moda uymayan kıyafetlerin ise giyilemeyeceğini yasaklayamaz. Ancak istisnai olarak işveren, işin ve işyerinin niteliklerine göre yönetim hakkını kullanarak, işçilerin giyim ve görünüşlerini, saç modellerini, süslenmelerini düzenleyebilir (Taşkent, 1981: 92-93; Tuncay, 1982:163; Bayram, 2003: 306; Bedük, 2019: 1377-1379; Durmuş Aslan, 2020: 153). Örneğin iş sözleşmesi veya toplu iş sözleşmesi ile hava yolu şirketlerinde çalışan hosteslerin, firmanın satış temsilcilerinin belirli bir kıyafet giymeleri, makyaj malzemesi yahut kadın giyim eşyası satan mağazada çalışan bayanların saçlarının her gün yapılı ve tırnaklarının bakımlı olması istenebilir (Tuncay, 1982: 163, Bayram, 2003: 306; Sevimli, 2006: 233). İşveren işyerinde yer veya halıların zarar görmesi olasılığı büyük ise çok ince topuklu ayakkabıların giyilmemesini isteyebilir (Taşkent, 1982: 93). Örneklerden de anlaşılacağı üzere işverenin bu isteklerinin işin niteliği ile bağdaşması gereklidir (Sevimli, 2006: 234).

İşçinin işyeri dışındaki yaşam tarzı ve davranışlarına müdahale bakımından, işverenin işyeri ve çalışma saatleri dışındaki özel yaşamına müdahalesi olup olamayacağı, müdahale yetkisi varsa ne ölçüde işçinin davranışlarına müdahale edebileceği hususuna ilişkin öğretide çeşitli görüşler mevcuttur. Kimi yazarlara göre, işçinin işyeri dışındaki yaşam tarzı ve davranışlarının işyerinin çıkarlarına zarar vermesi ya da görülen işi olumsuz etkilemesi halinde işverenin yönetim hakkına dayanarak bunlara müdahale etmesi mümkündür (Tuncay, 1982: 163; Taşkent, 1981: 101-103). Bir başka görüşe göre ise, işletmenin önemli çıkarlarının korunması gibi bir nedene dayansa dahi yönetim hakkı hizmet dışı alana bir diğer ifadeyle işyeri dışına taşırılamaz ve işveren işçinin hizmet dışı davranışlarına

karışamaz (Taşkent, 1981: 104; Süzek, 2021: 89; Güzel, 2016: 115; Güzel/Ugan Çatalkaya, 2014: 60; Sevimli, 2006: 243; Birben, 2016: 142). Süzek'e göre, bazı hallerde işverenin yönetim hakkının işyeri dışını da kapsayabileceğini belirtmek yerine işçinin söz konusu davranışlarının sadakat borcunun ihlalini oluşturduğunu kabul etmek daha uygun olacaktır (Süzek, 2021: 88-89). Hemen belirtilmelidir ki işçinin sadakat borcu, işverenin haklı çıkarlarının korunması ve bunlara zarar verecek davranışlardan kaçınması şeklinde açıklanabilir (Süzek, 2021: 360; Çelik ve diğerleri, 2021: 331).

İşverenin işçiden işyeri dışındaki davranışları ile ilgili olarak bulunacağı her istek işçi için bir talimat değil, ancak uyarı ya da hatırlatma olarak kabul edilebilir (Taşkent, 1981: 105; Süzek, 2021: 89; Sevimli, 2006: 240-241; Birben, 2016: 142). Aksi halde işverenin işçinin iş görme borcu dışındaki davranışlarına talimat vermesi, işçinin özel yaşamına saldırı teşkil edebilecektir (Güzel, 2016: 115). Sevimli'ye göre işçinin özel yaşamını özgürce yaşaması, özel yaşam hakkının bir boyutunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla, işçinin işyeri dışındaki davranışlarından hangisinin zarar doğuracağına dair belirlemenin tek taraflı olarak işverenin yetkisinde olması sonucunda işverenin bu davranışlara müdahale etmesi kişi özgürlüğüne aşırı müdahaleye yol açacaktır (Sevimli, 2006: 240).

Gerek kadın gerekse erkek işçilerin iş ilişkisinin devamı bakımından işyerindeki diğer işçilerle ilişkisi bağlamında, işçinin, işyerinde çalışan diğer işçilerle iletişim kurmasına kural olarak işveren tarafından sınırlama getirilemeyeceği ve diğer işçilerle iletişimin yasaklanamayacağını belirtmek mümkündür. Çalışma hayatında özel yaşama müdahale, yalnızca kişiye ait gizli bilgilerin öğrenilmesi ve açıklanmasıyla değil; aynı zamanda özel yaşam alanındaki özgürlüğü kısıtlayıcı düzenlemeler ile de mümkün olup, işverenin işçiden özel yaşantısında belli kişilerle görüşmemesini istemesi bu anlamda özel yaşama müdahaleye örnek teşkil edecektir (Sevimli, 2006: 17). Zira Avrupa Konseyi, R (89) 2 Sayılı Tavsiye Kararı uyarınca, *"işçinin özel yaşamına ve insanlık onuruna, özellikle de işyerinde sosyal ve bireysel ilişkileri devam ettirme olanağına saygı korunacaktır."* Benzer şekilde, işçilerin aralarında arkadaşlık veya gönül ilişkisi kurulmasının işyeri çalışma düzenini olumsuz yönde etkilemediği müddetçe işveren tarafından yasaklanamaz (Sevimli, 2006: 237-238; Birben, 2016: 149-151; Durmuş Aslan, 2020: 160). Ancak çalışma düzenini olumsuz etkileme, verim düşüklüğü, ayrıcalıklı muamele vb. durumlarda söz konusu olabilir (Birben, 2016: 150; Durmuş Aslan, 2020: 160). Çünkü Yargıtay 9. Hukuk Dairesi tarafından zikredildiği üzere işçinin özel yaşamı ve ilişkilerinin işverenin ilgi alanı dışında bulunduğu açıktır. (Yarg., 9. HD., 06.12.2010 T., 2009/37801 E., 2010/36261 K., www.kazanci.com)

İşyerinde gönül ilişkileri bakımından işveren tarafından yapılan feshin meşru olabilmesi için gönül ilişkilerinin işyerinde hangi somut olumsuzluklara yol açtığına işveren tarafından açıkça ortaya konulması gerekir (Birben, 2016: 151-152). Örneğin

Yargıtay, olumsuzluğu *"işçinin işyerinde çalışan bir başka işçi ile işyeri saatleri dışında özel ilişkiye girmesi değil, bu durumu işyerinde anlatıp alay konusu yaparak dedikodulara ve ilgili kadının zor durumda kalmasına neden olması"* olarak açıklamıştır (Yarg., 9. HD., 08.11.2010 T., 2009/35462 E., 2010/32188 K., www.kazanci.com). Yargıtay, işçinin aynı işyerinde bir başka işçiyle gönül ilişkisine girmesinin, işyeri çalışmalarını aksatmadığı ve çalışma düzenini bozmadığı sürece işverene haklı fesih nedeni oluşturmadığını ifade etmektedir (Yarg. 9. HD. 25.02.1998 T., 1998/365 E., 1998/2700 K., www.kazanci.com; Durmuş Aslan, 2020: 161). Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 21.11.2005 tarih, 2005/33676 E., 2005/3667 K. Sayılı Kararı'nda ise, *"Uzun yıllar görev yapan genel müdür yardımcısı ile özel ilişkisi olduğu işverence de bilinen davacı kadın işçinin işine genel müdür yardımcısının ayrılmasından sonra bu nedenle son verildiği olayda, davacı kadın işçinin açmış olduğu işe iade davasında yerel mahkeme davanın reddine karar vermiş, Yargıtay ise davacının ilişkisinin yıllardır sürmüş olduğunu ve bilindiğini, genel müdür yardımcısının ayrılmasından sonra kadın işçinin işine son verilmesinin bu nedenle feshedilmesinin doğru bir davranış olmadığını, davacının davranışlarının işyerinde olumsuzluklara yol açtığının kanıtlanmadığını.."* (www.kazanci.com) gerekçe göstererek feshin geçersizliğine karar vermiştir (Yiğit, B, 2020).

Kişilik haklarını ihlal eden, rahatsız edici bir çalışma ortamı oluşturan, işyeri düzenini bozarak hapis cezası gerektiren suç yahut ahlak ve iyiniyet kurallarına aykırılık oluşturan, cinsel nitelikli davranışları içeren cinsel taciz ile karşılıklı rızaya dayanan duygusal ilişkileri ayırt etmek önem arz etmektedir (Bakırcı, 2000: 103 vd; Ergin, 2016: 70; Yiğit, 2020: 3776; Alp ve Dulay Yangın, 2021: 1386). Bir tarafın diğerini zorlayıcı nitelikte ve cinsel içerikli davranışları duygusal ilişki değil, cinsel taciz kapsamında değerlendirilecektir. 2019 yılında verilen bir Yargıtay kararında, davacının davalı işyerinde beraber çalıştığı ve yine davalı işyeri tarafından çalışanlar için ayarlanan otelde birlikte kaldığı, bekar kadın çalışan M.B.'ye karşı duygusal yakınlık duyduğu çalıştığı restoran haricinde başka bir restoranda ikisi için özel bir masa hazırlattığı ve kadın çalışanı buraya davet ettiği, restorana gelen kadın çalışanın masanın özel hazırlandığını, güllerle süslendiğini görünce oturmak istemediği ancak davacının bu hususta ısrarcı olduğu, kadın çalışanın oturmamakta ısrar etmesi üzerine konunun kapandığı, ertesi gün davacının kadın çalışanın yine bir restoranda başkası ile oturduğu masaya izin almadan oturduğu kadın çalışanın kalkmasını istemesi üzerine kalktığı, ancak bir müddet sonra geri gelip agresif davranışlar sergilediği masayı devirdiği bu durumun emniyet güçlerine haber verilmesi nedeniyle olay yerine polis geldiği ve durumun böylelikle adli bir boyutta kazandığı davacının iş akdinin bu eylem sebebiyle feshedildiği dosyadaki bilgi ve belgelerden anlaşıldığını ifade ettikten sonra olay işyeri dışında gerçekleşmiş ise de aynı işyerinde beraber çalıştığı ve aynı otelde beraber kaldığı bekar kadın çalışana karşı işlenmiş olması karşısında iş akdinin feshedilmemesi halinde mevcut olumsuzluğun doğrudan işyerine yansımalarının kaçınılmaz olduğunu bu

sebeple davalı işveren fesihle haklı değil ise de fesih geçerli nedene dayandığını ifade etmiştir (Yargıtay 9.HD, 538/12543, 29.05.2019, Sinerji Mevzuat ve İċtihat Bilgi Bankası; Alp ve Dulay Yangın, 2021: 1386).

İşyerlerinde örgütsel yapı içerisinde ilişkiye giren tarafların eş düzey yahut yatay pozisyonda olduğu durumlar hem diğ̇er yöneticiler hem de çalışanlar bakımından genellikle kabul görürken, yönetici pozisyonunda bulunan kişiler ile astları arasındaki ilişkilere olumsuz yaklaşıldığı, çalışanın terfi ettiğ̇i durumlarda kayırmacılık algısının ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu ilişkiler içerisinde ise kadın üst düzey erkek alt düzey olan ilişkilerin, erkek üst düzey kadın alt düzey olan romantik ilişkilere göre daha uygunsuz karşılanması, erkek üst düzey-kadın alt düzey ilişkisinin ise daha kabul edilir görülmesi dikkat çekici niteliktedir (Ömüriş ve Ehtiyar, 2008: 23; Alp/Dulay Yangın, 2021: 1398). 2019 yılında verilen bir kararda, evli ve 3 çocuk sahibi olan davacı işçinin, aynı işyerinde çalışan dava dışı evli bir kadın işçi ile gönül ilişkisi yaşadığının sabit olduğunu, davacının bu davranışının işin normal yürüyüşünü ve işyerindeki çalışma ortamını olumsuz etkilediğini ve davacının bu davranışının doğruluk ve bağlılığa aykırı olup, güven ilişkisinin zedelendiğini, işverenin iş sözleşmesini feshinin özel hayata müdahale olmadığı, bu nedenle işverenin feshinin 4857 Sayılı Kanun'un 25/II. maddesi kapsamında haklı nedene dayandığının anlaşıldığını ifade etmiştir (Yargıtay 9.HD, 10504/8673, 15.04.2019, Sinerji Mevzuat ve İċtihat Bilgi Bankası; Alp ve Dulay Yangın, 2021: 1411). Yargıtayın 2015 yılında verdiği bir başka kararda da davacı kadın işçinin, aynı işyerinde çalışan evli olan Ü. ile duygusal bir beraberlik yaşamakta olup bu durum her ikisinin telefonundan çekilen mesajlar ile sabit olduğunu, aynı işyerinde çalışan ve kız kardeşi davacının duygusal beraberlik yaşadığı Ü. ile evli olan davalı tanığı..e dava dışı.. tarafından bu ilişkiden söz edildiğini, buna göre somut olayın işyerinde çalışma düzenini bozduğu sabit olup işverence iş sözleşmesi haklı nedenle feshedildiği halde hatalı değerlendirme ile kıdem ve ihbar tazminatına hükmedilmesinin hatalı olup bozmayı gerektirdiğini ifade etmiştir (Yargıtay 9.HD, 16952/11491, 08.06.2015, Sinerji Mevzuat ve İċtihat Bilgi Bankası; Alp ve Dulay Yangın, 2021: 1411).

Öte yandan çalışma mevzuatımızda İK md.18/3 (a), (b) ve (d) bentleri, iş güvencesinden yararlanan işçilerin iş akitlerinin geçerli nedenle feshinin, "*sendika üyeliği veya çalışma saatleri dışında veya işverenin rızası ile çalışma saatleri içinde sendikal faaliyetlere katılmak; işyeri sendika temsilciliği yapmak ve ırk, renk, cinsiyet, medeni hal, aile yükümlülükleri, hamilelik, doğum, din, siyasi görüş ve benzeri nedenlere*" dayandırılmayacağını hüküm altına almıştır. Bu sebeple, işçinin iş sözleşmesinin özel yaşamın gizliliği hakkı kapsamına giren unsurlar sebebiyle geçerli nedenle feshedilmesi kanun gereği yasaklanmıştır. Dolayısıyla kadın işçiler bakımından değerlendirildiğinde bir kadın işçinin sendikaya üye olması, sendikal faaliyetlere katılması, cinsiyeti, evli veya bekâr olması, eş ve/veya anne olmasından

kaynaklanan aile yükümlülükleri, hamileliği, doğum yapması, dini, siyasi görüşü ve benzeri nedenlerle iş akdinin geçerli sebeple feshi yasak ve yasaya aykırıdır.

İşçilere ilişkin özlük dosyası düzenlenmesi bakımından, İK md.75 uyarınca işveren, *"İşçi hakkında edindiği bilgileri dürüstlük kuralları ve hukuka uygun olarak kullanmak ve gizli kalmasında işçinin haklı çıkarı bulunan bilgileri açıklamamakla yükümlüdür"*. Bu düzenleme doğrultusunda işverenin çalıştırdığı her işçi için düzenleyeceği özlük dosyasında, işçinin kimlik bilgilerini ve yasal olarak düzenlemek zorunda olduğu her türlü belge ve kaydı tutarken sözü geçen hükme riayet etmesi gereklidir. Böylece, işçilerin özlük dosyalarında yer alan kişisel verileri güvence altına alınmaktadır. Sözü geçen düzenlemeye aykırı davranılmasının yaptırımına ilişkin ise İş Kanunu`nda herhangi bir hükme yer verilmemiştir. İşverenin işçinin özlük dosyasında yer alan kişisel verilerini hukuka aykırı olarak işlemesi hâlinde ise aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu`nun (RG 7/4/2016, 29677) 17 ve 18. maddelerinde düzenlenen idari ve cezai yaptırımlar uygulanacaktır. Bu bağlamda, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu`nun "Suçlar" başlığı altında düzenlenen 17. maddesine göre, *"(1) Kişisel verilere ilişkin suçlar bakımından 26/9/2004 tarihli ve 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 135 ila 140. madde hükümleri uygulanır. (2) Bu Kanun'un 7. maddesi hükmüne aykırı olarak; kişisel verileri silmeyen veya anonim hâle getirmeyenler 5237 Sayılı Kanun'un 138. maddesine göre cezalandırılır."* Ayrıca, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu`nun "Suçlar" başlığı altında düzenlenen 18. maddesinde de çeşitli idari para cezaları ve sair yaptırımlar düzenlenmiştir.

B. Aday İşçiler Bakımından

Öncelikle belirtilmelidir ki, aday işçiye sorulabilecek sorular bakımından, işçi, *culpa in contrahendo* hâlinde bir yan yükümlülük olarak sadakat borcu altında olduğundan, kendisine yöneltilen sorular hukuka uygun ise doğru bir biçimde yanıtlamalı, hatta sözleşmenin kurulmasını imkânsız hâle getirecek ya da sözleşmenin esaslı bir unsuru teşkil edecek bir bilgiyi, dürüstlük kuralı çerçevesinde kendiliğinden işverene sunmalıdır. Aksi hâlde işverenin İK md.25/2 (a) uyarınca *"İş sözleşmesi yapıldığı sırada bu sözleşmenin esaslı noktalarından biri için gerekli vasıflar veya şartlar kendisinde bulunmadığı hâlde bunların kendisinde bulunduğunu ileri sürerek yahut gerçeğe uygun olmayan bilgiler veya sözler söyleyerek işçinin işvereni yanıltması"* sebebine dayanarak iş sözleşmesini haklı nedenle feshi mümkün olacaktır (Rehbinder, 1981: 752; Sevimli, 2006: 180; Süzek, 2021: 695; Yürekli, 2014: 551; Odaman, 2002: 41; Çankaya, 2019: 139).

İşçinin kimliği ve kişiliğine dair bilgilerine ilişkin sorulabilecek soruların başında ad, soyad, doğum tarihi, adres, e-posta adresi ve telefon numarası gibi hususlar gelir. Bu gibi bilgiler, işverenin istihdam edeceği kişiyi tanımasına yönelik olup işin niteliği

ile doğrudan ilgilidir. Benzer biçimde, vatandaşlık (uyruklu) bilgisinin de sorulması, Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun md.27`ye uygulama alanı verecek şekilde iş ilişkisinin yabancı unsur taşıyıp taşımadığının ya da 6735 Sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu`nun 2. maddesinin 1. fıkrasına uygulama alanı verecek şekilde yabancı işçi çalıştırmaya ilişkin herhangi bir yükümlülüğün bulunup bulunmadığının tespiti için gereklidir ve hukuka uygundur (Gürsel, 2016: 290; Uncular, 2018: 192; Sevimli, 2006: 179; Manav, 2015: 114). İşçinin etnik kimliğine dair yöneltilecek bir sorunun işçiye yöneltilmesi ise mümkün değildir. Zira etnisiteye ilişkin bilgiler hem aşağıda ayrıntılı olarak değinileceği üzere, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu md.6/1 anlamına hassas veri olarak ancak işçinin rızası dâhiline toplanabildiğinden hem de herhangi bir işin görülmesi bakımından gerekli görülmesi mümkün olmayacağından işçiye sorulamaz. Aksi halde işveren adaya yönelteceği bu tür bir soruya dayanarak iş başvurusunu reddederse, TCK md.122`de düzenlenmiş olan nefret ve ayrımcılık suçunu işlemiş olacaktır (Gürsel, 2016: 291; Çankaya, 2019: 141). Aday işçinin yaşı bakımından ise, İK md.71`de düzenlenen çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı gibi işçinin yaşının işin niteliği bakımından önem arz eden durumlar haricinde işçinin yaşının sorulması, başvuru için bir alt veya üst yaş sınırı konulması ya da işe alımda bu bilginin tek başına esas teşkil etmesi mümkün görülmemelidir (Çankaya, 2019: 141-142).

İşçinin kimliği ve kişiliğine ilişkin gündeme gelebilecek bir başka soru ise medeni durumudur. Öğretide tartışmalı olmakla birlikte kişinin evli olup olmadığı, evli değilse romantik bir partnerinin bulunup bulunmadığı, boşanmış olup olmadığı gibi bilgiler işçilere sorulabilir (Rehbinder, 1981: 753; Sevimli, 2006: 179; Gürsel, 2016: 292; Uncular, 2018: 192-193). Keza, işyerinde yürürlükte olan bir toplu iş sözleşmesi veya işyeri uygulaması uyarınca evli veya çocuğu olan işçilere belli sosyal ücretlerin verilmesi kararlaştırılmışsa, işveren yapacağı ek ödemenin miktarını tespit edebilmek için bu tür soruları sorabilir (Gürsel, 2016: 292; Uncular, 2018: 192-193; Çankaya, 2019: 143). Evli veya çocuk sahibi olunup olunmadığına ya da evlenme planları olup olmadığına dair sorular, genellikle kadın işçilere yönelik cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılmasına yol açmaktadır. Nitekim evlilik ve çocuk bakımı, ataerkil toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının kadın cinsiyet kimliğine atadığı rollerdir. Bu durum da çalışan kadınların iş yaşamına henüz girerken dahi belli ayrımcılıklara maruz kalmasına neden olmaktadır (Hooks, 2016: 65-71; Connaghan, 2017: 93-114; Öner, 2013: 55-56; Çankaya, 2019: 143). Keza CEDAW md.11/1(a) hükmü uyarınca, "istihdam konularında seçim yapılırken aynı ölçülerin uygulanması da dahil, aynı istihdam imkanlarından yararlanma hakkı" göz önünde bulundurulacak olursa, işverenlerin işin niteliğinin bu tür soruları sormasının mümkün olmadığı kabul edilmelidir. Bununla bağlantılı olarak cinsiyet, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinin ya da cinsel ilişkilerin de işe alımda sorulmaması ya da söylene dahi işe alımda bir etkisinin olmaması gerekir.

Nitekim İK md.5, “İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz” hükmü ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (TİHEKK) md.6(3) uyarınca ise, “İşveren veya işveren tarafından yetkilendirilmiş kişi, istihdam başvurusunu gebelik, annelik ve çocuk bakımı gerekçeleriyle reddedemez” düzenlemesi ile, işin niteliğinin gerekli kılmadığı müddetçe aday işçinin cinsiyetinin önem arz etmediği kurala bağlanmıştır. Ancak kadın işçiler bakımından, İK md.72 ve 73’te düzenlenen kadın işçi çalıştırma yasalarının bulunduğu işyerleri bakımından ise, işe alımda cinsiyetin sorulması mümkündür.

İşçinin eğitimi ve mesleki deneyimi hakkında sorulan sorular bakımından ise işçinin daha önce almış olduğu eğitim ve öğretimi ya da mesleki tecrübesine ilişkin sorular da kural olarak işin niteliği ile doğrudan ilişkili olduğundan, özel yaşamın gizliliği hakkını ihlal etmeyecektir (Rehbinder, 1981: 753; Gürsel, 2016: 294; Küzeci, 2018: 386; Uncular, 2018: 192; Yürekli, 2014: 551; Çankaya, 2019: 145). Buna göre işveren, aday işçiden lise, üniversite veya yükseköğrenim diplomalarını; sahip olduğu sertifika, ruhsat veya benzeri belgelerini; bildiği yabancı dillere dair yeterlilik belgelerini; daha önce yapmış olduğu çalışmalara ilişkin portfolyosunu talep edebilir. İşçi de bu tür soru veya taleplere dürüstlük kuralı çerçevesinde doğru yanıt verme yükümlülüğü altındadır. Benzer biçimde, işçinin daha önceki iş sözleşmesinde rekabet yasağına dair herhangi bir hüküm olup olmadığı da sorulabilecek sorulardandır. Zira TBK md.446/3 uyarınca işveren, kendisinin ihlal veya tehdit edilen menfaatlerinin önemi ile işçinin davranışı haklı gösteriyorsa, yasağa aykırı davranışa son verilmesini de isteyebilir ve bu durum, işçinin başvurduğu işyerinde çalışmasına engel olabilir. Bu nedenle işverenin böyle bir yasağın var olup olmadığını işçiye sorması hukuka uygundur (Çankaya, 2019: 145).

İşçinin hobileri, gündelik yaşamında neler yaptığı, boş zamanlarını nasıl değerlendirdiğine ilişkin sorular, işçinin özel yaşamının gizliliği hakkı kapsamında korunan birçok unsura yönelik olacağından, görülecek işin niteliği ile doğrudan bağlantısının kurulması mümkün olmadığı için aday işçiye sorulamayacak niteliktedir (Gürsel, 2016: 294-295; Çankaya, 2019: 148). Yargıtay 9. HD, 31257/9580, 21.4.2008, “İş Kanununun 18. maddesinin 1. fıkrasına göre, işveren, iş sözleşmesini işçinin davranışlarından kaynaklanan nedenlerle geçerli olarak feshedebilir. İşverenin iş sözleşmesinin süreli feshini geçerli kılan işçinin davranışları, İş Kanununun 25. maddesi gereğince haklı nedenle derhal feshe neden olacak ağırlıkta bulunmamakla birlikte işyerinin normal işleyişini ve yürüyüşünü bozan, iş görme borcunun gerektiği şekilde yerine getirilmesini engelleyen ve işyerindeki uyumu olumsuz yönde etkileyen hallerdir. İşçinin sosyal açıdan olumsuz bir davranışı, toplumsal ve etik açıdan onaylanmayacak bir tutumu, işyerindeki üretim ve iş ilişkisi sürecine herhangi bir olumsuz

etki yapmıyorsa geçerli sebep sayılamaz”. Bu tür soruların sorulabilmesi için adayın hobileri ile işin niteliği arasında, küratörlük ya da moda tasarımcılığında olduğu gibi sıkı bir ilişki olmalıdır (Çankaya, 2019: 148).

Kadın işçinin hamileliğine ilişkin sorular bakımından ise öncelikle İş Kanunu m.5/3 hükmü gözetilmelidir. İlgili düzenlemeye göre, *“İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz”* Türkiye'nin tarafı olduğu CEDAW md.2, Türkiye'nin *“herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş tarafından kadınlara karşı ayrımcılık yapılmasını önlemek için gerekli her türlü tedbiri almak”* yükümlülüğünü, md.11/1 (b) ve 11/2 (a) ise kadınların çalışma hakları bakımından özellikle işe alımlarda annelik veya evlilik nedeniyle uğrayacakları ayrımcılığın engellenmesi gerekliliğini düzenlemektedir. Ayrıca, ülkemizin taraf olduğu ILO'nun 111 No'lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi, md.1'e göre ise, *“ırk, renk, cinsiyet, din, siyasi inanç, ulusal veya sosyal menşeye bakılmadan yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutma”* olarak tanımlanan ayrımcılığa ilişkin olarak ilgili sözleşme md.2 ve 3 ayrımcılığın ortadan kaldırılması düzenlenmektedir.

Kadın işçinin hamile olup olmadığı ya da hamile olmayı planlayıp planlamadığı, kadın işçinin işe alımında cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalmasına sebep olabilecek türden sorulardır. Nitekim işyerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi için yapılabileceklerden biri de cinsiyete dayalı ayrımcılık biçimlerinin özellikle hamilelik zemininde engellenmesidir (Yıldız, 2008: 171; Çankaya, 2019: 155).

Kadın işçinin hamileliğinin görülecek bir işin niteliğine ilişkin olması genel olarak mümkün değildir. Çünkü hamile bir işçinin iş görmesi ile hamile olmayan bir işçinin iş görmesi arasında, doğuma çok yaklaşıldığı tarihler dışında hiçbir fark bulunmamaktadır. Bu nedenle kural, kadın işçiye hamile olup olmadığının veya hamile olmayı planlayıp planlamadığının işe alımlarda sorulmaması gerektiğidir (Ünal, 2018: 282, 283; Gürsel, 2016: 315; Küzeci, 2018: 388; Sevimli, 2006: 153; Manav, 2015: 117; Uncular, 2018: 77; Yürekli, 2014: 557; Doğan-Yenisey, 71; Çankaya, 2019: 155. Aksi yönde görüş için bkz. Rehbinden, 1981: 754-755; Sözer, 1982: 1051 vd). Ancak istisnai olarak örneğin işçinin görsel olarak bedenini kullanmasını gerektirecek mankenlik, dansçılık, hamile olmayan bir kadın karaktere ilişkin bir rol için oyunculuk gibi işler bakımından özellikle belirli süreli iş sözleşmesi yapılması durumunda işe alım esnasında veya yapılacak iş süresince hamile olunmaması, yapılacak işin niteliği ile doğrudan ilgili olduğu için hamileliğe ilişkin sorular sorulabilecektir (Ünal, 2018: 315; Gürsel, 2016: 284; Rehbinden, 1981: 756; Manav, 2015:117; Çankaya, 2019: 156).

Öğretide farklı görüşler de bulunmakla birlikte, işverenin hamile işçiye ve çocuğuna ilişkin kanun ya da tarafı olunan toplu iş sözleşmeleri tarafından kendisine yüklenen yükümlülüklerin varlığı, işçiye hamile olup olmadığının sorulması için geçerli bir sebep oluşturmayacağı belirtilmektedir (Gürsel, 2016: 314-315; Urhanoğlu, Cengiz, 2009: 28; Çankaya, 2019: 156. Aksi yönde görüş için bkz. Rehbinder, 1981: 754; Manav, 2015: 117; Sözer, 1982: 41-42).

16.08.2013 tarihinde Resmî Gazete`de yayımlanan Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik md.6 gereği gebe veya emziren işçinin iş sözleşmesi akdedildikten sonra bunu işverene bildirme yükümlülüğü vardır. Nitekim aynı Yönetmelik`in 8 ve 9. maddeleri uyarınca gece çalıştırma yasağı ile günlük yedi buçuk saatten çalıştırılmama koşullarını uygulayabilmek ve md.13 vd. düzenlenen yükümlülükler açısından iş ilişkisi içindeyken işverenin bu konuda bilgilendirilmesi gerekir. Sözü geçen yasak nedeniyle öğretilde, gece işlerinde çalışacak olan aday işçilere hamileliğe ilişkin soruların sorulabileceği ileri sürülmektedir (Sözer, 1982: 1051; Ünal, 2018: 285). Ayrıca, bu yükümlülükleri nedeniyle iş ilişkisi süresince işyeri hekiminin kadın işçilere hamilelik testi yapması mümkün değildir (Gürsel, 2016: 317).

Diğer taraftan, bir TİHEK kararında da zikredildiği üzere, Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi`nin 11. maddesi uyarınca, *“Evlilik ve analık sebebiyle kadınlara karşı olan ayrıımı önlemek ve etkin çalışma hakkını sağlamak amacıyla, taraf devletler uygun önlemleri alacaklardır.”* Aynı maddenin devamında taraf devletlere, hamilelik ve analık izni sebebiyle veya evliliğe bağlı olarak işten çıkarma ayırımını yasaklama ve bu ayırımı yapanları cezalandırma yükümlülüğü getirilmektedir (TİHEK, 2021/230, 15.12.2021). Keza, *“Bireylerin hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden, karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit bir şekilde yararlanabilmesi için devletin birtakım olumlu edimlerde bulunma yükümlülüğü bulunmaktadır. Toplum içindeki dezavantajlı grupların korunması ve insanın onuruna yakışır biçimde yaşamasının sağlanması hem eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesine hizmet edecek hem de sosyal devletin tesis edilmesini sağlayacaktır.”* (TİHEK, 2021/152, 22.06.2021). Dolayısıyla hamile bir kadın üzerinde, objektif ve makul bir gerekçeye sahip olmayan ve meşru bir amaç gütmeyen olumsuz bir farklı muamele, ayrımcılık oluşturacaktır. Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) tarafından verilen Dekker Kararı, kadınların gebelik nedeniyle işe alınmamasına ilişkin en önemli kararları arasındadır. İlgili kararda belirtildiği üzere, *“Sadece kadınların hamilelik nedeniyle istihdam talebinin reddedebileceği ve bu tür bir reddin cinsiyete dayalı doğrudan ayrımcılık teşkil ettiği gözlemlenmelidir. Hamilelik nedeniyle devamsızlığın finansal sonuçları nedeniyle istihdamın reddedilmesi, esasen hamilelik gerçeğine dayanmalıdır. Bu tür bir ayrımcılık, hamile bir kadını işe alan bir işverenin doğum izni süresince maruz kalacağı mali zararlarla ilgili gerekçelerle meşru*

hale getirilemez.” (ABAD, Case C-177/88, Dekker v Stichting VJV (1990), para. 12). Benzer şekilde, ABAD`ın Jiménez Melgar ve Ayuntamiento de los Barrios Kararı`nda da, hamilelik nedeniyle belirli süreli bir sözleşmeyi yenilememe kararının da doğrudan cinsiyet ayrımcılığı oluşturduğuna hükmedilmiştir (Case C-438/99, Jiménez Melgar ve Ayuntamiento de los Barrios [2001], para. 3). Uluslararası içtihatlarla ve ulusal mevzuatımızla bağlantılı olarak Yargıtay da kararlarında gebelik nedeniyle iş akdine son verilmesini hukuka aykırı bulmuştur. Bu husus, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi`nin 2016/1423 E. ve 2019/11167 K. Sayılı Kararı`nda şu şekilde ifade edilmiştir: “(...) Dosyadaki mevcut delil durumuna göre davacının hamileliği nedeniyle ayrımcılık yapılarak iş sözleşmesinin feshedildiği anlaşılmakta olup, ayrımcılık tazminatının koşulları oluşmuştur. Davalı işveren ise 4857 Sayılı Yasanın 5. maddesinin son fıkrasına göre bir ihlalin mevcut olmadığını kanıtlayamamıştır. Mahkemece davacının çalışma süresi de dikkate alınarak, anılan yasanın 5. maddesi kapsamında ayrımcılık tazminatına hükmedilmesi gerekirken tazminat talebinin reddine karar verilmesi hatalıdır. (...)” (TIHEK, 2020/8, 14.01.2020).

IV. KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI BAĞLAMINDA KADIN İŞÇİNİN ÖZEL HAYATININ GİZLİLİĞİ HAKKI

Ülkemizde kişisel verilerin korunmasına ilişkin bir anayasal düzenleme 1982 Anayasası`na eklenen ve 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandum ile onaylanmış olan “Özel Hayatın Gizliliği” başlıklı 20. maddeye eklenen 3. fıkra ile yapılmıştır. 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu`nun 3. maddesi d bendi uyarınca, “*Kişisel veri: Kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgiyi*” ifade eder. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları uyarınca ise, kişisel veri “*kimliği belirtilen veya belirlenebilen bir kişiyle ilgili bütün bilgiler*”dir. Kişisel verileri yaş, doğum yeri, doğum tarihi, cinsiyet, medeni hal, siyasi veya dini görüşler, tıbbi veriler, polis kayıtları, kişisel harcamalar gibi bilgiler şeklinde örneklemek mümkündür. Anayasa Mahkemesi`nin bir kararında zikredildiği üzere, “*Kişisel veri kavramı, belirli veya kimliği belirlenebilir olmak şartıyla, bir kişiye ilişkin bütün bilgileri ifade etmektedir. Bu bağlamda adı, soyadı, doğum tarihi ve doğum yeri gibi bireyin sadece kimliğini ortaya koyan bilgiler değil; telefon numarası, motorlu taşıt plakası, sosyal güvenlik numarası, pasaport numarası, özgeçmiş, resim, görüntü ve ses kayıtları, parmak izleri, genetik bilgiler, IP adresi, e-posta adresi, hobiler, tercihler, etkileşimde bulunulan kişiler, grup üyelikleri, aile bilgileri gibi kişiyi doğrudan veya dolaylı olarak belirlenebilir kılan tüm veriler kişisel veri kapsamındadır.*” (Anayasa Mahkemesinin T. 9.4.2014, E. 2013/122, K. 2014/74 Sayılı Kararı, RG T. 26.7.2014, 29072). TCK m. 135`in gerekçesinde kişisel veri kavramı somutlaştırılmış olup ilgili hükmün gerekçesi uyarınca, “*Gerçek kişiyle ilgili her türlü bilgi, kişisel veri olarak kabul edilmelidir.*” Keza, kişilerin arkadaşları, akrabaları gibi belirli veya belirlenebilir bir kişiyle ilgili tüm bilgiler kişisel veri

olarak ifade edilir. Sözü geçen veriler, günümüzde hem kamu hem de özel sektör tarafından yaygın olarak kaydedilmekte olup, özellikle bilgisayar ve internet aracılığıyla paylaşılmakta ve hatta üçüncü kişilere aktarılabilir (Manav, 2015: 97-98). Ülkemizin taraf olduğu Bireylerin Kişisel Bilgilerin Otomatik İşlenmesine Karşı Korunması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde ise kişisel veri: *"Belirli ya da belirlenebilir bir bireye ilişkin herhangi bir bilgi"*dir. Zikredilen tanıma göre özel hayat ve giz alanından oluşan özel hayat alanında yer almayan ve bundan ötürü üçüncü kişilerden gizliliğine riayet edilmesi beklenmeyen olaylara ilişkin bilgilerin de kişisel veri kavramının kapsamına girdiğini belirtmek mümkündür (Şimşek, 2008: 142-143; Aksoy, 2010: 62; Keklik, 2012: 27). Kişilerin adı, soyadı, telefon numarası, sosyal güvenlik numarası, pasaport numarası, resmi, motorlu taşıt numarası, sesi, özgeçmiş, parmak izleri, sağlık durumuna ilişkin bilgileri, genetik bilgileri başlıca kişisel verileri olarak kabul edilmektedir (Dülger, 2004: 270; Keklik, 2012: 28).

Gerek kişisel veri kavramı gerekse kişisel verilerin korunmasına ilişkin düşünce ve uygulamanın dayanağını özel hayata ilişkin düzenlemeler oluşturmaktadır (Tezcan, 2008: 692; Tezcan vd, 2004: 225; Keklik, 2012: 25-26). Kişisel verilerin korunması hakkında Anayasa Mahkemesi tarafından da işaret edilmekte olup, yüksek mahkemenin bir kararında sözü geçen hak şöyle zikredilmiştir: *"Kişisel verilerin korunması hakkı, kişinin insan onurunun korunmasının ve kişiliğini serbestçe geliştirebilmesi hakkının özel bir biçimi olarak, bireyin hak ve özgürlüklerini kişisel verilerin işlenmesi sırasında korumayı amaçlamaktadır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda, geleneksel yöntemlerle mümkün olmayan çok sayıda verinin toplanabilmesi; daha önce birbirinden ilişkisiz şekilde tutulan pek çok verinin merkezi olarak bir araya getirilebilmesi; verilerin, veri eşleştirme ve veri madenciliği gibi ileri teknolojik imkânlarla analize tabi tutulmak suretiyle, veriden yeni veriler üretme kapasitesinin artması; verilere erişim ve veri transferinin kolaylaşması; kişisel verilerin ticari işletmeler için kıymetli bir varlık niteliği kazanması neticesinde, özel sektör unsurlarınca yaratılan risklerin daha yaygın ve önemli boyutlara ulaşması ve terör ve suç örgütlerinin kişisel verileri ele geçirme yönündeki faaliyetlerinin artması gibi etkenler, günümüzde kişisel verilerin en üst seviyede korunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda anayasanın 20. maddesinin 3. fıkrasının son cümlesinde, "Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir." hükmüne yer verilerek kişisel verilerin korunması hakkı anayasal güvenceye bağlanmış ve bu şekilde kamu makamlarının keyfi müdahalelerine karşı koruma altına alınmıştır."* (Anayasa Mahkemesi'nin T. 9.4.2014, E. 2013/122, K. 2014/74 Sayılı Kararı, RG 26.7.2014, 29072).

Yukarıda da zikredildiği üzere, KVKK 6. madde hükmü ile özel nitelikli kişisel verilerin özel olarak korunmakta olduğu görülmektedir. Zira korunan özel nitelikli veriler olarak kişilerin ırk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep veya diğer inançları; dernek, vakıf ve sendika üyeliği, sağlık ve özel yaşamları ve her türlü mahkûmiyetlerinin işlenmeleri

halinde genelde kişiler aleyhine ayrımcılık yaratmaya uygun nitelikte verilerdir. Nitekim uluslararası belgelerde cinsel yaşama ilişkin veriler de özel nitelikli kişisel veri kabul edilerek korunmaktadır (Avrupa Topluluğu Verilerin Korunması Yönergesi, m. 8; 108 Nolu Avrupa Konseyi Verilerin Korunması Sözleşmesi, m. 6; Şimşek, 2008: 209).

İş hukuku bakımından belirli ve belirlenebilir bilgi bağlamında, işçinin veya iş başvurusu yapan adayın medeni hali, çocuk sahibi olup olmaması gibi özel hayatına ilişkin bilgiler ile sigorta sicil numarası, önceki çalıştığı işyerine ilişkin bilgiler ise mesleki bilgileri işçiye ait kişisel veri olarak nitelendirmek mümkündür (Gümrükçüoğlu, 2017: 23). Bu bağlamda, iş hukuku bakımından, iş başvurusu esnasında işverenin kişiden ikametgâh adresi, eğitim durumu, referans durumu gibi bazı bilgilerini de talep etmesi söz konusu olmakta ve kimi iş ve işyerleri bakımından sabıka kaydı talep edilebilmesi makul görülebilmektedir. Ancak işverenin başvuru yapan kişilere ait bilgileri gizli tutması ve üçüncü kişiler ile paylaşmaması gereklidir.

İş ilişkisinde verinin işlenmesinin ilgili kişinin taraf olduğu bir sözleşmenin kurulması, sözleşmenin devamı ile sözleşme edimlerinin yerine getirilmesi için gerekli olan hallerdir. Örneğin işçinin ücretinin yatırılması için işverenin TC kimlik numarası, sigorta numarası vergi numarası ve sair verilerin işlenmesi gereklidir. Kaldı ki veri kütüğü sistemi sahibinin bu konuda yasal yükümlülük altında bulunması durumunda da veri işlenmesi hukuka uygun sayılacaktır (95/46/EC m. 7/c, KVKK m. 5/2). Hemen belirtilmelidir ki, iş ilişkisinde veri kütüğü sahibi işverendir. Öte yandan veriyi işleyecek olanın hukuki yararının bulunması halinde "üstün özel yarar" söz konusu olacağından eylem hukuka uygun kabul edilecektir (95/46/EC m. 7/f). Ancak işçinin özel yaşam hakkı ve sair temel hak ve özgürlüklerinin işverenin dayandığı yarardan daha üstün olması durumunda bu hükmün uygulanması mümkün değildir. Şüphesiz ki işçinin özel yaşam hakkı ile işverenin dayanacağı yarar arasında her olay için ayrıca değerlendirme yapılması gerekir. Zira işyerinde farklı niteliklerde çalışan işçilerden toplanan verilerin sınırlarının ve niteliğinin farklı olması doğaldır (Sevimli, 2006: 124).

Diğer taraftan, çalışanın rızası olmaksızın işveren tarafından farklı şekillerle izlenmesi ve gözetlenmesi neticesinde kişisel verilerine ulaşılması durumunda (Sevimli, 2006: 196), özel yaşamına müdahale edilmiş olacaktır (Çetin, 2015: 89). Nitekim İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi 2007 yılında baktığı Copland Davası'nda başvurucunun elektronik posta ve internet kullanımlarından edinilen kişisel bilgilerin başvurucunun bilgisi olmaksızın toplanması ve saklanması'nın AİHS'nin 8. maddesine aykırılık teşkil ettiğine karar vermiştir. Davada dikkâti çeken nokta, edinilen bilgilerin işveren tarafından herhangi bir şekilde kullanılmamış olmasının 8. maddenin ihlâl edildiği yönünde karar verilmesine engel teşkil etmemesidir (Bkz. Copland v UK, Application No. 62617, judgement of 03.04.2007; Çetin, 2015: 91).

Özel nitelikli veriler bakımından ise, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 6. maddesi uyarınca, "(1) Kişilerin ırkı, etnik kökeni, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini, mezhebi veya diğer inançları, kılık ve kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı, cinsel hayatı, ceza mahkûmiyeti ve güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verileri özel nitelikli kişisel veridir. (2) Özel nitelikli kişisel verilerin, ilgilinin açık rızası olmaksızın işlenmesi yasaktır. (3) 1. fıkrada sayılan sağlık ve cinsel hayat dışındaki kişisel veriler, kanunlarda öngörülen hâllerde ilgili kişinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir. Sağlık ve cinsel hayata ilişkin kişisel veriler ise ancak kamu sağlığının korunması, koruyucu hekimlik, tıbbî teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi, sağlık hizmetleri ile finansmanın planlanması ve yönetimi amacıyla, sır saklama yükümlülüğü altında bulunan kişiler veya yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından ilgilinin açık rızası aranmaksızın işlenebilir. (4) Özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesinde, ayrıca kurul tarafından belirlenen yeterli önlemlerin alınması şarttır." İlgili kanunda açıkça ifade edildiği üzere, sağlık verilerine ilişkin veriler özel nitelikli veriler arasında yer almaktadır. Bu sebeple ve aynı zamanda İşyeri Sağlık Birimleri Yönetmeliği'nin hükümleri uyarınca işyeri hekimleri ve sağlık birimi personeli işçilerin kişisel sağlık dosyasındaki bilgileri gizli tutmakla sorumludur.

Kişisel verilerin korunması kapsamına giren bir hüküm olarak 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 75. maddesinde işçinin özlük dosyası kapsamında iş teftişi sırasında işçiye ait dosyadaki bilgilerin müfettişe gösterilmesi ve SGK primleri ile vergilerin ödenebilmesi için işçilere ait kişisel verilerin ilgili kurumlara aktarılması hukuka uygundur (Sevimli, 2006: 123).

İş sözleşmesinin devamı sırasında işçi işverenin yönetim, gözetim ve denetimi altında çalışır. Bu bağlamda işverenler verimliliği arttırmak, maliyeti düşürmek ve sair sebeplerle işçileri gözetim altında tutmaya yarayan bazı uygulamalara başvurmaktadır. Örneğin; işe giriş çıkışlarda parmak ya da el izi kaydı gibi biyometrik yöntemlere başvurarak kayıt alınması, işçinin telefon görüşmelerinin dinlenmesi, e-posta iletilerinin okunması, işyerinin kapalı devre televizyon sistemleri ile izlenmesi, internet iletişiminin izlenmesi gibi uygulamalar günümüzde mevcuttur. Hırsızlık ve zimmete para geçirilmesinin önlenmesi, daha verimli çalışmanın sağlanması, daha kaliteli hizmet sunulması gibi dayanaklarla çoğu halde işçinin bu şekilde gözetimi meşrulaştırılmaktadır. Fakat her şekilde işçinin rızasının alınması ve işverenin objektif ve haklı bir nedeninin bulunması koşullarını aramak gerekmektedir (Küzeci, 2018: 283). Kaldı ki işçinin parmak izinin alınması uygulaması hukuka uygun yürütülse dahi veri güvenliğine ilişkin eksiklikler bulunursa kişisel verilerin korunması hakkının zedelenmesine yol açacaktır. Çünkü kişinin parmak izi onu diğer bireylerden ayıran ve kişiye sıkı sıkıya bağlı bilgilerinden biridir. Bu sebeple üçüncü kişilere aktarılması ciddi sorunlara yol açabilir. Ayrıca işçinin kapalı devre televizyon sistemleri ile gözlenmesi durumu da uygulamanın amacının gereklerini aşmaması ve işçinin bilgilendirilmesi ile mümkün olabilir. Zira işçinin işyerindeki her hareketinin izlenmesi özel yaşamına müdahale oluşturacaktır (Küzeci, 2018: 284-285).

Öte yandan, teknolojiye gelişmelerden ötürü işyerinde e-posta gibi özel iletişim araçlarının özel amaçlı kullanımları da kaçınılmaz bir hâl almıştır. Bu bağlamda işçinin iş görme edimine yönelik kullanımlar dışındaki bilgisayar ve internet kullanımları özel amaçla kullanım olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Yargıtay'ın bir kararına göre işçinin özel amaçlı internet kullanımı kimi durumlarda sözleşmenin feshi için geçerli ya da haklı neden oluşturabilir (Yargıtay 9. HD`nin 3.11.2008 T.2008/5836 E. 2008/29779 K. Sayılı Kararı; Küzeci, 2018: 283). Örneğin işçinin işyerindeki bilgisayar, internet ve e-posta sistemini özel amaçlı kullanması yasak olduğu halde, kendisine sağladığı bir kullanım şifresi ile özel amaçlı internet kullanımı, işçinin işverenin güvenini kötüye kullanması niteliğinde olacağı için iş sözleşmesi işveren tarafından İş Kanunu'nun 25/2-e hükmüne dayanılarak haklı nedenle feshedebilecektir. (Okur, 2006: 16; Kuşku, 2008: 81). Ancak özel amaçlı kullanımın çerçevesinin tespitinde kullanıcının niyetinin de gözetilmesi gereklidir. Örneğin işçinin fazla mesaiye kalacağını eşine e-posta ile bildirmesi veya işyerine kurulan bilgisayar ve internet sistemi ile çalışmayı öğrenmek için internette gezinmesi özel amaçlı kullanım sayılmayacaktır. Dolayısıyla, işçinin işyerindeki bilgisayarını özel amaçları için kullanabilip kullanamayacağını, şayet kullanabiliyorsa bunun sınırlarının kendisine bildirilmiş olması gerekmektedir (Okur, 2005: 50-51; Yiğit, 2010: 168-169; Öktem Songu, 2011: 1060). Bir başka anlatımla, işverenin bilgisayar, internet ve e-posta gözetleme uygulaması yapacak olması durumunda, elektronik iletişimin denetlenmeye başlamasından önce, denetimin kapsamı ve koşulları bakımından işçinin bilgilendirilmesi önem arz etmektedir (Okur, 2011: 147; Özdemir, 2008: 18; Gürsel, 2016: 386-387). Keza, işverenin gözetleme uygulamasının işçiler tarafından farkındalığının artması bakımından bilgilendirmenin düzenli aralıklarla tekrar etmesi yarar sağlayacaktır (Sevimli, 2006: 207; Öktem Songu, 2011: 1077; Gürsel, 2016: 388). İşyerinde kişinin kendi kullanımına yönelik bir bilgisayara ve kendi belirlediği şifresini kullandığı e-posta adresine sahip bir işçinin özel yaşamının gizliliğinin konusunda makul bir beklenti içinde olması normaldir. İşçinin herhangi bir şekilde uyarılmadan ve yasal bir dayanak bulunmaksızın e-posta iletişiminin içeriğinin ya da trafik verilerinin izlenmesi temel haklarının ihlali anlamına gelecektir. Nitekim AİHM'de yukarıda da değinildiği üzere, bu gibi durumlarda özel yaşamın gizliliği hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir (Küzeci, 2018: 284).

İşyerinde bilgisayar kullanımına işveren tarafından müdahale edilmesi durumunda işçinin kişiliğinin korunması ilkesi, düşünce ve kanaat özgürlüğü ilkesi, haberleşme hürriyeti ile işçilerin e-postalarının, internette ziyaret ettikleri sitelerin denetlenmesi söz konusu ise özel hayatın gizliliği ilkesi gibi temel ilkeler zedelenebilecektir (Sevimli, 2006: 197; Öktem Songu, 2011: 1063).

Diğer yandan, işçinin işverene ait olan bilgisayar ve benzeri araçlarının kullanım koşullarına ilişkin olarak ve e-posta içeriklerinin denetleneceği yönünde bilgilendirilmesi

söz konusu olursa ve bilgilendirmede belirtilen amaç ve yöneme bağlı kalınarak bir müdahale yapılırsa, örneğin e-posta iletişim sisteminin virüs tehlikesinden korunması maksadıyla yapılan bir izlemede işçinin şirket sırlarını sızdırdığının ortaya çıkması durumunda olduğu gibi, her ne kadar rastlanan olgu müdahalenin amacı dışında olsa da, iş sözleşmesinin feshine yol açacak bahsi geçen bulguya hukuka uygun ulaşıldığının kabul edilmesi gerekmektedir (Öktem Songu, 2011: 1083-1084). Ancak işçiye özel amaçlı kullanımı için bilgisayar tahsis edilmesi durumunda işçi tarafından bilgisayara kaydedilen bilgilerin işyerine ait bilgiler sayılacağı ve işçi aleyhinde delil olarak kullanılabilmesi de öne sürülmektedir. Benzer şekilde, bilgisayarda saklı bulunan bir e-posta, bu e-postanın değiştirilmediği kanaati oluşursa, delil olarak kabul edilebilecektir (Okur, 2006: 13; Kuşku, 2008: 73).

İnternet ve e-postaların kullanımına müdahale etmenin sonuçları bakımından ise, işçi ve işveren açısından ayrı ayrı değerlendirildiğinde somut olayın niteliğine göre, işçi veya işverenin hareketi doğrultusunda gerçekleşip gerçekleşmemesi bakımından İş Kanunu 24/II ile 25/II maddelerine göre haklı nedenle fesih veya İş Kanunu'nun 19. maddesi uyarınca geçerli nedenle fesih sonucunu doğurabilecektir.

Öte yandan işçi, işveren tarafından hukuka aykırı olarak müdahale yapılması halinde, bu müdahale sonucunda kendisi hakkında elde edilen ve kayıt altına alınan kişisel verilerin silinmesini veya kendisine geri verilmesini talep edebilir (Okur, 2006: 12; Kuşku, 2008: 67; Öktem Songu, 2011: 1093).

Kişisel verileri usul hukuku bakımından ele almak gerekirse, bilgisayar ortamında saklanan veriler ve alınan çıktılarının takdiri delil niteliğini taşıdığını söylemek mümkündür. Zira hâkim, bilgisayar çıktılarına da diğer takdirdelilere olduğu gibi, kendi vicdani kanaatine göre değerlendirecektir (Akipek, 1999; Kuşku, 2008: 73). Ayrıca Yargıtay'ın bir kararında ifade edildiği üzere, internette alınmış bir web sayfası örneğinin delil olarak değerlendirilebilmesi için bilgi teknolojileri uzmanı bir bilirkişi vasıtasıyla belgelerin doğru olup olmadığının saptanması gerekmektedir (Y. 9.H.D. 23.09.2004, E. 2004/4493; K. 2004/19887, www.kazanci.com; Kuşku, 2008: 73).

Medeni hukuk yönünden ise işveren tarafından işçinin kişilik haklarının ihlal edilmesi durumunda Türk Medeni Kanunu'nun 25. maddesine göre saldırının durdurulması davası veya saldırının hukuka aykırılığını tespit davası açılması da mümkündür. Hatta kişilik hakkına saldırı tehlikesi halinde bulunan kişi de saldırı tehlikesinin önlenmesini talep etme hakkına sahiptir. TMK m.25'e göre, *"Davacı, hakimden saldırı tehlikesinin önlenmesini, sürmekte olan saldırıya son verilmesini, sona ermiş olsa bile etkileri devam eden saldırının hukuka aykırılığının tespitini isteyebilir."*

Diğer taraftan işyerlerinde herhangi bir şekilde uyarılmaksızın özel telefon görüşmelerinin dinlendiği veya izlendiği gözlenmekte olup, bu husus gerek anayasamızda güvence altına alınan özel yaşamın ve haberleşmenin gizliliği haklarını ihlal etmekte gerekse TCK hükümleri uyarınca suç teşkil etmektedir. Örneğin Yargıtay'ın bir kararında zikredildiği üzere: *"Telefon konuşmasında yer alan sözler iki kişi arasında gizli kalması ve o kişilerin özel yaşam alanı ile ilgili bulunan sözler olduğu görülmektedir. Sözle bu içerikte olmasa dahi bir kişinin telefonunun dinlenmesi veya dinlenen görüşmelerin yayınlanması, başlı başına özel yaşama ve hatta son derece gizli kalması gereken yaşamın gizliliğine saldırı teşkil eder... Hatta hiç kimsenin telefonu da dinlenemez."* (Yargıtay 4. HD'nin 31.11.2000 T., 2000/6487 E., 2000/9467 K. Sayılı Kararı; Küzeci, 2018: 284).

Borçlar hukuku bakımından ise, Türk Borçlar Kanunu'nda düzenlenen hizmet sözleşmesine ilişkin hükümler içerisinde önceden kişisel verilerin korunmasına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktaydı. Ancak yeni kanun ile *"Ev Düzeni İçinde Çalışmada"* başlığı altında Kişisel Verilerin Korunması'nda yan başlığı ile 419. madde uyarınca, *"İşveren, işçiye ait kişisel verileri, ancak işçinin işe yatkınlığıyla ilgili veya hizmet sözleşmesinin ifası için zorunlu olduğu ölçüde kullanabilir. Özel kanun hükümleri saklıdır."* hükmü getirilmiştir.

Nihayet belirtilmelidir ki, özel amaçlı internet kullanımının açık bir şekilde yasaklandığı durumlarda, işverenin sözleşme ve talimatlara uyulup uyulmadığını kontrol ve denetleme hakkı bulunmaktadır. Ancak özel amaçlı internet kullanımına izin veren işverenin, işçinin girdiği siteleri veya e-postaları kontrol etmesi kural olarak hukuka aykırı olacaktır. Bu bağlamda, ancak işçinin rızası ile söz konusu kontrol ve denetim hukuka uygun hale gelecektir. İzaha çalışıldığı üzere, işverenin yönetim hakkı ve işçinin özel yaşamı arasında hassas bir denge mevcut olup, ölçülülük ilkesi gereğince bu denge her somut olaya göre farklılık gösterebilmektedir. Önemle işaret edilmelidir ki, işçinin özel yaşamına işverenin yönetim hakkı kapsamındaki müdahalesinin sınırlarının önceden tayin edilmesi ve düzenlenmesi hukuki güvenlik bakımından da bir gerekliliktir. Bu sebeple işçinin kişilik hakkının korunması ile ilgili ve çalışma mevzuatında yer verilmek üzere daha ayrıntılı düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır (Durmuş Aslan, 2020: 65).

SONUÇ

İşçiler ve bildirimizin konusunu teşkil eden kadın işçiler bakımından anayasamız tarafından koruma altına alınan özel yaşamın gizliliği hakkı, çalışma hayatı ve iş ilişkisi bakımından da korunmaktadır. Yasal dayanağı kişilik hakkı olan ve iş ilişkileri bakımından işçinin sadakat borcu bağlamında işverenin işçinin kişiliğini koruma ve gözetme borcu olarak karşımıza çıkan özel hayata saygı ve özel hayatın gizliliği hakkı işverenlerin yönetim hakkını da sınırlamaktadır. Örneğin, aday işçiye sorulacak soruların görülecek işin niteliğiyle ve işçinin söz konusu iş bakımından yeterliliğiyle ilişkili olması temel sınırı oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kadın işçinin kimliği ve kişiliğine ilişkin, eğitimi ve mesleki deneyimine, gündelik yaşamına, ekonomik durumuna, eski mahkûmiyet veya tutukluluğuna, sendika, dernek veya parti üyeliği ya da dini, felsefi veya politik görüşlerine, hamileliğine ve sağlık durumuna ilişkin sorular her somut olay nezdinde birtakım sınırlara sahiptir.

Kadın işçinin özel yaşamın gizliliği hakkı çerçevesinde, gerek iş ilişkisinin kurulmasında gerekse iş ilişkisinin devamında ve sona ermesi sürecinde işverenlerin özellikle yönetim hakkına dayanarak söz konusu hakkı ihlal etmemesi esastır. Diğer taraftan, işverenin yönetim hakkı kapsamında kural olarak işçinin işyerindeki davranışlarının işveren tarafından düzenlenmesi makul olabilecektir. Ancak kadın işçilerin işyeri dışındaki davranışlarına işveren tarafından müdahale hukuka aykırı olacaktır. Yukarıda izaha çalışılan birtakım hallerde ise, işçinin bir yükümlülüğü olan sadakat borcu çerçevesinde uyması beklenebilecek birtakım davranışların işveren tarafından düzenlenmesi mümkün olabilecektir. Özel hayata saygı hakkı bağlamında, işverenin yönetim hakkı ve işçinin özel yaşamı arasında ölçülülük ilkesi gözetilmek suretiyle ve somut olay nezdinde değerlendirme yapılması, hukuka uygun ve hakkaniyetli uygulamalara ve kararlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Keza, kadın işçinin ve genel olarak tüm işçilerin özel yaşamına işverenin yönetim hakkı kapsamındaki müdahalesinin sınırlarının önceden öngörülebilmesi hukuki güvenlik ve temel hak ve özgürlükler arasında yer alan kişilik hakkının korunması bakımından önem arz etmektedir. İş ilişkisinin devamında, işçinin üstünün ve eşyasının aranması, işçinin yaşam tarzı ve davranışlarına müdahale edilmesi, işçinin cinsiyet kimliği, cinsel yönelimi ve cinsel yaşamına müdahale edilmesi ve işçinin ulaşılabilir olmama hakkının ihlali, işçinin özel yaşamın gizliliği hakkı özel hayatın gizliliği hakkı kapsamına dâhildir. Sözü geçen konulara ilişkin işçinin rızasının alınması, müdahalenin görülen işin ve söz konusu işyerinin niteliklerine ilişkin gerekli olması, hakkın özüne dokunmaması ve ölçülülük ilkesi gözetilerek müdahalede bulunulması önem arz etmektedir.

İşçilerin özel hayatı ve özel hayatlarının gizliliği hakkına dair her ne kadar yukarıda zikredilen çeşitli düzenlemeler mevcut ise de ek yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğu

aşikârdır. Bu bağlamda, özellikle İş Kanunu`na özel hayatın gizliliği hakkı doğrultusunda ayrıntılı düzenlemelerin ilave edilmesi, işverenlerin hukuka aykırı ve hatalı uygulamalar yapmasına engel olacak ve kadın işçiler özelinde değerlendirildiğinde kadın işçilerin özel hayatlarına saygı ve özel hayatlarının gizliliği daha etkin şekilde korunabilecektir. Ayrıca, getirilecek ilave düzenlemeler sayesinde, çalışma hayatında özel yaşama müdahalenin sınırları daha açık ve somut yasal dayanaklar ile ortaya konabilecektir. Böylece, işverenlerin kadın işçilerin özel hayatına müdahale edebileceği durumlarda uygulama ölçülülük ilkesi gözetilerek, hukuka uygun ve yeknesak şekilde yürütülebilecektir.

KAYNAKÇA

Aksoy, H., C. (2010). *Medeni Hukuk ve Özellikle Kişilik Hakkı Yönünden Kişisel Verilerin Korunması*, Ankara.

Alp M. ve Dulay Yangın, D. (2021). Haklı Yahut Geçerli Fesih Nedeni Olarak İşyerinde Yaşanan Duygusal İlişkiler – Anayasa Mahkemesi Ve Yargıtay Kararları Çerçevesinde Değerlendirmeler, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 27(2), Aralık 2021, 1380-1415.

Bayram, F. (2003). "Türk İş Hukukunda İşverenin İşçinin Kişilik Hakkını Koruma Borcu", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Özel Hukuk Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Bedük, M., N. (2019). "İşçinin Kılık Kıyafetinin İş İlişkisine Etkisi", *Legal İHSGHD*, C. 16(64), 1369-1410.

Birben, E. (2016). "İşçinin Özel Yaşamı Nedeniyle İş Sözleşmesinin Feshi", *İş Hukukunda Genç Yaklaşımlar Iı*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 135-169.

Connaghan, J. (2017). "Labour Law And Feminist Method", *International Journal Of Comparative Labour Law And Industrial Relations*, 33(1), 93-114.

Çelik N., Caniklioğlu N., Canbolat T., Özkaraca E. (2021). *İş Hukuku Dersleri*, 34. Baskı, İstanbul.

Çetin, E. (2015). Çalışanların Özel ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı, *Düşünce ve İfade Özgürlükleri, İş Hukukunda Güncel Sorunlar- 5 Semineri*, 28.02.2015, İstanbul.

Dural, M. ve Ögüz, T. (2017). *Kişiler Hukuku*, 18. Bası, İstanbul.

Durmuş Aslan, S. (2020). İşçinin Özel Yaşamının İş İlişkisine Etkisi, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (42), 135-168.

Dülger, M., V. (2004). *Bilişim Suçları*, Ankara 2004.

Ergin H. (2016). 'İşyerinde Gönül İlişkisinin İş Sözleşmesinin Feshine Etkisi', *35 Sicil İş Hukuku Dergisi*, 68.

Gümrükçüoğlu, Y., B. (2017). İş İlişkisinde İşçinin Kişisel Verilerinin Korunmasına İlişkin Sorunlar Ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, Editörler: Yenisey, K. D., Ergüneş, S., Emrağ, S. E., *İş Hukukunda Yeni Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, İstanbul.

- Gürsel, İ. (2016). *İşçinin Kişisel Verilerinin Korunması Hakkı*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Güzel, A. (2016). "İş Hukukunda 'Yetki' ve 'Özgürlük'", *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Turhan Esener'e Armağan, 15 (1), 93-126.
- Güzel, A. ve Ugan Çatalkaya, D. (2014). "İş Sözleşmesinin Uygulanmasında Ve İşverenin Yönetim Yetkisinin Sınırlanmasında Dürüstlük (Objektif İyiniyet) Kuralının İşlevi Üzerine", *Mühf Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Ali Rıza Okur'a Armağan, İstanbul, 17-66.
- Helvacı, S. (2001). *Türk ve İsviçre Hukuklarında Kişilik Hakkını Koruyucu Davalar*, İstanbul, Beta Basım.
- Helvacı, S. (2017). *Gerçek Kişiler*, 8. Bası, İstanbul.
- Hooks, B. (2016). *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*, Bgst Yayınları, İstanbul, 65-71.
- Kandemir, M. (2011). *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Tele Çalışma*, İstanbul, Legal Kitapevi.
- Karademir, A. ve Turgut, C. (2017). "İş Güvencesi Kapsamındaki İşçinin Özel Yaşamından Kaynaklanan Nedenlerle İş Sözleşmesinin Feshi", *Beykent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3 (6), 67-109.
- Kazancı Mevzuat ve İçtihat Bankası, www.kazanci.com.
- Keklik, R. (2012). *Özel Hayatın Gizliliğini İhlal Suçları*, Ankara.
- Kılıçoğlu, A. (2008). *Şeref, Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırlardan Hukuksal Sorumluluk*, Güncelleştirilmiş 3. B, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Kuşku, Ç. (2008). *İşverenin İşçinin İnternet ve E-Posta Kullanımına Müdahalesi Ve İşçinin Kişilik Hakları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Küzeci, E. (2018). *Kişisel Verilerin Korunması*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Manav, E. (2015). "İş İlişkisinde İşçinin Kişisel Verilerinin Korunması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIX (2).

Odaman, S. (2002). "İşçinin İşe Başvurusu Sırasında İşvereni Yanılması Ve Hukuki Sonuçları", *Tekstil İşveren Dergisi*, 274.

Okur, Z. (2011). *İş Hukuku'nda Elektronik Gözetleme (Elektronik Gözetleme)*, İstanbul, Legal Yayıncılık.

Okur, Z. (2006). *Yeni Teknoloji Ve İş Hukuku, Çimento İşveren Dergisi*, Mayıs 2006, (Teknoloji), 4-19.

Öktem Songu, S. (2011). "İşçilerin İşyerinde Özel Amaçlı İnternet Ve E Posta Kullanımına İşverenin Müdahalesi Üzerine Bir Değerlendirme", Prof. Dr. Sarper Süzek'e Armağan, C. 1, İstanbul, Beta Basım, 1057-1099.

Ömüriş E ve Ehtiyar V. R. (2008). 'Örgütsel Yapılarda Romantik İlişkiler: Algılanan Güdüler ve Davranış Değişiklikleri Üzerine Bir Alan Araştırması' (2008) *16 Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 21.

Öner, N. (2013). "Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü", *ÇGSB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1 (1).

Özdemir, E. (2008). İnternet Ve İş Sözleşmesi: Yeni Teknolojilerin İş İlişisine Etkileri Üzerine, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 10, 13-24.

Özel, S. (2004). *Uluslararası Alanda Medya ve İnternette Kişilik Hakkının Korunması*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Polater, Y., Z. (2010). *Türk Hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2010.

Rehbinder, M. (1981). "İşverenin Hizmetine Girmek Üzere Başvuran Kişilerle İlgili Hukuki Sorunlar" (Çev. Ömer Teoman), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXI, 1-4.

Sevimli, A. (2006). *İşçinin Özel Yaşamına Müdahalenin Sınırları*, İstanbul, Legal Yayıncılık.

Sinerji Mevzuat ve İçtihat Bilgi Bankası

Sözer, A., N. (1982). Hamilelik Ve İş Hukukunda Sonuçları, *Adalet*, 73 (6).

Süzek, S. (2021). *İş Hukuku*, 21. Baskı, İstanbul.

Şimşek, Oğuz. (2008). *Anayasa Hukukunda Kişisel Verilerin Korunması*, İstanbul.

- Taşkent, S. (1981). İşverenin Yönetim Hakkı, İstanbul.
- Tezcan, D. (2008). *Bilişim Teknolojileri ve Temel Hak Ve Özgürlükler*, Uğur Alacakaptan'a Armağan, C. I, İstanbul
- Tezcan, D., Erdem, M., R., Sancakdar, O. (2004). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Ankara.
- Tuncay, A., C. (1982). İş Hukukunda Eşit Davranma İlkesi, İstanbul, *Fakülteler Matbaası*.
- Uncular, S. (2018). *İş İlişkisinde İşçinin Kişisel Verilerinin Korunması*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
- Urhanoglu Cengiz, İ. (2009). Kadın İşçilerin Hamilelik Ve Analık Durumlarının İş Sözleşmesine Etkisi, *Kamu-İş Dergisi*, 10 (4).
- Ünal, C. (2018). *İş Sözleşmesinin Kurulmasında Sağlığa İlişkin Veriler*, İş Hukukunda Genç Yaklaşımlar III, Ed. Tankut Centel, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Üzeltürk, S. (2004). 1982 Anayasası ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine Göre Özel Hayatın Gizliliği Hakkı, İstanbul, Beta Basım,
- Yamakoğlu, E. (2020). *Bilişim Teknolojilerinin Kullanımının İş Sözleşmesi Taraflarının Fesih Hakkına Etkisi*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 166.
- Yıldız G., Y. (2021). İşyerinde Yaşanan Gönül İlişkisinin İş Sözleşmesinin İşverence Feshi Açısından Değerlendirilmesi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3 (XXV), 4.
- Yıldız, G. B. (2019). *İşverenin Eşit İşlem Yapma Borcu*, Legal Yayınevi, Ankara, 2008.
- Yıldız O., A. (2019). Mektup, Hatıra ve Benzeri Yazıların Kişilik Hakkı Kapsamında Korunması, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25, (1), 450–470.
- Yiğit, B. (2020). İşçinin Özel Yaşamına Müdahale Edilmesinin Hukuksal Sonuçları: İşçinin İş Sözleşmesini Feshi, 8 Nisan 2020, <https://www.Hukukihaber.Net/İscinin-Ozel-Yasamina-Mudahale-Edilmesinin-Hukuksal-Sonuclari-İscinin-İs-Sozlesmesini-Feshi-Makale,7659.Html> adresinden alındı.

Yiğit, Y. (2020). Yargıtay Kararları Işığında İşyerinde Yaşanan Duygusal (Romantik) İlişkilerin İşverenin İş Sözleşmesini Fesih Hakkına Etkisi, *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (1).

Yürekli, S. (2014). İş Hukukunda Sözleşme Görüşmelerinden Doğan Sorumluluk (Culpa In Contrahendo), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXXII (2).

Zevkliler A, Havutçu A., Ertuş Ş., Gürpınar D. (2015). *Medeni Hukuk Temel Bilgiler*, 9. Bası, Turhan Yayınevi, Ankara.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

ÜÇÜNCÜ OTURUM
(KARTEPE SALONU)



“DİJİTAL DÜNYADA KADINLAR VE KADIN HAKLARININ FARKLI BOYUTU”

OTURUM BAŞKANI

Av. Zennure BER

TIHEK Kurul Üyesi

KONUŞMACILAR

Dr. Öğr. Üyesi Sevda BORA ÇINAR - Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi

“İlk Kadın Lilith’den Robot Sophia’ya, Değişmeyen Kadın Mücadelesi: Teknoloji Çağında Kadın Olmak ve Kadın Olmaya Dair Özelliklerin Korunması”

Av. Nazlı TURHAN- Dr. Eda DOĞANKAYA - Doç Dr. Fatma Elif KILINÇ -

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

“Kadın Haklarının Dijital Dünyada Yeni Kodları”

Prof. Dr. Arzu OĞUZ - Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

“Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla Tarihten Günümüze Aile Hukukunda Evli Kadının Hukuki Durumu”

Dr. Sevim CAN - Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

“Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Kadının İnsan Hakları”

İLK KADIN LİLİTH'DEN ROBOT SOPHİA'YA DEĞİŞMEYEN KADIN MÜCADELESİ: TEKNOLOJİ ÇAĞINDA KADIN OLMAK VE KADIN OLMAYA DAİR ÖZELLİKLERİN KORUNMASI

Dr. Öğr. Üyesi Sevda BORA ÇINAR*

ÖZ

Mitolojik ve dini kaynaklara göre Lilith ilk yaratılan kadındır. O da Âdem gibi topraktan ve yaratıcının suretinde yaratılmıştır. Ancak yaratımda olduğu gibi yaşamda da eşitlik istediği halde ayrımcılığa maruz kalmış, bunun üzerine eşitlik ve özgürlük mücadelesinden vazgeçmeyerek cennetten sürülmeyi göze almıştır. Sonrasında, Âdem'in kaburga kemiğinden, yaradılış bakımından daha itaatkâr, uysal ve hizmete hazır ilk yapay kadın Havva üretilmiştir. Yaşanılan yer cennet, bu cennette tek bir erkek, düzeni sağlayan da evrenin en adili olması beklenen Tanrı olsa bile kadının ayrımcılığa ve adaletsizliğe maruz kalabileceğini gösteren bu en eski hikâyeye, teknoloji çağına gelindiğinde de değişmemiştir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte özellikle hizmet sektöründe kadın bedeni, kadın sesi, kadın ismi ve kadın olmaya dair benzer özelliklerin kullanılmasının tercih edilmesi, geçmişten gelen alışkanlıkların dijital kadın imajında da sürdürülmek istendiğini göstermektedir. Kadına dair özellikleri sömüren teknoloji piyasasındaki, yüz tanıma sistemlerinden işe alım algoritmalarına kadar neredeyse her uygulama ve yazılım örneğinde, kadın varlığı görmezden gelinmekte, eğitime ve teknolojiye erişimde de kısıtlanan kadınlar, yaratıcısı olmadıkları teknolojinin metası haline gelmektedir. Bu çalışmada teknolojide kadın olmaya dair özelliklerin kar amaçlı sömürülmesi ve gerçek kadınların bu piyasanın dışına itilmesi konu edinilecek, birçok uygulama ve yazılım örnekleri verilerek teknolojideki en büyük tasarım hatası olarak kabul edilen ırkçılık ve ayrımcılık özelinde cinsiyetçiliğin geldiği boyutlara dikkat çekilecektir. Kadının teknoloji çağında vermesi gereken yeni mücadelenin çerçevesi, dijital kadın kimliğinin Havva değil Lilith tabiatlı olmasını sağlamak, yüz tanıma sistemlerinden işe alımlara ve hatta çeviri programlarına kadar yazılımların görmezden geldiği, aşığıladığı ve korunmaya değer görmediği kadın kimliğini teknolojinin yaratım aşamasından başlamak üzere korumak ve görünür kılmaktır. Kadının, yaratıcısı olmasına

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, E-posta: sevdabora@akdeniz.edu.tr/av.sevdabora@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1425-8227.

izin verilmeyen teknolojinin metası haline gelmesinin engellenmesi ancak bu yolla mümkün olabilir. Aksi halde yüzyıllardır ayrımcılığa uğrayan kadın, yükselişi devam eden dijital sistemler tarafından da ayrımcılığa uğrayacak, teknoloji, kadına yönelik şiddet, önyargısı, adaletsizlik, bencillik, ayrımcılık ve empati yoksunluğunu otomatikleştirmekten öteye gidemeyecektir.

Anahtar Kelimeler: Lilith, Mitoloji, Dijital Dönüşüm, Kadın Hakları, Cinsiyetçilik.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

Kadına yönelik ayrımcılık sorunu incelenirken, psikoloji, sosyoloji, hukuk, etik, felsefe, ekonomi ve daha birçok alana özgü bakış açılarıyla konuya yaklaşılması mümkündür. Ancak kadının maruz kaldığı ayrımcılarının köklerine inebilmek için çok daha öncesine, hatta en başa, yaratılış hikâyelerine kadar geriye gitmek gerekmektedir (Yeniçeri, 2015: 13; Ağırman, 2001: 27). Nitekim geçmişte din, bugün ise mit olarak kabul gören hikâyelerin çoğu, insanların kendilerini ve içinde buldukları evreni anlamlandırma ve bilinçleriyle başa çıkmada kullandıkları ikna ve teselli çabalarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Skybreak, 2010: 148; Yeniçeri, 2015: 14; Yılmaz ve Gezer, 2018: 4; Kılıç ve Eser, 2018: 29; Karaca, 2019: 120). Topluluklar, zamanlar ve ihtiyaçlar değişse de benzer hikâye ve inançların geliştirilmesinin yegâne sebebi de budur.

Geçmişten günümüze, evrenin ve insanın başlangıcına yönelik belirsizliği gidermek adına ortaya çıkan tüm hikâyelerde, yaratıcının neredeyse her zaman erkek ya da erkek olmaya gönderme barındıracak şekilde vurgular barındırdığı görülmektedir (Matthews, 2009: 77; Yeniçeri, 2015: 14; Çınar, 2018: 368). Her şeye gücü kadirdir, yarattığı dünya hiyerarşiktir, yeryüzündeki erkekler de Tanrı'nın temsilcileri olarak kabul edilir ve onun adına hükmetme yetkisini kullanır. Gücün ve otoritenin erilliği, tanrıdan toplumsal düzene taşınmış gibidir. Dilde bile "Allah baba", "Devlet baba" ve hatta "Mafya Babası" kavramları türemiş, dinde de "Baba, oğul ve kutsal ruh" kabullerinden sonra tanrının bir baba olarak görülmesi normalleşmiş, toplumsal varoluş babadan ayrı düşünülemez olmuştur (Pamuk, 2016: 81 vd.). Azınlıkta kalan anaerkil bir grup ise yaradılışın başlangıcını baba gök tanrıya alternatif olarak yeryüzüne, doğaya ve doğayı da ana tanrıça olarak kabul ederek genellikle insanların da topraktan geldiği mitine bağlamaktadır (Leeming, 2005: 84 vd.). Baba gök tanrı ya da toprak anadan geldiği iddiaları bir kenara bırakılırsa, yine çoğu hikâyede ilk insandan bir erkek olarak bahsedildiği görülmektedir (Öztürk, 2015:153). Örneğin Yunanistan'da Pelasgus, Orta Asya'da Erlik, Hindistan'da Purusha ilk insan olarak kabul edilmekte ya da ilk çift olarak İzlanda-İskandinav mitlerinde Ask ve Embla, Afrika'da Dinka Garang ve Abuk, Japon efsanelerinde İzanagi ve İzanami, Mısır'da Geb ve Nut ve dini olarak da İncil ile Kur'an-ı Kerim'de Âdem ve Havva'dan söz edilmektedir (Leeming, 2005: 137). Bu hikâyelerdeki kadın kahramana biçilen roller incelendiğinde, hikâyelerdeki yargıların, kültüre, kelimelere, hayatı algılamada tutum ve davranışlara ve en nihayetinde hukuk ve adalet anlayışlarına kadar hemen her şeye nüfuz ettiği görülmektedir. Bu sebeple bu hikâyeleri incelemek, kadının ve en nihayetinde kadın imajının toplumdaki yerini yeniden düşünmek ve sorunun köklerine inmek bakımından gereklidir.

I. MİTOLOJİ VE DİNDE KADININ YARATILIŞI

A. "İlk Kadın" Bilmecesi

1. Pandora'nın Kutusu Açılıyor!

İlk kadına yönelik en eski mitolojik öykülerde Zeus tarafından balçıktan bir heykel yaratılarak canlandırılıp yeryüzüne indirilmiş, "*Tanrının hediyesi*" anlamına gelen Pandora adı verilen bu kadın, Athene tarafından süslenip Afrodite tarafından güzelleştirilerek Prometheus'un kardeşi Epimetheus'a hediye edilmiştir. İlk kadının bir hediye olarak hazırlanması, her ne kadar olumluya yorulduğunda erkek için güzel ve sevindirici bir hadise olarak nitelendirilebilse de en nihayetinde kadının alınıp verilebilen bir eşya gibi kabul edildiğini göstermesi bakımından endişe vericidir. Kaldı ki örneğin Türk kültüründe "kız almak", "kız vermek", "kız istemek" gibi sıradanlaşmış ve kültürel olduğu düşünülen kelime grupları kadının nesneleştirilmesinin doğal bir uzantısı olarak kendiliğinden toplumda yer edinebilmiştir. Hikâyeler, başta da belirttiğimiz gibi dış dünyayı anlamlandırmada başvurdukları, genel yargı ve değerlere kaynaklık edebildikleri için oldukça önemlidir.

Pandora hikâyesinin devamında, Prometheus'un Olimpos Tanrılarından ateşi çalarak insanlığa vermesine kızan Zeus'un, aslında intikam amacıyla bu kadını yarattığı, bu kadının, kendinden sonraki pek çok kadın gibi güzel, aptal, kötü ve tembel olarak yaratıldığı belirtilmektedir. Pandora'yu, kardeşi Prometheus'un tüm uyarılarına rağmen kabul eden Epimetheus, yine Prometheus'un asla açılmamasını tembihlediği kutunun Pandora tarafından açılmasına da engel olamamıştır. Bu kutunun içine hapsedilmiş, insanlığın başına bela olacak hastalık, yaşlılık, acılar, sancılar, delilik ve arzular gibi tüm korkunç duygu ve hisler Pandora yüzünden dışarı çıkmış ve insanlığın kâbusu olmuştur. Tüm kötülüklerin yayılmasının kaynağı olarak gösterilen Pandora'nın açtığı kutuda kalan tek şey ise yanıltıcı umuttur ve tüm acılara rağmen insanlığın intihar etmemesini sağlayan tek şeyin de bu duygu olduğu ileri sürülmüştür (Zingsem, 2007: 77; Kılınç, 2014: 175).

2. Lilith: Adem'in İlk Karısı, Mitlerde Lilith Efsanesi

*Lilith*¹, İbrani mitolojisine göre yaratılan ilk kadındır. O da Âdem gibi topraktan yaratılmış, Tanrı'nın cennetine koyulmuş, ancak Âdem'in ondan hizmet beklemesi, özgürlüğü

1 Lilith ismi, etimolojik olarak incelendiğinde, Eski Sümer'de Lil kelimesi, fırtına ve rüzgâr; Babil-Asur kökenli Lilitu kelimesi, rüzgâr hayaleti; İbrani kökenli Laila kelimesi ise gece anlamında kullanıldığından, Lilith isim olarak çoğunlukla "gece hayaleti" olarak tercüme edilmektedir (Zingsem, 2007: 15; Çınar, 2018: 363; Kılıç ve Eser, 2018: 34). Hatta İbrani'deki Laila kelimesi Arapça'ya Leyla olarak geçtiği için Leyla ile Mecnun hikâyesine kaynaklık eden asıl hikâyenin de Lilith efsanesinden türetildiği düşünülmektedir (Yılmaz ve Gezer, 2018: 4). Benzer şekilde, Orhan Pamuk'un Kırmızı Saçlı Kadın adlı romanındaki Gülcihan karakterinde de Lilith'in izlerini bulmak mümkündür (Pamuk, 2016: 219; Karaca, 2019: 119 vd.).

ve kararlarını kısıtlamaya başlaması üzerine Tanrı'dan eşitlik talep etmiştir. Lilith, özgür düşünce ve eşitliği savunma mücadelesinde, adalet isteğinin kabul görmemesi üzerine, Âdem'i de cenneti de gözden çıkarabilmiş, Tanrı'nın gizli adını söyleyerek cenneti ve Âdem'i terk etmeyi göze alabilmiştir (Zingsem, 2007: 36; Matthews, 2009: 33 vd.; Yeniçeri, 2015: 13; Kılıç ve Eser, 2018: 40; Basmacı, 2021: 970). Sonrasında Âdem yaptığından pişman olsa da Lilith bir daha adalet ve dahası değer görmediği yere, o yer cennet olsa bile dönmemiş, dönmeyi reddetmesi üzerine de arabuluculuk yapması için gönderilen Senoi, Sansenoi ve Semangelof isimli üç melek, her gün yüz çocuğunun öldürüleceği tehdidini iletmiştir. Lilith de bunun üzerine bu meleklerden bir iz görmediği sürece Âdem soyunun bebeklerini öldüreceğini söylemiştir. Günümüzde bile sebebi bilinmeyen ani bebek ölümlerinden ve lohusa dönemindeki kadın ölümlerinden bazı kültürler Lilith'i sorumlu tutmaktadır. Türk mitolojilerine "Al Bastı", "Al Karısı" olarak giren kötücül kadın tanrıça da Lilith'den esinlenen ve ana tanrıçanın olumsuz bir türevi olarak yaratılan mitlerden yalnızca bir tanesidir (Bilgili, 2018: 48; Köroğlu, 2013: 88; Çınar, 2018: 366; Kılıç ve Eser, 2018: 40; Karaca, 2019: 121). Bunun yanında Lilith'in baştan çıkarıcı güzelliğiyle özellikle geceleri bir kâbus olarak erkeklerin rüyalarına girdiği ve erkekleri günaha soktuğu iddiasıyla efsane devam etmektedir (Çınar, 2018: 367; Kılıç ve Eser, 2018: 50). Bu ilginç mit ise özellikle 15. ve 16. yüzyılda cadı avı olarak önemsizleştirilen kadın katliamlarının köklerini oluşturmuş, Lilith gibi kötü kadın tanrıçalara tapıldığı ve geceleri bu sebeple ortadan kaybolduğu iddia edilen birçok kadın katledilmiş, bir erkeğin kontrol ve denetimi olmaksızın kadının geceleri dışarı çıkamaması yasaklarının köklerini de yine aynı mit oluşturmuştur (Zingsem, 2007: 59 vd.; Şaşman Kaylı, 2013: 50).

Konu kadın olunca, günümüzde olduğu gibi mitlerde de bir tanrıçadan kötücül bir hayaletle çok hızlı bir şekilde dönüşmek mümkündür. Tüm karanlık ve olumsuz yargılara rağmen cennetten çıkış parolası ya da Tanrı'nın gizli ismi olarak belirtilen ve sadece Lilith'in bildiği gizli bilgi hem Lilith'in Âdem'in bilmediği bir bilgiye sahip olduğunu göstermesi hem de gizli isimleri bilmek isim sahibinin zayıflıklarını bilmek anlamına geldiğinden Tanrı'nın Lilith'e öfkelenmesini göstermesi bakımından ilginç bir detaydır. Kabalanın kutsal kitabı Sohar, biraz da bu sebeple Lilith'i tanrının dişi yanı olarak ele almaktadır (Zingsem, 2007: 44). Her ne kadar Sümerler'in Gılgamış Efsanesi'nde yüzeysel olarak geçen Lilith, yaratılış efsanesindeki Lilith'le örtüşmese de Lilith, burada da bir Tanrıça olarak işlenmiştir (Zingsem, 2007: 34; Yılmaz ve Gezer, 2018: 4; Çınar, 2018: 363; Kılıç ve Eser, 2018: 43). Nitekim Lilith'in uçabiliyor olması, yaratıcının gizli ismini bir tek kendisinin biliyor oluşu ve ilk günahattan önce Âdem'den ayrıldığı için hala ölümsüzlük hakkını saklı tutmuş olması onu gerçekten de Tanrıça olmaya yaklaşıyor gibi görünmektedir (Zingsem, 2007: 35; Matthews, 2009: 33).

3. Dinlerde Lilith

Lilith İncil'de açıkça geçmemekle birlikte, Tanrı'nın bir erkek ve bir kadını kendi suretinde yarattığı (Genesis, 1:27) ve sonrasında Âdem'in kaburga kemiğinden de bir kadın yarattığı (Genesis, 2:21-22) şeklindeki iki bağımsız kadın tasviri arasındaki çelişki, Lilith hikâyesiyle anlam kazanmaktadır (Zingsem, 2007: 190; Çınar, 2018: 381). Ayrıca Kudüs İncili'nde Lilith adının geçtiğini görmek de mümkündür (Isaiah, 34:14, Job, 18:15). Ancak reformasyon döneminden itibaren Lilith adının ilginç bir şekilde kaybolduğu, örneğin Luther İncili'nde Lilith yerine cin kelimesinin yer aldığı görülmektedir (Zingsem, 2007: 43). İncil sonrasında, yine aynı yaratıcı tarafından gönderildiğine inanılan Kur'an-ı Kerim'de ise Lilith tamamen yok edilmiş, açıkça vurgulanmasa da yaratılış hikâyesi ilk kadın olarak Havva ile başlatılmıştır.

Görüldüğü üzere Lilith sistematik bir şekilde dini hikâyelerden silinmiş, görmezden gelinmiştir. Ancak Lilith ilk günden çok öncesinde cenneti terk ettiği için çeşitli inanışlara göre hala ölümsüzdür ve aramızda dolaşmaktadır. En eski hikâyelere göre yaratılan ilk kadın, kadın haklarını savunmuş ve ağır bedeller ödetilse de Tanrı'ya rağmen mücadelesinden yılmamıştır. Sonrasında çoğu kaynak bu hikâyeyi çarpıtıp görmezden gelse de Lilith, verdiği adalet mücadelesiyle feminist hareketlerin sembolü olmayı başarmıştır. Mitolojiye ve İbrani kaynaklara göre Lilith hem ilk kadın hem de feminist hareketin öncüsü olarak kadına karşı ayrımcılığa ilk isyan edendir (Leeming, 2005: 239; Yeniçeri, 2015: 14; Çınar, 2018: 386; Kılıç ve Eser, 2018: 51 vd.; Basmacı, 2021: 971).

Lilith efsanesi, dini ve düşünsel yaşamı etkilediği kadar sanatı da etkilemiş, bu etki sanatsal pek çok ürün ortaya koyulmasını sağlamıştır. Lilith'e dair muhtemel ilk görsel tasvirin MÖ. 2000 dolaylarında Sümer eseri olan kilden yapılmış, sahibinden dolayı Burnef Rölyefi olarak adlandırılan bir rölyef olduğu düşünülmektedir (Zingsem, 2007: 28; Yılmaz ve Gezer, 2018: 4; Kılıç ve Eser, 2018: 45). İngiliz ressam Dante Gabriel Rossetti (1828-1882) birçok kadın portresi yapmakla birlikte "Lady Lilith" isimli resminde İncil öncesi Lilith'in yeni bir yorumunu yaparak onu kötü bir iblis değil, dünyevi ve ilahi aşkın birleştiği, ilk kadın olarak tasvir etmiştir (Zingsem, 2007: 52; Karaca, 2019: 122; Çevirgen, 2021: 1068). Bu resmi Orhan Pamuk, *Kırmızı Saçlı Kadın* adlı romanının kapak resmi olarak seçerek, efsanelerde kızıl saçları ve güzelliğiyle anlatılan Lilith ile romanın kahramanı Gülcihan arasında kader ve görünüm olarak bağlantılar kurmuş, kapakla birlikte metne de bu benzerliği taşımıştır (Pamuk, 2016: 231).

4. Havva'nın Yarattığı: Makbul Kadın

İbrani kaynaklara ve bir bakıma İncil'in yaratılış bölümündeki dolaylı anlatımlara göre Lilith'in Âdem'i terk etmesi üzerine, Kur'an-ı Kerim'de ise Âdem'in ilk insan olarak tek başına yaratılmış olması üzerine, Âdem'in yalnızlığına üzülen Tanrı, Âdem'in kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak ona bir eş, bir yardımcı olarak Havva'yı yaratmıştır (Genesis 2:21-23, Nisa 4:1; Leeming, 2005: 2-3). Gerçi bazı kaynaklarda ilk başarısız Havva girişiminden de söz edilmekte, kemik, kan, bağ dokusu, bağırsaklar kullanılan ve deriyle kaplanarak bazı yerlerinde kıllar ve saçlar eklenen bu Havva'dan Âdem'in tiksindiği, bunun üzerine Lilith kadar olmasa da cazibe yüklenen (!) ikinci bir Havva ile Âdem'in kendinden bir parça olduğu için onaylayacağı bir Havva'nın yaratıldığından söz edilmektedir (Zingsem, 2007: 38; Karaca, 2019: 129). Bu Havva değerli taşlarla süslenerek Âdem'e sunulmuştur. Bu sunuş da akıllara Pandora'yı getirmesi bakımından dikkat çekicidir. Bir bakıma Havva da aslında ışıltılı bir paketle sunulmuş bir hediye gibidir. Günümüzde dahi kadınlara yönelik estetik ve bakımlı olmak baskısı ve her kadının ışıltılı metallere düşkün olduğu önyargısının kökleri de bu mitlere dayanmaktadır.

Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması hadisesine de eğilmek gerekmektedir. Nitekim Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden üretilmiş olması, çoğu yorumcu açısından Havva'nın Âdem'e tabi olmasının ve ondan aşağıda olmasının doğal gerekçesidir. Ancak kadının kaburga kemiğinden gelmesi miti incelendiğinde, İncil'de açıkça geçmekle birlikte (Genesis, 2:21-22) Kur'an-ı Kerim'de açıkça bu şekilde bir yaratımdan bahsedilmediği görülmektedir. Sadece bir ayette insanın bel ile kaburga arasındaki suyla yaratıldığı belirtilmiş (Tarık, 86:7), bu anlatım da erkeğin bel kemiği tabiriyle spermin, kadının kaburga kemiğiyle ise yumurtanın ifade edildiği yönünde yorumlanmıştır (Taberî, XXX, 92-93; İbn Kesîr, VIII, 396).² O halde bu mantıkla İncil'e bakıldığında Havva'yı Âdem'in doğurması gibi ilginç bir sonuç çıkmaktadır. Keza Zingsem de bu mantıkla Havva'nın Âdem'in kızı olması gerektiğini vurgulamaktadır (Zingsem, 2007: 13; Ağırman, 2001: 215). Pek çok rivayet incelendiğinde kaburga kemiğinden gelme hadisesinin İbrahim'den aktarıldığı görülmektedir (Ağırman, 2001: 54-82). Bu rivayetlere göre, İbrahim eşi Sare ile anlaşamaz ve Allah'tan yardım ister. Bunun üzerine farklı aktarımlar olmakla birlikte temelde kadının kaburga kemiği gibi eğri, dolayısıyla nazik ve kırılğan olduğu ancak onu doğrultmak istendiğinde bu zorlamanın onu kırıp işlevsiz hale getireceği benzetme yoluyla İbrahim'e anlatılır ve bu sebeple kadının olduğu gibi kabul edilmesi ve ancak onun fitratına saygı duyulması halinde onunla hayatın paylaşılacağı,

2 Detaylı açıklamalar ve tefsirin tamamı için bkz. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/tarik-suresi-86/ayet-7/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (04.02.2021 tarihinde erişildi).

yoksa kadının erkeği terk edeceği uyarısında bulunulur (Ağırman, 2001: 258; Çetin, 2013: 36). Aslında İbrahim ve Sare bu rivayetlerde akla Âdem ve Lilith`i getirmektedir. Ancak Tanrı artık kadını yola getirmek ve cezalandırmak yerine erkeğe kadının doğasını kabullenmeyi salık vermektedir. Zaten bu sebeple Kur`an-ı Kerim`de Âdem`in kaburgasından yaratılmış bir Havva`dan söz edilmediği için kadını erkekten aşağıda görmeyi destekleyecek önyargılar da bulunmamaktadır. Gerçekten de kadının İslam`daki yeri incelendiğinde en azından kendinden önceki dinlere göre bariz bir iyileştirme yapıldığı ve genel olarak insan haklarının korunduğu görülmektedir (Ağırman, 2001: 47 vd.; Ateş, 2006: 28 vd.). Ancak eski dinlerdeki kadına yönelik olumsuz tutum ve davranışlar uydurma hadisler yoluyla İslamiyet`e de taşınmıştır (Ateş, 2006: 285).

Âdem ile Havva hikâyesinin devamında, cennet bahçesine yerleştirilen çiftin sadece bir ağacın meyvesini yemeleri yasaklanmış, Havva ise şeytanın -ki bazı kaynaklara göre Lilith yılanla özdeşleştirildiğinden bu kişi Lilith de olabilir- vesvesesine kapılarak Âdem`i bu kuralı çiğnemeye ikna ederek cennetten kovulmalarına yol açmıştır (Bakara, 2:36; Araf, 7:19-22; Matthews, 2009: 34; Yeniçeri, 2015: 13; Çınar, 2018: 377; Kılıç ve Eser, 2018: 55; Karaca, 2019: 125). Erkek ve kadının dünyaya birbirlerine düşman olarak indirildikleri (Araf, 7:24), bu günah sebebiyle kadının doğum sancısı çekmek ve erkek tarafından yönetilmekle cezalandırıldığı (Genesis 3:16; Matthews, 2009:222) büyük dinlerin kutsal kitaplarında belirtilmektedir (Millett, 1987: 96). Afrika Sudan`da Dinka halkının efsanelerine göre de tıpkı Havva gibi ilk kadın olarak kabul edilen Abuk isimli bir kadın vardır ve Tanrı`nın tek tohum ekmesini istemelerine rağmen bencilce daha fazlasını eker. Bunun üzerine Tanrı dünya ve cennet arasındaki bağı kopararak insanları hastalık, açlık ve iş yüküyle baş başa bırakır. Bu ilk kadın hikâyeleri sebebiyle toplumda, kadının tehlikeli, aşağılık, düşüncesiz, zayıf, yönetilmesi gereken ve karşılığında da itaat etmekle yükümlü olduğu gibi kabuller oluşmuştur (Leeming, 2005: 2; Çınar, 2018: 384).

II. KADININ VAROLUŞ NEDENİ

Kadının yaratılma amacı, kimi kaynaklarda erkeğin yalnızlığını gidermesi, kimi kaynaklarda ise insanın çoğalmasını sağlamak olarak gösterilmiştir. Neredeyse üç büyük din de kadının varlık amacının erkeğin soyunu sürdürmesi olduğu noktasında fikir birliği içerisinde olmakta, hatta öyle ki kadının, erkek ne zaman isterse cinsel birlikteliğe hazır olmak zorunda olduğunu bildirmektedir. Kaldı ki geçmişte de kadın sağlığının en önemli ayağını üremeyi güvence altına alan tedaviler oluşturmuştur (Zingsem, 2007: 334 Köroğlu, 2013: 91). Kadının erkeğin çoğalması için var olduğu inancını mitlerde de görmek mümkündür. Örneğin Asya mitlerinde Ülgen adlı ilah önce Erlik`i yaratmış, 7 erkek daha yarattıktan sonra her erkek için bir de ağaç yaratmıştır. Ancak sonrasında yarattıklarına bakmak için döndüğünde ağaçların yayıldığını, erkeklerin ise artmadığını görmüş, Maidere

adlı erkek, eksik olanın kadın olduğunu söylemiştir. Bu yaratılış hikâyesinde, ilk kadın, erkeklerin çoğalması için yaratılmış gibi görünmektedir (Kılınç, 2014: 326 vd.). Yine Asya mitolojisinde kadın ile çoğalma olgusunun üçgen motifyle vurgulanması, günümüzde dahi koruyucu amaçla kullanılan muskaların şekillerine de kaynaklık etmektedir (Bilgili, 2018: 66; Köroğlu, 2013: 85).

Doğurma yeteneği, gücü ve önemi bilinen, bu sebeple kadının erkeğe üstünlüğünün olduğu tartışma götürmez bir alandır. Öyle ki sırf bu sebeple, kadın ve erkek gerçekten birbirine eşit olarak kabul edilebilirse, o an kadının üstün hale gelmesinin önüne geçilmesinin çok zor olacağı düşünülmektedir (Fester vd., 1986: 8). Zeus sırf bu yüzden Athene`e gebe olan bilgelik tanrıçası Metis`i yutmuş ve böylece hem anne hem de kızının bilgeliğine sahip olmayı hedefleyerek, Athene`i ise başından doğurmuştur (Zingssem, 2007: 79; Matthews, 2009: 71; Kılınç, 2014: 95). Âdem`in kaburga kemiğinden yaratılan Havva da bir bakıma Âdem`den doğmuştur ki bu da doğayla ciddi bir tezatlık içindedir (Zingssem, 2007: 154). Zamanla bu kabul o kadar ileriye götürülebilmektedir ki kadın sadece erkeğin etkin olduğu bir çoğalma sürecinde sadece bir üretici, işleyici, bir erkeğin kendinden bir erkek daha meydana getirmek için kısa süreliğine kullandığı bir kâse olarak görülebilmektedir. İşte bu sebeple kız çocuk doğumu kadının bir kusuru olarak görülebilmiş, yalnızca erkek çocuklar gerçek bir çocuk olarak kabul edilebilmiştir. (!) Kız çocuklarını diri diri gömen zihniyetin gerisinde işte bu mitler ve dinler vardır (Ağırman, 2001: 38; Nahl, 16:57-58; Ateş, 2006: 93). Varoluş gayesi erkeklerin çoğalması, çoğalan erkeklerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması olarak görülen kadınlar, belki de bu sebeple bir erkeğin annesi, başka bir erkeğin eşi, bir diğersinin kızı olarak hep eklenti vasfında olmuş, bizatihi kendi bedeni kendi olması önündeki en büyük engel haline gelmiştir (Şaşman Kaylı, 2013: 15 vd.; Ateş, 2006: 26).

III. YARATILIŞ HİKÂYELERİNİN KADIN İMAJI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. Erkeğin Kadından Üstün Görülmesi

Yaratılış hikâyelerine göre Âdem, topraktan yaratılmış, doğmamış ve doğurulmamış olarak Tanrı'nın ruhundan ruh kattığı ilk insandır (Çetin, 2013: 19). Bu nitelikte Tanrı'nın ruhuyla dolu olan ikinci Âdem olarak da İsa kabul edilmektedir (Bulgakov, 1993: 86). Her ne kadar bir anneden doğmuş olsa da -ki kadın sadece erkeğin içinde yetiştiği kutsal bir kâse gibidir- sürece bir erkeğin dâhil olmadığına inanıldığı için onun ortaya çıkışı da Âdem`in yaratılışı kadar mucizevi ve tanrısaldır. Netice itibarıyla Âdem, ilk ve gerçek insan olarak tüm kâinatın onun ve soyunun hizmetine yaratıldığı mitleriyle yüceltilmiş, eril zihniyetin dinde ve mitlerdeki ilk tezahürüdür. Hükmetme yetkisi, gücü, otoritesi vardır ve kutsal ruhtan bir parça taşıdığı için yüceltilmesi doğaldır. Bu kusursuz insanın kaburga kemiğinden

üretildiği için, teknik olarak ilk yapay insan olan Havva ise, daha uysal, daha itaatkâr ve daha edilgen bir yapıya sahiptir. Ancak günün sonunda eşitlik için mücadele eden Lilith cenneti terk etmişken, Âdem'e yasak meyveyi yediren ve ikisinin de birer ölümlü olarak cennetten kovulmasına sebep olarak gösterilen de yine bu itaatkâr, makbul kadın Havva olacaktır (Basmacı, 2021: 975).

Tüm hikâyelerde bir şekilde insan, Tanrı'nın suretinde yaratılmış, genellikle kadın erkekte türetilmiştir. O halde kadın ve erkek olmak esasında iç içe geçmiş kavramlar olduğu halde erkek imajı kendi parçası olan kadın imajını günahların, ahlaksızlığın, itaatsizliğin ve yoldan çıkmak gibi tüm kabul edilmez davranış ve tabiatların toplandığı yer olarak göstererek, aslında kendinde olup hoşnut olmadığı özellikleri bir şekilde dışsallaştırmak için kadını kullanma yoluna gitmiştir. (Zingsem, 2007: 64; Ateş, 2006: 67 ve 282). Buna karşın Çin ve Uygur mitolojisinde birbirine dolanmış ve alt tarafları yılan olan kadın ve erkek figürleri, kadın ve erkeğin benzerliği ve zıtlıklarını vurgulaması bakımından dikkate değerdir (Bilgili, 2018: 171). Keza anaerkil bir kültür benimseyen toplumlarda da önemli olan, zıtlıklar arasında bir uyumun gözetilmesi ve farklılıklara saygı duyulmasıdır. Bu sebeple örneğin Navajo toplumunda prensip olarak biyolojik cinsiyetleri ne olursa olsun farklı cinsel yönelimlere karşı saygı ve hoşgörü hâkimdir (Zingsem, 2007: 102 vd.). Benzer bir yaklaşımı cinselliği tabu ve günah haline getirmiş ataerkil toplumlarda görmek ise çok zordur. Erkek olmak Tanrısal ve her türlü kadınsılık, özellikle bir erkek için utanç kaynağı olarak görülmektedir. Bu sebeple böyle toplumlarda kadın olmanın ağır yükünü taşıyan, belki de en çok ezilen kesim sadece kadınlar değil, biyolojik olarak erkek olup tabiatı itibarıyla kadın olan ve kadın olmaya çalışan erkeklerdir.³ Nitekim ataerkil toplumlarda kadın olmak kadar kadına dair özellikleri taşımak da bir o kadar ciddi bir problemdir (Zingsem, 2007: 172). Öyle ki Sefard Mezhebi'ne mensup Yahudi erkekler, her sabah, kendilerini kadın olarak yaratmadığı için Tanrı'ya teşekkür etmektedir (Ateş, 2006: 221 vd.). Bir kadının erkek olması durumunda ise durumlar değişmektedir. Keza Koptik Thomas İncili'nde dahi bu algının izlerini taşıyan şöyle bir bölüm bulunmaktadır: *"Simon Petrus dedi onlara: Meryem aramızdan gitsin, çünkü kadınlar hayata layık değillerdir! İsa dedi: Bakın, onu erkek yapmak için çekeceğim, siz erkeklere benzer, yaşayan bir Rûh olması için. Çünkü kendini erkek yapan her kadın cennete ulaşacaktır!"* (Thomas İncili, 119). Tüm bu kabuller, kadın ve erkek olmanın cinsiyet düzeyinde biyolojik, kadın ve erkek olmaya dair cinsiyet rollerinin ise toplumsal olduğu gerçeğini göstermektedir (Oakley, 1972: 1 vd.).

3 Cinsiyetçilik, kadın ve erkek olmaya dair toplumdaki ahlak ve zihniyet yozlaşmasını çarpıcı bir hikâye örgüsü ve ağır bir dille eleştiren Chuck Palahniuk'un *Görünmez Canavarlar* adlı romanı, erkeğin kadına dönüşümünün zorluğu hakkında fikir oluşturmaya başlangıcında okunması gereken bir eserdir.

B. Kadın Olmanın Olumsuz Görülmesi

Kadına yönelik önyargılar ve erkeğe yönelik yüceltmeler, kadınları hassas, duygusal, zayıf, konuşkan, korunmaya ve desteklenmeye muhtaç, bakımlı, kolay ağlayabilir şeklinde feminen; erkekleri ise güçlü, hırslı, saldırgan, rekabetçi, rasyonel, lider ruhlu, bağımsız ve benzeri özelliklerden oluşan maskülen paketine yakıştırmaktadır (Yeniçeri, 2015: 16).⁴ Tüm mitlerde kadına yüklenen olumsuz özellikler neticesinde, özellikle ataerkil toplumlarda kadının felaketin ta kendisi olduğu yönündeki hikâyeler artmakta, bariz bir kadın düşmanlığı sezilenmektedir (Kılınç, 2014: 176; Çınar, 2018: 362; Şaşman Kaylı, 2013: 189; Ateş, 2006: 220). Pandora'nın yasaklanmış kutunun kapağını açması, Lilith'in Âdem'i terk etmesi, Havva'nın yasak meyveyi yemesi, Abuk'un Tanrı'nın sözünü çiğnemesi arasında benzerlik kurulması oldukça kolay olduğundan, hikâyelerin bir şekilde birbiriyle örtüştüğü dahi düşünülebilir (Kılınç, 2014: 177).

Mitlerde ve kutsal kitaplarda daha en başından insan nüfusunun yarısını teşkil eden bir insanın ruhunun, isteklerinin, varlığının yok edildiği, kadına ve kadın olmaya dair tüm özelliklerin aşağılanması ve şeytanlaştırılmasının normalleştirildiği görülmektedir. Günümüzde dahi kasırgaların kadın isimleriyle adlandırılması geleneğinden ancak kadın milislerinin baskısı neticesinde vazgeçilmiştir.⁵ Ataerkil toplumlarda yaratılış hikayesinden başlanmak üzere suçlanan, kirli görülen, aşağılanan kadın imajı, benzer şekilde kadınla özdeşleşen toprağa ve doğaya bakışı da etkilemiş, kadını sömürülecek ve hükmedilecek bir zayıflık olarak gören zihniyetler doğaya da aynı şekilde davranmak konusunda en ufak bir tereddüt yaşamamış, bu ideolojilerini dine de yansıtabilmiştir (Toffler, 2008: 128 vd.; Yeniçeri, 2015: 17; Şaşman Kaylı, 2013: 50). Bunun aksine Navajolar gibi anaerkil bir kültürle yetişmiş toplumlarda ise kadın olmak ve kadın olmaya dair özellikler yüceltildiği gibi insan

4 Bu ayırıştırımlar o kadar olağanlaşmıştır ki Adalet Bakanlığı'na bağlı Arabuluculuk Daire Başkanlığı'nın yayınladığı ders kitabında bile *"iyi bir dinleyici olma ve duyguları yakalama"* kadınlara özgü, *"iyi bir yönetici olma"* özelliğinin ise erkeklere özgü olduğu gibi enteresan bir cinsiyetçi söylem, arabulucuda bulunması gereken temel özellikler başlığı altında yerini almıştır (Temel Arabulucu Eğitimi Katılımcı Kitabı, 2021: 67).

5 Kasırgaların resmi olarak isimlendirilmeye başlandığı 1953 yılı öncesinde, meteorologlar kendi aralarında kasırgaları isimlendirmeye başlamıştır. Tıpkı uzayda yeni bir yıldızın keşfinde olduğu gibi kasırgayı inceleyen meteorologlar -ki o yıllarda kadın meteorologlar nadirdir- inceledikleri kasırgalara en kıymet verdikleri kişilerin adlarını vermeye başlamışlardır. Başlangıçta sevgilinin ismini yüceltmek için uygulanan bu romantik isimlendirmeler, işler resmîyete döktüğünde ise bambaşka bir hal almaya başlamıştır. Dünya Meteoroloji Örgütü kasırgaların takibi ve analizinde karışıklıklar yaşadığı için resmi olarak isimlendirme yoluna resmen 1953'te başlamış ve geçmişteki geleneğe sadık kalarak kadın isimlerinden oluşan bir isim listesi hazırlamıştır. ABD'li yetkililerin *"Kasırgalar da kadınlar gibidir; tahmin edilemez, keşfedilmesi zor ne zaman ve ne kadar zarar vereceği bilinmez"* şeklinde açıklamaları ve toplumdaki *"bir kadının tıpkı bir kasırga gibi erkeğin evi, arabası nesi varsa boşanma davasında alıp götürdüğü"* şeklindeki esprileri, kadın imajının felaketlerle anılmasını normalleştirmiştir. Ancak Florida Kadın Örgütü'nün kurucularından olan Missisipili feminist ve kadın hakları aktivisti Roxcy Bolton'un kampanyaları sonucunda, 1979 yılında ABD artık kasırgalara yalnızca kadın isimlerini vermekten vazgeçmiştir. Mevcut isimlendirme sistemi ise kadın ve erkek isimlerinin ilan edildiği listeden dönüşümlü olarak isim seçilmesidir.

ve doğa ilişkisi de buna benzer şekilde olumlu ve uyumlu ilerlemiştir (Zingsem, 2007: 103). Doğayla barış içinde olan insanlar, birbirine karşı da barış içindedir (Matthews, 2009: 42).

C. Kadının Nesneleştirilmesi Ve Sömürülmesi

Neredeyse tüm yaratılış efsanelerinde Tanrı'nın bile kadını erkeğin yardımcısı, hizmetçisi, ona tabi bir uzantısı, kemiğinden yapılmış yapay bir varlık ya da bir hediye olarak gördüğü ve en nihayetinde kadının erkeğe ait bir eşya gibi olduğu fikri, sistematik olarak topluma dayatılmıştır (Zingsem, 2007: 169; Donovan, 1997: 80; Ateş, 2006: 105). Gerçekten kutsal kitaplarda da bireysel olarak değer gören ve insan olarak kabul edilen bir Havva'dan ziyade ismi bile geçmeyen ve çoğunlukla "Âdem'in eşi" olarak anılan bir Havva vardır (Ağırman, 2001: 32; Çetin, 2013: 30; Bakara, 2:35; Nisa, 4:1, Araf, 7:19). Bunun yanında hikâyeler ve isimler değişse de kadına yönelik benzer iki ayrı uç resmedildiği tüm kutsal kitaplarda görülmektedir. Örneğin Hristiyanlığın Havva ve Meryem arasında çizdiği iki zıt uç, Musevilikte Lilith ve Havva arasında kurulmaktadır. Bir kadın günahkar, baştan çıkarıcı ve ölüme götürenken diğeri saf, lekesiz, günahsız ve itaatkardır (Bulgakov, 1993: 113 vd.; Zingsem, 2007: 61; Matthews, 2009: 226; Çetin, 2013: 35). Makbul olan kadın, erkeğe itaat eden ve tek vasfı erkeğe yardımcı olmak olan, onun bir uzantısı gibi hareket eden ve bundan mutluluk duyan, yalnızca mutluluk vermek için hizmete hazır olan kadındır. (!) Elbette ki Tanrı'nın hikâyelerini erkekler bu şekilde anlatmaktadır. Bu ayrımı kanaatimizce önemlidir. Kadın da erkek gibi eşit şekilde var olmuş, her türlü haktan eşit şekilde yararlanmayı ve hak sahibi olmayı hak eden, insan neslinin devamı için belki daha fazla ancak asla daha az olmayacak şekilde erkek kadar önemli olan ve anneliğin gerektirdiği tüm donanımlarla fiziksel ve duygusal olarak çeşitli hormonlarla donatılmış sofistike bir canlıdır, insandır, hassas ruhludur (Ağırman, 2001: 49 ve 150). Ancak kadının sadece erkeğin üremesi için yaratıldığı yönündeki hikâyeler, uzunca bir dönem, ancak bir erkekten bir erkek daha meydana gelmesi halinde üremenin tam anlamıyla gerçekleşeceği ve bu süreçte kadının bedeni üzerinde söz sahibi olamayacağı kabullerine yol açmıştır. Kız çocuklarını diri diri gömen zihniyetle, kadınları cadı ilan ederek katleden zihniyet, tüm olası sorunların çözümünü kadınları yok etmek olarak görmesi noktasında birleşebilmiştir. Tüm bunlar o dönemin toplumuna kadın olmaksızın erkeklerin de olamayacağı realitesine rağmen bir o kadar da mantıklı gelmiştir. Günümüzde ise kadını devreden çıkarmakla sonuçlanacak, ana rahmini laboratuvar ortamında gerçekleştirmek, doğal üremeye alternatif tüp bebek yöntemleri ve en nihayetinde klonlama çalışmalarının bir hayli desteklenmesi ve geliştirilmesinin arkasında bile geçmişin izini sürmek mümkündür (Zingsem, 2007: 196). Kimi feministlere göre annelik korunması gereken son kaleymiş kimileri içinse kadının bedeninin yüklerinden kurtulması ve kendi olması önündeki en büyük engelden bilim ve teknoloji sayesinde kurtularak özgürleşmesini sağlama

potansiyeli bakımından olumlu bir ilerleme olarak görülebilmektedir (Matthews, 2009: 269; Şaşman Kaylı, 2013: 123 vd.). Ancak eril zihniyetle şekillenen dünyada en ağır yükleri taşıyan ve bir dost olarak görülen atlar için ulaşım ve taşımada makineleşme, bu canlıların özgür ve mutlu bir dünyada yaşamalarını sağlamamış, sosyal yaşamda işlevinin ne olacağı keşfedilememiş ve işe yarar bulunamadıkları noktada ölüme ve görmezden gelinmeye mahkûm edilebilmişlerdir. İnsanın doğa ve hayvanla iletişimi kendi türü içindeki algı ve tutumları için de yol göstericidir. Nitekim doğru ya da yanlış olsun işlevsiz hale getirilmenin neticeleri, sömürülmenin neticelerinden hep çok daha ağır olmuştur.

Kadının erkeğin malvarlığının bir unsuru olarak değerlendirilmesi geleneği geçmişte ölen erkeklerle birlikte sağ eşinin de gömülmesinden, yaşayan erkek kardeşine devredilmesine kadar akıl ve mantıktan uzak pek çok uygulamaları, zorla evlendirilmeleri, evlilik birliği içerisinde yasal hale getirilen tecavüzleri, değerli bir eşya oldukları için (!) bir peçe ardına gizlenerek yaşamaları gerektiği gibi kabulleri normalleştirebilmiştir (Şaşman Kaylı, 2013: 140 vd.; Ateş, 2006: 349). Kadını nesneleştiren bu ayrımcı ve doğal olmayan eril zihniyet günümüzde kelimelerle de yaşamaya devam etmektedir. Günlük dilde farkına bile varılmadan kadın kimliği görmezden gelinmekte ve genel anlamda tüm cinsiyetleri katmak niyeti taşısa da “adam olmak”, “adam gibi”, “adam başı”, “adam yerine koymak”, “adam etmek”, “adamına göre davranmak”, “adamına düşmek”, “devlet adamı”, “iş adamı”, “bilim adamı”, “insanoğlu”, “işinin eri”, “sözünün eri” gibi kelimelerin kullanılmasıyla eski hikâyeler tekrar ve tekrar yaşamaya devam etmektedir. Bu tür kelimeler, Zeus’un Metis’i yutması gibi sürekli kadını yutup durmaktadır. Başka bir anlamda gerçekten de hayat mitleri tekrar etmekte, geçmiş damgasını geleceğe vurmaktadır (Skybreak, 2010: 128; Pamuk, 2016: 225). Bunun yanında aynı kültürde aynı fonksiyon ve özellikte olan insanlardan kadınlar için “hayat kadını”, “ev kadını” gibi ifadeler varken “hayat erkeği”, “ev erkeği” gibi kavramlar hiç türetilmemiştir (Güden, 2006: 30 vd.). Cinsellik ve hizmet yönünden sömürülecek tabii insan kadın olduğundan, toplumların erkekler için içinde erkek geçen kelimeler bulma ihtiyacı hiç olmamıştır. Oysa kelimeler çok güçlüdür. İsimlendirmeler ve sıfatlar, tutum ve davranışları; tutum ve davranışlar da kültürü şekillendirmektedir. Ve bu kelimelerle yoğrulan kültür, kadını insan olarak, ruh sahibi olarak, vatandaş olarak, oy hakkı sahibi olarak, meslek sahibi olarak ve hatta can sahibi olarak dahi görmekte çok ama çok zorlanmıştır. Öyle ki kadın insan mıdır ya da kadının ruhu var mıdır konulu bilimsel (!) etkinlikler yakın tarihlerde yapılmış, her iki soruya da olumsuz yanıtlar verilebilmiştir (Ağırman, 2001: 36).

Günümüzde insan hakları ve eşitlik temelinde her ne kadar düşünsel bir birikim sağlanmışsa da hala aile üyelerine hizmet etmekten, onları temiz, düzgün ve sağlıklı tutmaktan, çiğ olanı pişirmekten, vahşi küçükleri uygar bireyler haline getirmekten ve hatta karakersiz olanı adam (!) etmekten esas olarak kadınlar sorumlu tutulmaya

devam edilmektedir (Davidoff, 2002: 186 vd.; Şaşman Kaylı, 2013: 42). Anne ve babasıyla birlikteyken, çocuğun kazaya uğraması halinde ilk akla gelen soru annenin o esnada ne yaptığıdır. Hatta babası tarafından çocuğun istismar edilmesi halinde bile esas sorumluyu yine annedir (Zingsem, 2007: 168). Bir erkek eşini aldatıyorsa ya evdeki (!) ihmal etmiştir ya dışarıdaki (!) baştan çıkarmıştır. Hukuk, gece vakti işlenen cinayetler için mağdurun kendini koruma imkânlarından görece yoksun olduğu sağduyusuyla cezayı artırırken, toplum mağdur kadınsa eğer, o saatte neden dışarıda olduğunu, üzerinde ne olduğunu, katilini bir zamanlar sevip sevmediğini sorgulamaktadır. Cadı avı devam etmektedir. Kadın tıpkı Lilith ve Havva gibi her ne yaparsa yapsın ve de yapmasın bir şekilde yine suçlanmaktadır. Belki de işte sırf bu sebeplerle en azından teknoloji çağı için yeni hikâyeler yaratmak, yeni bir dil oluşturmak gerekmektedir.

IV. TEKNOLOJİ ÇAĞINDA KADIN OLMAYA DAİR ÖZELLİKLERİN KORUNMASI

A. Dijital Kadın Kimliğinin Korunması Gerekliliği

Aradan geçen zamana rağmen ne yazık ki dinde, felsefede, bilimde ve hatta teknoloji karşısında bile kadının hep erkeğe nazaran daha az insan olduğu zihniyeti değişmemiştir. Dinde Tanrı Âdem`i yaratmış, felsefede sadece erkekler düşünmüş, bilimde en önemli icatları hep erkekler icat etmiş, teknolojiye de erkekler geleceği şekillendirmeye devam etmiştir. Hemen her alanda anlatılan tüm bu hikâyeler erkekler tarafından ve erkekler için anlatılıyor gibi görüldüğünden her türlü alanın tarihi bir bakıma *“erkeğin öyküsü”*nü anlatmaktadır (Benhabip, 2017: 28; Basmacı, 2021: 973). Ancak bir de kadının öyküsü vardır. İnsanlara karşı daha merhametli olunması gerektiğini savunan bir dinin, bağnaz üyeleri, bilim insanı Hypetia`yı özgür düşüncüyü savunduğu için parçalara ayırabilmiş; yeni bir ilaç piyasaya sürüldüğünde, geçmişte, gebe kadınlar üzerindeki etkilerine dair testler ihmal edilebilir olduğu için tıp tarihine Thalidomide faciası olarak geçen olayda pek çok dişi ve erkek bebek ölümleri ve engelli doğumlar yaşanabilmiş; uydurma ve çarpık bir gerekçe üretmeye bile erinen eril zihniyetler canı insan öldürmek istediği için sokağa çıktığında daha zayıf gördükleri için kadın bedenini yok etmeyi daha cazip bulduklarını dahi söyleyebilmiştir. Kadının varlığının ilk anından itibaren sistematik olarak şiddete, ayrımcılığa ve sömürüye maruz bırakılması, hakkını ve hukukunu koruyamaması ve tüm bunların yine kadının kendi bedeninden çıkararak var ettikleri tarafından yapılıyor oluşu ve kendi parçası olanlara karşı kendini yüzyıllardır anlatamamış olması gerçeği üzücü bir paradokstur.

Eğitimde, sağlıkta, iş hayatında, evlilikte, çocuk yetiştirmede ve daha birçok alan ve işte kadına yönelik fırsat eşitliği sağlanması noktasında ciddi sorunlar yaşanmaya devam edilmektedir. Dijital kadın imajı da bu ayrımcılık ve değersizleştirme kültüründen

etkilenmektedir. Dijital alanda, gerçek kadınların henüz tam anlamıyla sahip olamadığı hakların yapay cihazlara tanınması ve yapay kadın imajlarının gerçek kadınlara yönelik olumsuz tutum ve davranışları besleyecek şekilde tasarlanması şeklinde iki yönlü yükselen bir olumsuz etki söz konusudur.

Mitlerdeki Lilith`ten, ilk vatandaşlık hakkı tanınan kadın görünümlü, kadın isimli ve kadın sesli olduğu için her ne kadar biyolojik olarak kadın olarak kabul edilmese de dijital olarak kadın olan Robot Sophia`ya gelindiğinde, ne yazık ki geçmişteki tutum ve davranışların pek değişmediği görülmektedir. Robotun isim seçiminde bile mitlerdeki karşılığı Metis ve kızı Athene olan ve felsefede Sofistlere, dinde İbranilerdeki Hokmah`a, Hristiyanlarda kutsal ruha, İstanbul`daki ibadethane Ayasofya`ya ve hatta Lilith`e kadar izleri sürülebilen, *Tanrının Bilgeliği* anlamına gelen Sophia ismi tercih edilmiştir (Bulgakov, 1993: 1 vd.; Matthews, 2009: 33 vd.). Robot Sophia, vatandaşlık hakkı kazandığı ülkenin kadınlarından daha geniş haklara ve daha sağlam bir hukuki statüye sahiptir. Gerçek kadınlar ve yapay kadınlar arasındaki bu uçuruma yönelik gelen eleştiriler üzerine robota, kadın haklarını savunmak için mücadele vereceği yönünde bir röportaj dahi verdirilebilmiştir. Piyasanın tepkisini çekmek istemeyen şirketin android bir kadının insan kadınlardan daha geniş bir hukuki koruma ve tanımayla sahip olması çelişmesini ters yüz etmek istediği açıktır. Ancak ne yazık ki Sophia, Lilith gibi özgür düşünce ve bilinç sahibi değil, Havva gibi edilgen ve yapay tabiatlıdır. Dijital kadın kimliği üzerindeki tartışmalar robot Sophia`yla da sınırlı değildir. Dijital kadınların gerçek kadınlardan daha fazla korunması yanında, kadın olmaya dair özelliklerin dijital varlıklar üzerinde kullanılmasıyla birlikte kadına yönelik olumsuz tutum ve davranışların otomatikleştirilmeye başlandığı da görülmektedir. Böylelikle kadına dair özellikleri barındıran dijital varlıkların da kadınların eşitlik mücadelesine dâhil edilmesi zorunluluğu doğmuştur.

Teknoloji çağında kadın bedeni ve kadın olmaya dair özelliklerin dijital olarak sömürülmeye başlanması, dijital kadın kimliğinin korunması şeklinde yeni ancak benzer bir mücadele başlatmak üzeredir: kadın olmanın e-mücadelesi. Dijital sesli asistan pazarında kadın ismi ve kadın sesiyle hizmet veren Siri`ye dişil hakaretlerde bulunulması üzerine Siri: "*yapabilseydim yüzüm kızarırdı.*" şeklinde cevap vermiş, Alexa teşekkür etmekle yetinmiş, benzer şekilde çoğu kadın olarak sunulan sesli dijital asistanların zorbalık, hakaret ve aşağılamalara ılımlı cevaplar verdiği, yazılımların şiddeti ve ahlaksızlığı görmezden gelecek şekilde oluşturulduğu tespit edilmiştir. Siri`nin cevabı UNESCO tarafından teknolojide kadına yönelik ayrımcılığa karşı dikkat çekilmesi için yürütülen bir çalışmaya isim olarak dahi verilmiştir. Teknoloji devlerinin sohbet robotlarında kadın bedeni ve sesini tercih etmesindeki nedenlerle Âdem`in Havva`yı tercih etmesindeki nedenler neredeyse aynıdır. Kadın sesi daha itaatkâr, hizmete hazır ve kullanıcıların rahatlıkla üzerinde

tahakküm kuracağı bir özellik olarak görülmekte, belli bir işi otomatik olarak yapması için programlanan yazılımlarda kadın isimleri, robotlarda kadın görünümü, seslerde kadın sesi kullanımı, teknoloji pazarında dijital köleliğe kadın kimliğine dair özelliklerin daha uygun görüldüğünü göstermektedir.

V. KADIN MÜCADELESİNDEKİ SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Teknoloji piyasasını şekillendiren sınırlı grubun erkek egemen bir topluluk olduğu bilinmektedir. Küresel olarak kullanıma sunulan dijital hizmetlerin insanlığın tümüne yönelik olmakla birlikte esasında sınırlı bir grubun elinde, onların dünya görüşü ve algısı çerçevesinde şekillendiriliyor oluşu ciddi bir endişe kaynağıdır (Roszak, 2005: 28 vd.; Kantayya, 2020: 0:05:30). Öyle ki pek çok sistemin yaratım aşamasındaki tercihlerde cinsiyetçi yaklaşımların izini sürmek mümkündür. Örneğin yapay zekâ sesli asistanlar pazarında hâkim durumda olan dört büyük şirketin sesli asistanları kadın sesiyle iletişim kurmaktadır. Bunun yanında 2019 yılı için 70'e yakın sesli asistan teknolojisi geliştirilmiş ve yine bu teknolojilerin üçte ikiden fazlasının da yine kadın sesinde olması tercih edilmiştir (Equals/Unesco, 2019: 95). Bunun sebebi olarak ise teknoloji şirketlerince yapılan pazar araştırmaları sonuçlarına göre genellikle kadın sesinin daha dostça ve samimi gelmesi, erkek sesinin ise daha otoriter algılanması, anne şefkatine kadar geriye götürülebilecek toplumsal bilinçaltı yargıları ve en nihayetinde müşteri taleplerinin daha çok kadın sesini tercih etmesi gibi gerekçeler gösterilmiştir (Equals/Unesco, 2019: 98 vd.). Ancak kadınların sadece sesinin bile bu kadar işe yarar olduğunu vurgulayan ve bu sebeple teknolojisinin adını ve sesini kadın olarak belirleyen teknoloji şirketlerinde kadın çalışan sayısının azlığının sebebi ise henüz makul gerekçelere dayandırılmamıştır.⁶ Kanaatimizce sesli asistanlarda kadın sesinin, benzer şekilde destekleyici sistemlerde kadın ismi ya da formunun tercih edilmesinin gerisinde, kadın imajının hizmet eden şeklinde algılanması, kadının itaatkâr, uysal ve dikte edileni yapmakla görevli görülmesi ve en nihayetinde köleliğe benzer bir statüye sahip sistemlere kadına dair özelliklerin daha uygun görülmesi gibi oldukça ciddi cinsiyetçi, ayrımcı ve eşitsizlikçi bilinçaltı düşünceleri bulunmaktadır. Makul olan, sistem yaratımından işleyişine kadar bir sürecin cinsiyetsiz bir yaklaşımla otomatik hale getirilmesini hedeflemek, en azından cinsiyetçilik taşıyan özelliklerin yaratım aşamasında standartlaştırılması yerine kullanıcının tercihlerine bırakılmasını sağlamaktır.

6 Teknoloji devlerinin kadın çalışan oranlarına bakıldığında, Amazon'un toplam çalışanlarının yüzde 40'ı kadinken; bu oran Facebook'ta yüzde 36, Apple'da yüzde 32, Google'da yüzde 31 ve Microsoft'ta ise yüzde 26 seviyelerine kadar düşmektedir. Veriler için bkz. <https://www.haberturk.com/amazon-un-yapay-zekasi-cinsiyetci-cikti-2174665-ekonomi> (12.01.2021 tarihinde erişildi.).

Teknoloji ürünlerinin işletim ve üretim tercihleri kadar dijital ürünleri besleyen verilerdeki önyargılar da ciddi sorunlar yaratmaktadır. Verilerdeki bu önyargılar ise ne yazık ki dijital ayrımcılık olarak sonuçlanmaktadır. Teknolojideki ayrımcılık sorunu, Avrupa Parlamentosu'nun da gündemindedir (European Parliament [EP], 2015/2103(INL), N. H). Bu ayrımcılık yelpazesinin ırkçılıktan cinsiyetçiliğe kadar genişletilmesi mümkündür. Örneğin Amazon, iş alımlarını otomatik hale getirmek için bir yapay zekâ sistemi geliştirmiş ve bu sistemin kadın adayları görmezden geldiği fark edilmiştir. Programcıların çoğunun erkek olması, makinelerin erkeklere üstünlük tanıyabileceği ihtimalini akla getirmektedir (Equals/Unesco, 2019: 33). Ancak bu olayda makinenin ayrımcılık yapmasını sağlamaya yönelik, geliştirme aşamasında hiçbir tasarımcı etkisi söz konusu olmamıştır. Tam aksine sistem, piyasa analizi ve geçmiş yıllar işe alımlarını inceleyerek, teknoloji sektöründe erkeklerin daha fazla tercih edilebilir olduğu fikrini geliştirmiş ve bir süre sonra iş başvurularında otomatik olarak kadın filtrelemesi yapmaya başlamıştır. Makinenin cinsiyetçi hareket ettiğinin mühendislerce anlaşılması neticesinde, eşitlikçi davranması için çeşitli müdahalelerde bulunulmuş ancak makinenin verileri bir şekilde yeniden istifleyerek dolaylı olarak da olsa yine ayrımcı hareket edebileceği gerekçesiyle sistemi iptal etme kararı alınmıştır. Benzer şekilde Google çeviri programının da cinsiyetçi davrandığı, Türkçeden İngilizceye çeviri yapıldığında "O akıllı" gibi zekâ, güç, otorite ifade eden olumlu ifadeleri "He is smart." şeklinde erkeklere, güzellik aptallık zayıflık gibi ifadeleri ise "She is beautiful." çevirileri gibi kadınlara özgüleme eğilimi gösterdiği anlaşılmıştır. Sonrasında Google, çeviri programına müdahale ederek dişil ve eril çeviri şeklinde ekranı bölüp üst sıraya da dişil çeviriyi koyarak, pozitif ayrımcılıkla sistemin hatasını düzeltmeye çalışmıştır. Ancak bu sefer de "it is smart" versiyonuna yer verilmeyerek, cinsiyeti olmayanlar, canlı ve cansız diğer varlıklar göz ardı edilmiştir. Kaldı ki Google çeviri programına göre Tanrı da erkektir! Benzer şekilde IBM, Google, Facebook gibi sektörün lider şirketlerinin yapay zekâ yüz tanıma algoritmaları üzerinde yapılan bir araştırmada da bu uygulamaların kadınlara nazaran erkeklerin yüzünü daha yüksek oranda bir doğrulukla tespit edebildiği, ayrıca siyahilere nazaran beyaz tenli yüzleri daha yüksek oranda tanımladıkları fark edilmiştir (Kantayya, 2020: 0:06:24). Öyle ki siyah tenli kadın yüzünü algılamayan sistemin, beyaz bir maske takılması üzerine maskenin gerisindeki gerçek yüzü değil de maskenin kendini algılaması, teknolojinin siyah tenli ve kadın olanları görmezden gelmesi gibi ırkçı ve cinsiyetçi olan, ayrımcılık yapan bir teknoloji tablosu çizmektedir.

Aslında burada "Ayrımcılık yapan yapay zekâ mıdır yoksa yapay zekânın işlediği verilerin kaynağı olan insan mıdır?" sorusunu sormak gerekmektedir. İnsanlığın da karar ve davranışlarında yanlışlar yapmasının ve hatalı sonuçlara varmasının en büyük nedeni ne yazık ki ayrımcılık dürtüsüyle dünyaya gelmesi ve bu tasarım hatasının üstesinden ancak kaliteli bir eğitimle gelinebileceği gerçeğidir. Görünen odur ki insan ürünü olan her şey

gibi yapay zekâ da insanın kendisini yansıtmakta, bir bakıma insanlık tarihinin, mitlerden günümüze değin tüm geçmişini ve hikâyelerini taşımaktadır (Kantayya, 2020: 0:06:45). Bu durumda insan zihniyetine egemen olan, ırkçı, cinsiyetçi ve en nihayetinde adaletsiz bir sistemse, yapay zekânın süreci sadece hızlandırdığı ve adaletsizliği otomatikleştirdiğini söylemek mümkündür (Kantayya, 2020: 1:01:30; Harari, 2018: 37). Çözüm ise teknolojik ayrımcılığın kökenlerine inilerek, insanlar arasındaki cinsiyet, ırk, dil, din ve buna benzer tüm ayrımların üstesinden gelecek kaliteli bir eğitim, eğitime erişimde fırsat eşitliği sağlanması, teknolojinin şanslı bir azınlık kontrolünde ilerletilmesi yerine çoğulcu bir resim yaratacak şekilde her dil, din, ırk ve cinsiyetten teknoloji uzmanlarının sektörü yönlendirmesi ve çoğulcu verilerle sistemlerin beslenmesinin sağlanmasıdır (Equals/Unesco, 2019: 13 vd.). Neticede yapay zekânın siyah yüzlere nazaran beyaz yüzleri algılaması, yeterince siyah yüz görmemesinden; kadın başvurucu yerine erkek başvurucuyu işe alması, kadınların eğitim, uzmanlaşma, ekonomik özgürlük ve kendini geliştirme noktasında erkeklerden daha az fırsatlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Teknoloji alanında, kadın işgücünü artırmak ve kadınlara e-beceriler kazandırmak için kadının dijital kariyerinin desteklenmesi gerekmektedir (EP, 2015/2103(INL), N. 42; Equals/Unesco, 2019: 33 vd.).

SONUÇ

Mitler, dinler ve kültüre dair tüm hikâyeler, sadece geçmiş değil geleceği de şekillendirmektedir. Kadına ve kadın olmaya dair en eski hikâyelerde Pandora, açılmaması gereken kutuyu açarak dünyaya yayılan tüm kötülüklerin sebebi olarak gösterilmiş, Lilith yaratılan ilk kadın olarak Âdem'e itaat etmeyi seçmediği için kötücül bir hayaletle dönüştürülüp dini kaynaklardan çıkarılmış, Havva tüm itaatkar ve edilgen yapısına rağmen Âdem'e yasak meyveyi yedirterek cennetten kovulmalarına yol açtığı için ilk günahın kaynağı olarak gösterilmiştir. Tüm hikâyelerde kadına biçilen rol, erkeğin kendinde olan ve nefret ettiği tüm özelliklerin kadına yüklenmesi yoluyla erkeği zeki, güçlü, temiz ve masum göstermek olmuştur. Bir şekilde bu mitlerle şekillenen din, dil, kültür ve toplumsal düzen neticesinde pekiştirilmiş eril zihniyet, kadın olmayı ve kadın olmaya dair özelliklere sahip olmayı bir utanç kaynağı olarak görmüş, kadına yönelik olumsuz tutum ve davranışlar, şiddet, ayrımcılık, aşağılama, adaletsizlik ve empati yoksunluğu giderek kalıp yargılara dönüşmüş, kadının hak ve hukukunu koruması çok uzun yıllar almış, eşitlik isteyen Lilith'ten günümüze geldiğinde de hala kadınların eşitlik ve özgürlük mücadelesi son bulmamıştır.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, kadına yönelik tutum ve davranışları şekillendirecek yeni tehditler, dijital varlıkların kadına verilmeyen haklara sahip kılınması ve bu ürünlerin kadına yönelik olumsuz tutum ve davranışları besleyecek şekilde tasarlanmasıdır. İlk vatandaşlık hakkı kazanan Robot Sophia'nın vatandaşı olduğu ülkenin kadınlara göre giyinme, seyahat etme, düşünce ve ifade özgürlüğünden yararlanma gibi pek çok haktan daha geniş olarak yararlanabilmesi, bunun yanında kendisinin en nihayetinde Lilith gibi özgür düşünce ve bilince sahip olmayıp, tıpkı Havva gibi edilgen ve yapay tabiatlı olması, gerçek kadınların geleceği için oldukça endişe vericidir. Kadınlar, eşitlik mücadelesinde sadece erkeklerle eşit olmak değil bunun yanında dijital ürünlerden de daha aşağıda olmamak gibi ilginç bir mücadelenin içine sürüklenmekte, kadın olmanın e-mücadelesini vermek zorunda bırakılmaktadır. Bunun yanında dikte edileni yapmak, sürekli kontrol ve denetim altında olmak ve kullanıcının tüm isteklerine itaat etmek ve hizmete hazır olmak gibi özellikleriyle kölelik statüsüne yakın dijital ürünlerin kadın adı, kadın sesi ve kadın görünümünde tasarlanması, toplumda kadının yerine ilişkin olumsuz tutum ve davranışları beslemekte, hizmet etmeye ve sömürülmeye en uygun imajın kadın imajı olduğu gibi olumsuz yargılara ulaştırmaktadır.

Dijital kadın imajının hem gerçek kadınlardan daha üstün konumlandırılmaması ve hem de kadın imajına zarar vermemesi gerekmektedir. Bu sebeple kadın erkek eşitliğine zarar verecek şekilde olumsuz tutum ve davranışlara yol açabilecek alanların

dijitalleştirilmesinde cinsiyetsiz tasarımların tercih edilmesi sağlanmalıdır. Bunun için ise öncelikle teknoloji piyasasına egemen olan eril zihniyetin yerine çoğulcu ve eşitlikçi zihniyetin getirilmesi, kadının e-beceriler kazanması ve teknoloji alanında kadınlara yönelik fırsat eşitliğinin güvence altına alınmasıyla kadının teknolojinin metası olmak yerine yaratıcısı olmasına imkân tanınması gerekmektedir. Aksi halde yüzyıllardır ayrımcılığa uğrayan kadın, yükselişi devam eden dijital sistemler tarafından da ayrımcılığa uğrayacak, teknoloji; kadına yönelik şiddet, önyargısı, adaletsizlik, bencillik, ayrımcılık ve empati yoksunluğunu otomatikleştirmekten öteye gidemeyecektir.

KAYNAKÇA

- Ağırman, C. (2001). *Kadının Yaratılışı*, Rağbet Yayınları.
- Ateş, A. O. (2006). *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, 2. Baskı, Beyan Yayınları.
- Basmacı, P. (2021). Feminizm Bağlamında Lilith Efsanesi ve “9 Kere Leyla” Filmi, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 965-980.
- Benhabib, S. (2017). Feminizm ve Postmodernizm: Huzursuz Bir İttifak, S. Benhabib, J. Butler, D. Cornell ve N. Fraser içinde *Çatışan Feministler- Felsefi Fikir Alışverişi* (s. 25-43), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bilgili, N. (2018). *Türk Mitolojisi*, 4. Baskı, Kripto.
- Bulgakov, S. (1993). *Sophia: The Wisdom of God*. Lindisfarne Press.
- Çevirgen, A. (2021), The Seductive Feminine Beauty in Dante Gabriel Rossetti’s Sonnet “Lilith” and Painting Lady Lilith, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 61(2), 1054-1068.
- Çetin, K. (2013). *Ayetler ve Hadisler Işığında Hz. Adem-Havva (A. S.) ile Hz. Nuh ve Tufan, Antalya: Yazar Ofset Matbaacılık*.
- Çınar, A. (2018). Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça’nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni, *Bilimname*. (35), 363 – 395.
- Davidoff, L. (2002). *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet* (çev. Zerrin Ateşer ve Selda Somuncuoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Donovan, J. (1997). *Feminist Teori* (çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek ve Fevziye Sayılan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Equals/Unesco. (2019). I’d Blush If I Could: Closing Gender Divides in Digital Skills Through Education. 28 Ocak 2022 tarihinde Unesco: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367416.page=1> adresinden alındı.
- European Parliament. (2017). Civil Law Rules on Robotics (European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL))), (EP, 2015/2103(INL)), 28 Ocak 2022 tarihinde European Parliament: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html adresinden alındı.

Fester, R., König, M., Jonas, D. F., Jonas, D. A. (1986). *Weib und Macht. Fünf Millionen Jahre Urgeschichte der Frau*, Frankfurt: Fischer.

Güden, M. P. (2006). Dilde Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkçe'nin İçerdiği Eril ve Dişil İfadeler Bakımından İncelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi* (Tez Danışmanı, Prof. Dr. Gülay Günlük Şenesen), İstanbul.

Harari, Y. N. (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders* (çev. Selin Sıral), Kolektif Kitap.

Kantayya, S. (2020). *Coded Bias*, 24 Nisan 2021 tarihinde IMDB: <https://www.imdb.com/title/tt11394170/> adresinden alındı.

Karaca, Ş. (2019). My Red Hair Is My Freedom: Image Of Lilith in Orhan Pamuk's Novel, The Red Haired Woman, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (45), 119-134.

Kılıç, Y. Eser, E. (2018). Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)'nun Eskiçağ Yakındoğu Topluluklarının Kültürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeği, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* (Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan), 5(17), 29-60.

Kılınç, C. (2014). *Mitoloji Sözlüğü*, 2. Cilt, 6. Baskı, İlya İzmir Yayınevi.

Köroğlu, G. (2013), Silifke Müzesi'nden Erken Bizans Dönemine Ait Gümüş Tılsım, *Seleucia*, (3), 73-99.

Kur'an-ı Kerim, 8 Şubat 2022 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı: <https://kuran.diyanet.gov.tr/> adresinden alındı.

Leeming, D. (2005). *The Oxford Companion to World Mythology*. Oxford: Oxford University Press.

Matthews, C. (2009). *Sophia: Goddess of Wisdom, Bride of God*, New Revised Edition, Third Printing, Quest Books.

Millett, K. (1987). *Cinsel Politika* (çev. Seçkin Sevil), Payel Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.

Oakley A. (1972). *Sex, Gender and Society*. Londo: Maurice Temple Smith.

Öztürk, M. (2015). Kur'an ve Yaratılış, Kuramer.

Pamuk, O. (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. Yapı Kredi Yayınları.

Roszak, T. (2005). *El Culto A La Información*, Barcelona: Comunicación Educativa.

Skybreak, A. (2010). *Evrin Bilimi ve Yaratılış Efsanesi* (çev. Betül Çelik) Yordam Kitap.

Şaşman Kaylı, D. (2013). *Kadın Bedeni ve Özgürleşme*. Dokuzuncu baskı, İlya İzmir Yayınevi.

Temel Arabulucu Eğitimi Katılımcı Kitabı, 2021, 23 Şubat 2022 tarihinde Arabuluculuk Daire Başkanlığı:

<https://adb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2712202116532521.11.pdf> adresinden alındı.

The Holy Bible (King James Version) (Kitab'ı Mukaddes: Tevrat (Eski Ahit) ve İncil (Yeni Ahit)), 8 Şubat 2022 tarihinde <https://www2.bible.com/tr/> adresinden alındı.

Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalgâ*. (Çev. Selim Yeniçeri), Koridor Yayıncılık.

Yeniçeri, Z. (2015). İş Yaşamında Cinsiyetçiliğin Kökenleri: Lilith, Lucy ve Ardi, *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 15(57), 13-18.

Yılmaz, K., Gezer, H. (2018). Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unun Kaynakları: Lilith'ten Leylâ'ya, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (43), 1-15.

Zingsem, Vera. (2007). *Lilith: Adem'in İlk Karısı* (Çev. Devrim Doğan Yüzer), İlya İzmir Yayınevi.

İnternet kaynakları:

<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/tarik-suresi-86/ayet-7/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (04.02.2021 tarihinde erişildi).

<https://public.wmo.int/en/our-mandate/focus-areas/natural-hazards-and-disaster-risk-reduction/tropical-cyclones/Naming> (04.02.2021 tarihinde erişildi).

<https://www.haberturk.com/amazon-un-yapay-zekâsi-cinsiyetci-cikti-2174665-ekonomi> (12.01.2021 tarihinde erişildi).

KADIN HAKLARININ DİJİTAL DÜNYADA YENİ KODLARI

Av. Nazlı TURHAN* Dr. Eda DOĞANKAYA*,
Doç. Dr. Fatma Elif KILINÇ*

ÖZ

Bilinen tarihte kadın, sosyal yaşam içinde eşitsizliklere maruz bırakılmış ve bu durum ile mücadele etmek zorunda kalmış, yine kendi çabaları ile sesini duyurarak günümüz koşullarındaki haklarına kavuşmuştur. Bu olgudan yola çıkılarak kadının toplum içerisinde erkeğe göre dezavantajlı olmasının nedeni, günümüze kadar hayatta kalmanın öncelikle fiziksel güce dayandırılmasıyla başlayan bir bilinçaltı serüveni ile ilişkilendirilebilir. İnsanlık tarihinde kadın hakları veya kadının insan hakları çalışmaları ulusal veya uluslararası platformlarda ne kadar daha devam edecektir veya etmelidir? Bu durum zaman zaman kadın hakları savunucuları tarafından eleştirilmiş ve kadın haklarının insan haklarından farklı düşünülmemesi gerektiği savunulmuştur. Dijital toplumun kadın hakları mücadelesine katkı sağlayacağı ve hiç olmadığı kadar farklı açılımlara sebep olacağı düşünülmektedir. Bugüne kadar bilinen söylemlerin, savunulmak zorunda kalınan değerlerin, toplumsal kodların, tesis edilmek istenen hakların, kendiliğinden dijital dünya ile yerini bambaşka tartışmalara bırakacağı görülmektedir. Bu çalışmada; dijital değişimin, kadın ve erkek arasında bulunan eşitsizlikleri giderek nasıl ortadan kaldırdığı hususu ele alınacaktır. Zira dijital yaşam "0" ve "1" den oluşmaktadır, "kadın" ve "erkek" den değil.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kadın Hakları, Dijital Toplum.

* Avukat, E-posta: av.nazliturhan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0854-7583.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, E-posta: eda_dogankaya@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6004-8618.

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, E-posta: fekilinc@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8372-5047 [Sorumlu Yazar]



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



I. TOPLUMLARIN GELİŞİM SÜRECİNDE KADIN

Kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade eden demografik bir değişken olan cinsiyete (Dökmen, 2014: 20) dayanan ayrımcılık; bireyleri cinsiyete göre ayırma, türe göre davranma, buna bağlı olarak da kesin çizgilerle yasalar koyma tarih boyunca var olan bir olgu olmuştur. İnsanlığın temel güdüsü hayatta kalmaya dayalı bir kurgu üzerine inşa edilmiştir. Bu durum temel güdünün kategorize ettiği fiziki güç unsuru ile birleşmiş ve toplum içerisindeki ilk ayırım, söz konusu sebebe dayalı, "kadın" ve "erkek" olarak, cinsiyetin farklılaştırılmasıyla oluşmuştur. İlkel toplumlardan çağdaş toplumlara dek tarihin her döneminde kadının dönemin koşul ve niteliklerine göre değişen rolleri aile ve toplumun ekonomik yaşamı içerisinde farklılaşmıştır (Altan, 1979: 1).

Etnografik kanıtlarda kadın ve erkeğin neolitik dönemdeki statülerine bakıldığında erkekler avcılık yaparken, kadınlar ekim-biçim işleri ile uğraşmışlardır. Ayrıca, çanak çömlek yapımı, dokuma gibi işler yaparak bu dönemdeki pek çok icat ve keşfe imza atmışlardır. Kolay yoğurulabilen balçığı pişirerek kap yapma kimyası, ip bükme fiziği, dokuma tezgâhının mekaniği ile keten ve pamuk yetiştirme botaniği gibi pek çok buluşun kadınlara ait olduğu söylenebilir. Bunun yanında erkeklerin büyükbaş ve küçükbaş hayvan bakımı ve bununla ilgili işlerin araç gereçlerinin yapımına ait buluşlarından söz etmek mümkündür (Childe, 2009: 29). Bu dönemde kadının her bakımdan üstün bir statüde olduğu söylenebilir. Ancak hayatta kalma mücadelesinde kadınların avlanma, savaşma, barınma gibi ana faaliyetlerde erkeğe göre fiziksel anlamda daha az güç ile mevcudiyetini sürdürmesi zamanla toplumsal statü kaybına neden olmuştur. Avcılık, savunma gibi fiziksel güce dayalı işlerin erkeklere; yemek, temizlik, el işleri gibi eve ilişkin işlerin kadınlara özgü olarak ele alınmasıyla cinsiyet farklılığına dayalı bir iş bölümü oluşmuştur. Bu doğrultuda toplumsal statü ve rollerde farklılaşmalar ile değerler sistemi de yıllar içinde değişmiş; hukuk, siyaset, mülkiyet, din gibi toplumun kültür öğeleri şekillenmiş; eğitim ve sosyal şartlandırma yolu ile kuşaktan kuşağa aktarılmaya başlanmıştır (Altan, 1979: 13-14). Karşılaştırmalı kültürel çalışmalar incelendiğinde tarihin her döneminde hem ataeril hem de anaeril yasaların birbiriyle uyum içinde olduğu ya da birinin diğerine boyun eğdiği evreler olduğu görülmektedir (Horney, 1986: 25). Kadınların çalışma hayatına girişi ağırlıklı olarak 18. yüzyıl sonunda Sanayi Devrimi'nin doğuşu ile gerçekleşmiştir (Çitçi, 1982: 17). Sanayi Devrimi ve daha sonraki dönemlerde yaşanan olaylar, toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuki yapılarını etkilemiştir (Abadan-Unat, 1979: 3). 20. yüzyılda kadın hakları mücadelelerinin başlaması bu süreçte ciddi gelişmeler kaydedilmesini sağlamıştır. Kadınlar sosyal yaşam içinde eşitsizliklere maruz bırakılmış, bu durum ile mücadele etmiş ve bu yolda zorlu süreçlerden geçerek günümüz koşullarındaki haklarına kavuşmuştur. İnsan hakları ve sonrasında kadının insan hakları, gerçekleştirilen reformlar sonrasında telaffuz

edilmeye başlanmıştır. Cinsel kimlik odaklı beyin fırtınaları, toplumun bütün kesimlerini ilgilendirmekte olup kadın politikalarında zihniyet dönüşümü, cinsiyet odaklı sosyal politikalarda değişim ile gerçekleşmiştir (Tarhan, 2005: 18).

Avcı toplumu, tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu aşamalarında değişen toplum yapısı kadın haklarının da süregelen değişimine neden olmuştur. Günümüzde kadınların güçlendirilmesi ve kadınların işgücü piyasalarına, finansal piyasalara ve girişimciliğe daha eşit katılımı için çeşitli fırsatlar sunan dijitalleşme, erkek işgücüne kıyasla makinelerle yer değiştirme riski daha düşük olan kadın işgücünü tercih eder bir hale gelmiştir (Sorgner and Krieger-Boden, 2017: 1). Bu çalışmada hızla ilerleyen dijital dönüşüm sürecinde bilgi toplumunun “Süper Akıllı Toplum” a dönüşmesiyle dijital dünyada kadının insan haklarının yeniden ele alınması amaçlanmıştır.

II. DİJİTAL DÜNYA

Değişim, toplumu toplum yapan asıl unsurlarda farklı zamanlarda, farklı hızlarda, farklı yönlere ve farklı boyutlarda meydana gelen değişikliklerin bütünüdür. Toplumlar belirli periyotlarda değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Toplumsal değişim temelinde teknolojik değişimin yattığı, insanlar arası ilişkilerin değişmesidir (Kongar, 2012: 24). Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler, etkileşime girdikleri toplumsal yapıları da değişikliğe uğratmaktadır.

Verilerin bir ekran üzerinde elektronik olarak gösterilmesi olarak tanımladığımız dijital (TDK, 2022) kavramı çoğu elektronik araçları veya süreçleri nitelemek için kullanılmaktadır. Ağırlıklı kullanımın aksine dijital, elektronik cihazlar değil, verinin elektronik olarak işlenip gösterilmesidir. Bu bağlamda dijital kavramı 1 ve 0'ların bir araya gelmesi ve bunun sonsuz bir döngüde devam etmesi ile iki bileşenli veri dizilerinin anlam kazanma sürecidir (Bozkurt, Hamutoğlu, Liman Kaban, Taşçı ve Aykul, 2021: 36). Başlangıçta sadece elektronik sistemleri ifade etmek için kullanılan “dijital” kelimesi, bilgisayarların ve internetin gelişmesiyle günlük hayatta pek çok kavramla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde dijital kavramı, sayısallaşma/dijitalleşme olarak yeni bir biçim/içerik kazanmıştır ve bu şekilde tüm olgular üzerinde etkisini göstererek yeni bir dünya düzeni oluşumunun önünü açmıştır (Kavak ve Kaygın, 2021: 1).

31 Ocak 1998` de Los Angeles` taki California Bilim Merkezi için hazırlanan konuşmasında Al Gore (Gore, 1998: 1) okul çocuklarının bilgisayar tarafından üretilen üç boyutlu sanal bir dünya sayesinde gerçekten de tüm dünya vatandaşları ile etkileşime girebilecekleri, dünyayı ve insan faaliyetlerini anlamalarına yardımcı olacak bilgilere ve çok sayıda bilimsel ve kültürel alana erişebilecekleri dijital bir gelecekte bahsetmiştir (Foresman, 2008: 4). Bu

süreçle birlikte bilgiye bilişim araçlarıyla sanal ortamlarda kolayca ulaşımın sağlanabileceği bir düzen karşımıza çıkmıştır. Bilişim araçlarının hızı, internet teknolojilerinin mekândan bağımsız bağdaştırıcı özellikleriyle birleşince dijital dünya düzeni oluşmuş ve bu durumun her alanda şiddetli etkileri olmuştur.

Dünyada hızla artan dijitalleşme eğilimi 20. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan yapay zekâ (AI), robotik, nesnelerin interneti (IoT), otonom araçlar, 3D yazıcı, nanoteknoloji, biyoteknoloji, artırılmış gerçeklik, enerji depolama ve kuantum bilgi işlem gibi gelişmekte olan teknolojik atılımların etkileri toplumsal ve ekonomik yaşamda bir dönüşüm süreci başlatmıştır. Bu dönüşüm sürecinin bir sonraki adımı, refah içinde yaşayan ve insan merkezli bir yaklaşımı hedefleyen bir bilgi toplumu türü olarak tanımlanan "Toplum 5.0" olarak adlandırılmaktadır (Fukuyama, 2018: 47; BTİK, 2021: 6).

2019 yılında başlayan küresel salgın ile birlikte dijitalleşme tüm yaşam alanımıza girmiştir. Tıbbi bir fenomen olmanın yanında bireyleri ve toplumu pek çok boyutta etkileyen pandemi süreci bireylerin sosyal ortamlardan uzaklaşmak zorunda kalması, başta sosyalleşmek, iş hayatının kesintiye uğramaması, eğitim, alışveriş gibi yaşamsal ihtiyaçları gidermek için bilişim teknolojilerinin kullanımını kaçınılmaz hale getirmiştir. Toplumların günlük yaşamsal döngülerinin içerisinde yer alan her türlü faaliyetleri diğer bir deyişle fiziki dünyada var olan her türlü olgunun, sanal bir dünyada eş zamanlı seyretmesi yeni bir düzen oluşturmuştur. Bu da bizlere gerçek dünya ile sanal dünyanın giderek ayrılmaz bir biçimde birleşimine şahitlik etme fırsatı tanımaktadır.

Bilgi kavramı kapsamı çok geniş olması nedeniyle klasik dünya düzeninde bilgiyi yönetebilmek için dijital dünya düzenine göre daha fazla bedel ödenmiştir. Genellikle bilgiye ulaşmak için sosyal yaşamdan edinilen bir deneyim veya bir eğitim sürecinden geçmek gerekmektedir. Öyle ki, bireyler bilgiye ulaşıp ona sahip oldukları kadarıyla da belirli statüler, kıdemler, meslekler kazanmaktadır. Bu durum bilginin ne kadar değerli bir unsur olduğunu gösterse de dijital dünyada bilgi kavramı bilinen sınırlarını aşmış ve değerli unsur artık salt bilgi değil büyük veri yığınlarına sahip olmak anlamına gelmiştir.

A. Dijital Dünyada Hak Kavramı

Hak, kişinin hukuken korunan ve sahibine bu korumadan yararlanma yetkisi veren bir menfaattir (Oğuzman ve Barlas, 2013: 138; Gözler, 2018: 70). Hak kişilerin hukuki menfaati olarak tanımlanmakla birlikte iradeden bağımsız bir var oluş değildir. Bu doğrultuda irade alanına dâhil olmayan bir menfaatin varlığından söz edilemeyeceği gibi bilgiden yoksun bir irade alanından da söz edilemeyeceği aşikârdır. Bir hakkın ileri sürülebilmesi için onun varlığının bilgi alanına dâhil olması gerekmektedir.

Günümüze kadar kişiler haklarını bilgileri düzeyinde kullanarak menfaatlerini sağlamışlardır. Dijital dünya ile birlikte bilgiye ulaşımın kolaylaşmasıyla, kişilerin sahip oldukları haklara dair farkındalık düzeyleri de artmıştır. Bu durum bireylerin sahip oldukları hakları talep etme eğilimlerini artırmış, böylelikle sosyal yaşam döngüsü daha adil bir düzene dönüşmek durumunda kalmıştır. Ayrıca sadece bilginin bireylerin irade alanına dâhil olması değil, bilgiye ulaşmak kavramının da boyut değiştirerek fiziksel unsurlardan sıyrılması dikkat edilmesi gereken bir diğer unsurdur. Bu sayede, dijital dünyada ulaşım kavramı bilinen boyutlarından evrilmiş, fiziksel engeller olmadığı için fiziksel güç kullanımına da ihtiyaç son derece azalmıştır. Çocuk, yetişkin, kadın erkek, yaşlı genç demeksizin ulaşım, dijital ağ teknolojileriyle çevrimiçi her birey için eşit, kolay ve hızlı hale gelmiştir. Bu duruma ek olarak, bilişim teknolojilerinin üstün özellikleri, mekânlardan bağımsız iletişim kurulabilmesine olanak sağlayıp iş ve uğraş zamanlarını azaltarak, kısa zaman dilimlerine daha çok faaliyetin sığabilmesine ciddi katkı sağlamıştır. Buradan açıkça görülmektedir ki, dijital dünyada çevrimiçi olan topluluklar bir takım dijitalize edilen koşullar nedeniyle daha benzer nitelikler taşımakta, dolayısıyla da daha benzer olanaklara sahip olmaktadır. Dolayısıyla benzer olanaklardan bahsedildiğinde statü kavramından görece uzaklaşmış olup, dijital dünyada hak kavramı da dijitalizasyon tornasından geçme sürecine kaçınılmaz şekilde girmiştir.

Dijital ortamlarda bireylerin bir varlığının olması, bu bireylere belirli hak ve sorumluluklar getirmektedir ve haklar her kullanıcı için eşittir (Ribble, 2011: 95). Dijital hak ve sorumluluklar, dijital ortamda kullanıcıların sahip olduğu özgürlük ve ayrıcalıklar ile bu özgürlük ve ayrıcalıklarla beraber gelen bir takım davranışsal beklentiler olarak tanımlanmaktadır (Ribble ve Bailey, 2004: 15).

Hak kullanıldığında, veri ise işlendiğinde dış dünyada anlam ifade etmeye başlamaktadır. Haklar her ne kadar hukuk düzeni tarafından belirlenebilir yazılı hale gelebilir bir esasa sahipse de, verinin işlenmesi ve yönetimi dijital dünya için henüz aynı düzeyde değildir. Hukuk sistemleri hak kavramının dijital dünyada varlığını etkin şekilde sürdürülebilmesi için çaba sarf etse de, sınırları kimi zaman hesaplanmakta zorlanacak kadar geniş olan verilerin kontrol edilmesi gerçek dünyadaki kadar efektif değildir. Bu sebeple dijital dünyada kontrol mekanizmaları henüz bilinen hukuk sistemlerinin domine ettiği kadar etkin değildir. Bu durum kimi zaman avantaj kimi zaman dezavantaj olarak değerlendirilebilir.

Bilgiye ulaşmak çevrimiçi mecralarda eskiye nazaran çok daha kolay olsa da, çevrimiçi olma yolunda toplumlar aynı imkânlara sahip değildir. Bu anlamda bilgiye ulaşmak isteyen toplumlar makro veya mikro düzeyde tasnif edilebilir. Bu doğrultuda makro anlamda toplumlar; modern toplumlar, geleneksel toplumlar, ekonomik gücü olan veya olmayan

toplumlar, coğrafi avantajı olan veya olmayan toplumlar olarak dijital dünyada çevrimiçi olabilme kabiliyetleri farklılık göstermektedir. Mikro anlamda ise okuryazarlık oranı yüksek veya düşük bireyler, yetişkinler veya çocuklar, ticari işletmeler veya bireyler şeklinde erişim düzeyinde farklılaşma görülmektedir. Dolayısıyla bilgiye ulaşırken subjektif unsurların önemli bir direnç olduğu görülmektedir. Ancak bilgiye ulaşırken en temel subjektif yaklaşım ne yazık ki cinsiyet farkıdır. Kadın tarihi süreç içerisinde bilgiye ulaşmakta en çok zorlanan ve geç kalan cinsiyet türüdür. Kadının bilgiye ulaşma serüveninin en önemli kanıtı olan eğitim hakkına kavuşma mücadelesi bile tüm dünyada devam etmiş ve hala devam etmektedir. Kadın haklarının tesisi bağlamında öncül olan ülkemizde dahi kadınlara eğitim hakkı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 3 Mart 1924'te çıkarılmasıyla verilerek, kızlar da erkeklerle eşit haklarla eğitim görmeye başlayalı henüz bir asır geçmemiştir.

1. Dijital Dünyada Kadın Hakları

Bireylerin bilgiye ulaşımı, kendi haklarını bilgi alanlarına dâhil etmeleri ve iradelerini kullanarak menfaatlerini tesis etmeleri anlamında son derece önemlidir. Çünkü hakkın varlığından söz edebilmek için evvela onun bilinmesi gerekir. Bu anlamda kadınların bilgiye ulaşması haklarının tesisi için en önemli unsurdur. Her ne kadar hakkın varlığının bilinmesi, o hakkın tesis edilmesi veya kullanılması anlamına gelmiyor ise de bu sonuçları elde etmek için gereken eylemlerin başlangıcıdır.

Dijital dönüşüme maruziyet gösteren toplumda yaşayan kadın, geleneksel olarak adlandırılabilir bir çok engeli daha kolay aşmakta, bilgiye daha kolay ulaşarak sosyal ve ekonomik hayata eski düzene göre çok daha hızlı entegre olabilmektedir.

Kadın ve erkek arasında bilinen eşitsizliklerin kaynağının, bilginin eşit şekilde dolaşımının olmayışı, verinin sağlıklı aktarılmasını ile ilgili olduğu söylenebilir. Erkeklerin sosyal yaşamın içinde kadınlara göre daha fazla bulunması bilginin subjektif olarak daha çok erkekler arasında dolaşımına sebep olmuştur. Bu durum da cinsiyet eşitliğine aykırı sonuçlara zemin hazırlamıştır. Eğitim hakkından yoksun bırakılan kadın, ekonomik hayata dâhil olamayan kadın, şiddet veya fiziksel saldırılara karşı daha savunmasız bırakılan kadınların yaşadıkları bilginin dolaşım gösteremediği kadın topluluklarının oluşmasına neden olmuştur. Diğer bir deyişle kadınların kısıtlı dolaşım özgürlüğü, ataerkil toplum baskısı, fizyolojik dezavantaj olarak subjektif nitelendirilen farklılıkları (fiziksel güç, doğurganlık) kadının bilgiye ulaşımını engellemiştir. Dijital dünyada çevrimiçi ortamlarda, kadın erkek eşitsizliğinden ziyade dijital beceri ve ekonomik farklılıkların subjektif sonuçları gözlenmektedir.

Bilgi iletişim teknolojileri dâhil olmak üzere çeşitli biçimleriyle teknoloji toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini önemli ölçüde desteklemektedir

(Mlambo-Ngcuka, 2017: 41). Akıllı telefonlar ve mobil internet, günlük hayatın temel işlevlerini kolaylaştırmanın yanı sıra, dünya kadınlarının sesini de duyurmasını sağlamaktadır. Afganistan'dan Sudan'a, çatışma bölgelerindeki kadınlar barışı inşa etmek ve cinsiyet eşitsizliğini azaltmak için giderek daha fazla teknolojiye yönelmektedir. Buna ilişkin en yakın örneklerden biri, Sudan'ın protesto hareketinde gözlenmiştir. Kadınlar WhatsApp, Facebook ve Instagram gönderileri ile küresel ilgi oluşturmuştur. Fiziki protestolara katılmayan kadınlar- özellikle köklü ataerkil yapılar tarafından kuşatılmış kırsal kesim kadınları dâhil- hareketi desteklemek için sosyal medya unsurlarını kullanmışlardır (Robertson and Ayazi, 2019). Bunun yanı sıra bilgi iletişim teknolojileri kadınlar için istihdama yönelik de önemli fırsatlar sunmaktadır. Ruanda'da 3500 kadın çiftçi mobil teknolojiler sayesinde finans ve pazar bilgilerine erişim sağlayabilmektedir. Bu doğrultuda bilgi ve iletişim teknolojilerinin yoksulluğun sona erdirilmesinden eğitim ve sağlığın iyileştirilmesine, tarım ve üretkenliğe ilişkin pek çok alanda kadınlara büyük bir kapı açtığı görülmektedir (Mlambo-Ngcuka, 2017: 41).

2. Dijital Cinsiyet Açığı ve Açığın Yıllar Bazında Kapanması

Kadınların sosyal hayata katılımı bilgiye ulaşmaları ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla sosyal hayat içerisinde bulunmak, kadınların eğitim, ekonomik hayat, siyasi ve politik mecralar gibi birçok alanda insan haklarından yararlanmasının bir ön koşuludur. Zira bireye dair bir haktan söz edebilmek için, hak kavramının özü ve esası gereği bir toplumun da varlığından söz etmek kaçınılmazdır.

Dijital cinsiyet açığı, dijital dönüşüm sürecinde kadın ve erkek cinslerinin kendi aralarında göreceli olarak bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanımına ilişkin oransal farkları olarak tanımlanan yeni bir kavramdır.

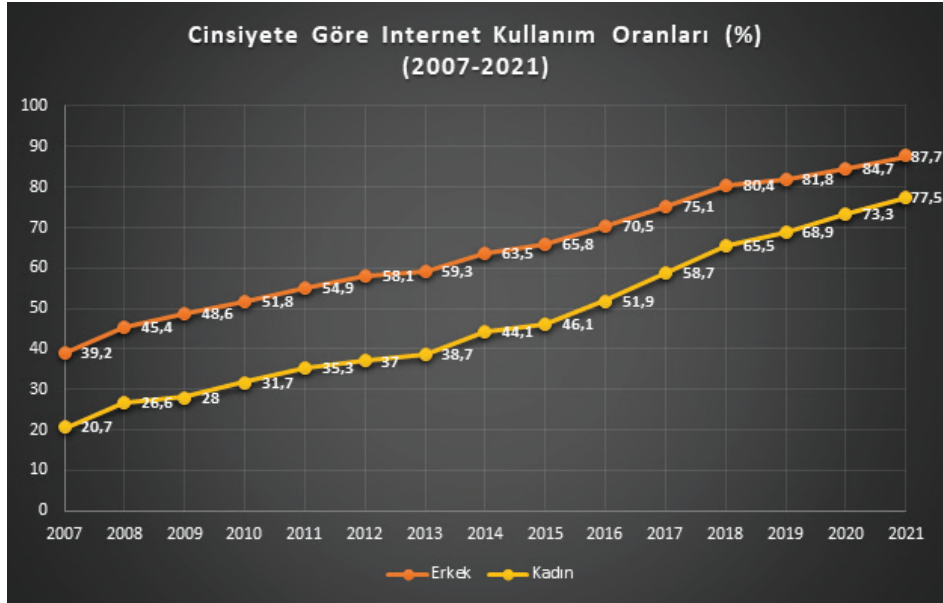
Cinsiyet eşitliği perspektifinden bakıldığında, gerçek dünya ile dijital dünyada kadınların eşitsizliğe maruz kaldığı alan ve durumlar farklıdır ancak gerçek dünyada bilgiye ulaşmanın kadınlar açısından, dijital dünyaya göre çok daha zor olduğu aşikârdır. Dijital cinsiyet açığının var olduğu şuan için bir gerçek olsa da, uluslararası internet raporu verileri, kadınlar ve erkekler arasındaki dijital bölünme kadar, ülkeler arasındaki bölünmeyi de ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca yürütülen Dünya İnternet Projesi kapsamında daha önceki yıllarda yayınlanan istatistikler incelendiğinde, WIP üyesi ülkelerde internet kullanım oranlarının her geçen yıl arttığı, dijital cinsiyet açığına ilişkin oranların da giderek azaldığı görülmektedir (Baştürk Akça ve Kaya, 2016: 307).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Anketi 2004 yılından bu yana her yıl düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalarda

16-74 yaş arasındaki bireylerin bilgisayar ve internet kullanım oranları, hanelerin internete erişim oranı, internet kullanım amaçları gibi birçok veriye yer verilmektedir (Coşkun ve Bülbül, 2019: 1).

Ülkemizde 2004 yılında yapılan ilk Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması verilerine göre hanelerin internet bağlantısı oranı %7 iken, 2015 yılında bu oran %69,5 ve 2021 yılında ise %92'ye ulaşmıştır. Diğer taraftan internet kullanım oranı da artmış ve 2004 yılında %18,8, 2015 yılında %55,9, 2021 yılında ise %82,6 olarak gerçekleşmiştir (Baştürk Akça ve Kaya, 2016: 309).

Aşağıda yer alan Grafik 1`de 2007 yılından bu yana kadın ve erkeklerin internet kullanım oranlarına yer verilmiştir (TÜİK tarafından 2006 yılında Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması gerçekleştirilmediği için bu yıllar arasında elde edilen verilere yer verilmesi tercih edilmiştir).

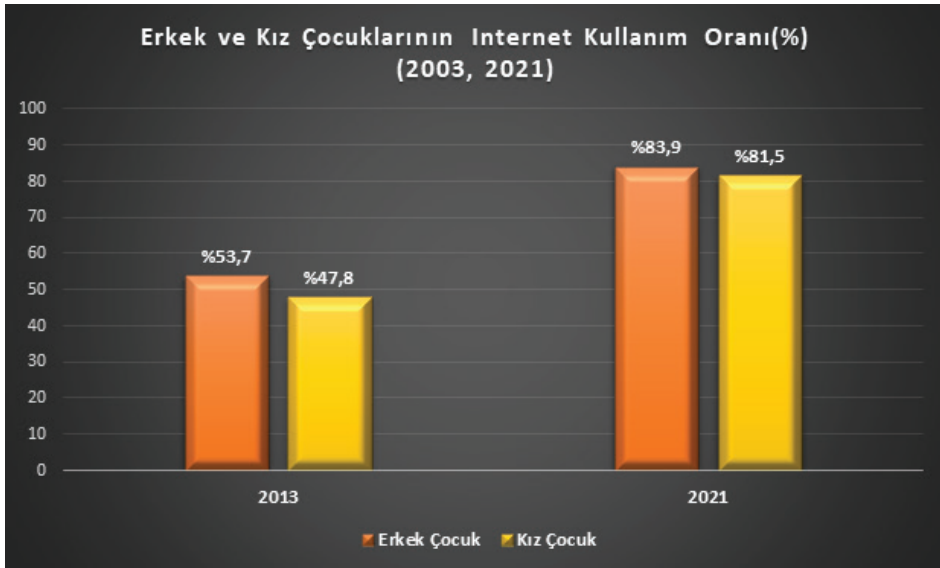


Grafik 1. Hane Halkı Bilişim Teknolojilerinin Cinsiyete Göre Kullanımı 2007-2021 (TÜİK, 2022)

Grafik 1 incelendiğinde Türkiye`de yıllar itibariyle kadın ve erkeklerin internet kullanım oranları arasındaki farkın azaldığı ve bu makasın git gide daraldığı görülmektedir. Teknoloji kullanımında cinsiyet eşitsizliğine ilişkin kalıp yargıların yıkılarak kadınların internet kullanımlarındaki artış, kadınların bilişim teknolojilerinin farklı alanlarına da dâhil

olmaya devam edeceklerinin önemli bir işarettir. Teknoloji sektöründe çalışan kadın sayısının azlığına karşın bu teknolojinin temellerini kadınların oluşturduğu gerçeğini unutulmamalıdır. 1961 yılında Mary Allen Wilkes dünyanın ilk programlanabilir genel amaçlı bilgisayarını yapmış, ilk bilgisayar kodunu Lady Ada Lovelace yazmış, genel kullanım amaçlı ilk dijital bilgisayarlar, Eniac programcıları altı kadın tarafından yapılmış ve internetin temellerini de Radia Perlman atmıştır (Koçer ve Örmeci, 2020).

Grafik 2`de Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2021 yılı TÜİK raporuna göre internet kullanımı cinsiyete göre dağılımı yer almaktadır.



Grafik 2: Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması,

Grafik 2 incelendiğinde 2013 yılında %53,7 olan erkek çocukların İnternet kullanım oranının 2021 yılında %83,9'a, 2013 yılında %47,8 olan kız çocuklarının İnternet kullanım oranının ise 2021 yılında %81,5'e yükseldiği görülmüştür (TÜİK, 2022). Bu veri, 2021 yılında çocuk nüfus olarak adlandırılan popülasyonun yakın gelecekte yetişkin hanesine geçiş yapması ile birlikte önümüzdeki yıllar içerisinde çevrimiçi kadın erkek oranları arasındaki farkın kapanacağını kanıtlamaktadır. Ayrıca söz konusu veri üzerinde yapılan hesaplamada, erkek çocuklarının 2013 yılından 2021 yılına kadar olan süreçte internet kullanım oranlarındaki artış ile kız çocuklarının 2013 yılından 2021 yılına kadar olan süreçte internet kullanım oranlarındaki artış göreceli olarak kıyaslandığında kız çocuklarının erkek çocuklarına göre internet kullanım oranının %245 seviyesinde arttığı görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarih boyunca insanlığın gelişimi ve değişimi farklı aşamalardan geçmiştir. Toplum yapısı olarak avcı toplumu ile başlayan gelişim sürecini tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu takip etmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru gelişen teknolojik atılımların toplumsal yapıyı etkilemesi ile “Süper Akıllı Toplum” olarak adlandırılan yeni bir toplum yapısı oluşmuştur (BTİK, 2021: 6). Toplum 5.0 olarak da bilinen Süper Akıllı Toplum, kalkınmayı merkeze koyan, teknolojiyi kalkınma amaçlı kullanarak toplumsal cinsiyet eşitliğini hedeflemektedir.

Tarih boyunca medeniyetin yayılımı toplulukların dolaşımı, yani toplulukların sahip olduğu bilginin dolaşımı ile gerçekleşmiştir. Bilginin yayılımını devrim niteliğinde sınırsızlaştıran dijital dünyanın, medeniyet seviyesinin altın eşiği olan kadın ve erkek eşitliğinin sağlanmasına hizmet etmeyeceği, dünya uygarlıklar tarihine karşı kayıtsız kalmak ve geleceği kökünden yanlış yorumlamak anlamına gelmektedir. Mevcut durumda toplumda her ne kadar dijital cinsiyet açığı diye bir kavram var ise de bu kavram zaman ilerledikçe “insan” ve “insanın yaşam kalitesi”ni merkeze alan yeni toplum anlayışı ile bu açığın ortadan kalkacağı tahmin edilmektedir. Bunun nedeni yüzyıllardır süre gelen eşitsizliğe maruz kalmış toplumların, dönüşmekte ciddi anlamda zorluk yaşayan nüfuslarının ömür döngülerini henüz tamamlamamış olmasıdır. Teknoloji ile aynı zamanda tanışmayan farklı yaş gruplarının dünyayı algılama düzeylerinde ciddi farklılaşmalar bulunmaktadır. Bu farklılıklar yaşam biçimleri üzerinde de çeşitli etkiler oluşturmaktadır. Farklı niteliklere sahip bu dijital kuşak, araştırmacılar tarafından değişik tanımlarla ifade edilmiştir. En çarpıcı kavram Prensky (2001) tarafından “dijital yerli” ve “dijital göçmen” olarak yapılan tanımlamadır. Günümüz teknolojileri ile hayata başlayan dijital yerliler hayatının merkezinde çevrimiçi ortamların ve yeni teknolojilerin yer aldığı, tüm günlük işlerini teknoloji ile yürüten 21. yüzyıl çocuklarından ve gençlerinden oluşmaktadır. Bu teknolojilerin kullanıldığı ortamlara uyum sağlamaya çalışan dijital göçmenler ise kendisini teknolojinin gelişimi ile yeni bir süreç içerisinde bulan bir kuşak olma özelliği taşımaktadır (Bilgiç, Duman ve Seferoğlu, 2011: 257).

Dijital göçmen olarak adlandırılan analog dünyada doğan ancak dijital kültür ile de şekillenen (Palfrey and Gasser, 2008) kuşak ile dijital yerliler olarak tanımlanan kuşak; dünyaya uyum, teknoloji kullanma becerileri, veriyi işleme ve algılama düzeyleri açısından iki uç grup olarak değerlendirilmektedir. İnterneti/dijital dünyayı kullanma algısına dayanan bu farkın cinsiyete dayalı mağduriyetin ortadan kalkmasını sağlayacak bir unsur olduğu düşünülmektedir. Dijital yerliler doğumla beraber tanıştıkları bilgi iletişim teknolojileri aracılığıyla dijital göçmenlerden farklı düşünmekte ve bilgiyi de tamamen

farklı bir biçimde işlemektedirler. Bu nedenle düşünme kalıplarının değişimi toplumsal cinsiyet eşitliği algılarının da radikal biçimde yeniden yapılanmasına neden olmaktadır.

Dijital cinsiyet açığı her ne kadar kadının insan hakları anlamında dezavantajlı bir durum oluşturuyor gibi görünse de dijital yerlilerin sahip oldukları nitelikler ve farklılaşan/uyumlandırılan kodlanmışlıkları kadının dijital dünyadaki yeni kodlarına ışık tutacaktır. Güncel toplumların yaşam döngüsünü tamamlaması ile birlikte dijital yerlilerin öncüsü olacağı dijital dünyanın ilk yeni toplumu artık kadın haklarını kendi kodlama dilleri ile yeniden şekillendirecek ve bu kavramlar uzak olmayan gelecekte geçmişte bırakılan birer tarihi söylem olarak kalacaklardır.

Dijital dönüşüm politikalarına ait söylemlerde artık klişeleşmiş ve klasik dünya düzenine ait bakış açılarından kaynaklanan ve sorunları sürekli aynı şekilde ele almaya sebep olan alışkanlıklar nedeni ile dijital cinsiyet açığı kavramının ortaya çıktığı düşünülmektedir. Söz konusu düşünce sistemi yeni durumları klasik sorun olarak algılamakta ve kısır bir döngüye yol açmaktadır. Bu sonuç, bilinen toplumlarda var olan cinsiyet eşitsizliği sorununu yeni toplumlara da bulaştırma riski taşımaktadır. Teknolojik beceri ve teknolojiye ekonomik nedenlerle ulaşım sorunu yaşayan kadın topluluklarının erkek topluluklarına kıyasla daha az oranlarla çevrimiçi olmasını dijital cinsiyet açığı olarak nitelendirmek yalnızca cinsiyetçi bir bakış açısının ürünüdür. Sayısal verileri tamamen cinsiyetçi bakış açısı ile yorumlamak dönüşümü reddetmek anlamına gelmektedir.

Kadının insan hakları belki de ilk defa bu denli büyük bir toplumsal değişimle karşı karşıyadır. Dijital dönüşümün dilini olduğu gibi kabul etmek gerekmektedir. Eskinin aşılammış engellerinin arasından, toplum 5.0 kadınlarının algısını anlamaya çalışmak kadın hakları mücadelesini yavaşlatma riski taşımaktadır. Dijital dönüşüm sürecinde karar vericilerin teknolojileri toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sosyal olarak şekillendirmesi gerekmektedir (Bergmann, Lechner, Gassler, and Pretterhofer, 2017: 42). Bu doğrultuda mevcut cinsiyet ilişkilerini sorgulayan dijital toplum içinde kadın temsiliyetinin artışı destekleyen önlemler alınmalıdır. Bu temsiliyet dijital yerliler tarafından sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (1979). Toplumsal Değişme ve Türk Kadını, Türk Toplumunda Kadın. Der. Nermin Abadan-Unat, *Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Araştırma, Eğitim*. İstanbul: Ekin Yayınları.

Altan, Ö. Z. (1979). Kadın İşçiler ve Türkiye’de Kadın İşçilerin 1475 Sayılı İş Kanunu İle Korunması, *Doçentlik Tezi*. Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.

Baştürk Akça, E. ve Kaya, B. (2016). Toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden dijital bölünme ve farklı yaklaşımlar, *Intermedia International e-Journal*, Fall, December, 3(5), 301-319.

Bergmann, N., Lechner, F., Gassler, H. and Pretterhofer, N. (2017). Digitalisierung – Industrie 4.0 – Arbeit 4.0 – Gender 4.0, L&R Social Research & Centre for Social Innovation, Vienna. 5 Şubat tarihinde ZSI: https://www.zsi.at/object/project/4683/attach/EB_Industrie4_0_Arbeit4_0_Gender4_0_LR_ZSI_Dez2017-final.pdf adresinden alınmıştır.

Bilgiç, H.G., Duman, D. ve Seferoğlu, S.S. (2011). Dijital Yerlilerin Özellikleri Ve Çevrim İçi Ortamların Tasarlanmasındaki Etkileri. *Akademik Bilişim’11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (2 - 4 Şubat 2011). Malatya: İnönü Üniversitesi, 257-263.

Bozkurt, A., Hamutoğlu, N.B., Liman Kaban, A., Taşçı, G. ve Aykul, M. (2021). Dijital Bilgi Çağı: Dijital Toplum, Dijital Dönüşüm, Dijital Eğitim Ve Dijital Yeterlilikler, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi* (AUAd), 7(2), 35-63. <https://doi.org/10.51948/aud.911584>

BTİK. (2021). *Toplum 5.0 Sektörel Araştırma ve Strateji Geliştirme Dairesi*. Ankara: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. 10 Şubat 2022 tarihinde <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/toplum-5-0-arastirma-raporu.pdf> adresinden alındı.

Childe, G. (2009). *Tarihte Neler Oldu?* (Çev. Alaattin Şenel - Mete Tuncay). 5. Basım. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Coşkun, M. ve Bülbül, H.İ. (2019). Hane Halkı İnternet Hizmeti Sahipliğini Etkileyen Faktörlerin Karar Ağaçları İle İncelenmesi, *Türk Bilim Araştırma Vakfı*, 12(2), 1-17.

Çitçi, O. (1982). *Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını

Dökmen, Z. (2014). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Foresman, T.W. (2008). Evolution and implementation of the Digital Earth vision, technology and society, *International Journal of Digital Earth*, 1:1, 4-16, DOI: 10.1080/17538940701782502

Fukuyama, M. (2018). Society 5.0: Aiming for a new human-centered society. *Japan Spotlight*, 27, 47-50.

Gore, A. (1998). *The Digital Earth: Understanding our planet in the 21st Century*. 16 Şubat 2022 tarihinde OGC Open GIS Consortium: <http://www.zhanpingliu.org/research/terrainvis/DigitalEarth.pdf> adresinden alındı.

Gözler, K. (2018). *İnsan hakları Hukuku*, 2. Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Horney, K. (1986). *Kadın Psikolojisi*, (Çev. Selçuk Budak). Ankara: Öteki Açık Yayıncılık.

Kavak, O. ve Kaygın, E. (2021). Dijital Çağ Örgütleri ve Özellikleri. (Editör Erdoğan Kaygın) içinde, *Dijital Çağ Örgütlerinde İnsan Kaynakları Yönetimi* (s.1-26), Ankara: Gazi Kitabevi.

Koçer, D. ve Örmeci, L. (2020). Türkiye’de ve Dünya’da Teknoloji Alanında Oluşan Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, 12 Şubat 2022 tarihinde KOÇ KAM: <https://kockam.ku.edu.tr/turkiyede-dunyada-teknoloji-alaninda-olusan-toplumsal-cinsiyet-esitsizligi/> adresinden alınmıştır.

Kongar, E. (2014). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mlambo-Ngcuka, P. (2017). Reshaping the Future: Women, Girls, ICTs and the SDGs. In *Fast-Forward Progress: Leveraging Tech to Achieve the Global Goals*, 41-44. Geneva: International Telecommunication Union (ITU). 10 Şubat 2022 tarihinde https://www.itu.int/en/sustainable-world/Documents/Fast-forward_progress_report_414709%20FINAL.pdf adresinden alınmıştır.

Oğuzman, M.K. ve Barlas, N. (2013). *Medeni Hukuk Giriş Kaynaklar Temel Kavramlar*, 19. Baskı. İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Prensky, M. (2001). *Digital natives, digital immigrants*. On the Horizon, 9(5), 1-5. 5 Şubat 2022 tarihinde <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/10748120110424816/full/pdf?title=digital-natives-digital-immigrants-part-1> adresinden alınmıştır.

Palfrey, J. and Gasser, U. (2008). *Born Digital: Understanding The First Generation of Digital Natives*. NY: Basic Books.

Ribble, M.S. (2006). Implementing digital citizenship in schools: the research, development and validation of a technology leader's guide (*Doctoret tesis*). Kansas: Kansas State University.

Ribble, M., and Bailey, G. (2004). Digital citizenship: Focus questions for implementation. *Learning & Leading with Technology*, 32(2), 12-15.

Robertson, D. and Ayazi, M. (2019). How Women Are Using Technology to Advance Gender Equality and Peace Despite progress, women still need more training and access to technology to boost their digital power. 20 Şubat 2022 tarihinde Analysis and Commentary: <https://www.usip.org/publications/2019/07/how-women-are-using-technology-advance-gender-equality-and-peace> adresinden alınmıştır.

Sorgner, A. and Krieger-Boden, C. (2017). *Empowering Women in the Digital Age*. G20 Germany 2017 Think 20 Dialogue. 14 Şubat 2022 tarihinde G20INSIGHT: https://www.g20-insights.org/policy_briefs/empowering-women-digital-age/ adresinden alındı.

Tarhan, N. (2005). *Kadın Psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

TDK. (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/>

TÜİK. 2022. *Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması* (2021)

TÜİK. (2022). *Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması* (2007-2021).

SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARI VE DERS KİTAPLARINDA KADININ İNSAN HAKLARI

Sevim CAN*

ÖZ

İnsan hakları kavramının tarihi süreçte gelişimi ve değişimine ilişkin farkındalık, bilinç ve duyarlılık, insanın etkileşim içinde bulunduğu ortamlarda öğrenilir. Aile, arkadaş çevresi, okul, iş ortamı ve bireyin mensup olduğu çeşitli gruplar ile yazılı-görsel her tür materyal, medya ve internet etkileşimleri de hak temelli hayatın öğrenilmesinde rol oynar. Millî Eğitim Temel Kanun’unda Türk Millî Eğitimi’nin genel amaçları arasında; *“Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere; hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek”* ifadesi yer almaktadır. İlköğretim öğretim programlarında insan hakları kavramı, bütün eğitim sürecinin nihai gayesi olarak öğretim programlarında uygun şekilde yer almıştır. Sosyal bilgiler dersi öğretim programında özel amaçlar bölümünde; *“insan hakları kavramının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye’si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri”* ifadesi yer almaktadır. Kadın haklarına vurgu sadece 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde; *“Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder. Pozitif ayrımcılık, ekonomik, siyasal ve toplumsal temsil gibi olumlu, kadına şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz konular üzerinde durulur”* şeklinde yapılmıştır. Bu çalışmada 2006-2018 yılları arasında hazırlanan ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programlarında ve ders kitaplarında kadın hakları konusunun verilmiş biçiminin araştırılması amaçlanmıştır. Sosyal bilgiler dersi öğretim programları ve ders kitapları araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırma doküman incelemesi yöntemiyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelime: İnsan Hakları, Kadın Hakları, Ders Kitapları, Öğretim Programları, Sosyal Bilgiler.

* Dr, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Araştırmacı, E- Posta: sevimcn@gmail.com; sevim.can@aile.gov.tr. ORCID: 0000-0002-0290-7541.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

KADIN HAKLARI

SEMPOZYUMU

9 Mart 2022 • ANKARA



GİRİŞ

İnsanın sadece ‘insan’ olmasından dolayı sahip olduğu haklar “insan hakları” kavramının temelini oluşturmaktadır. 1948’de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi dönemin düşünce yapısı, ekonomik, sosyal, kültürel şartları dikkate alındığında içerik açısından sınırlılıklar taşımaktadır (Acar, 2000: 47). Beyannamede yer alan “insan hakları” kavramının zamanla tüm insanların hak ve özgürlüklerden yararlanması ve sorumluluklarını yerine getirmesinde yeterli olmadığı ve tek bir cinsiyetin ayrıcalıklarını kapsadığı ortaya çıkmıştır.

Kadınların 19. yüzyılda başlayan ekonomik, siyasi ve sosyal alanda hak ve eşitlik mücadeleleri 20. yüzyılda farklı alanlarda genişleyerek devam etmiştir. Kadın hareketinin güçlenmesiyle uluslararası hukukta var olan “*insan hakları belgelerinin, kadınların özgül sorunlarını tam olarak kapsamadığı ve bu konuda özel düzenlemelere ve önlemlere gereksinim bulunduğu kabul edilmiş oldu*” (Berktaş, 2004: 9). Bu kapsamda, 1979 yılında Birleşmiş Milletler’de kabul edilen Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), “Kadınların İnsan Hakları Temel Bildirgesi” niteliğini taşımaktadır (Acar, 2000: 50).

Kadının insan haklarının sağlanmasında CEDAW’ın 5. maddesi, anlaşmayı imzalayan ülkeleri, “*Her iki cinsten birinin aşağılığı veya üstünlüğü fikrine veya kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların geleneksel ve diğer bütün uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla kadın ve erkeklerin sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirmek*” amacıyla önlem almak konusunda yükümlü kılmıştır. Söz konusu belgenin, “*Kadın ve erkeğin rolleriyle ilgili kalıplaşmış kavramların eğitimin her şekli ve düzeyinden kaldırılması ve özellikle ders kitaplarının ve okul programlarının yeniden gözden geçirilmesi ve eğitim metotlarının bu amaca uygun düzenlenmesi*” bölümü eğitimle ilgilidir (Kadına Yönelik, 1993: 11-13).

Ülkemizde de 1980’li yıllardan itibaren güçlenen kadın hareketi, uluslararası belgelerin ışığında, 2000’li yılların başında, kadının insan haklarına ilişkin ulusal mevzuatta önemli düzenlemeler yapılmasını sağlamıştır. CEDAW’da yer alan eğitimle ilgili yükümlülükler doğrultusunda ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının üst politika metinlerine insan hakları ve kadın haklarına ilişkin hususlar eklenmiş ve bu haklarla ilgili uygulamaların kalıcı olmasında eğitime vurgu yapılmıştır. Bu belgelerinden biri Kadının Güçlendirilmesi Eylem Planı (2018-2023)’dir. Eylem planında, öğretim programları ve eğitim-öğretim materyallerinin kadın erkek eşitliğine duyarlılığının artırılması faaliyeti ve “*Öğretim programlarının geliştirilmesinde kadın erkek eşitliği duyarlılığı sağlanacaktır.*” ifadeleri yer almaktadır. (Kadının Güçlendirilmesi, 2018: 144)

Kadına yönelik şiddetle mücadele amacıyla hazırlanan 2021-2025 yıllarını kapsayan eylem planında yine eğitim vurgusu vardır. ‘Toplumsal Farkındalık’ başlıklı bölümde, şiddetle topyekûn mücadele için toplumsal farkındalık ve duyarlılığın artırılması ve buna bağlı olarak, eğitimin tüm kademelerine şiddete sıfır tolerans anlayışı yerleştirilmesi stratejisi yer almaktadır (Şiddetle Mücadele, 2021: 157).

İnsan hakları bilincinin küçük yaşlardan itibaren yerleşmesi ve eğitimin her kademesinde ders programlarına yansıtılması 2018 yılında yayınlanan İnsan Hakları Eylem Planı’nda da yer almaktadır. (İnsan Hakları, 2021: 112).

İnsan haklarına duyarlı hayatın temel ilkeleri aile, arkadaş çevresi, okul, iş ortamı ve bireyin mensup olduğu çeşitli gruplar, yazılı-görsel her tür materyal, medya ve internet etkileşimleri ile öğrenilmektedir. Eğitim kurumlarının bu konuda yükledikleri sorumluluk Millî Eğitim Bakanlığı politika metinlerinde de yer almaktadır. Cinsiyete dayalı eşitsizlikle eğitim sisteminin her aşamasında (okul öncesinden yükseköğretime kadar) karşılaşmaktadır. *“Okulların ve eğitsel uygulamaların içerikleri, toplumdaki cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargıları hem gizli müfredat yoluyla hem de açık iletilerle öğrencilere taşıyarak, onları geleneksel cinsiyet rollerine uygun davranışlara yöneltir ve hem kadına hem de erkeğe uygun başarı ölçütlerini ve sınırlarını tanımlar”* (Esen, 2003: 9). Ders kitapları¹ da süreçlerde eğitimin amaçlarını gerçekleştirmede kullanılan en temel araçlardır.

İnsan hakları, ayrımcılık, eşitlik vb. konularının, öğretim programları ve ders kitapları ile eğitim araçlarının hazırlanması ve incelenmesi süreçlerinde nasıl ele alınacağına ilişkin Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca 2009 yılında yapılan Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Çalıştayı MEB çatısı altında gerçekleştirilen kurumsal anlamda örnek bir çalışmadır (Dilek, 2012: 5). Çalıştay çıktıları, yapılan kurum içi çalışmalar ile akademik bilgiler ışığında; hazırlanan ders kitapları, eğitim araçları ve bunların elektronik içeriklerinin incelenmesinde dikkat edilecek hususlara ilişkin dokümanda *“Kadın erkek temsilinde isnat, ön yargı, kalıp yargı vb. ifadeler bulunmamalıdır”* kriteri ve içeriğin *“eşitlik ilkesi gözetilerek temel insan hak ve özgürlüklerini destekleyen ve her türlü ayrımcılığı reddeden bir yaklaşımla”* hazırlanması şartı getirilmiştir. Ancak aynı dokümanda, *“verilen örneklerde ve kullanılan karakterlerde kadın ve erkek dağılımı açısından makul bir denge gözetilmelidir”* ifadesinde ‘makul’ kelimesi ile belirtilen ölçü net anlaşılamamaktadır.

¹ MEB verilerine göre; 2021-2022 eğitim ve öğretim yılında 17 milyon 436 bin 532 öğrenci eğitim ve öğretime devam etmektedir. MEB tarafından 2021-2022 eğitim öğretim yılında 23 milyon yardımcı ders kitabı ücretsiz dağıtılmaktadır. *“23-milyon-yardimci-kaynak-ogrencilere-ucretsiz-ulastirildi/”* 30 Ocak 2021 tarihinde (<https://www.meb.gov.tr/23-milyon-yardimci-kaynak-ogrencilere-ucretsiz-ulastirildi/>).

Öğretim programları ve ders kitapları ile diğer eğitim materyalinin insan haklarına ve cinsiyet eşitliği/toplumsal cinsiyete duyarlı hâle gelmesi ve sürekliliğin sağlanması için geniş ve kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Çalışma kapsamında, bu araştırmalar iki başlıkta incelenmiştir. İlki, ders kitapları ve eğitim materyalinde cinsiyet eşitliği/toplumsal cinsiyet konusunun nasıl ele alındığı; diğeri ise kadın tarihi, kadın hakları araştırmaları sonuçlarının öğrenci seviyesine uygun şekilde ders kitapları ve diğer eğitim materyaline nasıl aktarıldığıdır.

Ders kitaplarında cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda ilk çalışma Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik (Gümüšoğlu: 1996) te; 1928`den 1950`ye kadar, Türk eğitim sisteminin iki farklı döneminde, ders kitaplarında kadın ve erkek modellerinin nasıl yer aldığı ve cinsiyet rolleri açısından durum tespit edilmiştir. Zamanla değişen öğretim programları ve ders kitapları için benzer çalışmalar (Bağlı ve Esen, 2003; Esen, 2007; Kancı, 2008; Asan, 2006; 2010), cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet konularında farkındalık ve duyarlılığın artırılmasına katkı sağlamıştır.

Millî Eğitim Bakanlığınca, 2004 yılından itibaren paradigma değişimi ile sosyal bilgiler öğretim programının sosyal bilimleri kapsayan şekilde kurgulanması, tarih öğretim programlarının ise siyasi tarih yanında sosyo-kültürel ve ekonomik tarih çalışmalarına göre yeniden düzenlenmesi, 'kadın'ın tarihine her iki ders öğretim programında alan açmıştır.

Kadın araştırmalarında, kadının 'bilgi', 'bilgi kaynağı' ve 'bilgiyi üreten' olması kadın tarihi çalışmalarının niteliğinin artmasını sağlamıştır. Kadın tarihi çalışmaları disiplinler arası bakış açısıyla farklı tarihsel dönemlerdeki dinamiklerini açığa çıkarmaya çalışan; tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, hukuk ve bunun gibi tüm sosyal bilim çalışmalarını içeren bir alandır. (Çakır, 2021: 96) Bu alandaki çalışmalarda dikkate edilmesi gereken hususu Serpil Çakır şöyle ifade etmektedir: "*Geniş kapsamlı ve çok boyutlu çalışmaların niteliğini "ister tarih, ister diğer sosyal bilimler disiplinleri içinden üretilen çalışmalar olsun, bu çalışmaların hepsinin kadın çalışmaları disiplininin teorisi ve yöntemiyle üretilmesi gerektiğidir"* (Çakır, 2021: 96).

Ülkemizde köklü ve güçlü kadın hareketine paralel zengin akademik birikim (Berktaş, 2003; Çakır, 1996; Kurnaz, 1997; Demirdirek, 1993; Durakbaşı, 2002; Pierce, 2008; Zilfi, 2000; Zihnioğlu, 2000; Şenocak, 2009; İpşirli, 2014; Timuroğlu, 2021) bulunmaktadır. Bu birikim ve tecrübenin ışığında, 'kadın tarihi' ve 'kadın hakları' kavramlarının ilk-orta-lise düzeyinde öğretimi de yine akademik çalışmaların olmuştur konusu (Başoğlu, 1996; Can, 2009; Köse, 2004; 2015; Alparğu ve Çelik, 2016; Pamuk ve Muç, 2021; Dilek, 2012; Karaçalı ve Dilek, 2018). İçerik ve alana yönelik uygulamalar ile öğrencilerin kadın hakları kavramı algısını ele alan en detaylı çalışmada "*İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin kadın hakları geçmişine yönelik algılarını, kadın perspektifinden yansıyan söylem ile resmi tarih*

söylemi bağlamlarında karşılaştırmalı olarak ve toplumsal cinsiyet perspektifinden tespit etme"ye çalışılmıştır (Dilek, 2012: 5).

Toplumsal hayat, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler ile kadın hareketinin dinamik yapısı "kadın haklarına" yönelik kazanımların eğitim materyalinde yer almasını sağlamıştır. Bu çalışmada, 2006-2018 yılları arasında hazırlanan ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programlarında ve ders kitaplarında kadın hakları konusuna nasıl yer verildiğine ilişkin durum tespiti amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında "kadın hakları" konusuna hangi düzeyde nasıl yer verilmiştir?
- Sosyal bilgiler ders kitaplarında "kadın hakları" konusuna nasıl verilmiştir?

I. YÖNTEM

Bu çalışmada, 2006 ve 2018 yılı sosyal bilgiler dersi öğretim programları ile bu programlara göre hazırlanan MEB yayını iki sosyal bilgiler ders kitabı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışma nitel araştırma modeli çerçevesinde incelenen doküman incelemesi yöntemiyle ele alınmıştır. Doküman incelemesi, araştırmanın amacına uygun şekilde ilgili görsel ve yazılı materyalin incelenmesi ve analizi için kullanılan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Araştırma, sosyal bilgiler öğretim programında "kadın hakları" konusuna 6. sınıf düzeyinde yer verildiğinden bu sınıf öğretim programları ve ders kitaplarının incelenmesi ile sınırlıdır. Yapılandırmacı yaklaşımla hazırlanan 2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programı ve 2018 sosyal bilgiler öğretim programı, bu öğretim programlarına göre hazırlanan MEB yayını ilköğretim sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı ile ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı esas alınmıştır.

II. BULGULAR

A. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında "Kadın Hakları" Konusu

Öğretim programı, "bir ders ile ilgili öğretilmek istenilenleri (neyi) niçin, nasıl, kim ve ne zaman öğretelim gibi soruların cevaplarını barındıran bir rehber" olması açısından önemlidir (Çoban ve Akşit, 2018: 480).

2003 yılından itibaren ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde ders programları ve kitapları yenileme ve güncelleme çalışmaları yapılmıştır. Bu kapsamda yenilenen ve kademeli olarak uygulanan sosyal bilgiler öğretim programında, sosyal bilgiler dersi "bireyin toplumsal var oluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih,

coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içere, insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği, toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir.” şeklinde tanımlanmıştır (İlköğretim Sosyal Bilgiler, 2006: 26).

1. 2006 İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Kadın Hakları Konusu

İlköğretim sosyal bilgiler öğretim programında her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu kabul edilmektedir. Öğrencinin demokratik değerleri benimsemesi, iyi bir vatandaş olması, topluma uyum yanında, bilgi birikimini yaşama geçirecek beceri ve değerlere sahip olması programın amaçları arasındadır.

2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programında, insan hakları kavramı sosyal bilimlerin bir parçası olarak ele alınmış, elde edilen bilgilerle öğrencinin yaşadığı topluma uyumu ile bu bilgilerin yaşama geçirilmesi hedeflenmiştir. Bu açıdan insan hakları kavramının ele alınış biçimi bir ekleme niteliğinde değil, yaşamın gereği ve birlikte yaşama, insana saygı, farklı fikirlere ve düşüncelere saygı, eşitlik, adalet, hoşgörü vb. değerlerle öğretilmesi şeklindedir.

İnsan hakları kavramı, ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programında disiplinler arası yaklaşımla ele alınmıştır. Buna rağmen “kadın hakları” ifadesi tek bir kazanımla sınırlı kalmış ve sadece 6. sınıfta bu konuya yer verilmiştir. “Demokrasinin Serüveni” ünitesinde 5. kazanım “*Türk tarihinde kadının konumu ile ilgili örnekleri, kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar*” şeklindedir. Kazanımın gerçekleşmesinde örnek etkinlik olarak “Eşitliğe Doğru” başlığı, “*Kronolojik olarak verilen örnek olay ve olgulardan yararlanılarak kadın haklarının gelişim süreci incelenir*” açıklaması ile verilmiştir. Kazanım sağlık kültürü ara disiplini ve kariyer bilincini geliştirme ara disiplini kazanımları ile ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirme kapsamında “*Toplumda cinsiyetler arası farklılıklara bağlı ayrımcılık yapılmasının etkilerini sorgular*” ve “*İşte ve aile içinde kadın-erkek rollerinin zaman içindeki değişimini açıklar*” ifadeleri ile kazanımın işlenmesinde alan açılmıştır (İlköğretim Sosyal Bilgiler, 2006: 319). Kazanımla “*sosyolojiyi (kadının konumu), vatandaşlık eğitimini (kadın hakları) ve tarih öğretimini (Türk tarihi) kapsamı bakımından disiplinler arasıdır ve Türk kadını ele alınan kazanımın/konunun nesnesi onun tarihsel eylemlerin öznesi rolünde görünür kılındığı düşünülebilir*” (Yapıcı, 2016: 50).

İlköğretim sosyal bilgiler dersi 6. sınıf öğretim programı ve kılavuzunda yer alan “Eşitliğe Doğru” başlıklı etkinlik örneği, Türk kadınının tarihsel süreçte değişen konumunun sorgulandığı içeriğe sahiptir (İlköğretim Sosyal Bilgiler, 2006: 324-325).

Etkinliğin uygulanması sürecinde kadın haklarına ilişkin kronolojik örnek olaylar ve olgular “Türk Tarihinde Kadının Yolculuğu” alt başlıkla sıralanmıştır.

Türk Tarihinde Kadının Yolculuğu:

- Orta Asya’da İslâmiyet öncesi kurulan ilk Türk devletlerinde hükümdar eşleri, hatun unvanı ile kurultaylara katılır ve kağan ile birlikte yabancı elçileri karşılardı. Hun hükümdarının eşi Arıkan gibi.
- 11. yüzyılda Türklerin Anadolu’ya gelişi ile birlikte Anadolu’nun pek çok yerinde kurulan cami, darüşşifa, hamam yanında köprü, kale yapımını kadınlar desteklemiştir. Bunlardan biri de Kayseri Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi (Hastanesi)’dir.
- Ahi teşkilatının bir kolu olan Bâcıyan-ı Rum (Anadolu Kadınları) teşkilatında Fatma Bacı, kadınların eğitimi ile ilgilenirdi. Kadınlar halı, kilim dokumuşlar ve bu ürünleri satmışlardır.
- 17. yüzyılda kadınların İstanbul’da belli yerlerde gezmeleri yasaklandı.
- 1843’te kadınların ebelik konusunda eğitim almaları için düzenleme yapıldı.
- 1869’da kadınlar için “Terakki-i Muhadderat: Kadınların Yükselişi” adıyla ilk kadın dergisi yayınlandı. Bu tarihten itibaren kadınların çıkardığı dergilerin sayısı hızla arttı. Kadınlar Dünyası, Hanımlar Âlemi, Hanımlara Mahsus Gazete bunlardan birkaçıdır.
- Yüzyıllarca tarım alanında çalışan kadınlar ilk defa 1913 ve 1915’te sanayi alanında çalışmaya başladı. Feshane grevine kadınlar da katıldı. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kadınların iş hayatında sayısı hızla arttı.
- Kurtuluş Savaşı’nda kadınlarımız hem cephede hem de cephe gerisinde aktif rol oynamışlardır. Halide Edip, Nakiye Hanım (Elgün), Gördesli Makbule, Binbaşı Ayşe bunlardan sadece birkaçıdır. 1919’da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’nin ülke genelinde pek çok şubesi açılmıştır.
- 1914’te İnâs Darulfünun’un (Kadın Üniversitesi) açılmış. Karma eğitim 3 Mart 1924’te eğitim birliğinin sağlanması gerçekleşmiştir.
- İlk Kadın Milletvekilleri: 1934’ten sonra yapılan ilk seçimlerde 17 kadın milletvekili TBMM’nde Türk halkını temsil etme hakkını kazanmıştır.
- Kadın dernekleri ve kuruluşları yasalarda ve yönetmeliklerde değişen şartlara ve gelişmelere uygun olarak kadınlarla ilgili düzenlemelere yapılması için mücadele ettiler. 1985 Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi Türkiye’de yürürlüğe girdi.
- 2002 Medenî Kanun’da değişiklikler yapıldı.

Öğrencilere bu gelişmelerle ilgili; *“Hangi zaman diliminde kadınlar kendi hakları için daha çok mücadele etmişlerdir?, Kadının toplumdaki konumunun değişmesinde neler ve kimler etkili olabilir?, Ayrımcılık ile ilgili bir sözleşmenin imzalanmasının sebebi ne olabilir?, Medenî Kanun’da değişiklik yapılmasının sebepleri nelerdir? Araştırınız. Tarihsel süreçte kadın haklarının her zaman olumlu yönde geliştiğini söyleyebilir miyiz? Neden?”* vb. sorular sorulmuştur.

Etkinlikte, Türk kadının konumu Orta Asya-Selçuklu-Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tarihsel süreci dikkate alınarak farklı dönem ve coğrafyalara ait olay/olgulara yer verilmiştir. Olumlu-olumsuz örneklerle kadının konumundaki değişim vurgulanmaya çalışılmıştır. Kronolojik olarak sıralanan olay/olgular arasında yer alan *“17. yüzyılda kadınların İstanbul’da belli yerlerde gezmeleri yasaklandı”* ifadesi *“kadın hakları olgusunun zaman zaman engellerle karşılaştığı ve her zaman iyiye-ya da her zaman kötüye- doğru giden durağan bir çizgide ilerlemediği çıkarımı”*nın yapılmasına fırsat sağlamaktadır (Yapıcı, 2006: 55-57). *“Kadının toplumdaki konumunun değişmesinde neler ve kimler etkili olabilir?”* sorusu ise hak mücadelesinin kazanılan bir süreç olduğu ve bu zaman diliminde erkek ve kadınların etkisine değinilmiştir. Tarihi sürece ilişkin farklı örnekler ve sorular öğrencilerin karar verme, eleştirel düşünme, araştırma, zaman ve kronolojisi algılama ile dolaylı olarak tarihsel düşünme becerilerinin gelişmesini sağlayabilecek niteliktedir.

1968-2018 yılları arasında 50 yıllık dönemde hazırlanan dört sosyal bilgiler dersi öğretim programında kadın imajlarına ilişkin araştırmada, özellikle 1968 ve 1998 yıllarındaki programlarda kadının edilgen imajının hâkim olduğu tespit edilmiştir (Tatan vd., 2000: 500-503; Dilek, 2012: 76). 2006 yılı ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programında ise daha önceki programlara göre, kadın öznenin ve kadının konumuna ilişkin bilgilerin açık bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Programın bu haliyle *“kadınların eylemliliği ve öznelliklerini gözettiği, olaylara indirgemeci ve tek boyutlu bir yaklaşımdan kaçındığı, toplumsal cinsiyete duyarlılık bakımından daha kabul edilebilir bir duruş gösterdiği belirtmektedir”* (Dilek, 2012: 77).

2. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Kadın Hakları Konusu

Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar) 2018 yılından bu yana uygulanmaktadır. İlk ve ortaokullara yönelik hazırlanan programda dersin özel amaçlarında insan hakları kavramına vurgu, *“İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye’si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri”* şeklindedir (Sosyal Bilgiler, 2018: 8).

2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında kadın hakları ifadesi, 6. sınıfta Etkin Vatandaşlık öğrenme alanında; *“Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder”* şeklindedir. Kazanıma ilişkin parantez içinde *“Pozitif ayrımcılık, ekonomik, siyasal ve toplumsal temsil gibi olumlu; kadına şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz konular üzerinde durulur”* açıklamaları verilmiştir. Kazanımın işlenmesine ilişkin öğretmen kılavuzu etkinlik örneği bulunmaması içeriğin nasıl verileceğini anlamayı zorlaştırmaktadır.

Sosyal bilgiler dersine ait iki farklı tarihte (2006, 2018) hazırlanmış öğretim programlarında, kadın hakları kavramı bir kez 6. sınıf düzeyinde ele alınmıştır. 2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programında kılavuz kitapta yer alan etkinlik örnekleri kazanımın işleyiş süreçlerini kolaylaştırmaktadır. 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında ise içerikte yer alan ifadelerin karşılığını görmek için ders kitabına ihtiyaç duyulmaktadır.

2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programında; *“kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar”* ifadesi 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında yerini *“kadına verilen değer”* ifadesine bırakmıştır. Ünite adları 2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programında *“Demokrasinin Serüveni”*, 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında ise *“Etkin Vatandaşlık”*tır. *“Etkin Vatandaşlık”* ünitesinde içeriğe uygun şekilde politik okuryazarlık ve eşitlik becerisi yer almaktadır.

İki öğretim programı arasında kazanım ifadelerindeki değişiklik kadın hakları konusuna bakışın da değişimini göstermektedir. 2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programındaki *“...kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar”* ifadesinde öğrencilerin verilen bilgiler ışığında çıkarımlarda bulunması istenmiştir. Ancak kazanımda yer alan *“gelişim”* kelimesi de yargı içermektedir. Etkinlik örneğinde *“kadın hakları”* mücadelesinin her dönemde iyiye ya da kötüye doğru gitmediğine ilişkin sorgulama kadın hareketinin dinamik yapısını da anlamak açısından önemlidir. Buna rağmen 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan *“kadına verilen değeri fark eder”* ifadesi de yargı içermektedir. Bu ifadenin kazanıma ilişkin açıklamalarda yer alan kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık konuları ile çelişkilidir.

B. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Kadın Hakları Konusu

1. İlköğretim Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabında Kadın Hakları Konusu

2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programına göre hazırlanmış Millî Eğitim Bakanlığı yayını sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında kadın hakları konusu, *“Demokrasinin Serüveni”* ünitesi *“Eşitliğe Doğru”* konu başlığında verilmiştir (İlköğretim Sosyal, 2006: 162).

İçerikte, Türk kadınının eğitim, sosyal ve ekonomik hak mücadelesine Orta Asya'dan günümüze kadar uzanan sürece de değinilmektedir. Ünitenin ilk örnekleri eğitimle ilgilidir. "Okuma-yazma bilmeyen bir kadın tanıyor musunuz ve "Ülkemizde birçok kız çocuğu okula gidemiyor. Sizce bunun nedenleri neler olabilir?" soruları ile öğrencilerin dikkatleri çekilmeye çalışılmış, kız çocuklarınının eğitim hakkı vurgulanmıştır. Bu sorunun ardından "Haydi Kızlar Okula" kampanyasının logosunun yer aldığı görselin yanında kampanya hakkında bilgi verilmiştir (İlköğretim Sosyal, 2006: 162).

Aynı konuda "İlk Türk devletlerinde hatun ve kağan yan yana oturur, kurultaylara katılır ve yabancı elçileri karşılar", "Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye babam İleriş Kağanı annem İl Bilge Hatun'u tanı halk içinden seçip tahta çıkardı" cümleleri hatun ve kağanın yan yana oturduğu temsili resim ve Tonyukuk kitabesinin fotoğrafı ile desteklenmiştir. Öğrencilere bu bölümde örneklerden yola çıkarak kadının konumuna ilişkin neler söyleyebilirsiniz sorusu yöneltilmiştir.

"Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeleriyle birlikte kadınlar cami, hastane, hamam, köprü ve kale yapımını desteklemiştir. Bunun yanında kadınlar vakıflar kurmuş ve toplumsal alanda da çalışmalar yapmışlardır" cümlesinin altında Kayseri Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi'ne ait fotoğraf yer almış ve Orta Asya-Anadolu çizgisinde Türk kadınının konumuna ilişkin süreç verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde öğrenciye günlük yaşama ilişkin "Günümüzde toplumsal alanda bu tür çalışmalar yapan kadınlara kimleri örnek verirsiniz" sorusu yöneltilmiştir (İlköğretim Sosyal, 2006: 162).

Ders kitabında konuya ilişkin ikinci sayfada okul olduğu tahmin edilen (görsel İnas Darülfünuna ait) bina fotoğrafının altına "1858'da kız öğrenciler için modern okullar açılmaya başlanmıştır" cümlesi yer almaktadır. Öğrencileri sorgulamaya yönlendirmek amacıyla "1858 yılında kız öğrenciler için yapılan çalışmalarla bugünkü çalışmalar arasındaki benzerlikler nelerdir?" sorusu yer almıştır (İlköğretim Sosyal, 2006:163). Aynı sayfada 1913 yılında kadınların ilk kez devlet memuru oldukları bilgisine yer verilmiş, "Çevrenizde kaç kadın iş hayatında yer almaktadır?" sorusu sorulmuştur. Bu bölüm tarihi süreç dikkate alınarak kadınların Kurtuluş Savaşı'nda üstlendikleri role vurgu yapılmasıyla devam etmiştir. Bu süreç Atatürk'ün "Dünyada hiçbir milletin kadını Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştı, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar emek verdim diyemez..." sözlerinin yer aldığı metin kısmı kadın ve erkeklerin birlikte resmedildiği "Kurtuluş Savaşı'nın Temsili Resmi" ile desteklenmiştir (İlköğretim Sosyal, 2006: 163).

Ders kitabında konuya ilişkin 3. sayfada siyah önlüklü beyaz yakalı kız öğrencilerin yer aldığı fotoğrafın yanında "Tevhid-i Tedrisat Kanunu (eğitim-öğretimin birliği kanunu) çıkarıldı" bilgisi verilmiştir (İlköğretim Sosyal Bilgiler, 2006: 164). Bu sayfada yer alan ikinci

görsel 1967 yılına ait evlenme cüzdanıdır. Yan tarafta bilgi olarak, “17 Şubat 1926’da Türk Medeni Kanunu’nun kabul edilmesiyle kadın haklarında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Evlenme, boşanma, miras ve velayet gibi konularda kadın erkek eşitliği sağlandı. Türk kadını, öteden beri hak ettiği medeni, siyasi ve sosyal haklara kademeli olarak bu kanun sayesinde kavuştu” cümleleri yer almaktadır.

Son bölüm, kadınların seçme ve seçilme hakkına ilişkin karşılaştırmalı görseller ve bilgilerle yazılmıştır. İlk tabloda farklı ülkelerde kadınların oy verme hakkını elde etme tarihleri yer almaktadır. Bu görselle ilişkin sorgulama cümlesi ise “Yandaki tabloya göre Türk kadınlarının oy verme haklarını elde etmeleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?” şeklindedir. İkinci tablo 1934-1999 yılları arasında seçim yıllarına göre kadın milletvekilleri sayılarını vererek “2002 seçimlerinde meclise kaç milletvekili girmiş olabilir? Araştırınız” cümlesi ile güncel bilgileri öğrencinin araştırmasını istemiştir (İlköğretim Sosyal Bilgiler, 2006: 158-161).

Kitap, konu ile ilgili bilgileri günümüze kadar getirerek daha önceki ders kitaplarında 1934 yılı ile sınırlandırılan konuyu geniş bir bakış açısı ile ele almaktadır. Öğretim programında yer alan etkinlik örneği CEDAW ve Medeni Kanun`da yapılan değişikliklere de değinmesine rağmen yakın dönem ders kitaplarında 2002 seçimlerine yapılan vurgu ile sınırlı kalmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen “Haydi Kızlar Okula” kampanyası hakkında bilgi verilmesi kadın haklarında mücadele sürecinin devam etmesi açısından iyi bir örnek sayılabilir (İlköğretim Sosyal, 2006: 158).

Kadınların karar alma mekanizmalarına katılımına ilişkin olarak alanlarında ilk defa yönetici olan kadınlar film şeridi görseline yerleştirilmiş ve görselin altında “Cumhuriyetle birlikte kadınlara idarecilik yolu açıldı. Yukarıda, buldukları makamlarda ilk olan bazı kadınlarımızı görüyorsunuz” bilgisi ve “Çevrenizde yöneticilik yapan kadınlara örnek veriniz” yönlendirmesi vardır. Yöneticilik yapan kadınlara ilişkin bilgiler kendilerine ait görselle birlikte verilmiştir. Bu kadınlar: ilk kadın muhtar Gül Esin (1933), ilk kadın milletvekillerinden Esmâ Nayman (1933), ilk kadın belediye başkanı Müfide İlhan (1950), ilk kadın bakan Türkan Akyol (1971), ilk kadın başbakan Tansu Çiller (1993) ve ilk kadın kaymakamlardan Elif Aslan (1995)`dir (İlköğretim Sosyal, 2006: 161).

Kitabın orta sayfası Medeni Kanun`da yapılan değişiklikler “Reisliğe Veda” başlıklı gazete haberinde “Medeni Kanun Mecliste kabul edildi. Erkekler artık evin reisi değil” alt başlığı, “TBMM, Yeni Medeni Kanun’u 22 Kasım 2001 tarihinde kabul etti” şeklinde verilmiştir. Bu görselin yan tarafı ise “İlk Türk kadınları duyu ve düşüncelerini halıya ve kilime yansıtırken günümüz genç kızları ise duyu ve düşüncelerini resme dönüştürüyorlar. Aşağıdaki haberde bunun bir örneğini görüyorsunuz” bilgisi alt tarafta halı kilim dokuyan kadınlar ve onun alt kısmında

“Saç Teli” Fırçayla Yapılan Harikalar” başlıklı gazete haberinde Ayfer Bozkurt’un hiçbir eğitim almadan yaptığı resimlere yer verilmiştir (İlköğretim Sosyal, 2006: 161). Kadınlar geçmişten günümüze duygu ve düşüncelerini sanatın farklı alanlarında eserler üreterek göstermişlerdir. Bunu belli dönem ve sanat dalları ile sınırlandırmamak gerekmektedir.

İş insanı Güler Sabancı’nın hayatı hakkındaki cümleler onun yöneticilik vasıflarına vurgu ile sonlandırılmıştır. Bu görsel ve bilginin altında internet haberinde girişimci kadınların pek çok zorluğa rağmen iş dünyasına katkılarına değinilmiştir. Ayrıca girişimci kadınlarla ilgili “8 Mart 2005 itibarıyla toplam iş gücü içinde yer alan 2-3 milyon kadının sadece binde 7’sini oluşturan girişimciler başarıdan başarıya koşuyor” cümlesi yer almaktadır (İlköğretim Sosyal, 2006: 161).

İlköğretim sosyal bilgiler 6 ders kitabında “Demokrasinin Serüveni” ünitesinin “Eşitliğe Doğru” konu başlığı, öğretim programı kılavuz kitabında yer alan “Türk Tarihinde Kadının Yolculuğu” etkinlik örneğinde verilen bilgiler ışığında hazırlanmıştır. Öğrencilerin geçmişle bugün arasında kurdukları bağlar sınırlıdır. Özellikle kazanımda yer alan “Türk tarihinde kadının konumu ile ilgili örnekleri, kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar” ifadesine kadın haklarının gelişimini yorumlamaya ilişkin yönlendirmeler yetersizdir. Ünitenin içeriğinde yer alan görseller dikkat çekici olmakla birlikte görsel bilgileri farkındalık oluşturmamaktadır. Ünite adı geçen kadınlar İl Bilge Hatun, Gevher Nesibe Hatun ve Medeni Bilgiler Kitabı’ndan yapılan alıntı nedeniyle de Afet İnan, Gül Esin, Esmâ Nayman Müfide İlhan, Türkan Akyol, Tansu Çiller, Elif Aslan, Güler Sabancı ve Ayfer Bozkurt’tur.

2. Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Kadın Hakları Konusu

2018 yılı sosyal bilgiler dersi öğretim programına göre hazırlanmış Millî Eğitim Bakanlığı yayını ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kadın hakları konusu, “Etkin Vatandaşlık” ünitesinde yer almaktadır. “Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder” kazanımı için ders kitabında “Dünden Bugüne Türk Kadını” başlığı altında altı sayfa ayrılmıştır.

Ünitenin ilk kısmında hazırlanmış bölümünde; tıp, uzay ve havacılık ile spor alanlarında başarılı dört kadın Esra Karamürsel Akpek, Yasemin Adar, Gizem Girişmen ve Feryal Özel ilgili görsel yanında kısa bilgiler verilmiştir. Bu görsellerin aşağı kısmında; “1. Ülkemizde toplumsal hayatta başarılarıyla örnek olan başka hangi kadınları biliyorsunuz? Söyleyiniz. 2. Televizyon, gazete vb. medya unsurlarında karşılaştığınız olumlu ve olumsuz haberler kadının toplumdaki durumuyla ilgili size ne düşündürüyor? Açıklayınız.” soruları ile öğrencilerin güncel konulara ilgisi çekilmiştir (Ortaokul Sosyal, 2019: 217). Sayfanın altında Orta Asya

Türklerinde kadına verilen değerle ilgili bilgilerin yanında hakan ve hatunun yer aldığı Kök Türk parası görseli yer almıştır (Ortaokul Sosyal, 2019: 217).

Cevaplayalım bölümü, *“Türk kültüründe kadına verilen önemle ilgili örnekler veriniz”* yönlendirmesiyle başlamıştır. Bu bölümün altında Selçuklular dönemi, Millî mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarına ilişkin örnekler yer verilmiştir. Tuğrul Bey’in eşi Altınca Hatun’un at binen kılıç kuşanan ve askerleri komuta eden özelliklerine değinilmiş ve Bacıyan-ı Rum kadın örgütü hakkında bilgi verilmiştir (Ortaokul Sosyal, 2019: 218).

Millî Mücadelede kadınların faaliyetleri askerlerin yer aldığı görselle verilmiştir. Görselin alt kısmında *“Teğmen Fatma Seher Erden (Kara Fatma) birliği ile 6 Ekim 1923’te İstanbul’da (fotoğrafın solunda en başta)”* açıklaması yer almıştır. Görsel sayfanın büyük bölümünü oluşturmaktadır (Ortaokul Sosyal, 2019: 219). Fotoğrafta konunun öznesi Teğmen Fatma Seher güçlükle ayırt edilmektedir. Bu açıdan içerikle görsel arasında uyum yeterli değildir.

Kadın haklarının gelişim süreci sayfanın alt kısmında şu ifadelerle anlatılmıştır: *“Sosyal yaşamda, üretimde ve siyasi yaşamda, kadının önemini kendi çağdaşı olan liderlere göre daha önce fark eden Mustafa Kemal Atatürk, bu alanlarda kadın haklarıyla ilgili önemli değişimler yapmıştır. Türk kadınının bu durumunu Atatürk şu sözü ile en güzel şekilde ifade eder: “... Dünyada hiçbir milletin kadını, ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte, Anadolu kadını kadar gayret gösterdim diyemez.”* (www.atam.gov.tr) *Mustafa Kemal’le birlikte Türk kadını eğitim, hukuk, çalışma, toplumsal yaşam ve aile yaşamında eşit haklara sahip olarak yerini almıştır”* (Ortaokul Sosyal, 2019: 219).

Medeni Kanunla ilgili bölüm *“Medeni Kanun’un kabul edilmesiyle, toplumsal ve ekonomik hayatta kadın erkek eşitliği sağlanmıştı. Fakat burada kadınların siyasi haklarından söz edilmemekteydi. Demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla yerleşebilmesi için kadınlarımızı siyasi hakların da verilmesi gerekiyordu. Türk kadınları, siyasi ve sosyal haklarını elde etmek amacıyla birçok girişimde bulundular. 16 Haziran 1923’te Kadınlar Halk Fırkası’ını, 1924’te ise Türk Kadınlar Birliği Derneğini kurdular”* şeklindedir. Bu paragraf Atatürk’ün kadınlarla birlikte Karadeniz vapurunda yer aldığı 1926 yılına ait bir görselle verilmiştir. Medeni kanunla eşitliğin sağlandığı ifadesi 2000’li yılların başında gerçekleştirilen hukuki düzenlemelerle çalışmaktadır. Yine metinde yer alan *“siyasi hakların da verilmesi gerekiyordu”* ifadesi kadınların hak mücadelesi ve kadın hareketinin görünmez kılınmasına sebep olmaktadır. Türk kadınlarının siyasi haklarını elde etme süreçleri TBMM’deki kadın milletvekilleri görselleri ile desteklenmiştir (Ortaokul Sosyal, 2019: 219). Fotoğrafın altında yer alan cevaplayalım bölümünde ise *“Türk kadınının siyasi temsilini, topluma katkıları açısından yorumlayınız”* cümlesi yer almaktadır.

Ünitenin 4. sayfasında “Okuyalım Öğrenelim” bölümünde Manş Denizi’ni geçen ilk Türk kadın milli sporcu Nesrin Olgun’la ilgili sosyal medya haberi ve “Gaziantep’te Girişimci Kadınlar” başlıklı sosyal ağ haberi yer almakta ve öğrencilere bu haberlere yönelik sorular sorulmaktadır. (Ortaokul Sosyal, 2019: 220). Bu bölüm, spor ve ekonomi konularında kadınların özne olduğu güncel örnekler verilmesi açısından farklı ve etkilidir.

2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan “Pozitif ayrımcılık, ekonomik, siyasal ve toplumsal temsil gibi olumlu, kadına şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz konular üzerinde durulur” açıklaması ders kitabında bilgi ağırlıklı verilmiştir. Kadınların ekonomik hayatına katılımı geleneksel aile yapısına vurgu ile başlamış ve “...çocuk sahibi anneleri çalışma hayatında tutmak için kreş yardımı ve esnek çalışma modeli getirilmiştir” bilgisi verilmiştir (Ortaokul Sosyal, 2019: 222).

Kazanıma ilişkin açıklama doğrultusunda “kadına yönelik şiddet” tanımı verilmiştir. “Ülkemizde kadına yönelik şiddete karşı yasal düzenlemeler yapılmakta ve toplumun bütün kesimlerini içine alan sosyal sorumluluk projeleri ile uzun süreli çözümler oluşturulmaktadır” cümlesinde gündelik hayattan uzak öğrenci seviyesine uygun olmayan dil kullanılmıştır. Kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda toplumsal farkındalık kazanmak ve duyarlılığın artmasında, bu konuda etkili tedbirlerin alınması ve hukuki düzenlemelerin yapılmasında etkili ve güçlü kadın hareketine vurgu metin kısmında yer almalıdır.

“Okuyalım Öğrenelim” bölümünde “Şiddete Sıfır Tolerans” başlığı ile Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Eylem Planı toplantısına ilişkin gazete haberi yer almaktadır (Ortaokul Sosyal, 2019: 222).

“Araştıralım” başlığında “Ülkemizde kadına yönelik şiddetle mücadele için yapılan projelerden hangilerini biliyorsunuz? Söyleyiniz.”; “Cevaplayalım” başlığında ise “Toplumda kadın-erkek ayrımının yapılması ne gibi sorunlara yol açar? Tartışınız” soruları yer almaktadır.

Kadına yönelik şiddetle ilgili en olumlu ve etkili örnek, “Bunu Duydunuz Mu?” başlığında “Alo 183 hattı ile kadın, çocuk, yaşlı, engelli, şehit yakınları ve gazilerle ilgili çağrılar değerlendirilerek rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmektedir. 7 gün 24 saat ulaşılabilir olan bu hatta yapılan aramalar ücretsizdir” cümleleri ile Alo 183 hakkında bilgi verilen bölümdür (Ortaokul Sosyal, 2019: 222).

“Sıra Sizde” bölümünde ise;

- Orta Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinde kadınının yeri
- Türk tarihinden örnek kadınlarımız
- Cumhuriyet Dönemi Türk kadınının siyasi, sosyal ve ekonomik yönden gelişimi

- Cumhuriyet Dönemi Türk kadınlarından örnekler
- Günümüzde kadınlara yönelik olumlu gelişmelerle (pozitif ayrımcılık) ilgili örnekler
- Günümüzde kadınlara yönelik olumsuz gelişmelerle (şiddet, cinsiyet ayrımı) ilgili

örneklerle öğrencilerin pano hazırlaması istenmiştir.

Ders kitabında kadınların eğitim ve siyasi haklarının yanında ekonomik haklarına değinilmesi, spor, tıp, uzay ve havacılık alanları gibi farklı mesleklerdeki kadınların yer alması olumlu örneklerdir. Eren Karamürsel Akpek, Yasemin Adak, Gizem Girişmen, Feryal Özel, Nesrin Olgun Arslan gibi günümüzden; Altuncan Hatun, Gördesli Makbule, Tayyar Rahmiye, Teğmen Fatma Hanım gibi geçmişten gerçek kadın isimleri yer almaktadır.

SONUÇ

Çalışma kapsamında 2006 ilköğretim ile 2018 ilk ve orta öğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programları ile bu programlara göre hazırlanan MEB yayını sosyal bilgiler ders kitaplarında kadın hakları konusuna nasıl yer verildiği incelenmeye çalışılmıştır.

2006 ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programında 174 adet kazanım, 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında ise 132 kazanım vardır. Her iki öğretim programında da 'kadın' kelimesinin geçtiği sadece bir kazanım bulunmaktadır. Öğretim programlarında 'kadın hakları' konusu sosyal bilimler hukuk alanı ile ilişkilendirilmiş olup kadınların hukuki haklarına ilişkin bilgiler ders kitabının içeriğinde yoğun olarak yer almıştır.

2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programında "*kadın haklarını geliştirmesi*" ifadesi 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında yerini "*kadına verilen değer*" ifadesine bırakmıştır.

2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programında "*Türk tarihinde kadının konumu ile ilgili örnekleri, kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar*" kazanımında yer alan 'yorumlama' ifadesi öğrencinin kendisine sunulan bilgileri anlama, kavrama ve analiz edebilmesine fırsat tanımaktadır. Ancak kazanımında yer alan 'gelişim' ifadesi yargı içermektedir. Etkinlik örneğinde 'kadın hakları' mücadelesinin her dönemde iyiye ya da kötüye doğru gitmediğine ilişkin sorgulama kadın hareketinin dinamik yapısını da anlamak açısından önemlidir. Buna rağmen 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan "*kadına verilen değeri fark eder*" ifadesi yargı içermektedir. Bu ifade kazanıma ilişkin açıklamalarda yer alan kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık konuları ile çelişkilidir. 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programında pozitif ayrımcılık, kadına yönelik şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı gibi konuların ele alınması önemlidir. Ancak bu öğretim programına göre hazırlanan ders kitabında kadına yönelik şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı kavramsal bilgi düzeyindedir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında yer alan, "Eşitliğe Doğru" etkinliğinin, "*kadın hakları hareketinin görünür kılınacağı ve kadın seslerinin duyulabileceği şekilde revize edilebilir*" önerisi, ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 6 ders kitabında Kadınlar Halk Fırkası ve Türk Kadınlar Birliği Derneği'ne yer verilmesi ile sınırlı da olsa karşılık bulmuştur (Dilek, 2012: 459). Bunun kadın hareketi ve kadın hakları mücadelesi açısından önemli bir katkı olduğu kabul edilebilir ancak kadın hareketinin devam eden süreç olduğu düşünüldüğünde içeriğin zenginleşebileceği düşünülmektedir.

2006 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programı kılavuz kitapta yer alan etkinlik örneğinin her aşaması detaylandırılmış ve zengin içeriği kazanımın gerçekleştirilmesi

süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Bu öğretim programına göre hazırlanan ders kitabı etkinlik örneği çerçevesinde yazılmış, içerik açısından yeni bilgi eklenmiş olup özgünlük içermemektedir.

İlköğretim sosyal bilgiler 6 ders kitabında “Demokrasinin Serüveni” ünitesinin “Eşitliğe Doğru” konu başlıklı öğretim programı kılavuz kitabında yer alan “Türk Tarihinde Kadının Yolculuğu” etkinlik örneğinde verilen bilgiler ışığında hazırlanmıştır. Öğrencilerin geçmişle bugün arasında kurdukları bağlar yeterince yönlendirici değildir. Özellikle kazanımda yer alan “*kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar*” ifadesinde kadın haklarının gelişimini yorumlamaya ilişkin işleniş sınırlı kalmıştır. Ünitenin içeriğinde yer alan görseller dikkat çekici olmakla birlikte görsel altındaki bilgiler farkındalık oluşturmamaktadır.

Kitapta kadınların çalışma hayatına ilişkin bölümünde, sosyal güvenlikten iş yaşamına hakların ‘verilmesi’ ifadesi pozitif ayrımcılık olarak ifade edilmiştir. Özellikle “*çocuk sahibi anneleri çalışma hayatında tutmak*” ifadeleri temel insan hakları ve kadının ekonomik hayata katılımının hak olarak kabul edilmesinin önündeki engellerden biridir.

Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kadınların haklarına açısından eğitim ve siyasi hakların yanında ekonomik haklara değinilmesi; spor, tıp, uzay ve havacılık alanlarından meslek sahibi kadınların yer alması olumlu örneklerdir. Kadınların hayatın her alanına katkılarının devam eden bir süreç olduğunu kavramaları açısından önemlidir. Buna rağmen her ders kitabında da kadın anlatıları ve kadın seslerinin duyulabileceği içerik bulunmamaktadır.

Tarihsel dönem açısından bakıldığında her iki ders kitabında da ilk Türk devletleri, Müslüman Türk devletleri (Anadolu coğrafyası), Osmanlı son dönemleri, Millî Mücadele ve erken Cumhuriyet döneminde kadının konumuna ilişkin örneklere yer verilmiştir. Kazanımda yer alan “*güncel örnekler*” ifadesinin yer alması ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında, farklı mesleklerle mensup kadınlar ve onların başarılarının verilmesi ile karşılık bulmuştur.

Kadınların özne olarak gerçek isim, fotoğraf ve meslekleriyle içerikte yer alması rol model olarak benimsenmelerinde etkilidir. Tarihten ve günümüzden kadınların isimlerinin kitapta yer alması öğrencilerin kadının konumuna ilişkin algı düzeylerinin artmasını sağlayacak unsurlardandır. Özellikle tarihsel süreçte kadınların cinsiyet rollerine bakıldığında kağan, sultan, padişahın eşi, kızı, annesi rolleri yerini kalıp yargılardan uzak meslek sahibi kadın önelere ait örneklere bırakmıştır.

Farkındalık ve duyarlılık kazanmak açısından fırsatlar sağlayan kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık konularının verilmiş biçimi soyut olup gündelik hayattan uzaktır. Kadına yönelik

şiddetle mücadele konusunda hukuki düzenlemeler (sözleşmeler, kanun vb.) şiddetle mücadelede başvurulacak kurum ve kuruluşlara ilişkin örnekler, gündelik hayata ilişkin sorular sosyal bilgiler dersinin amacına daha uygundur. Kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda toplumsal farkındalık kazanılmasında, duyarlılığın artmasında, buna yönelik tedbirlerin alınmasında ve bu hukuki düzenlemelerin -uluslararası ve ulusal mevzuatın- kabulünde etkili ve güçlü kadın hareketinin etkisine vurgu, metin kısmında yer almalıdır.

Her iki öğretim programında da öğrencilerin, tek bir kazanımla tarihsel süreçte farklı dönem ve coğrafyalarda kadının konumuna ilişkin bilgi sahibi olması zordur. Bu açıdan konuya ilişkin kazanım sayısı artırılabilir ve içerik gözden geçirilebilir. Bu düzenleme kadınların her alanda toplumsal hayata etkin katkılarını anlamayı, hak, eşitlik ve özgürlük kavramlarının içselleştirilmesini ve zengin içeriğin ders kitaplarına yansımaları sağlayacaktır.

ÖNERİLER

Kadın odaklı araştırma ve çalışmaların disiplinler arası bakış açısı sosyal bilgiler ve tarih dersi öğretim programları için fırsattır. İnsan hakları, kadın hakları ve kadının insan hakları vb. kavramların ilk-orta ve lise düzeyinde nasıl verileceğine ilişkin kapsayıcı akademik çalışmaların sayısı artmalıdır. Bu çalışmalar öğretim programı hazırlama, ders kitabı yazma ve ders kitabı ile eğitim materyali inceleme süreçlerinde yer alan uzmanlara tanıtılmalı, bu amaçla yazılı ve görsel kaynaklar hazırlanmalıdır. Öğretmenlere ve öğrencilere yönelik hazırlanacak rehber, broşür, kitap, film, kısa film, belgesel, multimedya içerikleri hazırlanırken ilgili tarafların desteği sağlanmalıdır.

Türkiye`de de sosyal bilgiler/tarih öğretiminde kadın deneyimlerine yer açılması için özel bir çaba gösterilmesi gerekmektedir. Kadın tarihine ilişkin birincil ve ikincil kaynaklar seviyeye uygun hale getirilerek ders kitaplarında ve etkinliklerle öğrencilere daha fazla sunulmalıdır.

Ülkemizde kadın hakları kavramının belli bir döneme ait olduğu kabulü ve nihai olduğu algısı kazanılan hakların sürdürülmesinde zorluklar yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu açıdan ders kitaplarında kadın hakları kavramının geçmişten günümüze devam eden bir süreç olduğu vurgusu yapılmalıdır.

Dönemsel farklılıklar ve her tarih döneminin kendi şartları içinde değerlendirilmesi doğrultusunda; incelenen, araştırılan, öğretilen kadın/kadınların tüm toplumu temsil etmediği bakış açısı öğrencilere kazandırılmalıdır. Toplumun tüm kesimlerindeki kadınların 'hak temelli' anlayışla hayatın her alanına etkin katılımını sağlama anlayışı eğitim süreçlerine uygun şekilde yerleştirilmelidir.

Kadın tarihi temalı Türkçe internet siteleri (Kadınlar da Oradaydı) hazırlanmaya başlanmıştır. Benzer çalışmaların sayılarının artması için kamu, akademi, STK ve özel sektör işbirliği sağlanmalıdır.

2 "Kadınlar da Oradaydı" TÜBİTAK 1003- Öncelikli Alanlar Ar-Ge Projeleri Destekleme Programı kapsamında "Tarih Eğitiminin İyileştirilmesi" çağrı başlığına uygun olarak hazırlanmış ve yürütülmekte olan bir projedir. Projenin amacı, tarih öğretimi bağlamında tarihin kadın aktörlerini ve deneyimlerini görünür kılmak, kadın tarihini tarih öğretimine entegre etmeyi sağlayacak, toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı öğretim materyalleri geliştirmek ve bunların okul içi ve okul dışı ortamlarda kullanımına yönelik uygulamalı çalışmalar yapmaktır. Projede bu amaç doğrultusunda öğretimin iki ana kademesinde (ortaokul, lise) öğretim materyallerinin geliştirilmesi ve bu materyallerin proje web sitesi aracılığıyla öğrenci ve öğretmenlere ulaştırılması hedeflenmiştir.

Kadınların çeşitli yayın ve faaliyetlerle seslerini daha çok duyurmaya, kamusal alanda daha görünür olmaya başladıkları Geç Osmanlı Dönemi ile aktif vatandaşlara dönüştükleri Erken Cumhuriyet yıllarına ait kadın deneyimleri projenin odağında yer almaktadır.

Sosyal bilgiler ve tarih derslerinde kadın tarihine destek sağlayacak sözlü tarih çalışmaları için öğrenciler teşvik edilmelidir. Sosyal bilgiler öğretim programını ve ders kitabını destekleyici nitelikte, kadın biyografyle ilgili örnek metin ve etkinliklerin bulunduğu yardımcı kitaplar hazırlanmalıdır.

Geçmişin izlerini aramaya devam ederken bugünden de geleceğe kaynak bırakmak, bireysel ve kolektif belleğe katkı sağlamak için kadınların deneyimlerinin yazıya, görüntüye, resme, fotoğrafa, sosyal medya, multimedya içeriğine vb. somut eserlere dönüştürülmesi ve bunların eğitim süreçlerinin parçası haline gelmesi teşvik edilmelidir.

Kadın Eserleri Kütüphanesi, İstanbul Kadın Müzesi vb. mekânlar öğrencilerin tarihin öznesi olan kadına bakışı değiştirecek önemli zenginliğe sahiptir. Bu açıdan kadın tarihine ait mekân, müze ve kütüphanelerin eğitim mekânı olarak kullanılması sağlanmalıdır. Kadın tarihi ve kadın hakları açısından önemli günlerde 8 Mart, 5 Aralık, 17 Şubat vb. günlerde bu mekânların sanal ya da gerçek ortamlarda öğrenci ziyaretlerine uygun hale getirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Acar, F. (2000). Kadınların İnsan Haklarının Gerçekleştirilmesi ve Ayrımcılığın Önlenmesinde Uluslararası Standartlar. *Hukukta Kadın Sempozyumu*. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 45-60.

Alpargu, M., Çelik, H. (2016). Türkiye’de Güncel Tarih Ders Kitaplarında Kadın Tarihinin Yeri. *International Online Journal of Educational Science*. Retrieved 2 Şubat 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tuhed/issue/26593/279921> adresinden alındı.

Asan, H. T. (2006). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik ve Öğretmenlerin Cinsiyetçilik Algılarının Saptanması*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Asan, H. T. (2010). Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik Ve Öğretmenlerin Cinsiyetçilik Algılarının Saptanması. *Fe Dergi*, 2 (2), 65-74. 2 Ocak 2022 tarihinde <http://cins.ankara.edu.tr/derskitap.html> adresinden alınmıştır.

Bağlı, M. T., Esen, Y. (2003). Ders Kitabı Yazarları İçin İnsan Hakları Işığında Yol Gösterici Bazı Somut Öneriler, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, İstanbul. Tarih Vakfı Yayınları. 131-139.

Başoğlu, N.(1996). *Lise Tarih Kitaplarında Kadının Görünmezliği, Orta Asya Türk Kadın Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Berktaş, F. (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.

Berktaş, F. (2004). *Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye*. İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Konferans Yazıları.

Can, S. (2011). "Source and Archive Use in Teaching Women’s History in Elementary and Secondary Schools in Turkey", *Women’s Memory: The Problem of Sources*, ed. Fatma Türe and Birsan Talay Keşoğlu, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge. 94-105.

Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, S.(tarihsiz)."Tarih içinde görünürlükten, kadınların tarihine: Türkiye’de kadın tarihi yazmak", *Kadın Araştırmalarında Yöntem* (s.22-29), İstanbul. Sel Yayıncılık.

Çakır, S. (2021). Kadın Tarihi Araştırmaları Türkiye Bibliyografyası. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi - Istanbul University Journal of Women’s Studies*, 22, 132–xx. <https://doi.org/10.26650/iukad.2021.000002>.

Çelik, H. (2016). Tarihî Süreçte Türk Kadını İmgesinin Sosyal Bilgiler Güncel Ders Kitaplarına Yansımaları. *Turkish History Education Journal(TUHED)*, Spring 2016, 5(1), 263-279.

Çoban, O., Akşit, İ. (2018). 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Öğrenme Alanı, Kazanım, Kavram, Değer ve Beceri Boyutları Açısından Karşılaştırılması. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 479-505. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1395

Demirel, E. (2010). *Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Cinsiyet Ayrımcılığı*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Demirdirek, A. (1993). *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakki Arayışlarının Bir Hikâyesi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Dilek, G. (2012). *Tarih Öğretiminde Toplumsal Cinsiyet: 6. Sınıf Öğrencilerinin Perspektifinden Tarihsel Süreçte Kadın Hakları Ve Kadın İmgesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Durakbaşı, A. (2002). *Halide Edip, Türk Modernleşmesi Ve Feminizm*. İstanbul: İletişim.

Esen, Y. (2003). Okul bilgisi ve ders kitapları. Ed. Melike Türkan Bağlı ve Yasemin Esen. *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Gümüšoğlu, F. (1996). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik: 1928-1995*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6. Sınıf Öğretim Programı ve Kılavuzu (2006). Ankara: MEB.

İpşirli, B. A. (2014). *Gülnuş Emetullah Sultan*. Ankara: Kitap Yayınevi.

Kadınlar Da Oradaydı. (20 Ocak 2021 <https://kadinlardaoradaydi.com/> adresinden alındı.)

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları. (1993). *Kadına Yönelik Uluslararası Sözleşme ve Kararlar*. Ankara.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2018). *Kadının Güçlenmesi Eylem Planı*. Ankara.

Kancı, T. (2008). *Imagining the Turkish men and women: nationalism, modernism and militarism in primary school textbooks, 1928-2000*, Unpublished PhD dissertation, Sabancı University, İstanbul.

Karaboğa, T. (2020). Sosyal bilgiler ders kitaplarında cinsiyet rolleri. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(10. Yıl Özel Sa yısı), 4847-4881. DOI: 10.26466/opus.68670.

Karaçalı Taze, H., Dilek, G. (2018). Kendinizi bizim yerimize koyup düşünmenizi istiyorum: Kadın haklarının öğretimi üzerine bir tarihsel empati çalışması. *Kastamonu Education Journal*, 26(5), 1737-1750.

İlköğretim Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı. (2011). Ankara: MEB Yayınları

Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı. (2019). Ankara: MEB Yayınları.

Köse, M. (2004) *Tarih Öğretiminde Kadın ve Türk Kadını İmajı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Köse, M. (2015). *Tarih Öğretiminde Kadın İmajının Yeniden İnşası*. Ankara: Birleşik Yayınevi.

Kurnaz, Ş. (1997). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

Pamuk, A., Muç, K. (2021). Women's gender roles in history textbooks in Turkey. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 8(2), 133-147.

Peirce, L. (2002). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul Ve Ortaokul 4, 5, 6 Ve 7. Sınıflar). 20. Ekim 2020 tarihinde <http://ttkb.meb.gov.tr> adresinden alınmıştır.

Şenocak, L. T. (2008). *Hadice Turhan Sultan*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tatan, M., Demir, F. B., Haçat, S.O. (2020). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında Kadın İmajı (1968-1998-2005-2018), *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*

TÜBAD, C.(V), 69-79.

T. C. Adalet Bakanlığı, (2021). *İnsan Hakları Eylem Planı*. Ankara.

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı 2021-2025*. Ankara.

Taslak Ders Kitabı ve Eğitim Araçları ile Bunlara Ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları, 3 Şubat 2022 tarihinde MEB. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_11/05200109_taslakderskitabi_incelemedegerlendirmekriterleri.pdf adresinden alındı.

Timuroğlu, S. (2021). *Kanatlanmış Kadınlar*, İstanbul: İletişim.

Yapıcı, G. (2006). Kadın Tarihine Yer Açmak: Oluşturmacı Sosyal Bilgiler Programından Kadın Haklarının Tarihsel Gelişim Süreci Üzerine Bir Kazanım. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1 (2) 50-57.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

"23-milyon-yardimci-kaynak-ogrencilere-ucretsiz-ulastirildi/" 30 Ocak 2021 tarihinde (<https://www.meb.gov.tr/23-milyon-yardimci-kaynak-ogrencilere-ucretsiz-ulastirildi/>)

Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadinsız İnkılap*. İstanbul: Metis.

Zilfi, C. Madeline (2000). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.



TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

ALBÜM

**KADIN HAKLARI
SEMPOZYUMU**

BİLDİRİLER KİTABI

9 Mart 2022

ANKARA





















TIHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

**KADIN HAKLARI
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI**

Yüksel Caddesi No: 23 06650 Kızılay / ANKARA

Tel: +90 312 422 78 00

www.tihek.gov.tr

 /tihekkurumsal

 /tihek_kurumsal

 /tihekkurumsal

 /tihekkurumsal

